

Antenne 2017

Trends in alcohol,
tabak en drugs
bij jonge Amsterdammers

with English summary

Ton Nabben - Simone J. Luijk - Dirk J. Korf

ANTENNE 2017

ANTENNE 2017

TRENDS IN ALCOHOL, TABAK EN DRUGS BIJ JONGE AMSTERDAMMERS

Ton Nabben - Simone Luijk - Dirk J. Korf

**m.m.v. Floor van Bakkum, Annemieke Benschop, Jacqueline Krouwel en Judith
Noijen**

Antenne 2017 (Jellinekreeks nr. 29) is uitgevoerd door het Bonger Instituut voor Criminologie, Universiteit van Amsterdam, in opdracht van Jellinek Preventie.

Bonger Instituut voor Criminologie (UvA)

Postbus 15557

1001 NB Amsterdam

www.uva.nl/bonger

Tel : 020 525 3918

E-mail : bonger-fdr@uva.nl

Jellinek Preventie

Postbus 75848

1070 AV Amsterdam

www.jellinek.nl

Tel : 020 590 1330

E-mail : preventie@jellinek.nl

Uitgave: Rozenberg Publishers

Omslagontwerp: Anne Toledo

English summary: Michael Dallas

Nabben T., Luijk S.J. & Korf D.J. (2018) *Antenne 2017. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.

ISBN 978 90 361 0521 7 / NUR 740

Trefwoorden: uitgaan, alcohol, tabak, cannabis, drugs, trends, preventie

© 2018. Auteursrechten voorbehouden.

INHOUD

I	Intro	7
II	Panel uitgaanders.....	23
III	Panel kwetsbare jeugd	95
IV	Survey clubs en festivals.....	107
V	Preventie indicatoren	155
VI	Markt.....	177
VII	Samenvatting en conclusie.....	197
VIII	Summary and conclusions	207
	Bijlagen	
A	Panel uitgaanders	219
B	Survey clubs en festivals.....	233
C	Preventie indicatoren	277
D	Markt	289
	Literatuur	295

I

INTRO

	Het uitgaansleven constant in beweging.....	9
1	Een gecombineerde monitor.....	10
2	Cijfers uit voorgaande Antennes.....	11
	2.1 Middelbare scholieren.....	12
	2.2 Mbo-studenten.....	13
	2.3 Jongeren in de jeugdzorg	13
	2.4 Cafébezoekers.....	14
	2.5 Coffeeshopbezoekers	15
3	Andere Amsterdamse cijfers	16
	3.1 Algemene bevolking.....	16
	3.2 Scholieren en studenten	17
	3.3 Verslaving	19
	3.4 Arrestaties	20
	3.5 Sterfte.....	21
4	De volgende hoofdstukken	21

Het uitgaansleven constant in beweging

Wie de clubs en clubavonden anno 2017 vergelijkt met die van 2013 ziet veel verschillen. Er zijn clubs verdwenen, nieuwe clubs hebben zich gevestigd en clubavonden die in 2013 erg populair waren zien we nu nauwelijks nog terug in de programmering. Clubben wordt serieus genomen en hoewel het diversiteitsbeleid wordt omarmd, proberen clubs elk hun eigen niche te creëren en zich te onderscheiden middels hun line-up, sfeer en ambiance. Het clubcircuit is constant in beweging en de komst van de 24-uurs vergunningen, de aanhoudende groei van het feesttoerisme en de toenevende populariteit van urban clubavonden zijn hier slechts enkele voorbeelden van. Maar clubs bieden voor veel jonge Amsterdammers al lang niet meer de enige mogelijkheid om te breken met het alledaagse. Ook op festivals kan de wereld eventjes op z'n kop worden gezet. Daar vallen de dagelijkse verplichtingen weg en gelden andere sociale regels. Organisatoren spelen hierop in met een speelse opzet van het terrein en magische elementen in het decor. Veel jongeren en jongvolwassenen hebben festivals allang ontdekt, maar nog steeds groeit het aantal festivals en het aantal festivalgangers. Het wordt voor steeds meer mensen normaal om – vooral in de zomermaanden – in de weekenden festival na festival af te gaan. Net als clubeigenaren blijven ook organisatoren van festivals hun concepten vernieuwen. Zo zijn er in toenevende mate urbanstages te vinden op festivals, die verder voornamelijk gericht zijn op elektronische muziek. Ook creatieve activiteiten zijn op festivals bijna niet meer weg te denken.

Voor Antenne 2017 hebben we een gevarieerd palet aan clubs en festivals bezocht, verspreid over de stad, en daar bezoekers benaderd met het verzoek om later thuis via internet een enquête in te vullen. Zodoende krijgen we zicht op Amsterdamse uitgaanders en kunnen we een vergelijking maken tussen clubbers en festivalgangers. Hoe zit het met het middelengebruik van uitgaanders? Is dat meer of minder dan in 2013, toen festivals vaak nog georganiseerd werden onder de noemer 'rave'? Zijn er verschillen tussen clubbers en festivalgangers? Is ecstasy nog steeds de meest populaire partydrug? Zien we de in voorgaande jaren toegenomen populariteit van lachgas en 4-FA terug in de cijfers? Welke andere drugs worden er vooral gebruikt? En door wie? En hoe is het gesteld met het alcoholgebruik van uitgaanders?

1 Een gecombineerde monitor

Antenne rapporteert al sinds 1993 trends op de Amsterdamse drugsmarkt. Elk jaar wordt op basis van kwalitatieve en kwantitatieve gegevens het middelengebruik van jongeren en jongvolwassenen in de hoofdstad in kaart gebracht. De **multi-methodische onderzoeksanpak** van Antenne kent drie vaste onderdelen: een panelstudie onder twee verschillende doelgroepen, een survey en preventie indicatoren.

In het **uitgaanspanel** worden de trends in de uitgaanswereld door middel van halfjaarlijkse individuele interviews met insiders op de voet gevolgd. De focus ligt op de gebruikersmarkt in het uitgaansleven, met specifieke aandacht voor de trendsetters. Globaal worden drie segmenten bestreken. Het reguliere uitgaansleven dat over de hele stad is verspreid, maar voornamelijk is geconcentreerd in het centrum (mainstream). Een veel kleiner segment dat voornamelijk buiten de ring ligt (underground) en een overlappend deel dat het beste van de twee werelden wil verenigen en in de afgelopen jaren fors is uitgebreid (upperground). De trendsetters binnen de segmenten hebben een scherp oog voor nieuwe ontwikkelingen op de drugsmarkt en geven duiding aan het middelengebruik op sociale settings en het middelengebruik van hun eigen achterban. In het **panel kwetsbare jeugd** zijn veldwerkers vertegenwoordigd die contact hebben met de Amsterdamse straatjeugd. De jongeren zijn veelal laagopgeleid en brengen hun vrije tijd grotendeels door in de eigen woonbuurt. Zij zijn de tegenpool van de wat oudere, doorgaans hoogopgeleide trendsetters in het uitgaansleven.

De panelstudie onderzoekt geruchten, signalen, trends en hypes maar kunnen geen precieze cijfers leveren over het middelengebruik in de netwerken. Daartoe omvat Antenne ook een jaarlijkse **survey** onder specifieke groepen jongeren of jongvolwassenen. Afwisselend zijn dat scholieren, mbo-studenten, jongeren in de jeugdzorg, cafébezoekers, coffeeshopbezoekers en uitgaanders. Onder deze laatste groep is in 2017 voor de zesde keer een survey uitgevoerd.

De **preventie indicatoren** leveren indirecte informatie over (trends op) de Amsterdamse drugsmarkt. Het betreffen de testresultaten van drugs die door gebruikers worden aangeboden bij de testservices van Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam. De preventie indicatoren zijn afkomstig van selecte groepen gebruikers en daarom op zichzelf niet representatief voor de gehele Amsterdamse gebruikerspopulatie of

drugsmarkt. Zij kunnen echter wel aanwijzingen verschaffen over veranderingen in gebruik en verschuivingen in de markt van genotmiddelen (zeker gezien over een reeks van meerdere jaren). De informatie uit de panelstudie en de preventie indicatoren schetsen samen een beeld van beschikbaarheid en prijzen op de Amsterdamse drugsmarkt.

De ervaringen met Antenne hebben een model voor de algemene verspreiding van (uitgaans)drugs opgeleverd. In het onderstaande schema worden vier opeenvolgende fasen onderscheiden. De vierde fase van dalende populariteit kan, na korte of lange tijd, weer gevolgd worden door een herhaling van de cyclus. Per fase is aangegeven welk onderdeel van Antenne de meest relevante informatie oplevert.

Model voor de algemene verspreiding van (uitgaans)drugs

FASE	ANTENNE ONDERDEEL
1. TRENDSETTERS Introductie van nieuwe middelen of manieren van gebruik en revival van oude middelen of manieren van gebruik.	Panelstudie
2. TRENDVOLGERS Verspreiding van middelen in subculturele settings (vaak met muziek als dragende, bindende kracht).	Survey (vooral uitgaanders) Preventie indicatoren
3. MAINSTREAM Verdere verspreiding onder een breder publiek van jongeren en jongvolwassenen.	Survey (vooral scholieren/studenten) Preventie indicatoren
4. DALENDE POPULARITEIT Middelen verliezen aan invloed onder trendsetters.	Panelstudie

2 Cijfers uit voorgaande Antennes

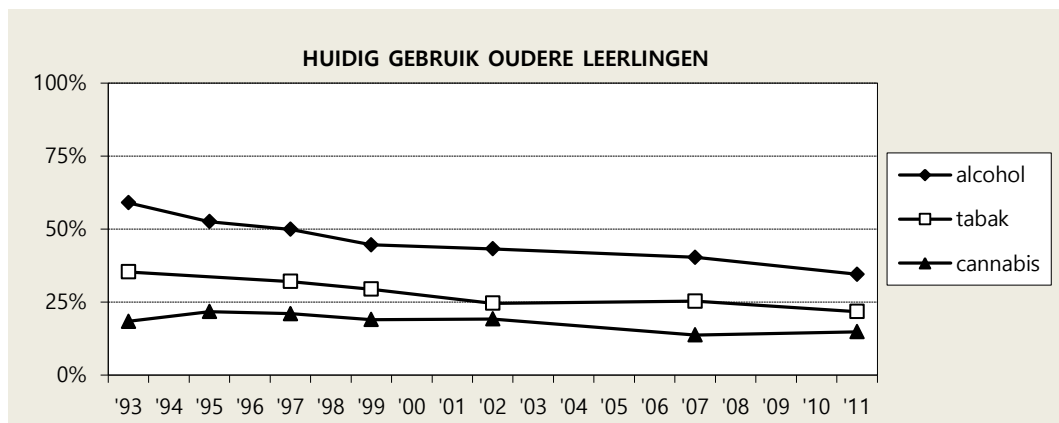
In dit inleidende hoofdstuk worden de cijfers en trends uit de surveys onder middelbare scholieren, mbo-studenten, jongeren in de jeugdzorg, cafébezoekers en coffee-shopbezoekers van eerdere jaargangen van Antenne kort weergegeven. We richten ons hierbij op het *huidige* middelengebruik (laatste maand). Resultaten van de voorgaande surveys onder uitgaanders komen uitgebreid in hoofdstuk IV aan bod.

2.1 Middelbare scholieren

Sinds 1993 is zeven keer een survey gehouden onder leerlingen in het voortgezet onderwijs als onderdeel van Antenne, de laatste keer in 2011.¹ In de jaren daarna is het middelengebruik onder deze doelgroep in kaart gebracht middels de Jeugdgezondheidsmonitor 'Jij en je gezondheid' en 'E-MOVO' (zie paragraaf 3.2).

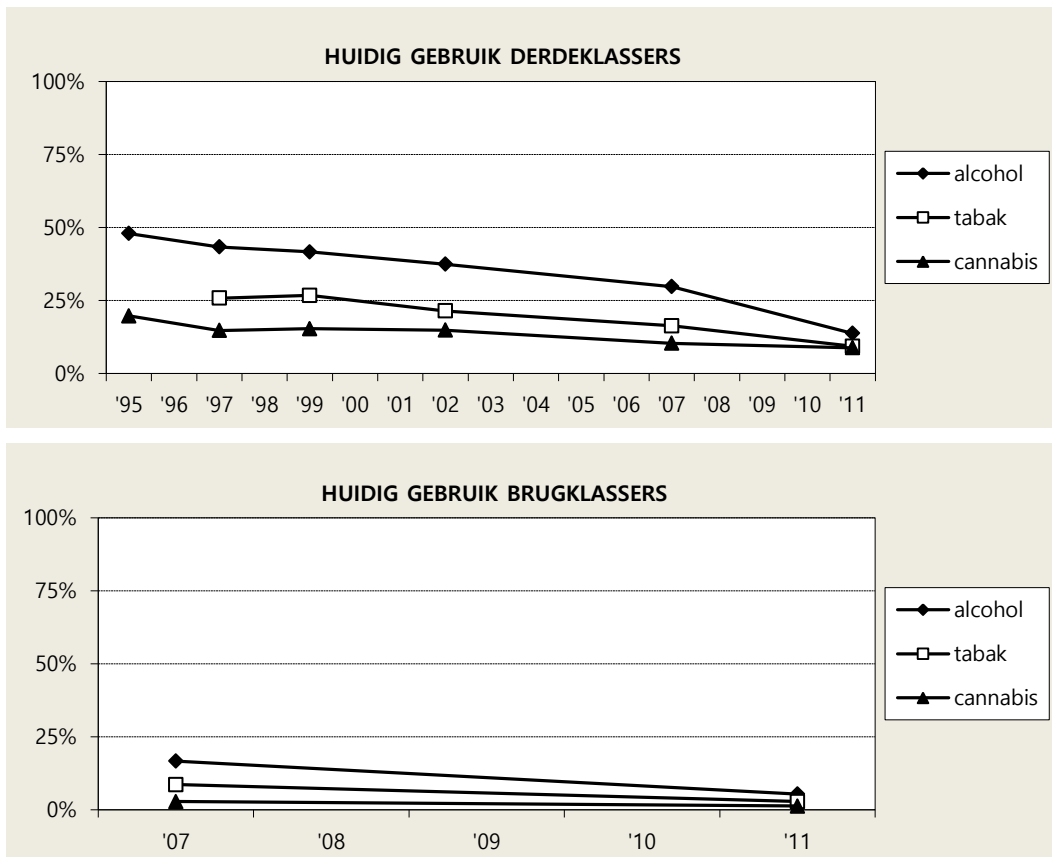
Aan de Antenne survey in 2011 deden drie groepen leerlingen mee: oudere leerlingen in de voorlaatste klassen (3 vmbo, 4 havo en 5 vwo, gemiddeld 15 à 16 jaar), derdeklassers (gemiddeld 14 à 15 jaar) en brugklassers (gemiddeld 13 jaar).² In 2011 was ruim één op de vijf oudere leerlingen huidige roker (22%), ruim één op de drie huidige drinker (35%) en ongeveer één op de zes huidige blower (14%). Bij de derdeklassers lagen de percentages ongeveer de helft lager dan bij oudere leerlingen: 9% was huidige roker, 14% huidige drinker en 9% huidige blower. Onder brugklassers lagen de percentages weer lager dan onder oudere leerlingen en derdeklassers: in 2011 was 3% huidige roker, 6% huidige drinker en 1% huidige blower.

Huidig gebruik van ecstasy of cocaïne kwam bij oudere leerlingen af en toe voor, maar nauwelijks bij derdeklassers en brugklassers. Door de jaren heen is het aandeel middelbare scholieren dat rookt, drinkt of blowt fors gedaald.

¹ Korf & Van der Steenhoven (1994); Korf, Nabben & Schreuders (1996); Korf et al. (1998); Korf et al. (2000); Korf, Nabben & Benschop (2003); Nabben, Benschop & Korf (2008); Nabben, Benschop & Korf (2012).

² Steekproefgrootte oudere leerlingen 1993-2011 respectievelijk 516, 473, 529, 476, 733, 407 en 352. Steekproefgrootte derdeklassers 1995-2011 respectievelijk 469, 543, 540, 780, 409 en 409. Steekproefgrootte derdeklassers 2007 en 2001 respectievelijk 534 en 391.

2.2 Mbo-studenten

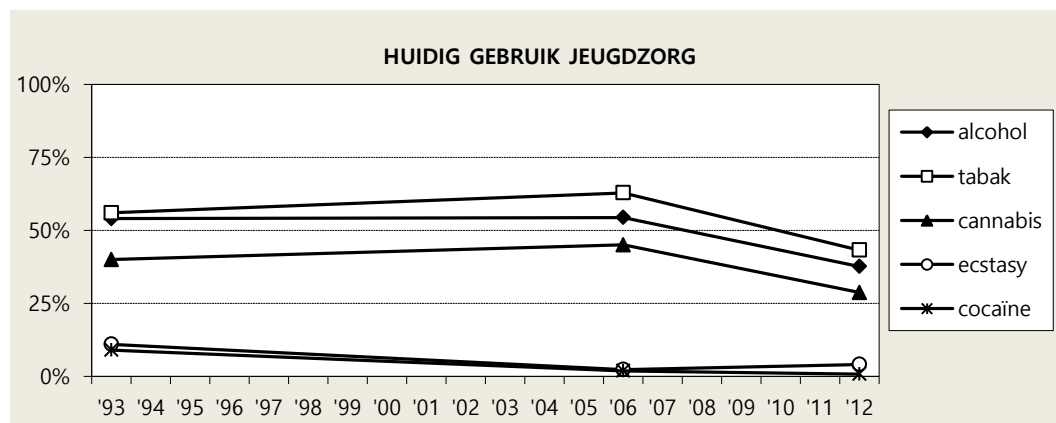
In 2016 is binnen de Antenne reeks voor het eerst een survey gehouden onder mbo-studenten in Amsterdam.³ Aan de survey deden 1.972 studenten mee (gemiddeld 19 jaar). De respondenten vormden een goede afspiegeling van de totale populatie mbo-studenten in Amsterdam wat betreft geslacht, leeftijd, sector en kwalificatieniveau. Bijna twee derde van de mbo-studenten (65%) was huidige drinker, bijna een derde (35%) huidige roker en bijna één op de vijf (22%) huidige blower. Huidig gebruik van ecstasy (7%) en cocaïne (3%) kwam weinig voor onder mbo-studenten.

2.3 Jongeren in de jeugdzorg

In 1993 zijn 105 'probleemjongeren' van het toenmalige Jongeren Advies Centrum (JAC) en Psychologisch Pedagogisch Instituut (PPI) onderzocht (gemiddeld 17 jaar). In

³ Nabben, Luijk, Benschop & Korf (2017).

2006 en 2012 waren dat jongeren van jeugdzorginstelling Spirit.⁴ In 2012 was 43% van de onderzochte jongeren huidige roker, 38% huidige drinker en 29% huidige blower. Huidig gebruik van ecstasy (4%) en cocaïne (1%) lag een stuk lager. De drie surveys zijn onderling niet goed te vergelijken omdat delinquente jongeren in de steekproef van 2012 ontbraken en de gemiddelde leeftijd lager was. Na correctie voor deze factoren bleek het aandeel huidige rokers, drinkers en blowers gedaald.

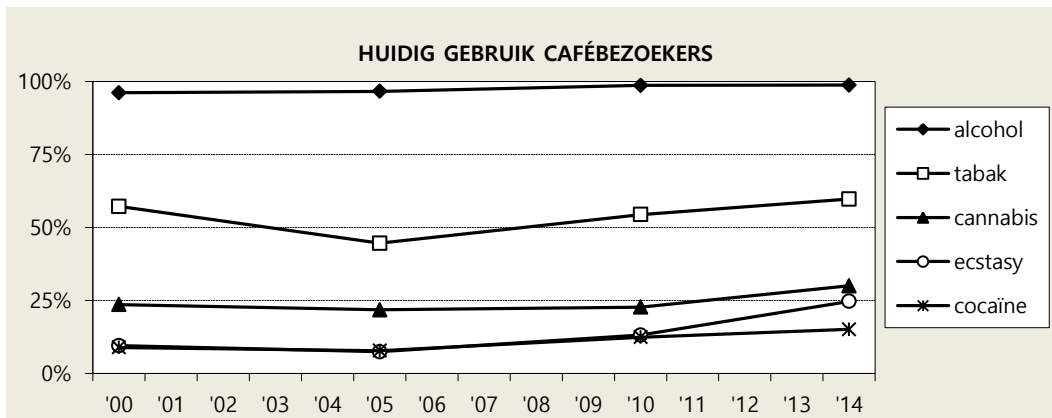

2.4 Cafébezoekers

Bezoekers van mainstream-, hippe-, homo- en studentencafés in de binnenstad van Amsterdam zijn in vier keer onderzocht.⁵ In elk van die vier surveys bleken, op een enkeling na, alle onderzochte cafébezoekers huidige drinkers. In 2014 was 60% huidige roker en bijna een derde huidige blower (30%). Het aandeel huidige rokers veranderde nauwelijks in vijftien jaar, maar het aandeel dagelijkse rokers halveerde bijna. De afgelopen maand gebruikte 25% ecstasy en 15% cocaïne. Huidig gebruik van ecstasy verdubbelde tussen 2010 en 2014 en voor cocaïne was in deze periode een lichte, niet significante, stijging te zien.

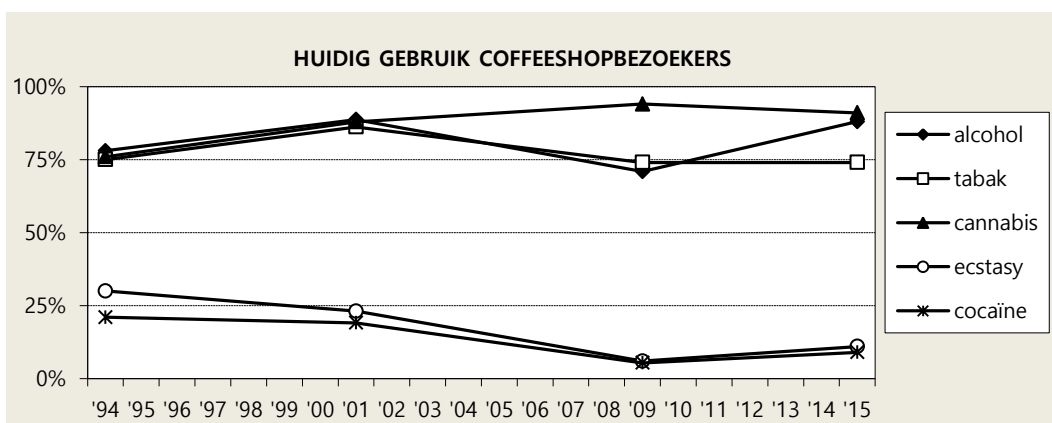
⁴ Korf & Van der Steenhoven (1994); Nabben, Benschop & Korf (2007); Benschop, Nabben & Korf (2013). Steekproefgrootte 1994 en 2007 respectievelijk 311 en 247, gemiddelde leeftijd respectievelijk 18 en 16 jaar.

⁵ Korf, Nabben & Benschop (2001); Nabben, Benschop & Korf (2006), Benschop, Nabben & Korf (2011), Benschop, Nabben & Korf (2015). Steekproefgrootte respectievelijk: 504, 408, 590 en 523. Gemiddelde leeftijd: 25 tot 27 jaar.

2.5 Coffeeshopbezoekers

Coffeeshopbezoekers zijn in het kader van Antenne viermaal onderzocht.⁶ In 2015 waren negen van de tien coffeeshopbezoekers huidige blower (91%). Dat lijkt logisch maar in 2001 en 2009 werden er meer niet-blowers aangetroffen in coffeeshops. Bijna driekwart was huidige roker (74%) en 88% was huidige drinker. Het aandeel rokers was vrijwel hetzelfde als in 2009, maar het aandeel huidige drinkers was fors gestegen. Het huidige gebruik van ecstasy en cocaïne nam af tussen 2001 en 2009, maar steeg weer in 2015: van 6% naar 11% voor ecstasy en van 5% naar 9% voor cocaïne.

⁶ Korf, Nabben & Schreuders (1995); Korf, Nabben & Benschop (2002); Nabben, Benschop & Korf (2010); Nabben, Benschop & Korf (2016). Steekproefgrootte respectievelijk: 142, 230, 266, en 227. Gemiddelde leeftijd: 21 (doorsnee, maximale leeftijd was 25), 27, 28 en 25.

3 Andere Amsterdamse cijfers

Antenne richt zich op het uitgaansleven en middelengebruik van Amsterdamse jongeren en jongvolwassenen. Om een breder beeld te krijgen van de Amsterdamse gebruikerspopulatie zijn additionele onderzoeken geraadpleegd. Hieronder volgt een kort overzicht met cijfers over (1) middelengebruik onder de algemene bevolking, (2) middelengebruik onder scholieren en studenten, (3) verslaving, (4) aanhoudingen en (5) drugsgerelateerde sterfte.⁷

3.1 Algemene bevolking

De GGD Amsterdam voert sinds 2002 vierjaarlijks een gezondheidsonderzoek uit, waarbij onder andere het gebruik van tabak, alcohol en drugs onder de algemene bevolking van Amsterdam wordt gemeten.⁸ Daarvoor (tussen 1987 en 2001) is in het kader van het Nationaal Prevalentie Onderzoek (NPO) vijfmaal het gebruik van drugs bij grote, representatieve steekproeven van de Amsterdamse bevolking van 12 jaar en ouder onderzocht.⁹ Cijfers uit beide onderzoeken zijn gecombineerd en opgenomen in de grafiek.

Op basis van de gegevens uit 2016 rookt ruim een kwart (27%) van de Amsterdammers. Het percentage rokers is het hoogst onder Amsterdammers tussen de 19 en 34 jaar (31%) en dit percentage daalt onder oudere leeftijdsgroepen (20% onder 65-74 jarigen, 12% onder 75-plussers). Het aandeel rokers laat vanaf 1987 een geleidelijke afname zien, maar vanaf 2008 lijkt deze afname te stagneren. Het aandeel zware rokers (dagelijks 20 sigaretten of meer) is echter wel flink gedaald (van 7% in 2008 naar 3% in 2016). Het aandeel huidige drinkers (laatste maand) onder de Amsterdamse bevolking ligt al een aantal jaar zo rond de driekwart (76% in 2012). Sinds 2008 wordt

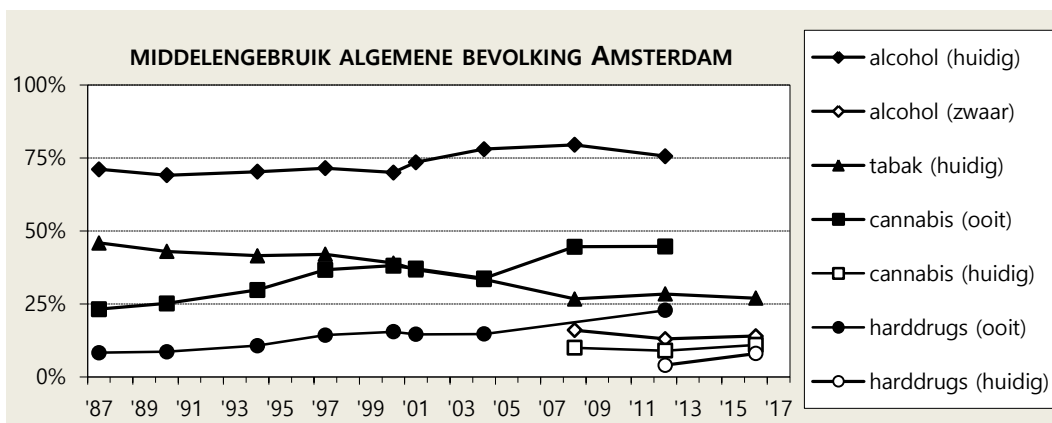
⁷ De meeste cijfers zijn ook in voorgaande Antennes terug te vinden. Waar mogelijk zijn gegevens aangevuld en geactualiseerd.

⁸ Dijkshoorn (2002); Uitenbroek et al. (2006); Dijkshoorn, Van Dijk & Janssen (2009); Dijkshoorn et al. (2013a+b); Van den Boom et al. (2017). Door de jaren heen werden afwijkende leeftijdsgroepen onderzocht: 1999/2000: 16 tot 55 jaar, 2004: 18 tot 55 jaar, 2008: 16 tot 55 jaar, 2012: 19 tot 65 jaar en 2016: 19 jaar en ouder.

⁹ Abraham, Kaal & Cohen (2003). Meer recente jaargangen van het NPO rapporteren geen afzonderlijke cijfers meer over Amsterdam (Rodenburg et al., 2007; Van Rooij et al., 2011).

vooral gekeken naar het aandeel 'zware' en 'overmatige' drinkers.¹⁰ In 2016 kan 14% van de Amsterdammers worden aangemerkt als zware drinker. Dit aandeel is ongeveer even groot als in 2012, maar lager dan in 2008. In de groep 19- tot 34-jarigen is, vergeleken met oudere leeftijdsgroepen, het aandeel zware drinkers het grootst.

Het percentage Amsterdammers dat ooit cannabis gebruikte leek na de eeuwwisseling licht te dalen, maar in 2008 en 2012 lag het weer op 45%. Huidig gebruik van cannabis onder Amsterdammers ligt de laatste jaren stabiel rond de 11%. Onder de algemene bevolking van Amsterdam steeg het ooit-gebruik van harddrugs (ecstasy, cocaïne, amfetamine, GHB, LSD en/of heroïne) de afgelopen jaren licht, tot 23% in 2012. Het huidige gebruik van harddrugs onder Amsterdammers steeg van 4% in 2012 naar 8% in 2016. Het aandeel cannabis- en harddrugsgebruikers is groter onder mannen en jongere inwoners (19- tot 34-jarigen).

3.2 Scholieren en studenten

De Jeugdgezondheidsmonitor E-MOVO 2013-2014 levert cijfers over jongeren uit de tweede klas (12 tot 15 jaar) en vierde klas (14 tot 17 jaar) van het voortgezet onderwijs in Amsterdam.¹¹ Onder beide groepen tezamen heeft een kwart (26%) ooit gerookt, ruim een kwart (28%) ooit alcohol gedronken en gebruikte 10% ooit cannabis.

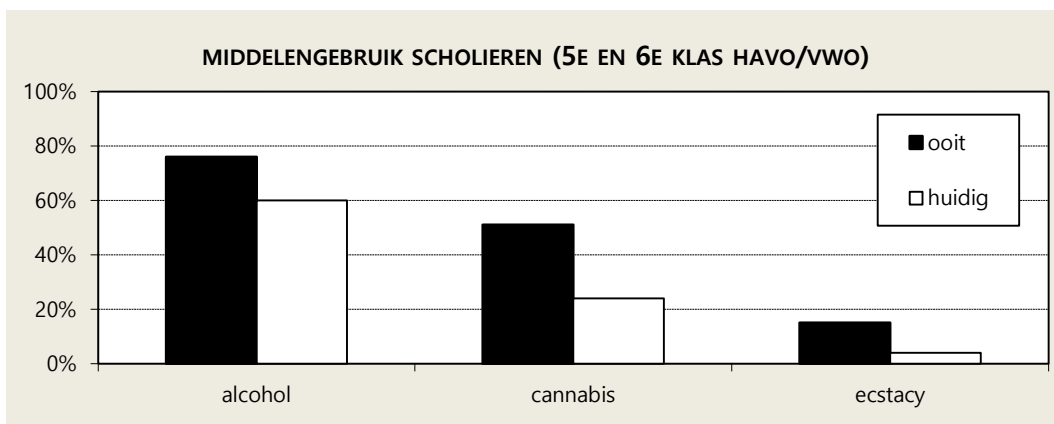
¹⁰ Zware drinkers: drinken minstens één dag in de week zes of meer (mannen) of vier of meer (vrouwen) glazen alcohol. Overmatige drinkers: drinken gemiddeld meer dan 21 (mannen) of 14 (vrouwen) glazen alcohol per week.

¹¹ Van Vuuren, Verhagen & Van der Wal (2015).

De afgelopen maand rookte 5% minimaal één keer per week, dronk 17% alcohol en gebruikte 5% cannabis.¹²

In 2016 is het alcohol- en drugsgebruik van 1.076 Amsterdamse leerlingen uit de vijfde en zesde klas (havo en vwo) onderzocht door de GGD Amsterdam en Jellinek Preventie.¹³ Driekwart van de leerlingen heeft ooit alcohol gedronken (76%), de helft heeft ooit cannabis gebruikt (51%) en 15% heeft ooit ecstasy gebruikt. In de afgelopen maand dronk 60% alcohol, gebruikte 24% cannabis en gebruikte 4% ecstasy.

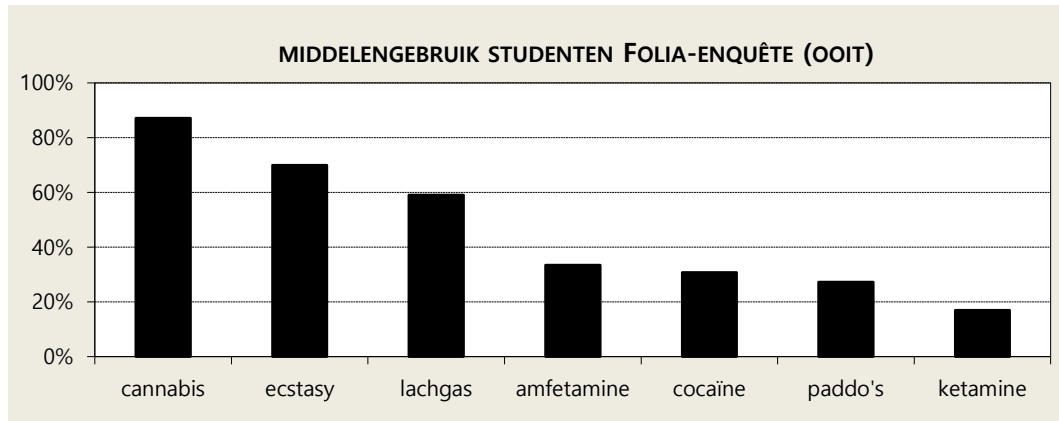
Eind 2013 deden 540 studenten van de UvA en de HvA mee aan een online drugsenquête van het universiteitsmagazine Folia.¹⁴ Een ruime meerderheid (87%) bleek ooit hasj of wiet te hebben gebruikt. Ook ecstasy (70%) en lachgas (59%) hadden de

¹² Afzonderlijke cijfers voor de tweede en vierde klas zijn alleen per deelgemeente gepubliceerd.

¹³ Dijkshoorn, Schilthuis & Bakkum (2016).

¹⁴ Geels (FoliaMagazine, 2013).

meeste studenten wel eens gebruikt. Met amfetamine, cocaïne, paddo's en ketamine had een kleiner percentage van de studenten ervaring.

In 2014 deed het Bureau Onderzoek en Statistiek van de gemeente Amsterdam, in opdracht van Advalvas, Folia en Het Parool, onderzoek naar alcoholgebruik onder 332 Amsterdamse voltijdstudenten (hbo en universiteit, gemiddeld 23 jaar). Van hen dronk 76% weleens alcohol; op een doordeweekse dag gemiddeld 3 glazen, in het weekend gemiddeld 5 glazen.¹⁵

3.3 Verslaving

Opiaatverslaafden

In 2012 kregen 2.061 patiënten methadon verstrekt via Arkin, de huisarts of de GGD en ontvingen 427 verslaafden methadon in de politiecel.¹⁶ De aantallen nemen de laatste jaren gestaag af. In 2002 waren er namelijk nog 2.738 methadoncliënten in behandeling en bedroeg de verstrekking op het politiebureau 1.252. Daarnaast veroudert deze groep verslaafden snel. De doorsnee leeftijd van methadoncliënten stijgt ongeveer een jaar per jaar: van 28 jaar in 1985 naar 50 jaar in 2010.¹⁷

¹⁵ Strikkers (#stud, 2014).

¹⁶ Persoonlijke communicatie Marcel Buster, GGD Amsterdam. In 2013 is de Centrale Methadon Registratie opgeheven.

¹⁷ Buster & Van Brussel (2011).

Crackverslaafden

In 2013 is voor het eerst ook een schatting gemaakt van het aantal crackverslaafden in Amsterdam.¹⁸ Dit aantal is lastig te bepalen omdat er voor crackverslaafden geen substitutiebehandeling beschikbaar is (zoals er wel een methadonprogramma is voor heroïneverslaafden). Op basis van een combinatie van registraties van methadonverstrekking (crackverslaafden die eveneens opiaten gebruiken) en gebruikersruimten, alsmede een veldsteekproef van crackgebruikers die via een variant van de sneeuw-balmethode waren benaderd, werd het aantal crackverslaafden op circa 2.500 berekend. Ongeveer driekwart was man en verreweg de meesten waren ouder dan 35 jaar.

Spuitenruil

Om het risico van besmetting met gevaarlijke infectieziektes als hepatitis en hiv te beperken, kunnen druggebruikers hun gebruikte spuiten omwisselen voor schoon, nieuw injectiemateriaal. Met de daling van het aantal drugverslaafden is ook het aantal omgeruilde spuiten drastisch gedaald. Begin jaren negentig werden jaarlijks meer dan een miljoen spuiten geruild. Sinds 2007 waren dit er minder dan 200.000 en dit aantal is gestaag verder gedaald. In 2016 lag het aantal geruilde spuiten op 89.700.¹⁹

3.4 Arrestaties

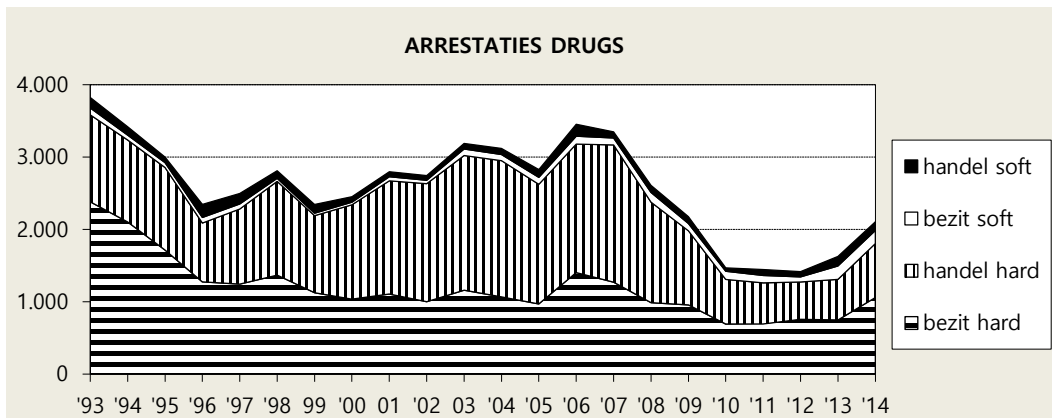
In 2016 werden door de politie eenheid Amsterdam 1.292 drugshandel misdrijven geregistreerd. Dit zijn er minder dan in 2015, toen er 1.563 drugshandel misdrijven werden geregistreerd (een daling van 17%).²⁰ Tot 2014 werd niet het aantal geregistreerde misdrijven, maar het aantal aanhoudingen geregistreerd. Er werd toen ook onderscheid gemaakt tussen aanhoudingen wegens (1) drugshandel en drugsbezit en (2) soft- en harddrugs (zie onderstaande grafiek). In 2014 werden in de regio Amsterdam-Amstelland 2.104 aanhoudingen verricht wegens overtreding van de Opiumwet.²¹ Dit aantal was tot 2011 min of meer stabiel, maar tussen 2012 en 2014 was er een stijgende trend te zien.

¹⁸ Pérez et al. (2013).

¹⁹ Uit: *Tabel 7.2.5 Spuitenruil, 1990-2016*, Amsterdam in cijfers 2017 (OIS Amsterdam).

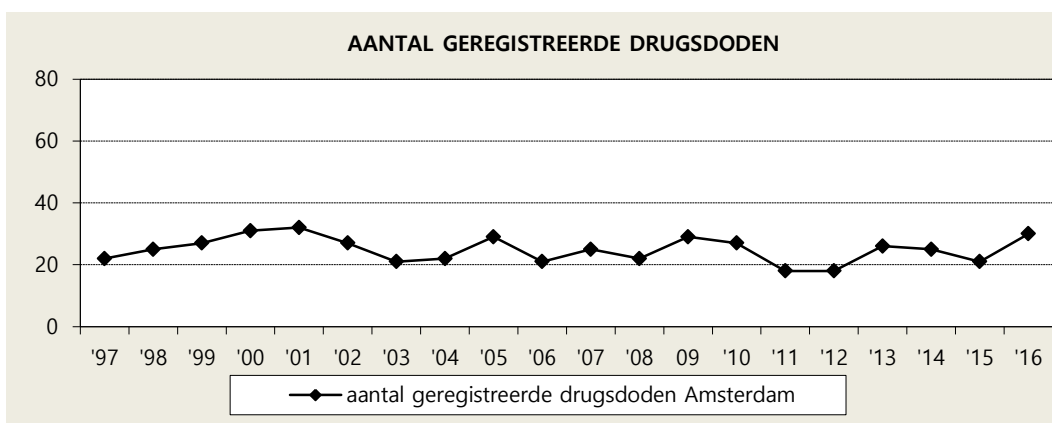
²⁰ Uit: *Tabel 3.1.1 Misdrijven landelijke definitie in Amsterdam 2015-2016*, Amsterdam in cijfers 2017 (OIS Amsterdam).

²¹ Uit: *Tabel 3.1.7 Aanhoudingen in verband met drugs in de regio Amsterdam-Amstelland, 2008-2014*, Amsterdam in cijfers 2015 (OIS Amsterdam). Een persoon kan meerdere malen gearresteerd zijn. Deze cijfers gaan dus niet over unieke personen.

3.5 Sterfte

In 2016 werden er in Amsterdam 30 sterfgevallen ten gevolge van een overdosis drugs geregistreerd. Het aantal sterfgevallen ten gevolge van een overdosis drugs was in de jaren daarvoor vrij stabiel, maar in 2016 gestegen ten opzichte van de voorgaande jaren (in 2014 en 2015 respectievelijk 25 en 21).²²

4 De volgende hoofdstukken

In dit hoofdstuk zijn de voorgaande Antennes en andere onderzoeken naar de Amsterdamse gebruikerspopulatie kort beschreven. In de volgende hoofdstukken gaan we in op de trends in middelengebruik onder jonge en jongvolwassen Amsterdam-

²² Uit: Tabel 7.2.10 Drugsdoden, 1997-2016, Amsterdam in cijfers 2017 (OIS Amsterdam).

mers in 2017. De resultaten van het uitgaanspanel onder insiders uit verschillende scenes in de uitgaanswereld worden in **hoofdstuk II** uitgebreid besproken. **Hoofdstuk III** toont de resultaten van het panel onder jongeren. De bevindingen van de survey onder uitgaanders worden gepresenteerd in **hoofdstuk IV**. De preventie indicatoren (gegevens over testuitslagen van middelen) komen in **hoofdstuk V** aan bod. Voor **hoofdstuk VI** wordt op basis van de panelstudie, de survey en preventie indicatoren een beschrijving gegeven van de Amsterdamse drugsmarkt.

In **hoofdstuk VII** (Nederlands) en **hoofdstuk VIII** (Engels) vatten we de belangrijkste bevindingen samen. Meer gedetailleerde informatie over het uitgaanspanel en de tabellen met cijfers van de survey, de preventie indicatoren en de markt zijn te vinden in de **bijlagen**. Daarna staat een lijst met geraadpleegde **literatuur**.

II

PANEL UITGAANDERS

Microdoseringen LSD	25
1 Het uitgaanspanel	26
1.1 Het Amsterdamse uitgaansleven	27
1.2 Netwerken en distinctie in het uitgaansleven	31
1.3 Ontwikkelingen in het uitgaansleven	40
1.4 Uitgaanstrends samengevat	47
2 Middelengebruik	48
2.1 Alcohol	53
2.2 Tabak en cannabis	55
2.3 Stimulantia	58
2.3.1 Ecstasy	59
2.3.2 Cocaine	63
2.3.3 Amfetamine	68
2.4 Narcosemiddelen	70
2.4.1 GHB	71
2.4.2 Lachgas	76
2.4.3 Ketamine	78
2.5 Nieuwe Psychoactieve Stoffen	80
2.5.1 Synthetische cathinonen	81
2.5.2 Fenethylamines	82
2.5.3 Andere NPS	84
2.6 Psychedelica	85
2.7 Overige middelen	89
3 Trends	90

Microdoseringen LSD

Toen Amsterdam midden jaren zestig van de vorige eeuw begon te trippen, was LSD een nieuw geruchtmakend middel. Per toeval ontdekt door Albert Hofmann, een jonge briljante Zwitserse chemicus, verwierf het middel in korte tijd wereldfaam. Niet in het minst omdat ook de ontluikende rockcultuur zich liet inspireren door LSD of *acid*, zoals het ook werd genoemd. Met de komst van de *second summer of love* eind jaren tachtig van de vorige eeuw, beleefde de jongerencultuur een nieuwe opleving met ecstasy en acid-house, die volgens sociologen een dikke knipoog was naar de jaren zestig. LSD maakte eveneens een bescheiden comeback in het Amsterdamse uitgaansleven, maar werd overvleugeld door nieuwe designerdrugs zoals MDOH, 2C-B en 2C-T-2. Nu, vijftig jaar later, is LSD opnieuw *talk of the town*, maar deze keer in een verdunde vorm, ook wel microdosering genoemd.

In kringen van psychonauten, creatieve ZZP-ers en studenten met bovengemiddelde interesse in psychedelica is veel aandacht voor deze nieuwe manier van gebruik. Dat blijkt ook als we op een druilerige novemberavond in 2017 in een café op de Wallen een meeting over microdosering bijwonen, georganiseerd door een Facebookgroep. Zo'n zeventig belangstellenden delen opeenvolgend hun kennis van en ervaringen met LSD, DMT, psilocibine, ayahuasca en San Pedro extracten in poedervorm. Sommigen zijn bekend met hoge doseringen, anderen alleen met kleine doseringen. De een 'kuurt' al twee jaar een paar keer per week; een ander is net begonnen, maar nog niet overtuigd. Enkele bezoekers hebben geen ervaring met LSD, maar zijn wel benieuwd naar de microhype. De chemische connaisseurs spreken vooral technisch over tolerantieverhoging en receptoren. We horen over een Duitse onderzoeker die met een database van honderden reports over microdosering patronen van gebruik probeert te vinden. De verhalen in het café over microdosering lopen uiteen. Ze gaan over het tegengaan van depressiviteit, het verhogen van de concentratie (als je ADHD hebt) en het zou helpen tegen smetvrees en menstruatieklasten. Sommigen sporten en doen yoga op een microdosis LSD. Anderen denken dat de grote opkomst een resultante is van een nieuwe psychedelische golf en wijzen op een groeiende belangstelling voor psychedelisch onderzoek en therapeutische toepassingen. In dit deel passeren alle middelen, van opwekkend tot bedwelmend, de revue en zullen we ook zien of de hype rond microdosering tot het partypanel is doorgedrongen.

1 Het uitgaanspanel

In dit deel van Antenne 2017 doen we verslag van de zevenenveertigste (T47) en achtenveertigste (T48) meting in respectievelijk voorjaar/zomer en najaar/winter 2017. Het huidige panel in het uitgaansleven telt **23 panelleden**, die **26 netwerken** omvatten.²³ De setvariabelen (etniciteit, sekse, leeftijd, opleiding en werk) staan in bijlage A beschreven.

De panelleden hebben vooral zicht op trendsettende segmenten binnen het Amsterdamse uitgaansleven. De netwerken/scenes vertegenwoordigen het dance en urban genre maar ook scenes waar de muziek van minder groot belang is (o.a. homo's, vriendengroepen, kunst- en cafésscenes). De leden in het panel hebben *primair* of *secundair* contact met netwerken en publieksgroepen. Bij een primair contact maakt een panellid zelf deel uit van een netwerk, scene of vriendengroep en vertelt vaak vanuit een insidersperspectief over middelengebruik. Bij secundair contact spreekt een panellid meer vanuit zijn professionele rol in het uitgaansleven (bijv. glazenophaler, portier, organisator, dj, barbediende, boeker of programmeur). In dit hoofdstuk komen de trends in het uitgaansleven en het middelengebruik aan bod en eindigen we met conclusies over de belangrijkste trends volgens de panelstudie.

Geruchten, signalen, trends en hypes

Geruchten zijn berichten die niet verifieerbaar en soms zelfs empirisch pertinent onjuist zijn.

Signalen zijn duidelijk waarneembare, maar zich (nog) niet systematisch manifesterende ontwikkelingen, waarbij (nog) niet gesproken kan worden van een trend.

Van **trends** is sprake wanneer we uit diverse onafhankelijke bronnen een duidelijke, systematische en empirisch verifieerbare toe- of afname in aard of omvang van middelengebruik waarnemen. Ze zijn het resultaat van een cumulatie van ontwikkelingen die al langer aan de gang zijn. Er is een duidelijke verspreiding van het gebruik van een 'nieuw' middel of van een 'nieuwe' toedieningswijze, dan wel een revival van 'oude' middelen of toedieningswijzen over uiteenlopende netwerken.

Hypes zijn vluchtige fenomenen die snel wegebben. Zij kunnen wel enige empirische basis hebben, maar het gaat doorgaans toch vooral om anekdotische verhalen die vaak in de media worden opgeklopt.

²³ Panellid 153 (portier) vertegenwoordigt vier portiers (153a t/m 153d) die werken op verschillende locaties in het nachtleven en schriftelijk informatie hebben aangeleverd.

1.1 Het Amsterdamse uitgaansleven

Het reguliere uitgaansleven telt ruim 75 danslocaties, waarvan een kwart een grote club of poppodium (750-1.500 bezoekers) en een kwart kleine clubs (250-750 bezoekers). De andere helft is een mix van o.a. feestcafés, zaaltjes, boten, loodsen en studio's met een vaak onregelmatige avondprogrammering.²⁴ Er wordt vaak elektronische muziek gedraaid, maar ook urban en live muziek. Een meerderheid van de panelnetwerken luistert naar genres die onder de brede paraplu termen 'dance' of 'urban' vallen. Door de schaalvergroting is de club- en festivalcultuur meer mainstream maar door een keur van artiesten en internationale bezoekers die het nachtleven koesteren ook kosmopolitisch. De luxe hotelbarcultuur plukt hier ook de vruchten van. Sinds enkele jaren worden ook 24-uurslicenties afgegeven, speciaal voor onderscheidende nachtlocaties. Het aantal dancefestivals dat in Nederland wordt georganiseerd, blijft groeien. De verwachting is dat het aantal dancefestivals eind 2017 rond de 450 zal uitkomen.²⁵ Naar schatting vindt ongeveer een derde (150 dancefestivals) in Amsterdam en omgeving plaats. Los daarvan trekken elk weekend tienduizenden bezoekers naar het uitgaanscentrum. Als gevolg van de groeiende groep bezoekers floreert de horeca in de omringende woonbuurten.

Beleidskader dance events

Het 'Amsterdamse beleidskader dance events' (2015) vormt het huidige beleidskader voor het uitgaansleven, waar de gemeente ook het culturele en economische belang van onderschrijft.²⁶ Wat betreft drugs wordt de beleidslijn van dance events nu ook toegepast op dancefeesten in de reguliere horeca. Het streven naar drugsvrije feesten is leidend, met als uitgangspunt dat preventie en repressie in evenwicht moet blij-

²⁴ Om de anonimiteit van clubs, cafés, coffeeshops, et cetera te waarborgen noemen we geen namen van horecagelegenheden als er informatie wordt gegeven over drugsgebruik op een desbetreffende locatie. Clubs en party's programmeren vaak verschillende muziekgenres. We richten ons meer specifiek op clubavonden en party's die populair zijn bij stappers binnen het dance en urban genre. Het popcircuit komt slechts zijdelings aan de orde.

²⁵ Volgens de Dance Festival Monitor 2017 is in het segment festivals tot 5.000 bezoekers een groei van bijna 25% te zien. Dat ging ten koste van het aantal festivals in het segment met meer dan 20.000 bezoekers. De segmenten van 5.000 tot 10.000 en 10.000 tot 20.000 bleven nagenoeg gelijk.

²⁶ Het 'Amsterdamse beleidskader dance events' is een vervolg op de door het College reeds eerder vastgestelde notitie 'Uitgangspunten voor beleid ten aanzien van grootschalige dansfeesten met betrekking tot (hard) drugs' uit 2008.

ven.²⁷ Praktisch betekent dit dat het zerotolerancebeleid (o.a. met 'wasstraten' (uitgebreide fouilleerruimten) en drugshonden) geen prioriteit heeft, maar meer wordt ingezet op preventie, met als doel het beperken van (gezondheids)risico's als gevolg van onder andere het gebruik van uitgaansdrugs. In het beleidskader is tevens vastgelegd dat organisatoren primair verantwoordelijk zijn voor de veiligheid op en rond het evenemententerrein, zoals het reguleren van bezoekersstromen, visiteren van bezoekers en het tegengaan van bezit, gebruik en handel in drugs.²⁸ Ter controle en naleving van de vergunningvoorschriften wordt de 'peilstokmethode' gehanteerd onder toezicht van een team met afgevaardigden van verschillende diensten (o.a. politie en GGD).²⁹

Verschillende panelleden zijn beducht voor de voortvarende regelgeving van de gemeente bij grotere evenementen, zoals het Amsterdam Dance Event (ADE). Want wie de vlag wil hijsen, moet zich nu ook committeren aan een lijst met regels. Maar lang niet alle locaties en organisaties hebben daar een budget voor. Wie zich aanmeldt krijgt al snel het predicaat 'club', met alle controles, speciale deadlines, vergunningseisen et cetera die daaruit voortvloeien. Wie binnen het format werkt moet daarom extra werk verzetten, zegt PJ (146a). De stad wil een flinke vinger in de pap, luidt de kritiek. De gemeente als regelneef? 'Alles is gefocust op veiligheid en nog eens veiligheid. Dat komt de sfeer niet altijd ten goede', aldus clubhost Arno (154a).

Pretpark voor drugsgebruik?

De forse groei van het aantal toeristen in het nachtleven is de panelleden niet ontgaan. Zowel uitgaanders als horecapersoneel zien elk jaar de groep feesttoeristen aanzwellen. Het levert de stad veel extra inkomsten, maar er klinken ook kritische geluiden over de toenemende *disneyficatie*.³⁰ Jesse (147a) weet als clubmanager waar de groepen vandaan komen: '40% Amsterdammers, 20% Randstadbezoekers en de

²⁷ In het 'Amsterdams beleidskader dance events' wordt ten aanzien van softdrugs gehandeld conform het gedoogbeleid (2015, p. 18).

²⁸ Naar de achterban moet verder duidelijk worden gecommuniceerd over huisregels. De organisator moet ook zorg dragen voor: professionele beveiligers en hulpverleners, voorlichting over gezondheidsrisico's van uitgaansdrugs; een drugskluis; gratis drinkwater en een chill-out plek.

²⁹ In de vijfhoek is besloten dat er wordt gestart met circa 10 'informatie gestuurde' peilstokbezoeken per jaar. In 2015 werden circa 130 dance events (>2.000 bezoekers) georganiseerd.

³⁰ Disneyficatie is een doorgaans negatief ervaren proces waarbij een gebied steeds meer kenmerken krijgt van een pretpark.

rest is Europeaan.' Ook Pim (142a), die in de clubhoreca werkt, schat het aandeel toeristen tussen een kwart en de helft. Het personeel is er blij mee omdat ze gul fooi geven. De groepen zijn gevarieerd: er zitten fijnproevers tussen die voor de locatie of muziekprogrammering komen en 'beschaafd uit hun dak' gaan, maar er zijn ook groepen die 'ongeremd naar de kloten' willen in de twee, drie dagen dat ze hier zijn. Zien meer toeristen Amsterdam als pretpark voor drugsgebruik? Zowel stappers als clubpersoneel zeggen nog weleens te worden benaderd voor drugs: of ze iemand weten die cocaïne of ecstasy heeft? 'We letten scherp op, maar het kan best dat er soms in de club wordt gedeald', zegt Pim (142a). In een andere club merkt glazenophaler Teddy (56a) dat veel toeristen niet vies van drugs zijn. Je haalt ze er volgens hem zo uit: 'Ze zijn de enigen die een zonnebril dragen. Amsterdammers doen zoiets stoms niet.'

Festivals

De festivals pieken in de zomermaanden in parken en recreatiegebieden aan de randen van de stad. Naast de megafestivals (tienduizenden bezoekers) zijn er talrijke kleine festivals (2.500-5.000 bezoekers). Festivals proberen zich door het overstelpende aanbod van elkaar te onderscheiden. Alles draait om sfeer en beleving. En de zon moet een beetje meewerken natuurlijk. De concurrentie is groot: de een wil vooruitstrevend zijn en programmeert dj's die traditionele Midden-Oosterse klanken verbinden met techno; op andere festivals kun je in speciale hangmatten wegdromen op een stadsstrand. Er zijn feesten waar je henna-tekeningen en tatoeages kunt laten zetten, een yoga clinic of een vintage markt kunt bezoeken. Andere feesten trekken vooral aandacht met een uitgebreid *foodcourt* van pizza, patat en pita's of juist een *food line up* met lokale gezonde producten. Voor Sensation was het de allerlaatste editie en het einde van een tijdperk met veel show en entertainment. Hoewel sommigen al jaren zeggen dat de festivalmarkt verzadigd is, lijkt de markt vooralsnog te groeien.

Clubben en randprogrammering ADE

Niemand ontkomt aan het ADE clubfestival, dat elk jaar meer dj's, feestlocaties en bezoekers (inmiddels zo'n 365.000) weet te trekken. Als toegift na een vol zomerseizoen is het bijna een hele week 'carnaval'. Het aantal feestjes van enige betekenis dat tijdens het ADE wordt georganiseerd steeg in 2017 naar 190.³¹ Veel panelleden zijn

³¹ Dance Festival Monitor 2017.

trots dat Amsterdam in de internationale schijnwerpers staat. De een vindt ADE supergaaf, terwijl de ander zich begint te storen aan alle commercie eromheen. Wordt het niet te massaal? Soraya (151a) vindt het jammer dat zoveel mensen 'naar de kloten gaan.' Toen Frans (58a) arriveerde in een fotostudio (*secret location*) voor een Berlijns feestje kwam nog geen kwart van de bezoekers opdagen. Vermoedelijk nog brak van de dag ervoor.

In de slipstream van het clubfestival komt ook meer aandacht voor de randprogrammering. Camille (141a) combineerde tijdens het ADE 'business met pleasure' want het evenement biedt veel meer dan alleen maar dj's en incrowdfeestjes. Vooral het *green panel* was een succes omdat er ook gediscussieerd werd over thema's als duurzaamheid en de circulaire economie; hoe ga je om met de afvalberg na een feest? Ook organisatoren uit het buitenland gaven veel creatieve input. Politiek werd het toen een bandlid van Pussy Riot sprak. Ook de bijdrage over 'tape culturen' paste mooi in de culturele programmering die de muziekgeschiedenis vanuit het perspectief van geluidsdragers belichtte. Er was bijna een nostalgische hang naar het romantische tijdperk. De cassette merchandise past goed in de DIY (do-it-yourself) cultuur. Komt het omdat de huidige generatie uitgaanders digitaal is opgegroeid? Ook Jasmin (85a) dompelde zich helemaal onder en vertelt hoe ze haar dagen heeft doorgebracht. We noteren het volgende:

Woensdag naar het Metropole Orkest in de Melkweg en een dj uit Canada groeten. Door naar een club om te netwerken met een jointje en coke. Slapen. Donderdagmiddag barkeeper tot middernacht. Tussenstop thuis, beetje speed, door naar de Wallen en daarna afspraak in een bar met vriend in Oost. Vrijdagochtend naar huis. Slapen. Vrijdagmiddag naar een lezing in the city over techno, kunst en filosofie. 's Avonds door naar club Tokyo dance op uitnodiging Japanse dj. Alles gedaan: snuifje coke, lijntje speed en tussendoor nakkies ketamine. Geen ecstasy. Anders in de dagen daarna nergens meer zin in. Tussendoor nog flyer en dingen regelen voor clubs. Zaterdagochtend *car to go* naar huis. Slaapje, want nog wazig van de ketamine. Zaterdagmiddag afgesproken in club met Belgische vrienden. Beetje speed erbij want 'inkakken is bijnakken'. Naar huis, slapen en zondagochtend weer werken achter de bar. Daarna door naar andere club. Maandagochtend weer thuis.

Als we Jasmin (85a) een paar dagen na het ADE spreken, snakt ze naar een 'reset'. Gelukkig is het maar een paar keer per jaar zo'n rollercoaster. Het is vooral de deadline van haar boekhouder waar ze nu tegenop ziet. Het helpt ook als ze tijdelijk stopt met alcohol en drugs. 'Ik stel dingen uit omdat ik te moe ben. Ik weet dat ik clean moet zijn om mijn doelen te bereiken.' De vriendenkring van Camille (141a) voelde de

bui ook al hangen en grapte van tevoren via de sociale media dat het weer een slopende week zou worden. 'Vroeger voelde het als kerst, maar iedereen heeft nu werkverplichtingen. Niks zo vervelend als een deadline terwijl je nog nasuist van de nacht.'

1.2 Netwerken en distinctie in het uitgaansleven

De panelnetwerken vertegenwoordigen uiteenlopende groepen, scenes en settings die op de een of andere manier een link met het uitgaansleven hebben. Bij de een staan bands, dj's en artiesten centraal, bij de ander draait het vooral om uitgaan en netwerken. Sommigen houden van een chique of juist artistiek milieu. Anderen zoeken de rafelranden op, daar waar de underground zit. Zoveel scenes, zoveel verhalen en zoveel roddels.

De uitgaansfrequentie varieert per groep en per seizoen. Clubs zijn goed bezet in het najaar en voorjaar en lopen leeg zodra het festivalseizoen begint. Een deel van de uitgaanders is ook nieuwsgierig naar de feestcultuur in omliggende landen. De groep met twintigers is vanwege de grote studentenpopulatie oververtegenwoordigd en dat is goed terug te zien in het nachtleven, waar overigens ook nog veel dertigers en veertigers zijn te vinden. Een relatief grote groep is hoogopgeleid en de verhouding man/vrouw is in balans. Een aanzienlijk deel van de uitgaanders vindt emplooi in het uitgaansleven (o.a. dj, booker, designer, programmeur, clubmanager of organisator). Veel studenten werken naast hun studie als barkeeper, bij de garderobe of helpen mee als promotor en decorbouwer.

We daagden panelleden uit met de vraag hoe zij de huidige generatie zouden typeren. Bram (94a/b), trendspotter, denkt dat generatie Z (post millennials, geboren 1995-2010) realistischer, pragmatischer en minder dromerig is dan generatie Y (eerste millennials, geboren 1980-1995). 'Ze kunnen keihard feesten maar zijn ook ondernemend. De volgende dag is het zaken doen.' Ze gaan tactisch uit naar plekken die goed zijn voor hun business. Ze pikken een concert mee en hangen bij de backstage om hun merk te pushen bij artiesten, zodat iedereen weet wie ze zijn. Ook clubmanager Jesse (147a) ziet veel ondernemingslust bij jongeren die met frisse concepten festivals bestoken. Bram (94a/b) noemt een jonge fashion posse die veel weet te fiksen. Het gevoel dat het nog alle kanten op kan. Ze denken vrijer over gender en passen dat toe in hun kledinglijn. 'Als het moet stampen ze ook in korte tijd een feest uit de grond waar een paar duizend kids op afkomen.'

Over uitgaanswerelden en leefstijlen

De verhalen van de panelleden uit verschillende scenes kleuren het uitgaansleven, maar onthullen ook werelden die parallel naast elkaar lijken te bestaan. Behalve de uitgaansgroepen in het urban- en dancecircuit zijn er ook scenes met wortels in het gay- en kunstmilieu. Maar scenes zijn ook vaak gescheiden. Gabbers en psychonauten treffen elkaar zelden. Ter illustratie pikken we een paar verhalen uit de vele scenes die deze panelstudie rijk is (zie overzicht in bijlage A).

Nuri (118a) kent overal mensen in shisha cafés en kleine clubs en reist net zo makkelijk af naar Rotterdam en Zoetermeer, waar de portiers haar eveneens kennen. Overdag hangt ze met haar Turkse, Marokkaanse en Antilliaanse vriendinnen in coffee-shops, die hun tijd vullen met het sturen van berichtjes en snappies (snapchat). Soraya (150a) bedenkt kunstprogramma's en schakelt tussen de kunst en de muzieksce-*ne*: de *early adopters* van de nacht. Ze is voortdurend op zoek naar nieuwe vormen en samenwerking tussen gerenommeerde kunstinstellingen en jonge doelgroepen (o.a. Museumnacht), en heeft een neus voor nieuwe locaties waar de kunst- en hiphopsce-*ne* kan bloeien. Het netwerk van Sophie (133a) schuurt hier tegenaan. Naast dj's, organisatoren en moderappers zijn er nog legio creatievelingen die iets doen als visagist, fotograaf, stylist, illustrator of journalist (maar die zijn niet per se hip). Dré (149a) kent de wereld van hardcore als geen ander. Op zijn 11e hoorde hij van oudere vrienden al over hardcore. Toen hij 16 jaar was ging hij voor het eerst naar 'de wereld draait hardcore', met ecstasy. Met een andere vriendengroep, die niet van hardcore houdt, gaat hij naar feestcafés in de binnenstad. Clubhost PJ (146a) zit diep in de gay subcultuur en wil bereiken dat zowel studenten, naaktlopers als *drag queens* aan hun trekken komen. Bij Joris (126a) dooft het raven tot in de vroege ochtend langzaam uit en maakt plaats voor meer spiritueel gerichte activiteiten, zoals yoga en meditatie, en psychonautische drugstrips.

Uitgaan is als een warme douche

De zin van uitgaan is zo divers als het panel. Uitgaan is veel meer dan dansen en drugs. Het uitgaansleven is ook een afspiegeling van de wereld daarbuiten. Uitgaan voelt bij Arno (154a) als een warme douche na een week hard beulen. 'Vrijdag gaat de stekker eruit.' De meeste mensen waar hij mee werkt kent hij juist van uitgaan, dat voor hem avontuur en muziek is. Voor Sophie (133a) is uitgaan een gevoel van gelijkheid. Met een open mind mensen leren kennen en samen feesten met wildvreemden. Uitgaan is goed voor je identiteitsvorming omdat je zoveel verschillende soorten mensen tegenkomt en genderissues op de schop gaan. 'Het maakt je voor de rest van je leven verdraagzamer.' Voor Dré (149a) betekent een gabberfeest meer dan alleen drugs en hakken. 'Gabber

ben je in je hart. Waar je trots op bent.' Gemeenschapszin en kameraadschap: 'Hardcore never dies.' Uitgaan helpt je om nieuwe contacten te leggen en je seksualiteit te ontdekken, vindt PJ (146a). Voor Frans (58a) en Jesse (147a) betekent het *quality time* als je met vrienden bent. De zinnen verzetten na alle werkdrukke, jezelf kunnen verliezen, je kantoorbaan eruit feesten.

Portiersperspectief: groepen in het nachtleven

In de panelmeting van 2017 kregen we voor het eerst medewerking van een portierscollectief (vijf portiers) dat op verschillende locaties in het nachtleven werkt.³² De grootste drukte is tussen 00.30 en 03.00 uur 's nachts. Vergeleken met een paar jaar terug staan er minder jongeren onder de 18 jaar voor de deur te dringen. De groep van begin-twintigers gaan in groten getale uit. Bij een speciaal concert staat vóór 12 uur 's nachts al een rij. De eerste groep (10 tot 20%) vertrekt rond 03.00 uur en passeert de 'late aanwaaiers', die tot het einde blijven. Het leeglopen van de zalen verloopt meestal soepel. Een deel gaat dan nog door naar een after.

De grootschaligheid van het uitgaansleven heeft gezorgd voor een verdunning van de vaste bezoekersgroepen. Steeds minder mensen voelen zich verbonden met één bepaalde club. Deze onthechting wordt deels verklaard door de forse uitbreiding van het aanbod. Maar portiers zien ook een groeiende groep van dagjesmensen en toeristen die uitgaan vooral als entertainment zien en weinig binding voelen met een club. Sommige clubs proberen deze ontwikkeling te keren in de hoop dat meer trouwe klanten hun club als een tweede thuis zien.

"De personen die echt voor de club komen, vinden het fijn dat zij herkend worden: door portier, toilet dame, kassadame, garderobepersoneel tot en met de barman. Zij weten dat ze met iedereen een praatje en een gebbetje kunnen doen en dat ze hun favo drankje altijd op dezelfde manier krijgen." (Portier, 153a)

Portier (153c) heeft een goed overzicht van groepen in het alternatieve nachtmilieu. De jongste groep '18-jarige technokonijntjes' vallen op door hun manier van dansen. Ze hebben vooral ervaring met ecstasy en gaan ook naar grote technofestivals in de zomer. De 'casuals', twintigers en dertigers met banen overdag, vormen een groot segment. Zij gaan weinig uit en knopen weinig contacten aan met mensen buiten hun

³² Via een ondernemer (153) in de beveiligingsbranche (ruim 60 festivals per jaar en 100 kleine feesten) hebben vier portiers (153a t/m 153d) uit zijn team schriftelijk een paar vragen beantwoord over profielen van bezoekersgroepen, drugsgebruik, drugshandel en gezondheidsrisico's op zes vaste uitgaanslocaties in Amsterdam.

sociale cirkel. Ze komen vroeg en vertrekken ook weer vroeg. Een aparte subcultuur zijn de 'artistieke techno friends' met een flinke kwinkslag naar kunst, mode, gay én Berlijnse roots. Ze koesteren hun schaarse plekjes, waar ze zich vrijer en meer op hun gemak voelen dan in een doorsnee club (o.a. naaktlopen, darkrooms en sekspraktijken). Ze experimenteren met stimulantia en narcosemiddelen. Vooral GHB geeft met enige regelmaat problemen wegens het 'slecht' gaan. De 'postmoderne hedonisten' vormen een kleine scene die het liefst nog onbekende cafés en clubs bezoekt. Deze scene van artistieke smaakmakers vormt één grote vriendengroep, die ook vaak in het nachtleven werkt. Ze zijn super relaxed, combineren alcohol en cocaïne, en verkassen weer als hun geheime hotspot ontdekt wordt. Ten slotte is er nog het 'old school Mokum publiek': gepokt en gemazeld in het Amsterdamse uitgaansleven en met de meeste nachtelijke vliegueren. Ze zijn relaxt en sommigen kunnen nog vertellen over uitgaan in de jaren negentig van de vorige eeuw. Ze zijn gul met fooi omdat ze dat vroeger ook al deden.

Naast de Amsterdamse stappers zien portiers ook veel 'toeristen', uiteenlopend van nette zakenlieden, (vooral Britse) 'drankorgels' en het type 'budget coffeeshoptoerist'. De beter gefortuneerden neigen volgens portier (153c) nogal eens tot enige, vaak misplaatste arrogantie. Grotere groepen zijn vaak op zoek naar een *buzz* en schromen soms niet om aan portiers te vragen waar ze drugs kunnen kopen. De muziek is vaak ondergeschikt aan het feest. Portier (153) vindt dat toeristen maar bar weinig bijdragen aan een geslaagde clubavond. Hij waarschuwt dat Amsterdammers nog meer de clubs in het centrum gaan mijden.

Portiersperspectief: middelengebruik bij toeristen

Wat betreft middelengebruik zien verschillende portiers dat toeristen vaak minder voorzichtig drugs gebruiken en dit ook opvallender doen dan de andere (vaste) bezoekers. Veel toeristen zien een club als alibi om te feesten en drugs te gebruiken. Naar verhouding vinden portiers vaker drugs bij het fouilleren van toeristen. Er ontstaan regelmatig discussies over waarom zij geen drugs naar binnen mogen nemen. Wie in de rij zichtbaar staat te 'slingerkaken' met 'tv schotels' (door de pillen), mag niet naar binnen. Toeristen die problemen veroorzaken, vallen vrouwen lastig, zijn met drugs betrupt of onder invloed van alcohol en drugs. Veel toeristen denken dat drugsgebruik in Amsterdamse clubs is toegestaan. De meeste problemen onder toe-

risten doen zich voor met ecstasy en cocaïne. Bij de andere bezoekers gaat het vaker om GHB en ketamine.

Redelijk onveilig

Ook de #MeToo discussie die in het najaar van 2017 in de media losbarstte, kwam ter sprake bij vooral de vrouwelijke panelleden. Wat merken zij ervan in het nachtleven? Toegegeven, sommige feesten zijn meer machismo, maar het komt ook voor dat mannen samen op een dancehallfeest ongestoord kunnen schuren (dicht tegen elkaar aan dansen; *bubbling* in het Engels). Het Amsterdamse uitgaansleven staat niet bekend als intolerant of conservatief. Toch moet het sommige panelleden van het hart dat de veiligheid weleens tekortschiet in geval van agressieve bejegening door (vooral) mannen op de dansvloer. Jasmin (85a) vermijdt plekken waar mannen veel 'haantjesgedrag' vertonen; en Nuri (118a) vindt het moeilijk om te bepalen waar haar grens ligt. Ze gaat voor de muziek, lekker dansen, zich vermaken en sjansen. Uit ervaring weet ze dat allochtone mannen vrijgevinger zijn dan de Nederlandse. Ze sloven zich ook meer uit, willen zichzelf bewijzen, doen meer aan versieren, veroveren, pronken en maken vaker complimenten. 'Helaas zijn er ook échte brutalen, die tegen je aan staan schuren of op je kont slaan.' Het blijft volgens haar een spel waar je als vrouw op je hoede moet zijn, omdat het ook om macht draait. Nuri (118a) moet ook denken aan foute mannen achter dure vip-tafels die de lakens uitdelen en bepalen welke vrouwen wel of niet mogen blijven.³³ Monica (148a) zegt zich soms 'redelijk onveilig' te voelen wanneer ze met vrouwen zont. Opdringerige mannen maken op brutale wijze soms foto's van dichtbij. Kennelijk hoort het bij settings waar vrouwen meer centraal staan. Het voelt alsof ze over eieren loopt, wat soms ook een leuke spanning geeft. 'Er wordt gelet op hoe je eruit ziet, dus moet je goed op je tellen passen.' Ze weet dat het geen plekken zijn waar ze makkelijk vrienden maakt. Monica (148a) verbaast zich erover dat weinig vrouwen verhaal durven halen bij de security als ze worden lastiggevallen. Melissa (150a) legt uit dat dit nog niet zo eenvoudig is. Want wat

³³ Naar schatting bieden volgens de gemeente zo'n twintig clubs vip-tafels aan in Amsterdam voor soms duizenden euro's. Volgens het ondermijningsthema van de gemeente zijn deze tafels bij uitstek een manier van criminelen om hun zwarte geld uit te geven. In een geschil met de gemeente mocht club Abe in 2017 alleen onder strenge restricties weer open (twee keer dicht op last van de burgemeester na een schietpartij en vanwege een handgranaat voor de deur), zonder het aanbieden van 9 vip-tafels, aangezien deze volgens de gemeente niet alleen rijke maar ook dubieuze klanten zouden aantrekken. De gemeente is inmiddels door de rechtbank in het gelijk gesteld.

gebeurt er met je als de portier bij wie je een klacht indient een vriendje van de dader is die je lastig valt?

Afters

Zolang er gefeest wordt, zijn er afterfeesten, ook wel afters genoemd. Het belang van afters mag niet worden onderschat, vinden sommige panelleden. Een after ontstaat vaak spontaan. Iedereen die door wil verzamelt zich op een nieuw adres, vaak bij iemand thuis. Maar in de kringen van Sophie (133a) is het *not done* om zonder toestemming vreemde mensen mee te nemen. Bij een after kan het twee kanten op, zegt Arno (154a): een korte met een laatste biertje, jointje of snuifje en binnen 2 uur iedereen weg, of een lange tot de volgende middag. Je belandt in het laatste geval ongemerkt in een 'tijdloze bubbel' waar je niet meer uit wilt stappen. De band met anderen verdiept zich. De afters in het netwerk van Lex (145a) zijn een soort doorstart na een club of festival. Van een goed feest kan je echt smerig worden en sommigen gaan daarom nog eerst naar huis om zich op te frissen. Verder hangt het van de groep af wat er wordt gebruikt. Bij Nuri (118a) wordt vooral geblowd en sterk gedronken. Een enkele keer lachgas. Zij is samen met een vriendin en een paar jongens wezen afteren in Rotterdam omdat in Amsterdam teveel wordt geroddeld. Op afters in het dancemilieu gaan vooral speed, coke, ketamine en GHB rond om te chillen. Als iedereen op dreef is, kan het gebeuren dat de ochtend en middag bijna naadloos doorlopen in de avond.

Underground en subculturen

Het Amsterdamse undergroundmilieu heeft zich in de afgelopen jaren op verschillende plekken in de stad, maar vooral buiten het centrum genesteld. De fasegewijze toekenning van een 24-uursvergunning heeft tot meer dynamiek geleid in het alternatieve feestmilieu. De upperground werd verrijkt met een handvol nieuwe clubs. Deze worden als een laboratorium gezien voor het experimenteren met nieuwe concepten die muziek en kunstvormen met elkaar willen vermengen. Het aanbod is groot en dynamisch. Uitgaanders kunnen tussen donderdag en zondag kiezen uit een ruime selectie. Nieuwe projecten breken door of leggen het loodje. De meerderheid is tevreden over het aanbod. Er zijn een paar dissonante geluiden over kakkers die de underground verpesten en toeristen die voorrang krijgen. En hoe origineel is de Amsterdamse underground eigenlijk? Doen we Berlijn niet te veel na, vraagt Sophie (133a) zich af. Hoe vrij is een vrijplaats als er zoveel opgelegde gedragsregels zijn?

Raves

Kenners van de underground schatten de scene op 5.000 tot 10.000 personen, die weer verdeeld is over subscenes (o.a. free tekno, drum & bass, techno, dubstep, psy-trance). In de afgelopen jaren heeft ook de gay ravescene zich hierbij aangesloten. De underground gedijt het best op verscholen, liefst moeilijk vindbare plekken: onder bruggen, in afgelegen loodsen of een oud schoolgebouw. Bij raves draait het niet alleen om muziek maar ook om samenwerking en improvisatietalent. In een korte tijd iets voor elkaar krijgen, zonder daar eerst toestemming voor te vragen. Een geslaagd feest als *sharing economy* in optima forma. Op de Nederlandse editie van het iconisch Amerikaanse *Burning man* worden tien kernprincipes uitgedragen die sommigen als een verademing zien in de huidige commerciële festivalcultuur.³⁴ Insiders zien een nieuwe onderstroom ontstaan en denken dat de scene de komende jaren verder zal groeien. Want een deel is 'festival-moe': Je spaart geld uit en hoeft je niet meer af te vragen in welk plat getrapt park je nu weer staat. Jort (135a) is enthousiast over *Glittering*, een nieuw concept dat *100% natural high* is met tantra-, yoga- en ayahuasca-sessies. De intimiteit en verbinding tussen mensen ligt hier meer op het spirituele vlak dan bij de feesten waar muziek en drugsgebruik eerder centraal staan.

Op stoom

Het rave-seizoen komt in het vroege voorjaar langzaam op stoom. Sommige panelleden laten ons filmpjes vanaf hun telefoon zien. Bijvoorbeeld de eerste rave in Westpoort met 800 bezoekers. Pim (142a) stuurde hartje winter een uitnodiging voor een tunnelfeest (200 mensen) bij een bouwterrein van de Noord/Zuidlijn. Met succes werd het slot van de tunneldeur ontwricht en gefeest tot in de vroege ochtend. Arno (154a) ziet een verplaatsing van feesten naar plukjes bos in Noord en diep in West, die pas om 06.00 uur beginnen. En soms gaat het mis, bijvoorbeeld als een feest bij de Schellingwoudenbrug omstreeks 03.00 uur wordt opgerold door de politie. Maar de reislustige ravecultuur laat zich niet zo snel uit het veld jagen. Ook buiten de stad valt er genoeg te beleven, zoals een lang weekend op een boerencamping in Brabant. En Jort (135a) verheugt zich weer op 'vrije straatfeesten' in Duitsland en Hongarije.

³⁴ Deze tien kernprincipes zijn: radical inclusion, gifting, decommodification, radical self-reliance, radical self-expression, communal effort, civil responsibility, leaving not trace, participation en immediacy (Quaack, 2008).

Jan (144a) organiseert liever zelf feesten dan dat hij naar een festival gaat. Door het nijpende ruimtegebrek zijn binnenlocaties tegenwoordig schaars in Amsterdam. Een rave is geslaagd als de opbouw soepel gaat en je met een groot collectief échte feesturen kunt maken. Het geluidsoverlast is vaak het breekpunt waar de politie op aanslaat.

'Maar vreemd genoeg geeft het een fijne spanning als de politie komt', zegt Jan (144a). 'Hoe later hoe leuker'. Het buitenfeest in het Westerpark in het eerste warme weekend van maart is er een uit het boekje. Zeshonderd mensen. Het feest begon om 13.00 uur en moest om 18.00 uur op last van de politie afgelopen zijn. Jan (144a): 'Het voelt super als je spontaan een setting claimt en er met een vastberaden groep het beste van maakt.'

Psytrance en hardcore

De psytrancescene, ontstaan in de vroege jaren negentig van de vorige eeuw, is een van de oudste en grootste undergroundscenes in Amsterdam, verdeeld over vijf subgroepen met een eigen soundsysteem. De organisaties stemmen hun programma's op elkaar af. De scene is maatschappijkritisch en de liefde voor muziek in combinatie met hallucinogenen staat centraal. Veel aandacht wordt aan decors besteed. Door hun eigenzinnigheid staat de scene op gespannen voet met het reguliere clubleven, dat meer aan regels is gebonden. Velen gaan ook naar feesten elders in het land. Het zomerse psytrance festival in Leeuwarden staat elk jaar hoog genoteerd.

Aan de andere kant van het spectrum schuilt het hardcoregenre. En net als psytrance geen favoriete clubmuziek. Hardcore bestaat inmiddels ook al 25 jaar en beleeft volgens sommigen weer een revival. Dré (149a) is protegé van het genre met een up-tempo rond 180-190 BPM. Als het allemaal klopt dan vergeet hij even alles. Een goed feest geeft hem een zorgeloos gevoel en ontspanning. Het gaat mis als het tempo iets lager ligt, zoals bij mainstream hardcore. Ook hardstyle op festivals vinden zijn vrienden maar niks. 'Teveel dagjesmensen en met zo'n 150-160 BPM net *pussy music*.' Dré (149a) ziet met lede ogen aan hoe de huidige hardcorefeesten flirten met hardstyle. Dan loopt hij met zijn vrienden demonstratief en met de vingers in de oren langs de zaal. 'Met drugs op wil je op een geven moment harder hakken. Als dat niet lukt, worden we gek!'

Gay en underground

Tot teleurstelling van verschillende panelleden is er weinig meer over van het ooit zo bruisende homo-elan in de Reguliersdwarstraat, waar nu veel horeca verdwenen is en plaats is gemaakt voor uitbaters die mikken op een bredere doelgroep. Daarvoor in de plaats zijn er wel meer clubs en festivals gekomen met een speciale gayprogrammering: Megaflicker, Funhouse, Milkshake, et cetera. De feesten in de homo-underground gaan met golven, van seksueel expliciet naar braver. Sommige locaties verhuren hun ruimte voor feesten aan groepen die een SM- of fetisjfeest geven waar ook hetero's op af komen. Rest vervolgens nog een hele trits aan kroegen, nachtsauna's en cocktailbars waar homo's verspreid over de stad elkaar ontmoeten. PJ (146a) is er trots op dat sommige locaties avonden voor homoseksuele vluchtelingen organiseren. Daarnaast zijn er nog clubs c.q. locaties die het als hun maatschappelijke taak zien om aan te sluiten bij actuele kwesties en willen samenwerken met de GGD en het Aidsfonds – die zich nu mengen in het PrEP-debat over drugs, HIV, medicatie en leefstijl.

Homo als carnaval of cultuur?

Toch vinden sommigen het een teken aan de wand dat de zichtbaarheid van de homoscene tanende is, met uitzondering misschien van de Pride week, als er overal in de stad regenboogvlaggen wapperen. Maar schijn bedriegt, vindt PJ (146a): homo wordt steeds minder als cultuur en meer als carnaval gezien. Hij vreest dat meer homo's in een heteroformat worden geduwd. De oorspronkelijke gedachte van de gaypride wordt overschaduwde door stadsmarketing. Een boot kost inmiddels al €10.000: voor armlastigen een fors bedrag. De *Pride Walk* van Bos en Lommer naar het homomonument was het hoogtepunt.

Verschillende panelleden hebben in de afgelopen jaren hun hoofd gebroken over de vraag hoe het komt dat het homoleven minder bruisend en zichtbaar aanwezig is. Nog even afgezien van de veranderende tijdgeest en het feit dat dit niet alleen voor homo's geldt, denken de meesten dat de nieuwe communicatiemiddelen en de afkeer bij de jongste homolichting voor de oude instituten hier debet aan zijn geweest. Je hoeft met alle datingsites tegenwoordig niet meer per se naar een kroeg om een man op te pikken. Daarnaast is de jongste lichting homomannen meer fluide in hun uitgaansgedrag. Ze gaan bijvoorbeeld liever naar een club waar goeie techno wordt gedraaid. Muziek en rauw uitgaan past deze generatie beter dan het leggen van contacten met gelijkgestemden op een traditionele homolocatie in de stad. PJ (146a) ziet

bij de twintigers een gendermix van homo- en heterovrienden op meer extravagante 'feminiene feesten'. Hij ziet geen doorstroming van de 'homo-millennials' naar andere homolocaties: 'Alsof ze zich willen afzetten tegen scenes waar ze sneller HIV denken op te lopen.' Clubpromotor Jesse (147a) kan er over meepraten omdat hij deze groep twintigers ontvangt. De homoavonden inclusief darkrooms en vooshoekjes zijn succesvol. 'We zijn gayfriendly. De sfeer is open minded en je kunt doen wat je wilt. Er is slechts één uitzondering. Wie met GHB wordt betrapt, krijgt een jaarverbod.'

1.3 Ontwikkelingen in het uitgaansleven

De feesten en clubs waarover wordt verteld, beslaan een breed spectrum van het uitgaansleven. Sommige panelleden gaan naar uitgaanspleinen, terwijl anderen de underground opzoeken. Ook in festivalland is er voor elk wat wils: van techno tot trap. Begrippen als hip, mainstream en underground worden door panelleden gebruikt om een waarde toe te kennen aan bijvoorbeeld een feest, een muziekstijl, een scene of een speciale locatie. De nuance ligt vooral in de subculturele duiding. In deze paragraaf vertellen panelleden over (nieuwe) uitgaanssettings en festivals, over muziekgenres en de sociale media. We sluiten af met de ontwikkelingen in 2017.

Settings (uitgaanslocaties)

Het Amsterdamse uitgaansleven bestaat uit een regulier segment (mainstream), een kleine underground en een overlappend segment (upperground) dat elementen uit beide werelden wil verenigen. Het reguliere uitgaansleven biedt een brede muziek-programmering van dance tot urban, en popconcerten. Sinds het nieuwe beleid mogen sommige locaties een aantal weekenden per jaar langer (tot 08.00 uur 's ochtends) open blijven. In het centrum (vooral op de uitgaanspleinen) werken clubs en feestcafés met portiers en soms met *doorbitches*.

Door alle hectiek eromheen is het een zwaar beroep, zegt portier (153a), die fulltime werkt voor clubs in de binnenstad: 'Je moet scherp zijn en niet te nonchalant. Elke situatie bekijk ik vanuit een *helicopterview* om zo adequaat mogelijk te kunnen handelen.' Desondanks raakt hij fysiek bijna elke week wel een keer betrokken bij een kortdurend gevecht (5 seconden) of een worsteling (paar minuten). Door al het duwen trekwerk heeft hij continu pijnklachten. Portiers zien steeds meer Europese toeristen voor hun deur, met allemaal zo hun gewoonten en eigenaardigheden. Een portier (153a) legt de verschillen uit:

“Fransen spreken vaak geen woord Engels; Duitsers zijn heel beleefd of ze schreeuwen tegen je in het Duits als ze met meer zijn; Britten hebben nooit een jas aan en zijn, misschien uit angst voor portiers, heel beleefd; Ieren komen in golven omdat ze daar acties hebben voor 10 euro naar Amsterdam; Russen zien we bijna niet meer. Vluchtelingen uit Noord-Afrika geven de meeste problemen. Ze gedragen zich niet netjes naar vrouwen en we pakken ze nog wel eens met handelshoeveelheden drugs. Ze zijn snel opgefokt. De toeristen die wij zien komen niet voor van Gogh maar voor de feesten met onze drugs: cannabis en pillen.” (Portier, 153a)

In het Amsterdamse clubleven wordt van mainstream tot underground alcohol gedronken en worden drugs gebruikt. Maar de verschillen tussen de uitgangsgroepen zijn groot. Clubs en organisatoren faciliteren de avonden en weten vaak vooraf al wat voor type publiek er komt. Er zijn clubs met een chique, vrolijk of juist ruig imago. Op sommige clubavonden, die pas heel laat op gang komen, staan bezoekers na een paar uur alweer buiten, wachtend op wat de nacht nog brengen zal. Er zijn ook nieuwe plekken die eerst door de creatieven en hipsters worden ontdekt en na een paar maanden worden geannexeerd door ‘yuppen’.

Een deel van de stappers associeert uitgaan niet per se met drugs, terwijl een ander deel vindt dat drugs juist iets toevoegen aan de sfeer. Over het algemeen weten bezoekers goed waar ze heen willen of juist niet meer. Jasmin (85a) knapte goed af toen zij tussen een droog ‘hotel lobby publiek’ belandde. Panelleden vertellen soms honderduit over waar ze zijn geweest en wat ze hebben uitgespookt met vrienden. We horen over kleine barretjes en clubs waar toeristen speciaal voor dancehall komen, mensen met een gebroken hart, stappers die alleen maar willen dansen en vreemdgangers wiens doel het is om iemand voor de nacht te scoren. We horen over ingetogen avonden waar mannen cool achterover leunend bewonderend naar vrouwen op de dansvloer kijken.

In de krochten van het uitgaansleven kan het er stevig aan toegaan. Op sommige locaties zie je door de mist nauwelijks meer een hand voor ogen en waan je jezelf in een Felliniaans schimmenrijk. Fel knipperende stroboscopen vergroten je desoriëntatie. Alleen overgeleverd aan je eigen demonen dwaal je rusteloos door gangen en beland je in een donkere kamer waar orgiastische geluiden klinken. Er zijn ook feesten waar openlijk wordt gesnoven en gebruikt. Alles wat voor handen is: ketamine, GHB, ecstasy, speed... Het valt des te meer op omdat Amsterdammers tijdens het uitgaan doorgaans discreet en sophisticated gebruiken. Maar soms hangt het in de lucht en viert het dionysische hoogtij. Het was een van de wildste feesten van 2017, herinnert Jas-

min (85a) zich nog; best wel confronterend als je bij het eerste ochtendlicht pas ziet hoe ver heen iedereen is. Sommigen nog bezweet, extatisch en met wit poeder op de neus.

Blenden van stijlen en etniciteit

Het alternatieve segment vertegenwoordigt een brede onderstroom van groepen en scènes die als een lappendeken over de stad is verspreid. Allemaal met een favoriete, maar vaak tijdelijke *hangout*. Nieuwe subculturen ontstaan, mixen, versmelten, splitsen zich af of verdwijnen weer net zo snel als ze zijn ontstaan. Het meest innovatieve segment wordt geformeerd door de plekken waar *movers* en *shakers* reuring veroorzaken en aandacht trekken.

In de gesprekken over uitgaan horen we tussen de regels door dat panelleden op zoek zijn naar meer diversiteit. Misschien wel vanuit het besef dat iedereen in zijn eigen sociale bubbel lijkt te zitten. Voor Arno (154a) en kornuiten is de verwondering (o.a. Garage Noord) essentieel. Wanneer je ergens komt waar het 'spannend' is. Mensen zijn nogal snel verveeld. Drank en drugs in telkens dezelfde club kan ook saai worden. 'Het toffe van uitgaan is nieuwe mensen ontmoeten in plaats van alleen maar online. En je hebt een goeie curator nodig die niet teveel info op een flyer zet. Die verrassing. Een paar knaldj's en je hebt al een kleine scene die verbindt en knettert.' De kick is extra groot wanneer gekke dingen bij elkaar komen. Wanneer hiphop dj's uit de Bijlmer op gayfeesten draaien. Dat is kunst. Camille (141a) denkt met weemoed terug aan een klein festival (*Strange Sounds From Beyond*) aan de overkant van het IJ. Het was de eerste editie en iedereen was erbij. Het bijzondere was dat de Amsterdamse techno- en urban-elite op dezelfde dansvloer stond. Meer panelleden zien uit naar een programmering die uitersten probeert te verbinden. Waar, zoals Jesse (147a) hoopt, een nieuwe blend van mensen ontstaat, waar de *crowd* mengt en muziek overstijgend is. 'Geweldig als urban en techno mixt!' Kofi (132a) herkent dit ook in zijn urbanmilieu en vindt het hartverwarmend als er meer diversiteit is. Wanneer jonge moslims zich ook op hippe plekken als de Supperclub of Milkshake durven te vertonen.

Sexyland en Skatecafé

Verschillende panelleden spreken enthousiast over Sexyland, een innoverend kunstproject in de vorm van een tijdelijke sociëteit in Noord. De identiteit van de club wordt bepaald door degene (betalend lid) die naar eigen invulling het programma

mag verzorgen onder het motto het 'huis van iemand anders'. Het programma varieert van gangsterrap, wilde clubnachten, sportevenementen tot diners in stroboscopisch licht. Volgens een van de initiatiefnemers is 'Sexyland een crackhoer van buiten, maar van binnen een Zwitserse *stube*.' Een *tabula rasa* dat op elke manier kan worden beschreven en ruimte biedt aan het creatieve talent in de stad. Ook Skatecafé in Noord heeft zich in razendsnel tempo ontwikkeld tot een nieuwe stamplek zonder pretenties. Zelfs de 'hipperds' uit de binnenstad zijn hiernaartoe verkast, zegt Bram (94a/b).

Bloeiperiode urban

Volgens panelleden zit urban nog steeds in de lift. Het zijn niet alleen de artiesten en dj's die aandacht trekken in nieuwe hiphop clubs, maar ook het scala aan bezoekers dat hier neerstrijkt. Red Bull, met een goeie neus voor marketing, plugt de dancehall-avonden. Een bewijs dat het genre tot de mainstream is gaan behoren en tegenwoordig meer wit publiek aantrekt. Niet alles is succesvol en uitverkocht, maar er valt genoeg te genieten, zeggen panelleden. Afrolosjes op Open Air was écht dope met zijn mix van Azonto, Baila funk & Afro House. 'Een supergezellige vibe en vet veel mensen', zegt Kofi (132a), die zich afvraagt wanneer je op het eerste urban festival kunt overnachten. 'De tijd is er rijp voor. Zeker als het glamping is!' Ook hippe feesten als El Haloef (varken in het Arabisch, maar vrij vertaald een beestenboel) gooien hoge ogen, zegt Melissa (150a), die ook naar de Wasserette gaat met swingende liedjes waar je lekker op mee kunt zingen. De nieuwe generatie veert op bij Caribische dansfeesten met zouk, soca, kizomba en bubbling. Zelfs Hoolahoop, een nieuw concept uit Rotterdam, slaat hier aan, vooral bij vrouwen. En de jamrock-feesten op de grotere podia blijven knallen. Het hele veld overziend, vindt Teddy (56a) het drugsgebruik op urban feesten 'minder ruig en meer gecontroleerd'. Alleen op clubavonden waar urban zich mengt met elektronische beats, zijn de bezoekers vaker onder invloed van middelen.

Rauw en sophisticated

Tekenend voor 2017 is dat er nieuwe hiphopclubs zijn geopend in de binnenstad. Ook de Encore-feesten zijn leidend, hoewel niet iedereen daar warm voor loopt. 'Wat populair is kan evengoed nog saai zijn', zegt Melissa (150a). 'Hoe meer het om uiterlijk draait hoe minder spontaan en toegankelijk het publiek is.' De Generator-feesten daarentegen behoren tot de generatie die niet snel onder de indruk is van logo's en

fame. Het is hiphop zoals oorspronkelijk bedoeld: we komen samen, luisteren naar dezelfde muziek en er is interactie. Iedereen is chill. Bitterzoet scoort ook hoog, want hiphop met een rafelrandje.

Melissa (150a) is een exponent van de bloeiende jonge hiphopscene die steeds meer voet aan de grond krijgt in het nachtleven. Haar activiteiten zijn gericht op de scene. Zij is manager van een rapgroep, doet de programmering van een club, loopt mee op evenementen en maakt naast haar studie ook nog filmpjes en vlogs. 'Wie door wil moet veel vlieguren maken en geduld hebben' zegt ze.

"Ik rolde op mijn 14^e in de hiphopscene toen ik bevriend raakte met een rapper. Inmiddels is het uit. Maar de liefde voor hiphop blijft. Ik ga het liefst naar alternatieve, rauwe, meer sophisticated feesten met een goeie mix van muziek en fashion. De muziek moet wel ergens over gaan. De teksten van rapper Boef? Die gaan vaak over geld en kechs. Dan liever SMIB, dat een mix is van skateboard, punk en hiphop en positief is. Dat is echt aanstekelijk. Uiterlijk is onbelangrijk, maar je kijkt toch of iemand een unieke twist aan zijn kleding geeft. We komen elkaar vaak tegen op feesten, bij exposities of bij de opening van een nieuwe kleding- of sneakerwinkel. We kennen veel artiesten en lokale beroemdheden en zijn loyaal naar elkaar. Het voelt als een familie die elkaar helpt en steunt bij nieuwe projecten." (Melissa, 150a)

Aan de andere kant van het urbanspectrum ligt het accent meer op het uiterlijk: hoge hakken en dure kleding in een ambiance van sjieke coolness. Monica (148a) is hier kind aan huis. Op de *high-end* feesten wordt streng op uiterlijk geselecteerd; alsof alleen maar mooie mensen naar binnen mogen. Ze weet zo een handvol locaties waar de scene elkaar treft. De voortrekkers organiseren tientallen feesten en zuigen allerlei gasten in hun kielzog mee, die hun eigen schoenen- en kledingmerk kunnen promoten. De kunst is om de locatie en het publiek goed aan te voelen, zegt Monica (148a): 'De urbanscene is veel gevoeliger voor show-off dan de technoscene.' Om feesten meer luister te geven worden ervaren en goed gestylede gastvrouwen (showpony's) en performers ingezet die de gasten enthousiast verwelkomen en vermaken. Uitgaan in deze kringen is een drijfveer om te kunnen netwerken.

Nieuwe media en clubcultuur

De sociale media spelen een grote rol in de huidige feestcultuur. Facebook, Instagram en Snapchat voor de novieten, zijn niet meer weg te denken. 'Kletsen doe je vooral via WhatsApp', zegt Frans (58a). Tickets online kopen is, voor de zogenaamde *early birds*, inmiddels een beproefd marketingconcept voor mensen die extra beloond wor-

den met een korting nog voor de voorverkoop. Organisatoren hopen daarmee de verkoop te stimuleren, die vervolgens weer voor goede publiciteit zorgt. Behalve via Facebook et cetera maken veel clubs ook reclame via het gerenommeerde *Resident Advisor*.

Het gebeurt regelmatig tijdens interviews met panelleden dat de smartphone tevoorschijn komt om filmpjes, aftermovies (van festivals), berichten of muziek te checken. Kofi (132a) wijst op een veel bekeken YouTube video over bubbling (of is het bobbeling?) 'Als ik denk aan bubbling... denk ik aan zweet, ronde billen en hele goede beats', zegt Dj Moortje via een filmpje. Er zijn ook mensen die hopen dat je te allen tijde bereikbaar bent. Het overkomt clubhost PJ (146a) weleens als hij midden in de nacht mails (korte vaak *blurry* tekst met veel emoticons) krijgt van mensen die zich aanbieden voor seks. Of hij misschien stante pede een slaaf kan regelen of andersom?! Foto's, nummers en adres worden via de gay datesite meegestuurd. PJ (146a) probeert zich voor te stellen hoe zo iemand thuis smachtend en stoned een contact probeert te fixen. Meestal stuurt hij op maandag een aardig mailtje terug.

Insta, Bims en Fomo

Muzikmakers, designers en kunstenaars gebruiken de nieuwe technologische snufjes om projecten te pluggen en te delen. Alles gaat zo snel dat fact-checking er nog wel eens bij in schiet, zegt Bram (94a), die de grenzen tussen écht en fake nieuws ziet vervagen. Een populair genre is de hausse van persoonlijke 'Insta-story's' die soms gebukt gaan onder diepe levensvragen als: 'Wie ben ik? Wat is mijn doel in het leven? Wat is mijn passie? 'Vermoeiend en slaapverwekkend', vindt Sophie (133a), de selfie-filmpjes van verwerende *rich girls* die gebukt gaan onder de ondragelijke lichtheid van hun bestaan. Hun profiel? Ze gaan niet per se veel uit. Wel veel etentjes en foto's van mooi voedsel. Ze zijn erg bezig met hun toekomst en hun frisse profiel op Instagram. Drugsgebruik vertroebelt dat beeld.

Veel aandacht krijgt ook SMIB (van Bims=Bijlmer), een creatieve tak van de Appelsapboom. De boodschap van de Bijlmerrappers: doe je eigen ding en trek je niks aan van anderen. Het uitgaansleven biedt juist een vruchtbare bodem voor het optuigen van een succesvol kledingmerk; om te netwerken met andere *influencers*. Ze zien er tiptop uit en delen alles op Instagram. Uitgaan doe je om coole dingen met je vrienden te doen, maar ook om je eigen stijl te promoten. Teddy (56a), die in een club werkt, ergert zich soms dood aan bezoekers die alleen maar met hun telefoon bezig zijn.

Alsof de setting alleen maar dient als decor in plaats van ontmoetingsplek. Voor wie geen zin heeft en toch wil uitgaan is er ook een oplossing. Bram sloeg ADE in 2017 over, terwijl hij privé alles via een Boilerroomverbinding kon volgen. Een typisch geval van FOMO (*fear of missing out*) vindt hij.

In andere kringen is Pim (142a) actief in *Changing Perspective*. Deze informatiebron over drugs, in de brede zin van het woord, is goed gedocumenteerd. De homepagina opent met de laatste nieuwsberichten over de drugsafvalproblematiek, CBD-olie die toch een beetje kwaad kan, zenuwschade na extreem dagelijks gebruik van lachgas en een verhaal van iemand die lekkerder in zijn vel zit van een beetje LSD. Er zijn talrijke discussies over NPS of RC's (*Research Chemicals*) en over de vermeende schadelijkheid van alcohol met cocaïne (extra belastend voor de lever). Populaire combinaties als ketamine + LSD + lachgas worden ook gedeeld. De site wordt bezocht door gebruikers, kenners en wetenschappers met een bovengemiddelde interesse in psychotrope stoffen in combinatie met mens en milieu.

Niet liken maar likken

Nu mensen door de draagbare technologieën door omstanders kunnen worden gefotografeerd, is behoedzaamheid geboden. Zeker nu de collectieve omarming van de nieuwe media geleid heeft tot een stortvloed aan feestfoto's en aftervideo's in de clubcultuur. Daarnaast kunnen bezoekers door het gebruik van smartphones tegelijkertijd in woord, gedachten en beeld op nog tientallen andere plekken verkeren. Bezoekers worden continu verleid om zich terug te trekken, wat het groepsgevoel kan ondermijnen en waardoor het moeilijker wordt om volledig op te gaan in het hier en nu. Onderzoeker Louisse ziet een nieuw spanningsveld tussen het massale gebruik van nieuwe media en de oorspronkelijke kernwaarden van de clubcultuur die ook een tijdelijke afscheiding wil creëren van het alledaagse.³⁵

Feestorganisaties maken volop gebruik van de nieuwe media, maar komen de oorspronkelijke (sub)culturele waarden van de clubscene niet meer onder druk te staan nu alles kan worden vastgelegd op beeld? In dit licht moeten de acties van verschillende organisaties worden begrepen om de anonieme c.q. intieme feestomgeving te waarborgen door het gebruik van smartphones zo veel mogelijk terug te dringen, zo niet te verbieden. In sommige clubs worden bezoekers aangespoord om de telefoon,

³⁵ Louisse (2015).

maar vooral de camera niet meer te gebruiken. Eenmaal binnen krijg je van de portier een rond stickertje om je cameraoog af te plakken. Wie toch flitst, loopt de kans eruit gezet te worden. De organisatie van Georgies Wundergarten doet hier met de slogan 'minder liken en meer likken' nog een schepje bovenop door de bezoekers vooraf te vragen hun telefoon thuis te laten of op het feest in een kluis te doen. De initiatiefnemer zegt er helemaal klaar mee te zijn en de mobiele telefoon als een sfeerbederver te zien. 'Mensen kijken op de dansvloer meer naar hun telefoon dan naar de dj of elkaar, zo kun je je nooit verliezen in het moment of in degene met wie je bent. Bovendien worden mensen veel vrijer en durven zij te zijn wie ze zijn, zonder bang te zijn voor een kiekje dat je de rest van je leven achtervolgt. Volle onderdompeling en overgave in het moment, niets heerlijkers dan dat.'

Een andere kritische noot komt van Camille (141a) die zich afvraagt of zo langzamerhand niet iedereen online in zijn eigen 'filterbubbel' zit. Eigenlijk kom je alleen in aanraking met dingen die je kent: of het nou om feesten gaat, muziek of iets anders. Enerzijds voelt het vertrouwd en veilig, maar ook vreemd dat het multiculturele uitgaansleven langs zoveel etnische scheidslijnen loopt. Misschien is een doorsnee hip-hopfeest wel een getrouwere afspiegeling van de Amsterdamse jongerencultuur dan een technofeest waar alleen maar studenten komen.

"Eigenlijk zitten we in onze eigen exclusieve bubbel. We stemmen D66, Partij van de Dieren of GroenLinks en zijn het altijd met elkaar eens. We kennen dezelfde mensen: allemaal wit, hoog opgeleid en creatief. Een homohater zit er niet tussen. We eten bewust, doen aan sport en gebruiken drugs in het weekend. Samen naar de kloten maar ook samen squashen! Is dat erg? Ja en nee. Het is veilig en voorspelbaar, maar eerlijk gezegd ook een beetje eenzijdig." (Camille, 141a)

1.4 Uitgaanstrends samengevat

- Uitgaan is anno 2017 meer dan louter stappen, dansen en drugsgebruik. Het uitgaansleven is tevens een ideale springplank voor entrepreneurs en ondernemers om via de sociale media reclame te maken voor eigen creaties en nieuwe producten.
- Het urbangenre blijft terrein winnen. Veel veranderingen in het programma-aanbod leggen het accent op urban, dat over de volle breedte met meer festivals, succesvolle rappers en geslaagde clubavonden een bloeiperiode beleeft.

- Het uitgaansleven is veelzijdig, maar vanwege de etnische scheidslijnen ook gesegmenteerd en voorspelbaar. Er is meer behoefte aan blending van publieksgroepen.
- Verschillende disciplines (o.a. kunst, mode en muziek) werken meer samen in kleine collectieven die elkaar – vaak op projectmatige basis – inspireren bij het aanboren en bereiken van jonge doelgroepen en nieuwe samenwerkingsverbanden in het nachtleven.
- Het feesttoerisme blijft zich verbreden. Jonge toeristen zijn relatief vaak betrokken bij drugsgerelateerde incidenten (gezondheidsverstoringen, bezit) in het nachtleven. Hun kennis omtrent regelgeving, drugsbezit et cetera is onvoldoende.
- Straat- en clubdealers spelen in op de groei van het nachttoerisme en proberen een graantje mee te pikken door het verkopen en aanbieden van drugs (zie deel VI over de markt).
- Een flink deel van de hoogopgeleide stappers combineert een gezonde leefstijl (o.a. sport, mindfulness, eten) met werk, studie en drugsgebruik binnen een straf tijdsregime.
- In de slipstream van de #MeToo discussie zeggen vrouwen zich niet altijd veilig te voelen in het uitgaansleven. De rol en functie van de security op dit vlak heeft meer duidelijkheid.

2 Middelengebruik

In dit hoofdstuk bespreken we het middelengebruik in de netwerken en scenes van het uitgaanspanel. We beginnen met alcohol, tabak en cannabis. Daarna komen stimulantia, narcosemiddelen en Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS) aan bod en tot slot psychedelica en overige middelen. We beschrijven het middelengebruik in de context van drug (middel), set (mens) en setting (milieu). Door ook naar set- en settingfactoren te kijken, begrijpen we meer over de aard van het middelengebruik. De netwerken in de panelstudie vertegenwoordigen een palet aan smaakstijlen, groepen en scenes. Portiers en andere horecamedewerkers zien ook toeristen steeds vaker onder invloed van drugs.

De frequentie en gebruikspatronen van middelengebruik geven meer inzicht in de mate en aard van het gebruik. Wie nemen welke middelen? Welke setting heeft de

voorkeur? Welke factoren beïnvloeden het gebruik? Is het de groep, de muziek, het type festival of eerder een combinatie van verschillende elementen? De panelleden vertellen waarom een middel populair is of welke negatieve effecten het gebruik juist temperen. Met deze informatie van binnenuit houden we een vinger aan de pols en volgen we de hartslag van de huidige uitgaansgeneratie. Wordt het wilder of gaat het een tandje terug? Als het aan de hiphopformatie Yung Internet ligt, niet. Waar in het elektronische genre de sound leidend is en de teksten van ondergeschikt belang zijn, ligt bij hiphop de nadruk op lyrics en zingen rappers over hun dagelijkse leven, hun dromen en avonturen. Yung Internet zingt over de stad (foto) in straattaal met Donnies (briefjes van tien) en Lotto's (briefjes van vijf) in de hand.

"Zit ie in de stad, ja dan zit ie in de kroeg
Zuinig met de pak heb nog een reisje voor de boeg
Accessoires in je drink, ik giet ze er stiekem in
En via Rokin, loop ik rustig naar de Dolly
2C-B of 4-FMP, fock niet met molly" (fragment uit raptekst)

Millennials

De panelnetwerken van 2017 behoren tot een cohort van (vooral) twintigers die volgens demografen tot de millennial-generatie (het cohort na generatie X, geboren tussen 1980 en 1995) behoren. De huidige generatie (vooral wonend in stedelijk gebied) beseft dat een baan voor het leven een idee-fix is. Door technologisering zijn mensen minder gebonden aan een vaste werkplek, waardoor werk, studie en vrije tijd meer fluïde zijn geworden en meer moet worden gepland. Een gezonde leefstijl combineren met drugsgebruik lijkt meer vanzelfsprekend te worden. Sport, drugs en gezondheid liggen steeds vaker in het verlengde van elkaar. Jasmin (85a): 'Als je weloverwogen drugs neemt, dan is het verschil met bijvoorbeeld yoga niet zo groot omdat je dat ook met aandacht doet.' Jan (144a) vindt dat drugs nog vaak in een kwaad daglicht staan, alsof alle drugs verdovend werken: 'Maar zijn psychedelica niet juist geestverruimend?' Anderen zoals Arno (154a), merken dat er veel drugsissues aan bod komen in nieuwe media (o.a. Vice en de Correspondent). Deze artikelen worden veel gelezen omdat ze met een serieuze ondertoon en niet 'popiejopie' zijn geschreven.

Verstoord bioritme

Een issue dat meermaals ter sprake komt, is de vraag welke invloed het nachtleven heeft op het zogenaamde bioritme. Dat je slaap tekortkomt is duidelijk. Maar welke

gevolgen heeft dit precies voor je dagelijkse functioneren? Vragen voor stappers die een nacht overslaan, maar ook voor mensen in de nachthoreca. Jasmin (85a) vraagt zich weleens af hoe ze verder wil met haar leven. Ze werkt al bijna tien jaar – vanaf haar 16^e – 's nachts en het voelt steeds meer als een opgave om twee nachten achter elkaar te werken. 'Je zit in een sfeer van laat en vroeg, van doorgaan op alcohol en drugs en na blijven hangen met collega's.' Meteen naar huis gaan lukt niet altijd. Eerst stoom afblazen, want de adrenaline giert nog een poos door. Daarna volgt een terugslag van twee dagen om weer in het weekritme te komen. 'Voordat je het weet moet je weer omschakelen naar een nachtritme.' Jasmin (85a), die op verschillende locaties werkt, ziet grote verschillen in arbeidsomstandigheden: 'De een biedt oordoppen, broodjes en massages aan en daar heb je ook invloed op je rooster; bij de ander krijg je het gevoel dat je wordt uitgeperst. En dat voor 10 à 11 euro per uur.'

"Werken in een nachtbar is een uitdaging omdat het vaak laat wordt en je natuurlijke dag- en nachtritme wordt verstoord. Het is een aanslag op je conditie, concentratie en humeur. Ik denk erover om eruit te stappen omdat het mij afremt in mijn ontwikkeling en omdat ik mijn activiteiten overdag moeilijk kan plannen. Het nachtleven is hollen of stilstaan. Of er is niks te doen, of je moet superhard werken. Je gaat weleens over je grenzen." (Jasmin, 85a)

Drugs creëren ook chaos

Panelnetwerken veranderen continu, worden groter, splitsen zich af of krimpen. Dat laatste gebeurt wanneer mensen hun prioriteiten gaan verleggen. Banen worden belangrijker, relaties serieuzer en je krijgt andere interesses. Afteren is niet meer vanzelfsprekend. Een deel blijft aan het nachtleven verknocht omdat ze erin werken. Het verschil met vrienden die in de hoogste versnelling blijven raven, begint soms op te vallen. Jasmin (85a) werd laatst gebeld op een tijdstip dat je niet meteen aan drugs denkt. Hij was op zoek naar speed. Ze laat een filmpje zien van een paar wazig kijkende jongemannen ergens in de vroege ochtend. Het ziet er niet fraai uit. Eerlijk gezegd begrijpt ze niet waarom iemand zo koketteert met zijn verrotheid. En dan zijn er nog zorgen over een vrouw die hard op weg is naar een 'chemische burn-out'. Iedereen heeft haar inmiddels laten vallen. Jasmin (85a) weet uit eigen ervaring dat stevig drugsgebruik een prijs heeft. Het vergt echt discipline om de knop om te zetten. In het hier en nu terugkomen en weer meters maken: 'Echte meters!'

Lex (145a) vraagt zich weleens af waarom hij in een scene zit waar drugsgebruik bijna een constante is. Drugs maken het leven romantischer, spannender en misschien minder saai, maar iedereen reageert er toch anders op. Drugs creëren soms ook chaos.

De een blijft goed in zijn vel zitten, terwijl het leven voor de ander alleen maar warri-ger wordt. Lex (145a) kent een paar mensen die een 'soort spook' worden vanwege het continue gebruik. Om iemands gezondheid maakt niemand zich snel zorgen. Toch denkt hij weleens wat iemand nou bezielt om in een club in een soort psychose voor zich uit te staren. Hij krijgt soms gasten aan de balie die flink in de war zijn.

"Regel nummer 1: ga goed met de spullen van een ander om. Vooral als het druk wordt moet je je kop erbij houden. Je wilt niet dat je een jas niet meer kunt vinden wanneer iemand weg wil en daarachter nog een rij staat met gasten die ook zo snel mogelijk geholpen willen worden. Komt bij dat sommigen zo ver heen zijn dat ik er soms ook geen touw meer aan kan vastknopen. Vragen ze twee bier en een baco bij de garderobe.. Ze hebben echt geen idee!" (Lex, 145a)

Een paar dagen na het ADE van 2017 spreken we Lex (145a), die nog zichtbaar vermoeid is van vijf nachten op rij werken in de garderobe van een club. De laatste nacht zat hij er helemaal doorheen. Een nachtdienst is van 22.30 uur tot de volgende dag 11.00/12.00 uur. Aan slapen is hij weinig toegekomen. Hij rekent hardop voor: de eerste dag 3 uur, de tweede 8 uur, de derde 3 uur (o.a. door het gebruik van pep) en de vierde nacht maar 4 uur. 'Dan wordt het leven wel wazig', zegt hij onderkoeld. Het blijft een vreemde gewaarwording als hij 's ochtends in het volle licht weer buiten staat. De tijdsdruk om te gaan slapen als hij na het werk thuiskomt vindt hij lastig. Hij begint vanzelf met aftellen hoeveel uur hij nog heeft voor de volgende shift begint.

Grensoverschrijdend gedrag

Als glazenophaler ziet Pim (142a) allerlei bezoekersgroepen voorbijkomen op feesten. Op de raves die hij zelf bezoekt zijn stimulantia, narcosemiddelen en psychedelica in omloop. Op technofeesten in clubs wordt eerder cocaïne gebruikt. De jonge drum & bass garde gebruikt meer speed, en wiet om te relaxen. Op een urbanfeest wordt vooral alcohol gedronken. Er zijn een paar clubavonden waar bezoekers vaker (soms collectief) grensoverschrijdend gedrag vertonen (o.a. expliciete seks en openlijk drugsgebruik). Exploitanten voorzien met dergelijke avonden in een behoefte, maar huren wel extra security in. Clubhost Jesse (147a) zet extra portiers in tijdens het ADE, die tussen de verschillende producties (slots) het publiek in de gaten houden. Soms adviseren ze mensen om naar huis te gaan om te gaan slapen. Tijdens feestmarathons kunnen mensen op elk tijdstip bouillon krijgen om aan te sterken. Ook Teddy (56a) vertelt hoe een speciaal team probeert te anticiperen op bezoekers die dreigen te ontsporen. Ze zijn vooral kien op half onderuitgezakte mensen. Soms wringt het met

groepjes gebruikers die niet zitten te wachten op een interventie wanneer iemand uit hun kring een 'slaapje doet'. Gasten die 'te hard' gaan op pillen zoeken vaak rustige plekjes op waar ze ongestoord kunnen spacen. PJ (146a), clubhost, ziet het soms gebeuren dat een staggroep juist door drugsgebruik uit elkaar valt en iedereen in zijn eigen wereld belandt. In extremere netwerken worden cocktails van GHB, cocaïne, ecstasy en erectiemiddelen gebruikt: 'Het zijn net professionals met een eigen medicijnkast.'

De grens tussen blijven staan en omvallen is soms flinterdun. Organisatoren en zaal-exploitanten beseffen dat je weleens op eieren moeten lopen. Sommige nachten trekken nu eenmaal een rauwer publiek. Daarnaast merken portiers dat toeristen minder sophisticated gebruiken en eerder in de problemen komen met alcohol en drugs. Het blijft zoeken naar een middenweg en portiers hopen dat mensen niet midden op de dansvloer drugs gaan gebruiken of telkens met zijn drieën de wc in kruipen. Het laatste wat een club wil, zijn ambulances voor de deur. Enkele portiers merken overigens op dat soms ook personeel onder invloed is van een of ander middel. Maar portier (153c) haalt hierover zijn schouders op. In zijn branche is bekend dat feesten met veel alcohol stevast tot de meeste problemen leiden.

In de gevarezone

Vergeleken met anderen in haar scene gebruikt Camille (141a) weinig drugs. Daarom heeft ze misschien vaak als eerste door wie in de gevarezone komt. En dat zijn lang niet altijd dj's, zoals vaak wordt gedacht. Sommigen hebben misschien een reputatie, maar de meesten zijn nuchter tijdens het draaien. Ze kent groepjes uitgaanders die 'alles door elkaar' en ook veel drugs gebruiken. Is het een vlucht of een wens om voor even alles los te laten? 'Ik wil niet telkens de moeder uithangen, hoewel het soms pijnlijk is om te zien.'

Sommigen bezweren hun persoonlijke problemen door overmatig te gebruiken. Anderen doen langer over hun studie of haken af. Mensen die een paar dagen achter elkaar uitgaan en zich uitputten. Mensen voelen zich soms onsterfelijk in hun drugsgebruik. Wat is de grens eigenlijk? Er is een ijzeren wet: hoe langer het feest, hoe meer wordt gecombineerd. 'Eerlijk gezegd denk ik dat mensen minder uit zouden gaan als ze geen drugs zouden nemen', zegt Camille (141a).

Maar één keer jong

Het 17-jarige en jongste panellid Nuri (118a) zit in een onstuimige feestperiode. De eerste keer dat we haar spraken was ze uitgeput van twee weken intensief stappen. Ze had na het interview een afspraak met iemand van de leerplicht omdat ze veel spijbelde en zich met enige regelmaat ziek meldde. Ze moet ook nog een taakstraf doen. 'Ze zeggen dat ik het leven als een spel zie', maar ik wil het uitgaan met vrienden niet missen!' Komt tijd, komt raad. Ze kan altijd nog serieus worden. 'Jong ben je maar één keer.' De tweede keer dat we Nuri (118a) spreken, horen we dat ze gestopt is met school en bij een pizzeria werkt. Ze woont nog thuis, maar haar ouders weten niet wat ze buiten uitspookt. Ze zit in een periode van squatten (chillen) en dingen ontdekken. Als ze thuiskomt na het stappen gaat ze netflixen en om 15.00 uur naar bed. Moeder preekt dat ze weer naar school moet. Haar vader en oudste broer bemoeien zich niet met haar. 's Avonds als ze wakker wordt appt ze weer haar vriendin. Wat gaan we doen?'

Tenslotte zijn er ook groepen waarin drugs meer bewust worden gebruikt en meer wordt nagedacht over het beperken van negatieve effecten (schade). Informele regels worden geïnternaliseerd. Waarom zou je vlak voor het slapen gaan nog coke of speed nemen?! En doe geen GHB als je meerdere glazen alcohol op hebt. Geef niet zomaar drugs aan een ander, maar vraag eerst of iemand ervaren is. Bij Joris (126a) wordt uitgaan met GHB gezien als een persoonlijke nederlaag. Onnodig ook, als je de voorzorgsmaatregelen in acht neemt. Iemand die telkens in de fout gaat, wordt uiteindelijk door de groep verstoten en niet meer uitgenodigd.

2.1 Alcohol

In elk panelnetwerk drinkt een ruime meerderheid alcohol. Het aantal glazen verschilt echter per individu en per groep. En: zien drinken, doet drinken. Wat smaak en gedrag betreft, zien panelliden (zowel uitgaanders als bar- en clubmedewerkers) verschillen tussen groepen. Mannen drinken vaker dan vrouwen en ook meer glazen per keer. Vrouwen bestellen vaker witte wijn en houden van zoete mixdrankjes. Op verjaardagen thuis wordt vaak nóg forser gedronken. De hoogte van de baromzet wordt bepaald door het type publiek, feest en gelegenheid. In urbankringen wordt naar rato vaker sterkere drank genuttigd. De omzet is het laagst bij jongeren tijdens clubavonden en het hoogst bij toeristen, die ook meer fooi geven. Het soms forse alcoholgebruik (ook bij toeristen) wordt met argusogen bekeken door portiers, die dronken bezoekers ook weleens weigeren.

Time out

Hoewel alcohol de onbetwiste nummer één blijft, zien panelleden een groeiende groep drinkers die af en toe een alcoholvrije episode inlast. Populair is *dry january*, de eerste maand na de feestdagen. Ook de campagne 'Ik Pas!' richt zich op iedereen die alcohol drinkt. Doel is om 40 dagen geen alcohol te drinken, in de hoop meer bewust te worden van het eigen alcoholgebruik en de rol die het speelt in het dagelijkse leven. Naast het feit dat je geld uitspaart en (soms) gewicht verliest, wordt de ban van automatisch drinken doorbroken. Deelnemers zouden zich fitter voelen en beter slapen. De 40-dagen-actie wil anticiperen op de van oorsprong katholieke vastenperiode, die traditioneel van Aswoensdag tot en met Palmzondag loopt en grofweg in de maand maart valt. Sommige verslavingszorginstellingen roepen actief op om mee te doen. Niet drinken kan juist heel ontzuiverend werken. Juist het doorbreken van het vanzelfsprekende gedrag om tijdens het stappen alcohol te drinken ervaren sommigen in de panelnetwerken als een echte bevrijding, zegt Jasmin (85a). Camille (141a) ziet een vergelijkbaar mechanisme: zuipen en dan weer een poosje stoppen. 'Alsof je tijdens het autorijden telkens vol gas geeft en meteen weer hard afremt.' Dat het ongezellig is als je niet drinkt, zit heel diep. Toch ziet Bram (94a/b) een langzame kentering in het debat over de schadelijkheid van alcohol. De 'normaliteit van zuipen' wordt in het licht van de huidige gezondheidstrend scherper belicht, vindt hij. De stapels mindfulness boeken die standaard in de top 10 boeken staan, zijn hiervan een bewijs. Ondanks de invloedrijke alcohollobby geloven meer panelleden dat consumenten kritischer zijn op hun eigen drinkgedrag. De goed geïnformeerde consument begrijpt inmiddels dat de legale status van alcohol nog niet betekent dat het middel (op termijn) ook minder schadelijk is dan andere uitgaansdrugs.

Overigens wordt alcohol in de panelnetwerken vaak met andere middelen gecombineerd. Een deel van de gebruikers neigt naar minder alcoholgebruik bij ecstasy-, GHB- en ketaminegebruik. Ecstasy remt de lust naar alcohol af en met ketamine en GHB pakt de roes soms verkeerd uit, net als met cannabis (stronken). Ook bij psychedelica (o.a. LSD, paddo's, 2C-B) is men geneigd om minder of zelfs helemaal geen alcohol te drinken. Bij ayahuasca is alcohol uit den boze. Soms wordt geadviseerd om de dagen voorafgaand aan het gebruik van ayahuasca geen alcohol meer te drinken. Het omgekeerde is bij cocaïne en amfetamine het geval. Gebruikers neigen dan tot het nuttigen van meer eenheden alcohol.

Cocktails, mixen en boosters

Het brede smaakpalet van alcohol gaat van bitter tot mierzoet. De lokale 'bierrevolutie' in de afgelopen jaren is niet onopgemerkt gebleven. Door de forse groei van het aantal brouwerijen (Amsterdam telt er inmiddels een stuk of twintig) staat het normale biertje onder druk. Trendy cafés proberen zich naast het ordinaire pils te onderscheiden met een Straffe Hendrik, Cuvée du Chateau, Zware Jongens of Gebrouwen door Vrouwen. Daarmee vergeleken ligt het alcoholgehalte bij de bijzondere bieren met 6% tot 10% aanzienlijk hoger. Haaks op deze trend staat overigens de opmars van alcoholvrij bier. Wijn wordt minder in clubs maar vooral in restaurants, cafés en speciale wijnbars besteld. Bij de sterke dranken draait het in sommige groepen eerder om status en smaakexpressie. Zo blijven Hennessy en hiphop een ijzersterk duo en doen champagne en cocktails het nu eenmaal beter op een chique terras dan tijdens een wilde clubnacht. Shooters en boosters worden in alle milieus gedronken. Populaire mixen als wodka-Red Bull en Bacardi-cola hebben de laatste jaren concurrentie gekregen van vooral Gin-tonic, dat in sommige clubs inmiddels kant-en-klaar uit een automaat wordt getapt. Er zijn meer mixen die het goed doen, zoals wodka met koolzuurwater (skinny bitch), rum met gemberbier (dark & stormy) en wodka met gemberbier (moscow mule). Gember beleeft, na het hippe gemberbier en ginger ale, sowieso een opmars nu het ook vaker als thee wordt geserveerd. Onder jongvolwassenen wordt de kopstoot (jenever en bier) opnieuw ontdekt waardoor het 'ouwelullendrankje' weer hip met stip wordt in Amsterdam. Naast de vele zoete frisdranken zorgt het zuur smakende en alcoholvrije matédrankje voor een nieuwe smaakbeleving.

2.2 Tabak en cannabis

Het roken van sigaretten en joints wordt gedoogd in speciale daarvoor ingerichte rookkamers. Maar een pretje is het niet. Nog even afgezien van de slechte ventilatie en erbarmelijke luchtkwaliteit, telt elke gerookte sigaret hier voor twee. Een reden waarom rokers soms weigeren een rookruimte te betreden onder het motto: maak roken niet ongezonder dan het al is. Je hoort steeds minder dat de rokersruimte in een club de leukste plek is. Om het roken verder te ontmoedigen hebben enkele clubs ook de sigarettenautomaten verwijderd. Het kat-en-muis spel tussen rokers, blowers en security is, op een enkel speciaal concert na, in het voordeel van de laatste beslist. Iedereen is ervan doordrongen dat roken in de feestzaal verboden is.

Sigaretten en shisha's

Panelleden zien het tabaksgebruik in de reguliere horeca zienderogen afnemen. Zij laten zich vaker negatiever uit over rokers. 'Roken is best wel dom', vindt Bram (94a/b). En hij is niet meer de enige. Gezondheidsfreaks die elk kankerverwekkend E-nummer uit hun hoofd kennen, maar nog wel blijven roken? Een bewijs dat tabak (plus de rest aan chemische toevoegingen) verslavend is. Soms lijkt het de omgekeerde wereld wanneer de jongste generatie opmerkingen maakt over het rookgedrag van ouderen. Het overkwam Sophie (133a) toen ze op de stoep voor de club te horen kreeg dat roken 'echt heel slecht' is. Melissa (150a) vertelt over haar rokende vrienden die na twee jaar alweer zijn gestopt vanwege de *healthy lifestyle hype* die nu door haar scene raast. 'Iedereen wil er goed uitzien.' Een peuk past niet bij dat *image*. 'Je ziet veel shit op TV: voedselschandalen, chemische troep in sigaretten en zo. Als je nu nog naar McDonald's of Burger King gaat, heb je echt wat uit te leggen.'

Het roken van shisha's in clubs en lounges daarentegen lijkt eerder populairder te worden bij jongeren van Marokkaanse en Turkse komaf. Sommigen combineren een shisha met lachgas. In de ene hand een pijp en in de andere een ballon.

Blowen en gedogen

Panelleden zeggen dat er bij clubs een zekere willekeur over het blowbeleid is. De een hanteert een strikt blowverbod, rookruimte of niet. Wie naar binnen wil moet zijn cannabis inleveren. Bij de ander mag je wel wiettopjes meenemen maar geen voorgedraaide joints. Voor toeristen is het soms verwarrend dat de net aangeschafte coffeeshopwiet bij de club wordt afgepakt. Ook tijdens grote indoorfestivals is soms een zero tolerance aanpak van kracht. Het blowbeleid op buitenfestivals is het meest soepel, vinden blowers. De meeste blowers in de panelnetwerken mengen cannabis met tabak. Een joint of jonko heeft een andere status dan louter een sigaret. Blowers maken vaak een onderscheid tussen Sativa- en Indica-soorten. De eerste zou meer high zijn, terwijl Indica-varianten slomer aanvoelen.

In de urban scene blijft blowen een populair tijdverdrijf. Het zijn vooral mannen die blowen en jointjes draaien. Vrouwen doen soms mee, maar houden het eerder op alcohol. Aan het blowen worden meer subculturele kenmerken toegedicht dan aan tabak. Je blijft relaxt. Het ziet er cool en nonchalant uit. Blowen is historisch ingebed in de rijke hiphopcultuur en sowieso meer geritualiseerd dan elk ander middel. Een joint deel je met anderen. Kofi (132a) merkt dat het magische van een joint tijdens

het concert aan het verbleken is: 'Een paar hijsjes in groepsverband, maar een echt ding is het niet meer.' Maar Melissa (150a) die het jeugdige rauwe hiphop kapitaal uitdraagt, vindt blowen en cannabis juist een cruciaal onderdeel van haar cultuur. 'Wiet hoort bij onze leefstijl en die is nu eenmaal niet zo *flashy*.' Iedereen in haar omgeving heeft zijn eigen voorkeur voor smaak en coffeeshop. De Boerenjongens en Grey Area scoren hoog: 'Zo profi én gastvrij!' In haar *turf* staat de joint juist symbool voor het vieren van het samenzijn. Het maakt niet uit waar: de coffeeshop, het park of tijdens een concert in de *moshpit* (plek voor de dj waar (ruig) wordt gedanst).

Ook bij Dré (149a) en zijn hardcore vrienden neemt blowen een belangrijke plek in. Zodra ze bij elkaar zijn, gaat de joint (indica) rond. Daarnaast heeft iedereen zijn eigen ritueel: voor het slapen gaan, tijdens het gamen, tijdens het klussen of bij het vissen. Hunters en Prix D'ami zijn hun adresjes als ze door hun eigen kweek heen zijn. In andere panelnetwerken klinken vergelijkbare verhalen. Behalve voor ontspanning is cannabis ook een demper naast het gebruik van uppers als ecstasy, amfetamine en cocaïne. Panelleden denken dat problematisch cannabisgebruik vooral voorkomt bij dagelijkse blowers. Maar hoeveel kennen ze daarvan? Lex (145a) weet iemand in zijn omgeving die in behandeling is voor zijn wietverslaving. Een paar panelleden zien mensen van blowen overstappen op CBD-olie om beter te kunnen slapen of als panacee tegen ADHD en een hoge sensitiviteit.

Vaporizers en e-smokers

In de voorgaande edities van Antenne beschreven wij de opkomst van nieuwe technologische innovaties met meer verfijnde rook- en blowtechnieken als gevolg. Maar van een kantelpunt na vijf jaar is nog geen sprake. De meeste blowers zweren bij de traditionele manier van verkruidde cannabis met tabak in een lange vloeierol. 'Vaporizers zijn vooral voor de fijnproevers', zegt Pim (142a). 'Ze zijn ook prijzig.' Het 'dampen' of 'vape' is weliswaar niet onbekend en het aantal verkooppunten uitgebreid, maar Nederlandse blowers zijn volgens panelleden ook nuchter en lopen niet bepaald warm voor de sophisticated (€200-€300) vaporizers. Vooralsnog blijft het beperkt tot kleine groepjes die het niet-blowen (zonder tabak) omarmen. Ook in de 'conservatieve coffeeshopbranche' is weinig animo om deze nieuwe en 'schonere' manier van inhaleren te promoten.³⁶

³⁶ De e-smoker als vervanger van de sigaret zou in hun ogen minder schadelijk zijn omdat er geen tabak meer wordt verbrand en je alleen nog de werkzame nicotinedamp binnen krijgt.

De markt van e-smokers is aanzienlijk groter, maar ook hier breekt het nieuwe roken slechts schoorvoetend door. Er zijn inmiddels tientallen *liquid* smaken verkrijgbaar bij speciale winkels. Maar de indruk blijft dat een deel het weleens heeft geprobeerd door met anderen (de weinigen die wel een e-smoker hebben) mee te doen. Ook op buitenfestivals, waar overal gerookt mag worden, zijn de e-smokers zeldzaam. Voor de meesten blijft het een grote stap om daadwerkelijk tot aanschaf over te gaan en het pakje sigaretten af te zweren. Voor degenen die dit wel gedaan hebben, speelt vooral het gezondheidsargument een rol. Ze zijn ervan overtuigd dat e-smoken minder schadelijk is. Voor anderen is het een tussenstap om uiteindelijk helemaal te stoppen. Joris (126a) is een van de weinige panelleden die sigarettenrokers (inmiddels een kwart) ziet overstappen. De bewustwording over de toegevoegde en deels kankerwekkende chemicaliën in sigaretten was de bekende druppel.

“Gezondheid en bewust gebruik staan centraal bij ons. Je bepaalt zelf of, wat en hoe je gebruikt en je wilt weten wat er in zit en je bent goed geïnformeerd. De gezondheidsschade beperken daar gaat het om bij het gebruiken van vaporizers en e-sigaretten. Voor drugs geldt het zelfde: kiezen voor middelen die minder katers geven.” (Joris, 126a)

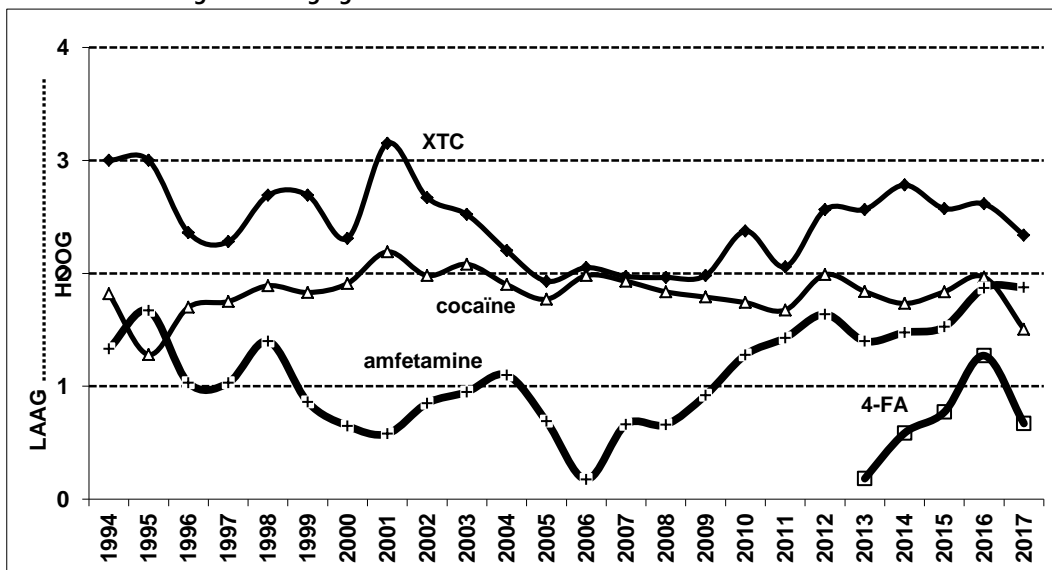
2.3 Stimulantia

Hoewel de panelstudie kwalitatief van aard is, wordt de panelleden in de interviews telkens gevraagd welk deel van de scene of de groep waar zij zicht op hebben, regelmatig bepaalde middelen gebruikt. Dat biedt de mogelijkheid om (tot op zekere hoogte) ontwikkelingen op de kortere en langere termijn ook kwantitatief in kaart te brengen. De grafiek op de volgende pagina brengt dit in beeld.

In de grafiek zijn de antwoorden van de panelleden omgezet in een gemiddelde score per jaar, die loopt van laag (helemaal niemand in de panelnetwerken gebruikt regelmatig) tot hoog (meer dan driekwart gebruikt regelmatig).³⁷ De grafiek heeft uitsluitend betrekking op de panelnetwerken in het uitgaanscircuit (ook al wordt thuisgebruik meegenomen). Let wel: de panelleden uit de uitgaanscircuits rapporteren vooral over *trendsetters*. Zij zijn de (mogelijke) voorlopers van nieuwe ontwikkelingen, maar hun middelengebruik ligt hoger dan in het uitgaansleven in bredere zin (trendvolgers en mainstream).

³⁷ Regelmatig gebruik = minimaal één keer in het afgelopen half jaar. De individuele antwoorden worden als volgt omgezet in scores: 0 = 0%; 0,4 = 1-10%; 1 = 11-25%; 2 = 26-50%; 3 = 51-75%; 4 = 76-100%. Van alle panelleden worden per jaar (twee metingen) de scores opgeteld en gedeeld door het aantal scores.

Trends in regelmatig gebruik van stimulantia

Van de vier meest gebruikte stimulantia is de rangorde:

1. Ecstasy – de afgelopen jaren vrij stabiel, met recentelijk tenderend naar een lichte daling, maar nog steeds op hoger niveau dan in het vorige decennium.
2. Amfetamine – was enkele jaren vrij stabiel, maar lijkt sinds 2016 weer verder toe te nemen en verdringt in 2017 cocaïne van de tweede plaats.
3. Cocaïne – blijft vooral licht op en neer gaan, leek na 2014 iets te stijgen, maar in 2017 voor het eerst sinds vele jaren niet op de tweede plaats.
4. 4-FA – was tot voor enkele jaren vrijwel niet bekend. In 2013-2014 begon de opmars en die zette in 2016 versterkt door, maar in 2017 was er een omslag naar omlaag.

2.3.1 Ecstasy

Regelmatig gebruik van ecstasy in de panelnetwerken schommelde tussen 1994 en 2001 (zie grafiek hierboven). Na de piek van 2001 was er een gestage daling tot 2005. Vervolgens bleef regelmatig gebruik van ecstasy tot 2009 vrij stabiel, maar op een lager niveau dan in de jaren negentig. Met een lichte aarzeling in 2011 ging het daarna weer omhoog, maar na 2014 is de trend licht dalend. In alle panelnetwerken of scenes zitten regelmatige ecstasygebruikers. Naast enkele netwerken waarbinnen de meesten niet regelmatig XTC gebruiken, zijn er ook (en meer) waar waarbinnen de meerderheid of (bijna) iedereen dat doet.

Ecstasy in het uitgaansleven

Zelfs na dertig jaar blijft ook de nieuwe generatie uitgaanders ecstasy koesteren. Een feestdrug die eind jaren tachtig van de vorige eeuw tegelijk met house het nachtleven stormenderwijs veroverde. Geen enkel ander middel (met uitzondering misschien van 4-FA) is in zo'n korte tijd populair geworden. En het staat nog steeds op nummer één bij clubbers en festivalgangers (zie deel IV over de survey). Ecstasy heeft een rijk verleden en panelleden treffen tijdens het festivalcircus in de zomer nog steeds uitgaanders die over de begintijd kunnen vertellen. Het grote verschil met toen is dat het drugspectrum van de huidige generatie stappers aanzienlijk breder is geworden. In veel panelnetwerken staat ecstasy nog steeds in het rijtje van favoriete middelen, maar minder vaak op eenzame hoogte als toen. Het panelnetwerk van Camille (141a) is daar een voorbeeld van. 'MDMA is tegenwoordig slechts één van de opties.' Ook Soraya (151a) benadrukt dat mensen zich nog steeds voorbereiden op ecstasy, omdat het echt wel een ding is: 'Het voelt als een lancering. Je doet het niet zomaar als je uitgaat. Bij coke is dat gewoon minder het geval.'

De wetmatigheid in de panelstudie (na bijna vijftig metingen) is de bevinding dat panelnetwerken, naarmate ze qua leeftijd richting de dertig kruipen, hun belangstelling voor ecstasy langzaam verliezen. Jort (135a) vindt dat ecstasy in zijn scene geen geheimen meer heeft en uitgespeeld is. Verworden tot een 'instant roesmiddel' waar zijn achterban in een soort alcoholjargon over praat. Gebruikers hebben het over 'pillen poppen' en 'nog eentje in pleuren'. 'Het zegt iets over hoe gewoon het middel is geworden.' Jan (144a) associeert ecstasy vooral met de leefwereld van beginners. Een deel van de panelnetwerken is over ecstasy heen gegroeid en gebruikt nog slechts sporadisch: 'Het is een gevoel, dat je niet meer wilt hebben. Of je nu een hele of een halve neemt.' Overigens geloven ervaren gebruikers dat novieten nog steeds in de zevende hemel kunnen raken van ecstasy. En voor volhouder Dré (149a) blijft ecstasy onbedreigd nummer één: 'Voor alles heb je momenten. Dat geldt ook voor drugs. Voor elk moment heb je een drug. Op een hardcorefeest is dat ecstasy. Of je nou een oude of jonge gabber bent.'

In het urbancircuit blijft ecstasy controversieel. In sommige kringen is het taboe wat minder groot geworden. Cannabis en alcohol domineren, alhoewel er ook groepen zijn die ervaring hebben met ecstasy op festivals. Kofi (132a) ziet vooral meer pillen in de dancehallscene en bij Surinaamse jongeren vooral op technofeesten. Niet vreemd vindt Teddy, (56a) barkeeper in een club. Want ecstasy is meer nog dan cannabis een

setting gevoelig middel. Op sommige feesten maakt niemand erom, terwijl er ook feesten zijn waar sprake is van een *modus vivendi*. Melissa (150a) zegt dat haar scene makkelijk aan ecstasy kan komen, wat overigens nog niet wil zeggen dat iedereen het overal gebruikt. Zij vindt MDMA (ecstasy in poedervorm) niet passen in clubs. Behalve dan tijdens ADE: 'We doen alleen op festivals een beetje *finger dipping*. Er loopt altijd wel iemand met een enveloppe.' De jongens in haar omgeving zijn meestal gretiger. Toch kent ze ook vriendinnen in haar *posse* die zelf hun ecstasy regelen. Monica (148a) die deel uitmaakt van de urban clubelite weet waarom ecstasy niet populair is:

"Je wilt niet te lang in die vibe zitten. Het past gewoon niet in ons urbanmilieu. Je krijgt er heel veel energie van en dat voelt best wel onhandig in een club. Of je wordt zo relaxt dat je niet meer vooruit te branden bent." (Monica, 148a)

Dosering en gebruik

Een meerderheid van de gebruikers weet dat de kwaliteit van ecstasy onverminderd hoog is (zie deel V over de preventie indicatoren). Een enkel panellid zegt dat er zo veel soorten tabletten in omloop zijn dat gebruikers het minder vertrouwen. Bij cocaïne ligt dat weer anders: 'Dat ziet er altijd hetzelfde uit', zegt Monica (148a). In de meeste panelnetwerken wordt ecstasy in kwartjes, halfjes of als stukje van een tablet afgeknabbeld. Door klein te doseren denken gebruikers meer controle te houden over de werking. Gemiddeld komt een dosering eerder in de buurt van één dan twee pillen. De doseringshoogte wordt onder andere bepaald door factoren als feestduur en type vriendengroep. Verder zijn veel gebruikers ervan overtuigd dat ecstasypillen en MDMA-poeders verschillend zijn en een andere uitwerking hebben. Hoewel de resultaten van de testservice een ander beeld laten zien, denken nogal wat gebruikers dat pillen per definitie minder zuiver zijn dan MDMA-poeders en ook meer speed bevatten. Camille (141a) hoort dat pillen een grotere aanslag op de gezondheid zijn dan poeders, waar je 'minder van naar de kloten gaat'. Pillen nemen de hele zaak vaak over, terwijl je bij een beetje MDMA (50-75 mg) meer knuffelig wordt en controle houdt. Voor Arno (154a) is dat reden om een pil met meerdere mensen te delen.

Maar er zijn ook panelleden die ecstasy en MDMA gewoon een en hetzelfde middel vinden. De vrienden van Dré (149a) zitten met 200-300 mg MDMA-poeder ruim boven de gemiddelde 'clubdosering'. Ze vinden MDMA-poeder makkelijker te doseren. Maar hoeveel ze nou precies nemen, blijft een beetje gissen omdat niemand precies weet hoeveel hij/zij binnenkrijgt bij een natte poederving. De pillen worden voor de

feestcafés in de binnenstad bewaard. Behalve dat de doseringshoogte van ecstasy in het extremere uitgaanscircuit vaak hoger ligt, speelt ook leeftijd een rol volgens Teddy (56a/b). Zij vindt 16 jaar het nieuwe 18 jaar als het om pillen gaat. 'Het is nu normaler; geen idee waarom. De eerste keer doen ze bij iemand thuis. Daarna volgt het uitgaansleven.'

Veel panelleden zeggen dat ecstasy vooral tijdens speciale feesten of momenten wordt genomen. Want ondanks dat MDMA in de scene van Camille (141a) meer concurrentie heeft gekregen van andere middelen, blijft het nummer 1 tijdens een speciaal feest. Gemiddeld genomen varieert het ecstasygebruik in de meeste panelnetwerken van een paar tot maximaal 10 keer per jaar. Groepen die elk weekend ecstasy nemen zijn zeldzaam, behalve misschien als ze nog in de ontdekkingsfase zitten.

Positieve en negatieve effecten

Ondanks dat het gebruik van ecstasy gevoelig ligt in het urbanmilieu, vindt Melissa (150a) het een bijzonder middel: 'Je wordt een betere versie van jezelf! Heel vrolijk, alles is leuk en je kunt lekker dansen. Je geweten gaat weg en je zorgen verdwijnen.' Ook Kofi (132a) hoort weinig negatieve verhalen. Met ecstasy droom je even weg en ontsnap je uit de realiteit. De nieuwsgierigheid wint het soms van het taboe. Een paar keer per jaar samen met vrienden experimenteren kan geen kwaad, vindt hij. En wie het toch aandurft in een club gaat niet voor de 'full monty'. Joris (126a) merkt dat psychonauten zich vaker kritisch uitlaten over ecstasy en dat ze daarom alleen nog sporadisch gebruiken en alleen op festivals. Sophie (133a) staat er ook een beetje dubbel in: 'Met ecstasy raak je door het spacegevoel meer buiten jezelf. Alles is leuk en je wordt heel blij. Maar dat gevoel kan door stemmingswisselingen ook plotseling omslaan. Je wordt onrustig en vraagt jezelf opeens af: wat doe ik hier?' Soraya (151a) herkent dit gevoel wel. Ecstasy kan soms zo intens en heftig zijn dat het middel zijn doel voorbij schiet. 'Alsof alle deuren dichtgaan in plaats van open. En na afloop weet eigenlijk niemand zich nog iets te herinneren. Dat is jammer.'

Clubmedewerkers zien soms bezoekers die te veel ecstasy hebben gebruikt, maar gezien de populariteit van het middel vinden ze het aantal problemen met ecstasy meevallen. Sommige gebruikers zijn in de war, tijdelijk gedesoriënteerd of worden misselijk. Jasmin (85a) kreeg laatst een gast aan de bar die zo ver heen was van ecstasy dat hij een portie French fries en een cheeseburger bestelde. Een beetje aandacht, frisse lucht en weg uit de hectiek doet wonderen. En Teddy (56a) ziet ondanks de

verjonging van het ecstasypubliek niet meer gezondheidsincidenten. Vanuit het gebruikersperspectief gezien nemen veel gebruikers het dipmoment na afloop op de koop toe. De nadelige effecten worden deels ingecalculerd. Net als de misselijkheid na gebruik van MDMA bij een vriendin van Soraya (151a), die altijd moet braken. Die vriendin heeft altijd een bekertje bij zich en doet het zo professioneel dat bijna niemand het doorheeft. Bij Dré (149a) gaan de gabbers meteen op zoek naar suiker als er eentje te scheel (uit je dak) kijkt.

Een paar paneleden veronderstellen dat MDMA minder bijwerkingen heeft dan ecstasy: pillen zouden een grotere aanslag zijn op de gezondheid dan poeders waar je 'minder van naar de kloten gaat'.³⁸ Een deel van de paneleden denkt ook dat een groep gebruikers is overgestapt naar 4-FA, dat qua effect milder zou zijn, minder lang werkzaam en meer controleerbaar.

Combineren met ecstasy

In sommige panelnetwerken wordt ecstasy als een gangmaker gezien waar bovenop nog andere drugs in de loop van de avond bij kunnen komen. Ecstasy wordt vaak met alcohol gecombineerd, maar het aantal glazen is gemiddeld minder dan zonder ecstasy. Een deel van de gebruikers drinkt automatisch minder alcohol omdat die anders de ecstasyroes te zeer zou vertroebelen. Er zijn ook kringen waar het *not done* is om alcohol te drinken tijdens de ecstasyroes. Ecstasy wordt ook met andere stimulantia (amfetamine en 4-FA) gecombineerd om de euforie te dempen en/of weer meer energie te krijgen. Combineren met cannabis en/of narcosemiddelen (ketamine, GHB) gebeurt meestal op een later tijdstip (o.a. op een after). Een kleine groep combineert ecstasy (ook) met psychedelica. In zijn netwerk binnen het homocircuit ziet PJ (146a) dat ecstasy een 'opwarmertje' is voor het gebruik van andere erotiserende middelen. Als seksdrug vinden ze het daar ongeschikt, behalve in combinatie met Viagra/Kamagra.

2.3.2 Cocaïne

Regelmatig gebruik van cocaïne bleef in de panelnetwerken tot 2001 stijgen (zie grafiek pagina 59). Daarna bleef het redelijk stabiel, met tussentijds lichte schommelingen. Sinds 2007 zagen we een gestaag voortzettende, lichte daling, maar in 2012

³⁸ De bevindingen van gebruikers over de effecten van middelen en de verschillen in werking tussen bijvoorbeeld ecstasy en MDMA zijn subjectief.

veranderde die in een lichte stijging en kwam het regelmatig gebruik van cocaïne weer vrij dicht in de buurt van ecstasy. Daarna was er een lichte daling, maar die zette niet door. Na 2014 ging het regelmatig gebruik weer iets omhoog, maar in 2017 is er een omslag naar beneden. Op drie na, zitten in alle panelnetwerken of scenes regelmatige cocaïnegebruikers. Het contrast in regelmatig cocaïnegebruik tussen de netwerken is groter dan bij ecstasy, met aan de ene kant verschillende netwerken waarbinnen een kleine minderheid regelmatig cocaïne neemt en aan de andere kant wat minder netwerken waarbinnen (bijna) iedereen dat regelmatig doet.

Coke weer in de lift?

De ethiek rond het cocaïnegebruik in de hoofdstad verandert, zegt Bram (94ab), die merkt dat cocaïne in zijn achterban de schaamte voorbij is. De Amsterdamse economie draait op volle toeren: iedereen is druk en werkt soms tot diep in de nacht. Deadlines moeten af, nieuwe projecten worden opgestart. Studies, soms twee tegelijk, mogen geen vertraging oplopen. En werken naast de studie is voor veel studenten noodzaak. Amsterdam is een dure stad om te studeren. Oudere twintigers en dertigers feesten iets meer met de rem erop, want een dipdag na ecstasy komt steeds meer ongelegen. Cocaïne biedt uitkomst. Een snuif op gezette tijden past beter in de agenda van de werkende mens. Camille (141a) ziet het gebeuren: jonge stadsbewoners die cocaïne nemen omdat het beter in hun sociale en druk bezette leven past. Naast voor het plezier wordt het ook wel tijdens het werk (vaak 's nachts) gebruikt ter ontspanning, om minder dronken te worden (althans te voelen), om langer door te gaan of tijdens een housewarming. En Sophie (133a) ziet meer jonge twintigers cocaïne gebruiken, en niet alleen de *'rich kids* en gasten uit de filmwereld'.

In verschillende panelnetwerken groeit de groep die (bijna) wekelijks snuift. De verhalen – binnen dit segment van het panel – doen soms denken aan die van twintig jaar geleden, vlak voor de internetbubbel in 2000. De trendsetters van toen stapten over op cocaïne en uitgaan in een meer intieme ruimte (loungen) dan de grote feesten. Zij ontdekten dat hard werken en cocaïne in het weekend minder slopend was dan ecstasy. Binnen een segment van de huidige trendsetters speelt cocaïne een prominente rol. Uit cocaïneobservaties van Bram (94a/b) werden in 2017 de lijntjes tijdens een afscheidsborrel van een collega steeds openlijker op tafel gelegd. Tijdens een verjaardagsborrel van succesvolle dertigers noteren we het volgende over cocaïne.

De een is directeur van een startup, de ander advocaat, arts of salesmanager. Allemaal met jonge gezinnen en weinig tijd om te ontspannen. De alcohol vloeit rijkelijk en de pakjes cocaïne gaan rond middernacht van hand tot hand. Navraag leert dat de tijd van hard feesten met ecstasy op een enkele uitspatting na verleden tijd is. Tijd om te snuiven is er nog wel. 'Een aflaat voor alle stress', zegt de een. 'Ik heb het verdiend want ik werk 60 uur per week,' zegt de ander. Niemand ziet cocaïne als een echt feestmiddel, terwijl het wel op feestjes wordt gebruikt. Maar wie alcohol drinkt en snuift kan de rest van het weekend nog acteren.

In veel netwerken is cocaïne slechts een van middelen, maar wel een dat geschikt is voor verschillende momenten. Echter, in een handvol panelnetwerken domineert het cocaïnegebruik. Cocaïne scoort overigens niet in alle panelnetwerken hoog. In sommige netwerken, waaronder dat van Jan (144a) vinden ze de status van cocaïne simpelweg *overrated*: 'Te duur voor te weinig effect.' In de vriendengroep van Camille (141a) daarentegen staat cocaïne op nummer één. Er wordt *backstage* (tijdens het uitgaan) gesnoven, na een copieuze maaltijd of thuis met vrienden. Frans (58a) ziet hoe het 'glamoureuze' van cocaïne zich vanzelf aan je opdringt: de sfeer, de rituelen, de stiekeme snuif op de wc of juist met smaak gepresenteerd op een marmeren plaat. Zelfs de fittrainer van Frans (58a) laat zich in coke uitbetalen. Bij Lex (145a) hoort cocaïne op vriendenborrels aan het einde van de week: 'Het is het enige middel waar we bij drinken.' De vriendengroep van Monica (148a) begint op donderdag al met snuiven, soms tot diep in het weekend. Een paar dj's binnen de eigen kring vertrouwen op cocaïne als panacee tegen de prestatiestress:

"Cocaïne is doorgaan, energie, zelfvertrouwen en nog cooler doen dan je al bent. Je blijft het middelpunt en het houdt je wakker. Snuiven doen we diskreet op het toilet of achter de dj-booth."
(Monica, 148a)

Ook in de kunst-underground ziet Soraya (151a) 'best wel veel' cocaïne rondgaan in het nachtleven. Snuiven tijdens het stappen is hier inmiddels heel voorspelbaar: 'Je weet van tevoren al waar het op uitdraait als je met een groep snuivers bent. Het is gewoon wachten wanneer de dealer wordt gebeld.' Jamie (113a) en Dré (149a) zien ook in de hardcorescene stevig gebruik en niet alleen in het weekend. Jamie (113a): 'Afgelopen donderdag was het weer ouderwets gezellig toen Ajax won van AZ.' Haar groep gaat van het stamcafé naar de Johan Cruijff Arena en daarna door naar het Leidseplein. Bij die gelegenheden wordt vooral gedronken en coke gebruikt. Behalve als uitgaansmiddel wordt cocaïne ook op thuisfeestjes gebruikt tijdens het gamen of

netflixen. Het zou Bram (94a) niet verbazen als succesvolle series als Narcos invloed hebben op het gebruik.

Bellen en een pak bestellen

Cocaïne wordt meestal gesnoven vanaf een snuifplaat, met een sleutel direct uit het pakje of via een speciale bullit (glazen flesje met daarin een schepje). Soms wordt cocaïne ook via een sigaret gerookt (plofje). Een klein clubje connaisseurs kauwt liever (gemalen) cocablad. Er zijn ook cocaïnesnoepjes (babbelaartjes) op de markt die een licht stimulerend gevoel geven.³⁹

De dosering loopt (tijdens een sessie) uiteen van enkele lijntjes (tot een kwart gram) tot een halve gram per persoon. Tijdens een snuiffeestje ziet Sophie (133a) drie pakjes (elk 1 gram) sneuvelen in een groep van zeven. Bij Frans (58a) koopt iedereen voor eigen gebruik, maar op 'een speciale pakjesavond' regelt de groep het ter plekke. Soraya (151a) zit in een groep die vaker dan één keer per week snuift. 'De nieuwe standaard tegenwoordig is 06 bellen en een pak bestellen!' De grens tussen verslaving en plezier begint bij sommigen troebel te worden. De beste klant van Jamie (113a) bestelt 5 tot 6 gram per week. Ze hoopt ook voor vrienden, 'want anders heeft hij een probleem'.

Mannen snuiven doorgaans vaker dan vrouwen. Cocaïnegebruik vindt – net als bij andere middelen – vaak in groepsverband plaats, maar naast intiem met de partner kennen panelleden ook solosnuivers. Alcohol blijkt vaak een aanjager voor de snuifzin: 'Coke is een logisch gevolg van hard zuipen', zegt Arno (154a). 'Je wilt door, legt een tientje in, belt de dealer en je bent gelijk weer scherp.' Binnen de hippe underground ziet Camille (141a) dat het in de aanloop naar het weekend vaak begint te kriebelen.

"Een doorsnee einde van de week begint met voorpret en het bellen van de cokedealer. De meesten regelen hun eigen shit, behalve als we al met elkaar zijn, dan bellen we collectief. De andere middelen hebben we gewoon op voorraad omdat ze niet zo snel op zijn als cocaïne. Als de pakjes ergens in het weekend opgaan, bestellen we gewoon weer bij. Als je eenmaal begint met coke dan stop je niet. Sommigen snuiven liever 2 tot 3 pakjes coke op in het weekend dan één pakje pep." (Camille, 141a)

³⁹ Van de flessen met 'vloeibare cocaïne' die tegenwoordig op de markt zijn is de inhoud gedecocaineerd.

Angst voor stigma

Panelleden die veel cocaïne in hun omgeving zien, hebben weleens hun bedenkingen over de vanzelfsprekendheid waarmee de dealer wordt gebeld. De dwanggedachte om te snuiven is soms sterker dan nee-zeggen. Die gedachte verdwijnt pas als de dealer arriveert. In verschillende panelnetwerken gaan verhalen over (dagelijkse) snuivers die er geen controle meer over hebben of juist heel laconiek doen over hun problematische cocaïnegebruik. De patronen van drinken, stress en snuiven zijn zo diep ingesleten dat men weinig weerstand meer kan bieden. Dat je af en toe cocaïne gebruikt, is in menig netwerk geen taboe. Wel als je zegt dat je er niet meer vanaf kunt blijven. Juist de angst voor verslaving is ook een reden om nooit cocaïne te nemen. In het netwerk van Lex (145a) zitten zowel snuivers als mensen die er niks mee hebben. Hij behoort zelf tot de laatste groep: 'Cocaïne is niet zo warm en sociaal als ecstasy'.

In sommige kringen heerst een nihilistische opvatting, die haaks staat op het problematische van cocaïne. Er zijn zoveel mensen die het willen en die er plezier aan beleven. Juist het verslavende geeft een kick en maakt het zo spannend, zo luidt de rede-nering. Sophie (133a) vindt dat je elkaar met rust moet laten omdat het ieders eigen verantwoordelijkheid is hoe hij zijn leven wil leiden. Zolang iemand nog functioneert zal het wel meevallen. Ook de 'bemoeizucht' van anderen wordt niet altijd op prijs gesteld.

De negatieve kanten van cocaïne die panelleden opsommen, zijn: eindeloze lulverha- len, nare opmerkingen, arrogant gedrag, verzaken van afspraken, lusteloos gevoel. Het stigma van een ego-booster ligt op de loer wanneer iemands karakter en gedrag ver- andert. 'De adder onder het gras bij cocaïne is juist dat het zo vanzelfsprekend is geworden dat je er niet meer bij stilstaat', zegt Soraya (151a). Monica (148a) ziet dat cocaïne de creativiteit bij artiesten kan vergroten, maar het omgekeerde gebeurt ook als iemand 'emotioneel vlak' of overgevoelig wordt. Aan de 'overprikkelde' types waar ze mee moet samenwerken vraagt ze weleens of diegene gesnoven heeft. Jamie (113a) heeft ook als dealer principes en zegt niet meer te verkopen aan een klant die is afgekickt in een privékliniek: 'Bij hem zag ik het aankomen. Hij kwam zijn afspraken niet na, pofte veel, verloederde, loog tegen zijn vriendin en bestelde 3 à 4 keer in de week een paar pakjes per keer. Hij is er nu vanaf en ik verkoop niks meer. Ook al zou hij dat willen.'

Discocoke en ander combigebruik

Cocaïnegebruikers snuiven zelden zonder daar ook alcohol bij te drinken. Alcohol blijft de trigger en cocaïne biedt verlichting voor wie aangeschoten dreigt te worden. Cocaïne blijft een paardenmiddel om de sloomheid van de alcohol te verdrijven. Toch maakt het uit waar en met wie je bent en hoeveel alcohol je al gedronken hebt. De kans dat je met je vaste snuifkomanen gaat bellen na een liederlijke avond is groter dan wanneer je bijvoorbeeld na college nog ergens een borrel gaat drinken met je medestudenten. Bij een deel van de snuivers gaat na een aantal glazen automatisch een knopje om. Sophie (133a): 'Als je rond 2 uur 's nachts dronken en een beetje simpel wordt, dan vuren je hersenen een signaal af dat je wilt snuiven. Sick toch?' De kracht van de verleiding kan soms sterk zijn. Het feit dat je na een paar drankjes als een blad aan de boom omdraait en er écht zin in hebt. Cocaïne wordt soms met ecstasy gecombineerd (discocoke) maar weinig met amfetamine. Dit komt omdat primaire cocaïne- en amfetaminegebruikers verschillende voorkeuren hebben. Cocaïne met narcosemiddelen (GHB en ketamine) combineren, gebeurt om te dempen of weer actiever te worden.

2.3.3 Amfetamine

Het regelmatig gebruik van amfetamine laat door de jaren heen soms forse schommelingen tussen opeenvolgende jaren zien (zie grafiek pagina 59). Op de langere termijn was er een daling in de periode 1995-2000/2001, gevolgd door een lichte stijging in de jaren 2001-2004 en daarna weer een sterke daling naar het allerlaagste niveau (in 2006). Sindsdien was er tot en met 2012 sprake van een opmerkelijke, voortgaande stijging. Na een lichte kentering zet de stijging verder door. Anno 2017 zit regelmatig gebruik van amfetamine in de panelnetwerken op het piekniveau van midden jaren negentig – en nu zelfs iets hoger dan cocaïne. In drie panelnetwerken wordt helemaal geen amfetamine gebruikt. Daartegenover staan twee panelnetwerken waarbinnen (bijna) iedereen regelmatig amfetamine neemt.

Amfetamine wordt gesnoven, als 'bommetje' (poeder in een vloeitje gewikkeld) geslikt of in een vloeistof (o.a. cola, bier) opgelost en dan gedronken. Nog immer heeft amfetamine een vaste schare gebruikers die zweert bij ongecompliceerde energie. In het netwerk van Jan (144a) wordt op feesten ook geregeld **dexamfetamine** en **Ritalin** gebruikt. Middelen waar je eigenlijk 'meer sophisticated' van wakker blijft.

Bij Arno (154a) wordt speed eerder op feesten gebruikt dan in clubs, waar cocaïne populairder is. Ook op hardcorefeesten speelt speed een hoofdrol, zegt Dré (149a). Het gaat volgens het vaste recept: eerst een dikke speedlijn en daarna ecstasy en meer speed tussendoor. Gemiddeld gebruikt iedereen 2 à 3 gram. 'Met speed blijf je alert, want van spacen (van ecstasy) word je vaag.' Er zijn, net als in een paar andere netwerken, ook momenten dat amfetamine doordeweeks wordt gebruikt om de moeheid te verdrijven, als hulpje bij het studeren of tijdens rotklusjes. Amfetamine is in het netwerk van Dré (149a) een belangrijk middel, maar hij is er toch dubbel over. We krijgen een foto te zien van een vriend met een 'fors ingevallen bekkie'. Het resultaat van een halfjaar continu gebruik toen zijn vriendin het plots uitmaakte en hij door een diep dal ging. Twee gram speed per dag ging er doorheen. Pas na een zwaar scooterongeluk ging de knop tijdens de revalidatie om. Een voettocht in Spanje zorgde voor zijn genezing.

Methamfetamine

Het gebruik van methamfetamine in Amsterdam blijft al jarenlang beperkt, maar is volgens enkele panelleden in kleine niches bekender geworden.⁴⁰ Methamfetamine wordt gesnoven, gerookt of gespoten (slammen) en is met €100 tot €150 per gram nogal prijzig, alhoewel het in een psychonautisch netwerk aanzienlijk goedkoper is.

Vooraf in enkele aan de gayscene verwante panelnetwerken is methamfetamine bekend. Gebruiker en dealer Tommy (152a) zit diep in de 'tina scene'⁴¹ en ziet een lichte toenemende groei van gebruikers. De kans bestaat dat je wordt uitgesloten omdat er veel geroddeld wordt. 'Op tina rust een vloek van angst en verslaving', vindt hij. Gebruikers zijn druk in hun bewegingen, praten onsamenhangend en sommigen hebben last van waanideeën. Bovendien is tina duur voor wie elke dag gebruikt. Gebruikers die *basen* (roken) hebben meer problemen dan *slammers* omdat de nasleep heftiger en langer zou zijn. Tommy (152a) vertelt gedetailleerd over zijn gebruik met mannen, van wie sommigen ook klant zijn. Tussen de eerste en de tweede dosering (booty) zit

⁴⁰ In een recent onderzoek van de Amsterdamse soa-polikliniek van de GGD (2016-2017) is twee derde (66%) van de mannen (n=152) die seks hebben met mannen (MSM) hiv-positief (mediane leeftijd is 43 en het aantal sekspartners in de afgelopen 3 maanden 12). Bijna de helft (44%) heeft ervaring met GHB/GBL -gebruik en ruim een tiende (14%) met methamfetamine. De prevalentie van psychosociale problemen onder MSM met veel seksueel risicogedrag is zeer hoog volgens de onderzoekers (Achterbergh, FADO 2017).

⁴¹ In de 'chemsex scene' wordt 'tina' liefkozend gebruikt voor 'methamfetamine'.

acht uur. Meestal blijft het daarbij, terwijl anderen soms nog een derde en vierde keer nemen. Tommy (152a) gebruikt soms ook tijdens het uitgaan. Even met zijn hoofd in de kledinglocker om een hijs van zijn pijp te nemen. In zijn scene geldt seks met tina als 'geweldig'. Het gevaar is alleen dat je niet meer zonder wilt tijdens de seks of dat er na verloop van tijd erectieproblemen ontstaan.

Frans (58a) kijkt er meer van een afstand naar, maar kent wel verhalen uit de eerste hand van mannen (30 tot 50 jaar) die deel uit maken van de hardcore-, gay- en PrEP-scene.⁴² Sommigen zitten een paar dagen non-stop op de methamfetamine en GHB, ecstasy en Viagra. Het gebruik van methamfetamine blijft voornamelijk beperkt tot niches. PJ (146a), clubhost, hoopt dat Amsterdam de dans ontspringt. Er wordt wel veel over chemsex en methamfetamine gepraat, maar zijn beeld is dat GHB, ketamine en ecstasy vooralsnog aanzienlijk populairder zijn in de gayscene. Mensen die teveel of ongecontroleerd gebruiken lopen het risico dat ze uit de groep worden verstoten en op zoek moeten naar een andere partner of groep.

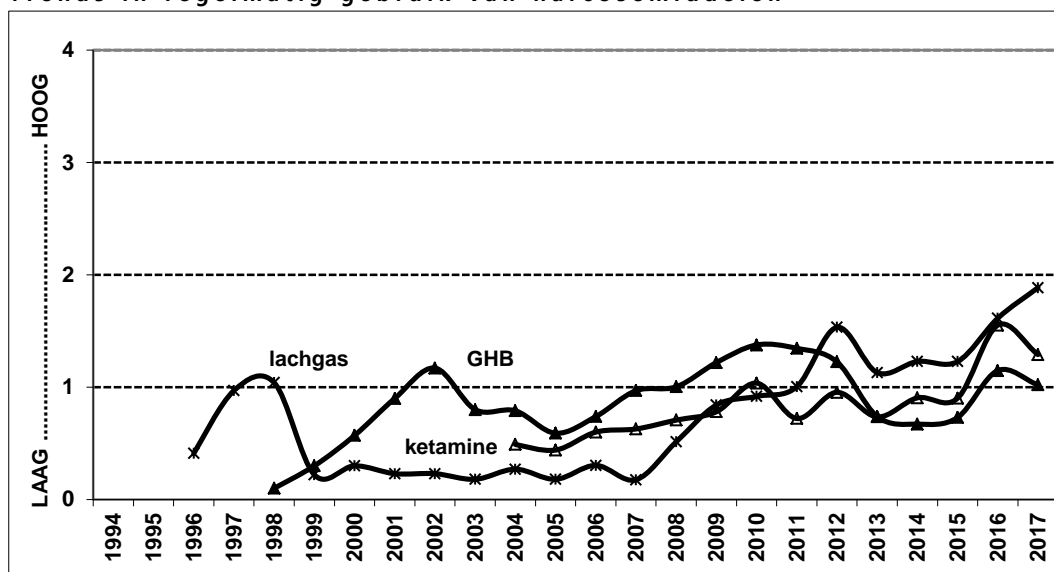
2.4 Narcosemiddelen

De narcosemiddelen GHB, ketamine en lachgas hebben al geruime tijd een vaste plek op de Amsterdamse drugsmarkt. Vergeleken met de stimulantia zijn het geen typische uitgaansdrugs. Met name GHB en ketamine zijn eerder middelen die gebruikt worden op privéfeesten en afterfeesten. Lachgas wordt ook wel op feesten, festivals en raves aangeboden (en op bijvoorbeeld Koningsdag eveneens op straat). Van deze drie narcosemiddelen is voor het regelmatig gebruik in de panelnetwerken de rangorde:

1. Lachgas – scoort in 2017 hoger dan ooit.
2. Ketamine – sinds 2015 op de tweede plaats; na de hoogste piek in 2016 nu een lichte kentering.
3. GHB – in 2016 en 2017 hoger dan in de afgelopen paar jaar, maar wel wat lager dan het piekjaar 2010.

⁴² PrEP is een preventiepil met hiv-remmers die in een speciaal programma door de GGD wordt verstrekt.

Trends in regelmatig gebruik van narcosemiddelen

2.4.1 GHB

Het regelmatig gebruik van GHB zwol aan vanaf 1998, bereikte een tussentijdse piek in 2002, maar daalde vervolgens tot 2005. Vanaf 2006 zagen we weer een gestage stijging (zie grafiek hierboven). Binnen de panelnetwerken bereikte de tweede golf de piek in 2010. Sindsdien nam regelmatig gebruik van GHB weer af. Sinds 2012 staat GHB niet meer op nummer één bij de narcosemiddelen. De daling zette versneld door in 2013, stabiliseerde in 2014-2015, maar lijkt sinds 2016 weer in de lift te zitten. In ongeveer een kwart van de panelnetwerken gebruikt niemand (regelmatig) GHB, in de meeste andere netwerken gebruikt een (kleine) minderheid regelmatig GHB, in een paar netwerken doet de meerderheid of (bijna) iedereen het.

Comeback GHB?

Sinds het moeilijker is om de grondstof (precursor) GBL te bemachtigen, wordt er minder GHB thuis gemaakt en meer gekocht op een thuisadres of via een bezorgdienst (zie deel VI over de markt). In het netwerk van Joris (126a) wordt GHB nog in eigen beheer bereid. Eentje fikst de GBL en schuift de liters door naar een groepje afnemers die daarvan GHB bereiden en het doorverkopen aan geïnteresseerden. GHB dringt niet door naar het urbanmilieu en is vooral populair bij gays, psychonauten en in de underground- en technoscene. Desondanks staat GHB, op één uitzondering na, nergens op de eerste plaats van favoriete middelen.

In de afgelopen jaren kreeg GHB de status van een controversieel middel en werd het steeds meer getaboeïiseerd. Ook in het huidige panel zitten fracties die weinig op hebben met GHB of waar het langzaam uit de gratie raakte. Simpelweg omdat er minder wordt geafterd of men erop uitgekeken was. Maar ook negatieve ervaringen en verhalen (o.a. outgaan, verslaving, tolerantie opbouwen) beïnvloedden de mate van het gebruik. Volgens Bram (94a) heeft GHB een 'junkstatus' verworven en Pim (142a) hoort ravers weleens over de 'nieuwe heroïne'. Zelfs in de hardcorescene (waar soms fors speed en ecstasy wordt gebruikt) heerst een anti-GHB stemming. Dré (149a): 'GHB is next level en net zo verslavend als heroïne'.

Clubverbod

Door alle commotie rondom GHB-gebruik in de afgelopen jaren controleren clubs extra scherp op GHB. Kom je als bezoeker nog goed weg met een paar pillen op zak; bij GHB geldt zerotolerance. Eén druppel is al genoeg voor een clubverbod. Daarover kan Jan (144a) meepraten toen hij na een zoektocht een vriendin half verdoofd van de GHB zag. Hij bleef bij haar omdat ze telkens out dreigde te gaan. Ook de security was het vreemde gedrag van de vrouw opgevallen en kwam poolshoogte nemen. Omdat zij niet meer goed aanspreekbaar was, werd Jan (144a) als bijzitter aan de tand gevoeld en gevraagd om zijn spullen uit zijn zakken te halen. De vangst was een paar pillen, een beetje dexafetamine en een leeg 5ml GHB-buisje. Vooral het buisje was aanleiding om hem voor het komende jaar de toegang tot de club te ontzeggen.

Panelleden en clubpersoneel zien dat gebruik van GHB komt in golven: een hele tijd niks en opeens gaan er weer een paar out. GHB is typisch zo'n middel waar een kleine scene mee aan de haal gaat en de boel ergens op stelten zet, vindt PJ (146a). Voor clubs is GHB echter een '*pain in the ass*'. Het blijft een middel waar het nachtleven moeilijk grip op krijgt. Soraya (151a) kan zich flink storen aan de laconieke houding van gebruikers: 'Ze worden zorgeloos van dat spul als ze onder invloed zijn en begrijpen niet waar wij (de clubleiding) ons zorgen over maken.' Onlangs moest ter plekke nog iemand worden gereanimeerd. Sinds dat incident wordt er weer harder opgetreden jegens gebruikers, smokkelaars en verwarde personen. Op sommige avonden wordt een extra portier ingeroosterd en worden bezoekers via aanplakbiljetten gewaarschuwd. De spelregels zijn helder: wie betrapt wordt krijgt een verbod en de politie wordt (een paar keer in het weekend) gewaarschuwd. Het wordt ons niet in dank

afgenomen als iemand een nacht in de cel moet blijven, zegt Soraya (151a). Maar ze hoopt dat een streng GHB-beleid afschrikwekkend werkt.

“Gebruikers realiseren zich vaak niet hoe heftig hun gedrag en outgaan op anderen overkomt. Iemand gaat heel slecht, maar houdt vol dat het prima gaat en niks aan de hand is. Pijnprikkels helpen ook niet. Ik heb wel een paar keer meegemaakt dat ze meteen wakker schieten als het woord ambulance valt.” (Soraya, 151a)

Een deel van de panelleden heeft het gevoel dat GHB in sommige scènes weer aan een opmars begint en dat lang niet iedereen zich laat afschrikken door de strenge controles. Sommige portiers vermoeden dat een deel van de bezoekers ook buiten de feesten aan de GHB zitten. GHB wordt o.a. gesmokkeld in (lege) ballonnen, buisjes en lenzendoosjes. Een andere clubbeigenaar, PJ (146a), plaatst de kanttekening dat scherp fouilleren en jagen op drugsgebruik (vooral GHB) ertoe kan leiden dat mensen vooraf meer geforceerd gaan gebruiken en dan gaan ‘OD-en’ (overdosis) in de club. Teddy (56a), werkzaam in een andere club, hoort van opruimers dat ze soms een zoi met lege GHB-buisjes en flesjes poppers hebben aangetroffen en Camille (141a) zit er soms bij als GHB-ers fors over de schreef gaan. Maar er klinken ook geluiden over juist minder incidenten. PJ (141a) ziet niemand meer ‘door de knieën’ zakken. De *blacklist* van outgaanders is eerder gekrompen.

Enkele panelleden zien vooral bij ‘nieuwkomers’ een hernieuwde belangstelling voor GHB op feesten en afters. De verbreding zit vooral in jongere netwerken, denkt Pim (142a), die groepjes ‘ruige jonge gays’ soms fors GHB ziet gebruiken. Niet voor niks dat op sommige feesten briefjes op de WC hangen met waarschuwingen dat bij bezit of gebruik hard wordt opgetreden. Het zet de boel weer op scherp, vindt Jort (135a). De ‘anticampagne’ (vijf jaar geleden) heeft destijds tenminste geresulteerd in meer kritisch gebruik. Er zijn groepen die GHB haten. Maar het uitgaansleven blijft nieuwe groepen aantrekken die naïef met GHB omgaan.

Tijd en dosering

De sociale ontremming en het doezelige gevoel scoren hoog bij gebruikers. GHB wordt gewaardeerd als lustopwekkend of relaxeermiddel en soms als vervanger van alcohol. Maar het geeft ook extra energie, vindt Jan (144a), die GHB prijst als ‘coke deluxe’: ‘Het geeft zelfvertrouwen, je wordt praatlustig, energiek en je schaamte verdwijnt.’

Ervaren gebruikers weten hoe nauw de dosering luistert. GHB-gebruik komt vooral voor in de privésetting en op afters, GHB in het nachtleven blijft delicaat. 'De dosis maakt echt het verschil tussen rondhuppelen, zwalken of omvallen', zegt Jan (144a). JP (146a), clubhost, neemt het GHB-gebruik op de koop toe zolang het maar discreet gebeurt en mensen niet verward raken. Sommige stappers komen al jaren en gaan nooit onderuit.

In panelnetwerken waar GHB geregeld voorkomt, is wel begrip voor de buitenwacht die zich zorgen maakt over GHB. De vriendengroep van Joris (126a) loopt er daarom niet mee te koop als ze 'GHB doppen' (slang voor GHB gebruiken) op een event. Door de scherpe controles opteert de groep liever voor thuisgebruik. Ook Lex (145a) realiseert zich dat GHB een beladen topic is: 'Je speelt wel met vuur!' Zijn vrienden hantieren een strenge doseringstijd van anderhalf uur om outgaan te voorkomen. En nooit meer dan 5 ml per keer. Voor vrouwen geldt 3 ml. Eentje is boekhouder en houdt het netjes bij. Na elke nieuwe ronde komt er een kruisje achter je naam. Bij Joris (126a) ligt de dosering tussen de 1 ml en 6 ml per dosis, met een interval van 2 uur. Bij een korter interval hoort een lagere dosis. Er zijn sessies c.q. afters die bijna een hele dag kunnen duren. In de telefoon wordt het tijdstip van de laatste dosis opgeslagen. Beginners krijgen de eerste keren maximaal 1 tot 2 ml om te wennen. Een addertje onder het gras is de sterkte van GHB. Nu het vaker besteld wordt via bezorgdiensten moeten gebruikers soms gissen hoe sterk de GHB is. Is de verhouding 1:2 of 1:3? In het eerste geval is de GHB aanzienlijk sterker en stroperiger.

Ondanks alle voorzorgsmaatregelen gaat het zelfs bij ervaren gebruikers weleens mis. Een kenmerkend patroon is dat mensen door blijven gebruiken. Pim (142a) en Lex (145a) denken dat ondanks het klokken van de tijd, elke keer een klein residu achterblijft in het lichaam, waardoor de kans op omvallen navenant toeneemt. Wie bij wil blijven nemen zou telkens minder moeten doseren. Een ander panellid maakt een vergelijking met professionele duikers die meer risico's durven nemen door telkens dieper te duiken. Het gebied tussen wakker en outgaan blijft schimmig bij hogere en/of herhaalde doseringen. De tijd begint te vervagen en soms zie je iemand in zijn '3-D' trip nog net bewegen. Dat sommigen de grens op blijven zoeken is zorgelijk, vindt Soraya (151a). Ook met de klok erbij. 'Ze blijven heel erg op het randje balanceren. Het doet erg strategisch en analytisch aan.' Voor Jasmin (85a) voelt het aan als een contradictio in terminis: een narcosemiddel waar je op door blijft gaan.

Onnadenkend en naïef

Hoewel verondersteld wordt dat zo langzamerhand iedereen wel op de hoogte moet zijn van de risico's, raken sommigen toch in roes waardoor ze niet meer zo scherp zijn. Vriendengroepen zeggen op elkaar te letten, maar er blijven 'ongeleide projectielen' waar niemand greep op heeft. Jort (135a) vertelt over iemand die op een feest slokjes GHB aanbood.

"Laatst was het weer raak op een rave. Ik zag een meisje raar doen en vroeg wat er aan de hand was. Ze zei dat ze een slokje had gehad van een jongen die met een flesje G rondliep: zo uit de fles! Het ging al snel mis. Even later gingen nog twee mensen out die dat zelfde flesje hadden gedronken. Ik ben naar hem toe gegaan en heb hem stijf uitgeoeterd. Later hoorde ik dat twee mensen op dat feest met een ambulance zijn opgehaald." (Jort, 135a)

Ook Sophie (133a) vangt nog steeds verhalen op van mensen die out zijn gegaan. In de zomer van 2017 was het weer raak op een festival. Het verhaal verspreidde zich als een lopend vuurtje. Het ging om een jonge vrouw die achter de dj-*booth* opeens begon te trillen en ging overgeven. Bij de EHBO zeiden ze dat ze naar het ziekenhuis moest, maar niemand wilde met haar mee. Een poos later plaatste ze een selfie op haar Instagram toen ze aan het infuus lag. In plaats van een mea culpa werd ze later alweer ergens op een after gespot.

Ontremming van gedrag na gebruik van GHB kan ook tot ongemakkelijke situaties leiden. Lex (145a) heeft een paar keer meegemaakt dat de sfeer op een after omsloeg toen op seks beluste bezoekers hun eigen plan gingen trekken, zonder met anderen rekening te houden. Hij is er dubbel over: 'GHB is zeker lustopwekkend, maar waarom laat je het in een gezelschap op seks aankomen als de meerderheid het bij flirten laat.' Toen dit de laatste keer weer gebeurde bij een koppel, is de rest vertrokken.

Combinaties

GHB met alcohol is een problematische combinatie. En toch wordt er geregeld bij gedronken. Niet iedereen is daar blij mee. Ook GHB-ers vinden het soms *not done* als anderen in hun omgeving GHB met alcohol combineren. Het vergroot de kans op outgaan. GHB is een geliefd combinatiemiddel bij stimulantia. Met ecstasy wordt de euforie bestendig en geïntensiveerd. Met speed en cocaïne wordt de sloomheid van GHB opgeheven of de energieke kant meer gedempt: een reden waarom gebruikers GHB en stimulantia blijven afwisselen tijdens het gebruik. In een kleine meer op seksbeluste

niche wordt GHB, naast stimulantia, ook afgewisseld met poppers, viagra en methamfetamine.

2.4.2 Lachgas

Regelmatig gebruik van lachgas binnen de panelnetwerken vertoonde een duidelijke piek in de jaren 1997/1998, viel daarna terug en bleef jarenlang stabiel op zeer laag niveau (zie grafiek pagina 71). Sinds 2008 is er weer een opleving. Afgezien van een tussentijdse piek in 2012 zet de toename in regelmatig gebruik gestaag door. Die vlakt tussen 2009 en 2011 wat af, maar in 2012 zet de stijging flink door, komt lachgas zelfs boven het niveau van de eerste piek (1997/1998) en verdringt het GHB van de eerste plaats. Daarna schommelt het wat, maar sinds 2016 is sprake van een verdere toename en in 2017 scoort lachgas hoger dan ooit. In vier panelnetwerken gebruikt niemand (regelmatig) lachgas, in zes netwerken bijna iedereen. In 2015 was er nog geen enkel panelnetwerk waarbinnen (bijna) iedereen regelmatig lachgas nam.

Jong aan de ballonnen

In het dancemilieu is lachgas een oude bekende. Weinig nieuws onder de zon. Sommige panelleden verbazen zich wel over de rondslingerende patronen in de stad en dat de jeugd (in hun buurt) soms wel erg jong aan de ballonnen zit. In het dancemilieu wordt lachgas vooral als een (secundair) middel gebruikt in combinatie met andere drugs. In enkele netwerken zijn duidelijke voorkeuren van lachgas in combinatie met bijvoorbeeld LSD, 2C-B of ketamine. In het urbanmilieu, waar minder middelengebruik is, lijkt het (behalve blowen en shisha roken) meer om lachgas alleen te draaien.

Verschillende panelleden in het urbansegment zien een duidelijke toename van het gebruik. Melissa (150a) vindt het opvallend dat er ook groepjes zijn zonder enige drugservaring. Meer jongeren durven het aan omdat lachgas niet direct met drugs wordt geassocieerd. Melissa (150a) weet wel waarom: 'Je hoeft niks te slikken of te smoken en je voelt alleen maar een korte high. Een wow effect! Dat je dezelfde feel blijft is belangrijk. Anders dwaal je af.'

Op pauze met ballonnen

Er zijn gebruikers die van lachgas in zichzelf gekeerd raken. In de scene van Nuri (118a) is lachgas ook hot. 'Het is écht leuk. Vooral met die lachkicks!' Zij komt lachgas tegen op feestjes en in clubs waar ze crackers met patronen verkopen of voor 5 euro een ballon uit een grote cilinder blazen. Op afters is ook vaak lachgas en anders

wordt het wel via Instagram geregeld. De jongens in haar scene regelen meestal de patronen. Hoewel ze vrijgevig zijn, moet je wel op je hoede blijven, zegt Nuri (118a): 'De jongens die trakteren willen op dat moment niks van je, maar na het feest en zoveel ballonnen later willen ze wel met je naar een hotel'. Ook Kofi (132a) heeft gezien hoe snel lachgas het urban feestmilieu veroverde. 'Ballonnen zijn normaal nu: een club zonder ballonnen voelt als een club zonder bier.' Sommigen gaan er zo in op en maken er een sport van om zoveel mogelijk ballonnen te nemen. Een soort '*chasing the high*'.

Panelleden geven verschillende verklaringen voor de huidige populariteit van lachgas. De lol eromheen en de korte roes dragen bij aan het positieve imago. Daarnaast is het makkelijk te kopen of te regelen. Vooral de jonge groepen zien lachgas niet als een serieuze drug. Het is gewoon te koop in de buurt. De levendige clip- en snapchatcultuur doet volgens panelleden de rest. Het zou *copycats* op nieuwe ideeën brengen.⁴³ Ondanks de groeiende populariteit is Melissa (150a) sceptisch over de huidige trend: 'Je wordt er wel chill van, maar waarom heet het eigenlijk lachgas als mensen niet lachen? Het is geen cool middel. Je staat op pauze. Alsof je voor 20 seconden vastloopt. Het ziet er stom en kinderachtig uit.'

High in slow motion

De groepen die lachgas gebruiken variëren van jonge pubers tot volwassenen en zijn van verschillende etnische komaf. De jongste groepen (vanaf 13 jaar) experimenteren voornamelijk in de buurt, bij iemand thuis of op straat van park tot portiek. Daartussen zitten ook jongeren die de patronen weer doorverkopen aan vrienden. De ouderen gebruiken lachgas vooral in het uitgaansleven of op afters. Hoeveel ballonnen per keer hangt af van de groep. Volgens panelleden blijft het vaak beperkt tot een paar ballonnen. Toch zien ze ook gebruikers die zo op het oog niet van ophouden weten en ruim tien ballonnen nemen met een inhoud van twee à drie patronen. Nuri (118a): 'Sommigen doen er drie (patronen) in want dan voel je het effect echt hard. Alsof je weg bent. Alles gaat in slow motion en je bent heel erg high.'

Panelleden zien soms ongelukken, bijvoorbeeld wanneer iemand plots omvalt. Sommigen voelen weleens tintelingen in vingers en voeten, worden misselijk of moeten

⁴³ Deze bevinding wordt gestaafd in het onderzoek van Nabben, van der Pol & Korf (2017).

overgeven. Niet iedereen wil tussen lachgasten in zitten omdat zij na het verstrijken van de tijd steeds minder communicatief worden.

2.4.3 Ketamine

De eerste signalen van mogelijk opkomend gebruik van ketamine dateren van rond 2000. In 2004 werd begonnen deze drug systematisch mee te nemen in de panelinterviews en vanaf 2005 zagen we een gestaag opwaartse lijn tot en met 2010 (zie grafiek pagina 71). Sindsdien ging het wat op en neer, maar leek over het geheel genomen sprake van een stabilisering. In 2016 lijkt dit te veranderen, want dan gaat het regelmatig gebruik van ketamine in panelnetwerken met een sprong omhoog, maar in 2017 valt het weer iets terug. In zes panelnetwerken gebruikt niemand (regelmatig) ketamine, in de meeste andere netwerken neemt een minderheid regelmatig dit middel, in een paar netwerken doet de meerderheid het, maar in geen enkel netwerk (bijna) iedereen.

Partijtje poolen op K

Ooit begonnen langs de rafelranden van het uitgaansleven, is ketamine steeds meer salonfähig geworden. En dat is best wel opmerkelijk voor een dissociatief en mild psychedelisch middel dat lange tijd als controversieel en obscuur te boek stond. Een ander kenmerk is dat er op de markt geen schaarste meer is. Over GHB heeft tegenwoordig iedereen een mening. Over ketamine is men minder uitgesproken. Alhoewel velen de zogenaamde K-hole (staat van ego-verlies) vrezen. Een bijna-doodervaring op een terrorfeest wil niemand. Maar in het tripmilieu willen sommige onversaagden juist verdwijnen in de K-hole.

Het *early adapter* verhaal geldt zeker voor ketamine, vindt Camille (141a). Eentje is enthousiast en steekt de anderen aan, die ook enthousiast worden en weer anderen 'besmetten'. Meer panelleden merken dat ketamine toegankelijker wordt en het obscure eromheen langzaam verdwijnt. De groei in de breedte (alleen in het dancesegment) wijst op een proces van mainstreaming nu gebruikers kennis willen maken met dit middel. En dan niet alleen op een after, maar ook tijdens het uitgaan. In enkele netwerken is ketamine voor sommigen het hoofdmiddel geworden en 'vaste prik' bij het uitgaan.

In het hardcorenetwerk van Dré (149a) is ketamine sinds twee jaar populair: 'Iemand in de groep nam het mee naar een feest en vroeg of we het wilden proberen. We

nemen het nu ook op afters.' Dré (149a) hoort vaker over ketamine op hardcore feesten. In zijn groep wordt het ook op andere momenten gebruikt. Bij de auto ergens in de buurt, tijdens een partijtje poolen of voetbal: 'Iemand heeft dan een gek idee en dat doen we dan spontaan.' In de vriendengroep van Jan (144a) heeft driekwart inmiddels ervaring met ketamine, maar andere middelen blijven populairder: 'Ketamine is leuk, maar je wordt er wel knalwazig van. Je plaatst je al snel buiten de feestorde. Buitenstaanders kunnen er soms geen touw meer aan vast knopen omdat je allerlei onzin uitkraamt.'

Kleine bumpjes

De novieten die ketamine nu ontdekken beginnen voorzichtig met één, hooguit een paar kleine lijntjes. Ketamine werkt relatief kort. Ervaren gebruikers doen daar vaak een schepje bovenop. De totale dosering kan oplopen tot een halve gram (plusminus 15 tot 20 lijnen). Een paar panelleden vertellen over scenetjes waar soms stevig en regelmatig (paar keer per week) wordt gebruikt. Net als bij cocaïne wordt ketamine gesnoven. Over het algemeen zijn de lijntjes ketamine kleiner dan bij cocaïne. In de scene van Joris (126a) variëren de 'bumpjes' (doseringen) tussen de 10-20 mg, soms oplopend tot 50 mg. Na zo'n snuifje hanteren ze een interval van een uur voor de volgende ronde. Joris (126a) waarschuwt wel dat sommige ketamine 'buitengewoon sterk' kan aanvoelen. Ook in het netwerk van Lex (145a) is ketamine populair. Zodra het er is, wil iedereen meesnuiven. Een mini-schepje voelt 'licht dronken' aan. Om in balans te blijven wordt er soms een beetje amfetamine bijgenomen. Ook bij Dré (149a) doen ze het zo op een feest: 'Je raakt een beetje gedesoriënteerd, terwijl je ook scherp wilt blijven.'

Pijnlijke blaas

Sommige panelleden vinden dat er soms stevig wordt gebruikt. De doseringen zijn hoger dan normaal, wat mogelijk kan wijzen op tolerantieverhoging. Een hoge dosering kan ook verkeerd uitpakken, weet Soraya (151a), die het soms ziet gebeuren in een club. Mensen vergeten weleens dat ketamine een moeilijker te doseren middel is dan cocaïne of speed. Het komt voor dat iemand in een club in een K-hole raakt: 'Ze moeten het eerst uit zitten. Zodra ze zich beter voelen moeten ze naar huis.' Een paar panelleden geven aan dat gebruikers soms last hebben van een pijnlijke blaas en vaker moeten plassen. Ook de combinatie van ketamine met alcohol pakt niet altijd goed uit, met misselijkheid en braken als gevolg. Het overkwam ook twee vrienden

van Lex (145a), die na een avondje doorzakken thuis nog aan de ketamine begonnen. Ketamine wordt soms ook met ecstasy, amfetamine en cocaïne gecombineerd. In combinatie met stimulantia zou je meer in controle blijven.

2.5 Nieuwe Psychoactieve Stoffen

De markt van Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS) is sinds 2009 fors gegroeid.⁴⁴ Het aantal nieuwe stoffen dat jaarlijks voor het eerst bij het EMCDDA werd aangemeld, groeide vanaf 2011 van enkele tientallen tot nu ruim boven de honderd.⁴⁵ Slechts een beperkt deel daarvan komt op de Nederlandse gebruikersmarkt terecht. De belangstelling voor NPS is de laatste jaren toegenomen, maar het gebruik blijft – met uitzondering van 4-FA – vergeleken met de klassieke middelen ver achter. Verschillende panelleden zien bij veel (potentiële) gebruikers een zekere terughoudendheid als het over NPS gaat. Want wie volgens Camille (141a) eenmaal bij cocaïne – als belangrijkste drug – is beland, heeft weinig interesse meer in nieuwe NPS. Ook Arno (154a) heeft zijn bedenkingen bij nieuwe designer drugs: ‘Het klinkt toch niet als iemand je vraagt of je nog wat 5htcf of zoiets wilt?’

In minder dan de helft van alle panelnetwerken zitten NPS-gebruikers en dan voornamelijk van 4-FA. Slechts in een enkel netwerk wordt met meer NPS-varianten geëxperimenteerd. De *synthetische cathinonen* en *fenethylamines* zijn het meest populair.⁴⁶ Over de hele linie neemt de animo voor nieuwe NPS weer af. Ook de belangstelling voor 4-FA (4-fluo, 4-FMP, 4-floor, fluks, flits) lijkt over het hoogtepunt sinds het verbod (lijst I) in het voorjaar van 2017, hoewel dit niet vanzelfsprekend betekent dat dit dóór het verbod komt.

⁴⁴ We hanteren hier de officiële definitie van het EMCDDA. NPS zijn: ‘Synthetic or naturally occurring substances that are not controlled under international law, and often produced with the intention of mimicking the effects of controlled drugs’ (EMCCDA, 2014).

⁴⁵ EMCDDA (2017).

⁴⁶ Synthetische cathinonen zijn chemisch verwant aan cathinone, één van de actieve stoffen in de plant khat. Meldpunt Nieuwe Drugs (2012).

Nieuwe Psychoactieve Stoffen in panelnetwerken (2013-2017)

	Signaal 2013	Signaal 2014	Signaal 2015	Signaal 2016	Signaal 2017
synthetische cathinonen					
4-MMC (mefedrone)	3 netwerken	2 netwerken	3 netwerken	4 netwerken	4 netwerken
3-MMC	1 netwerk	1 netwerk	3 netwerken	5 netwerken	5 netwerken
2-FMC (flephedrone)	1 netwerk	1 netwerk	1 netwerk	-	1 netwerk
4-FMC (flephedrone)	1 netwerk	1 netwerk	1 netwerk	-	1 netwerk
Methylone	1 netwerk	1 netwerk	1 netwerk	2 netwerken	2 netwerken
Buphedrone	-	-	1 netwerk	-	-
4-MEC	-	-	1 netwerk	1 netwerk	-
fenethylamines					
4-FA	8 netwerken	12 netwerken	15 netwerken	20 netwerken	14 netwerken
2C-B	4 netwerken	6 netwerken	7 netwerken	11 netwerken	12 netwerken
APB'S	4 netwerken	4 netwerken	4 netwerken	3 netwerken	2 netwerken
2C-E	-	-	1 netwerk	1 netwerk	-
andere middelen					
MXE (methoxetamine)	4 netwerken	5 netwerken	3 netwerken	4 netwerken	1 netwerk
5-MeO-DMT	1 netwerk	1 netwerk	1 netwerk	-	-
3-MeO-PCP	-	1 netwerk	1 netwerk	3 netwerken	1 netwerk
Etizolam	1 netwerk	1 netwerk	1 netwerk	1 netwerk	-
4-HO-MiPT	-	1 netwerk	1 netwerk	-	-
MDPV	-	-	1 netwerk	-	1 netwerk
LSZ	-	-	1 netwerk	-	1 netwerk
LSA 2F-K	-	-	-	-	1 netwerk
1P-LSD	-	-	1 netwerk	2 netwerken	2 netwerken
Modafinil	-	-	-	2 netwerken	2 netwerken

2.5.1 Synthetische cathinonen

In enkele netwerken wordt geëxperimenteerd met **2-FMC**, **4-FMC** en **4-MEC** en zijn er ook nog groepen die **methylone** en **mefedrone (4-MMC)** gebruiken. In het netwerk van Lex (145a) wordt mefedrone weer herontdekt als vervanger van ecstasy. Maar het is vooral **3-MMC** dat zich mag verheugen op een groeiende aandacht van gebruikers in panelnetwerken waar het middel al bekend was. Sommigen zien een verband met de strafbaarstelling en de reputatieschade van 4-FA na het bekender worden van de gezondheidsrisico's. In de ravescene ziet Jan (144a) een toename van 3-MMC: 'Een ravejezus deelde het uit en wakkerde het enthousiasme verder aan.' Qua werking doet het volgens sommigen denken aan een kruising tussen 4-FA en cocaïne. De werking is

net als bij 4-FA 'licht euforisch en energiek'. Om het (half) uur wordt telkens een lijntje (ongeveer 50 mg) bijgenomen. De roes voelt 'warmer' dan bij cocaïne, maar van 3-MMC blijf je wel meer bijnemen dan bij 4-FA. De verspreiding van 3-MMC in de scene van Jort (135a) verloopt hetzelfde als bij 4-FA destijds. Een paar entrepreneurs kopen via internet groter in om dit vervolgens in eigen kring te verspreiden. De animo voor 3-MMC, met bijnamen als 'happy coke' en 'ravecoke', neemt hier toe. In combinatie met een slaapmiddel doet het volgens sommigen zelfs een beetje denken aan ecstasy. Ook in deze scene wordt een vergelijking gemaakt met de werking van cocaïne, hoewel 3-MMC een stuk goedkoper is voor jonge ravers, die soms al moeilijk doen over een paar euro entree. 'Alsof je in een bruin café champagne gaat drinken', zegt Jort (135a), die ravers hoort over 'euforische coke' of 'ravecoke' omdat het in 'kleine nakies' wordt gedoseerd. Joris (126a), die de psychonautische wereld kent, is benieuwd of 3-MMC daar het stokje gaat overnemen van 4-FA. Het middel is online te bestellen (10 tot 15 euro per gram) en wordt ook in sommige smartshops verkocht. In zijn kring staat het geboekstaafd als een 'kortdurende upper' en geschikt als uitgaansdrug. De genoemde nadelige effecten komen overeen met die van andere uppers: overstimulatie, agitatie, slapeloosheid en vooral craving: de gedachte dat het op moet, net als bij cocaïne vaak het geval is.

2.5.2 Fenethylamines

Regelmatig gebruik van **4-FA** maakte vanaf 2013 een snelle opmars tot in 2016, maar in 2017 valt het terug naar het niveau van 2015 (zie tabel pagina 81). Anno 2017 gebruikt in acht panelwerken niemand 4-FA, tegenover slechts één netwerk waarbinnen (bijna) iedereen deze drug regelmatig neemt.

4-FA verbod

We vroegen aan panelleden in 2016 of ze dachten dat het middel na het verbod nog verkrijgbaar zou zijn. De meerderheid voorspelde dat de vraag naar 4-FA zou blijven bestaan, maar dat de verkrijgbaarheid door het verbod op termijn moeilijker zou worden. Reden waarom sommigen op voorhand al een extra voorraadje 4-FA hebben ingekocht. Toch lijkt de vraag na het verbod in 2017 minder groot dan gedacht. Vooral de discussies (mede als gevolg van de landelijke campagne) over de gezondheidsrisico's hebben hier een rol in gespeeld. Sommige panelleden zijn kritisch over het verbod en vermoeden dat het toenemende aantal gezondheidsincidenten door de politiek is aangegrepen om het middel te verbannen met de Opiumwet. Weten we al

genoeg over 4-FA om nu definitieve conclusies te trekken en een verbod te rechtvaardigen, vraagt Joris (126a) zich af.

Angst voor gezondheidsrisico's

In 2017 zien panelleden een omslag rond meting 47 (in het voorjaar), toen bekend werd dat 4-FA verboden zou worden. Hoewel sommigen ruim voor het verbod al rapporteerden over negatieve effecten, lijkt een groter deel van de achterban zich nu meer zorgen te maken over gezondheidsklachten (o.a. hoofdpijn, hartkloppingen, slaapproblemen) en meer ernstige risico's (o.a. hersenbloeding). Daar zitten ook gebruikers bij die op grond van de berichtgeving acuut zijn afgehaakt of besloten te minderen. Zoals bij de vrienden van Lex (145a) bijvoorbeeld, waar de schrik er opeens goed in zat. Schade in je hoofd? Hersenbloeding? Meer panelleden zien dat groepen gebruikers zich gaan afkeren van 4-FA. Jort (135a) herinnert zich nog toen 4-FA een paar jaar geleden in zijn netwerk doorbrak. Behalve een nieuw middel, werd het ook als een mellow alternatief voor ecstasy omarmd. Dat je er na gebruik geen kater van zou krijgen, maakte het extra aantrekkelijk. Totdat de eerste klachten kwamen over slaap- en uitputtingsproblemen na gebruik van 4-FA. Ook in de kring van Soraya (151a) sloeg de stemming om toen ze hoorden dat 4-FA zelfs al bij een kleine dosering schade aan kon richten. In het netwerk van Lex (145a) groeide de scepsis over 4-FA dat, net als ecstasy, ook eveneens nadelige bijeffecten (o.a. overmatig zweten, onrustig) had. Ook de vrienden van Jan (144a) dachten dat ze voortaan alleen nog maar 'light zouden feesten' op 4-FA. Maar sinds de berichtgeving over de fysieke risico's, haakten meer mensen af.

Dré (149a) kijkt terug op een stormachtige opkomst en weer even snelle neergang van 4-FA in zijn scene. Nu het op de lijst I van de Opiumwet staat is het middel ook minder makkelijk verkrijgbaar. Maar dat was niet echt de reden voor de 'verminderde trek':

"Ik hoorde in 2015 voor het eerst over FMP. De verhalen waren positief. Je werd er niet brak van. Sommigen stapten in plaats van meer ecstasy te nemen over op 4-FA. Mijn dealer kwam er opeens mee op de proppen en zei dat het ook nog legaal was. Een jaar lang werd 4-FA op feesten gebruikt in combinatie met ecstasy en speed. Eén meisje gebruikt nog omdat ze niet goed op ecstasy reageert. Iets nieuws proberen vinden we altijd leuk. Eerlijk gezegd was 4-FA meer voor erbij en niet omdat de ecstasy te sterk was. Onzin. We hebben ecstasy het liefst zo zwaar mogelijk. Achteraf vinden de meesten 4-FA niet bijzonder genoeg. Je voelt er niets van als je het combineert met ecstasy. Toen we eind 2016 een item bij *Spuiten en Slikken* zagen over hersenbloedingen, wisten we zeker

dat we nooit meer zouden nemen. Alleen als we geen ecstasy meer kunnen krijgen, willen het misschien nog een keer proberen." (Dré, 149a)

4-FA believers

Ondanks de groeiende scepsis wordt in veel netwerken, zij het op een lager niveau, nog gebruikt. Een deel van de panelleden ziet (na meting 48, najaar 2017) ook een gestage afname van 4-FA als gevolg van minder aanbod (zie deel VI over de markt). Een klein deel merkt nog weinig van het verbod en zegt dat 4-FA nog steeds verkrijgbaar is. Vooral de groep *believers* blijft 4-FA gebruiken ter vervanging of afwisseling van speed en vooral ecstasy. Jan (144a) hoort nog steeds positieve verhalen:

"4-FA is populair omdat het subtieler werkt. Je kunt het goed doseren en combineren met andere middelen. Het is happy en lichtvoetig. Bij ecstasy stort je gewoon in of je wordt er zo supereuforisch van dat je niet meer goed weet wat er in je omgeving gebeurt." (Jan, 144a)

De aanhangers van 4-FA blijven het een prettig middel vinden omdat het qua roes en tijdsduur minder intens is dan ecstasy, terwijl ze toch energiever en meer mellow blijven. Wat hun betreft past deze nieuwe drug perfect in de 'light trend'. Daarnaast wordt 4-FA gebruikt als vervanging of alternatief van cocaïne en speed.

Het blijft koffiedik kijken of 4-FA op termijn goeddeels gaat verdwijnen (net als medrone en methylone) of een comeback maakt. Dit hangt ervan af of nieuwe organisaties in het gat gaan springen dat nu is ontstaan: webwinkels die geen 4-FA meer verkopen en bezorgers die het niet meer op voorraad hebben. De vraag blijft voor een deel bestaan. Panelleden krijgen weinig signalen van gebruikers die op zoek zijn naar een vervangend middel.

2.5.3 Andere NPS

2C-B wordt qua werking vergeleken met paddo's of een lichte LSD-trip. Het middel is een oudgediende (sinds jaren '90) in de panelstudie en blijft ook voor de huidige generatie interessant om mee te experimenteren. Vooral de milde hallucinaties spreken mensen aan. De effecten zijn beter stuurbaar dan bij LSD. Over de andere milde tripmiddelen (**5-APB en 6-APB**) wordt weinig meer vernomen.

Er zijn in 2017 geen nieuwe middelen bijgekomen. Andere, meer tripachtige middelen worden slechts in een enkel netwerk gebruikt. **MXE** (methoxetamine) is meer trippend dan ketamine en heeft een beduidend langere werkingsduur. Er worden relatief vaak negatieve effecten gerapporteerd. Een enigszins hieraan verwant middel is **3-MEO-PCP**,

dat ook langer werkzaam is dan ketamine. Een dosering bedraagt slechts 5 tot 10 mg. **5-MEO-DMT** is een krachtige psychedelische tryptamine en werkt weer langer dan **nn-DMT**. **Etizolam** is een rustgevend middel en milder van aard dan **Oxazepam**.

2.6 Psychedelica

In twee derde van de panelnetwerken (variërend van 10% tot 75%) wordt **LSD** genomen. Dat is meer dan vijf jaar geleden (Antenne 2012) toen LSD in minder dan de helft van alle panelnetwerken werd gebruikt. Psychedelica (o.a. LSD, DMT, ayahuasca) hebben nooit een grote rol gespeeld in het uitgaansleven. Maar in de afgelopen jaren zijn vooral LSD en ayahuasca veel vaker onderwerp van gesprek – en niet alleen in het psychonautische milieu.

Een psychedelische revival?

Voor microdosering van LSD is vooral in het paneeldeel binnen de dancescene belangstelling en dan met name bij groepen die geïnteresseerd zijn in psychedelica. Sommigen begeven zich voorzichtig op het psychedelische pad en verdiepen zich in tijdschriften en boeken over deze onderwerpen.⁴⁷ De stroom aan documentaires en onderzoeken over dit onderwerp neemt de laatste jaren gestaag toe. Er wordt zelfs gesproken van een psychedelische renaissance.⁴⁸ Ook media berichten vaker over therapeutisch gebruik en onderzoeken van onder andere ketamine, LSD, psilocybine, MDMA en ayahuasca. Zelfs de NOS heeft een item gewijd over mensen die met een beetje LSD beter zeggen te presteren op hun werk.⁴⁹

De belangstelling voor psychedelica vertaalt zich in de panelstudie echter niet meteen in een stormachtige groei van LSD op de dansvloer, alhoewel de groepen in panelnetwerken die ervaring hebben met LSD breder zijn geworden. Arno (154a) en Camille (141a) zien dat de drempel om (hogere doseringen) LSD te nemen lager wordt. Nu meer mensen hun kennis over LSD willen delen, verdwijnt de angst. Met enige regelmaat worden conferenties, seminars, lezingen en spontane meetings georganiseerd onder grote belangstelling van een nieuwe generatie die ook wetenschappelijk en

⁴⁷ Onder andere 'De innerlijke reis', een tripguide voor psychonauten (L.S., 2016); Ayahuasca, rituals, potions and visionary art from the Amazone (Adelaars, Muller-Ebeling & Ratsch, 2016).

⁴⁸ Zie The psychedelic Renaissance (Sessa, 2012).

⁴⁹ Zie <http://nos.nl/op3/artikel/2169387-goedemorgen-kop-koffie-bakje-yoghurt-en-een-beetje-ld.html>

filosofisch geïnteresseerd is in psychedelica. Stichting OPEN⁵⁰ timmert samen met de net nieuw opgerichte Psychedelic Society of the Netherlands (PSN) al jaren stevig aan de weg. Ook de *micro meet up* (georganiseerd door microdosering.nl, een Facebook-groep die een website is gestart voor mensen die informatie uit willen wisselen over het micro doseren van psychedelica) trok veel belangstelling.

Microdosering wordt bekender

In de panelstudie is meer belangstelling voor microdosering van LSD (en soms paddo's). Panelleden horen er vaker over in hun achterban. Bij LSD-microdosering (onder de voelbare psychoactieve drempel) wordt periodiek (meestal één of twee keer per week) een zeer kleine dosis ingenomen. Volgens berekeningen ligt daarbij de maximum-dosering van LSD per keer ergens tussen de 10 en 20 microgram. Deze verdunning is in verhouding ongeveer een vijfde tot een tiende van de normale dosering van 100 tot 200 microgram. De belangstelling voor microdosering is overgewaaid uit Silicon Valley (Californië) waar 'microdosing' een nieuwe trend is op de werkvloer van techbedrijven met een hoge prestatiedruk. Werknemers zouden er creatiever en sociaal van worden. Maar er worden meer kwaliteiten aan microdosering toegedicht. Een belangrijke voortrekker in de huidige microhype is Paul Austin (28), een Amerikaanse microdoser die als *founder of the third wave* een handleiding heeft gelanceerd over zijn ervaring met microdosing (MicroD). 'Als ik LSD neem, raak ik in een flow, ik verdoe geen tijd meer. We kennen allemaal die dagen dat je naar je scherm zit te staren. Die heb je niet meer.'⁵¹ Behalve dat het de concentratie zou bevorderen, leidt micro-LSD ook tot angstreductie en meer zelfvertrouwen. Het zou ook helpen bij het minderen van alcoholconsumptie.

Terug naar het panel. Jasmin (85a) werd nieuwsgierig toen ze een artikel in Vice las over LSD microdosering.⁵² Ze zei altijd dat ze nooit LSD zou nemen, maar toen ze in Bangkok een kwart zegeltje LSD uitprobeerde, besloot ze verder op onderzoek te gaan. Ze ging er meer over lezen en bracht het topic ter sprake in een besloten discussiegroep op Facebook. 'Microdosering is echt iets anders dan een partydosering',

⁵⁰ Stichting OPEN promoot onderzoek naar psychedelica en de psychedelische ervaring binnen de academische wereld vanuit multidisciplinair perspectief. Sinds de oprichting zijn er al verschillende internationale conferenties over psychedelisch onderzoek georganiseerd, waarvan de laatste in 2016.

⁵¹ Zie <https://thethirdwave.co/manifesto/>

⁵² Koebler (VICE, 2015).

vindt ze. Geen reden dus om er paniekerig over te doen. Maar het blijft nog een hele kunst om een juiste verhouding te doseren. Een 'microdosering' van 50 microgram is namelijk wel voelbaar.

"We nemen 1/8 van 200 microgram, dus ongeveer 25 microgram. Dat doen we een paar dagen achter elkaar. Ik denk dat ik het toch wel een beetje voel bij het uitvoeren van mijn taken. Klussen in huis gaan bijna als vanzelf. En het lijkt ook alsof ik mijn hersencapaciteit beter gebruik." (Jasmin, 85a).

Soraya (150a) is een groentje als het om psychedelica gaat. Maar zij wordt door deskundige vrienden op de hoogte gehouden van nieuwe ontwikkelingen en hoort nu vooral over microdosering (o.a. paddo's en LSD). Mensen die beducht zijn voor een volle LSD tripervaring, durven wel te experimenteren met een lage dosering omdat ze daar controle over hebben. Soraya (150a): 'Het bijzondere van microdosering is dat het een andere benadering is van drugsgebruik. Niet als escapisme of instantervaring, maar als trigger om het brein te stimuleren en creatieve impulsen op te wekken.' Ze moet aan marihuana denken, dat de geest eveneens stimuleert. Geënthousiasmeerd door de verhalen overweegt ze een microkuur te volgen met psilocybine.

In tegenstelling tot Jasmin en Soraya, zit Pim (142a) in een psychonautisch netwerk waar iedereen ervaring heeft met LSD (100 tot 300 microgram) en nu ook met microdosering wordt geëxperimenteerd. Sommigen blijven onder de 25 microgram, terwijl anderen gaan voor het dubbele (50 microgram), wat eerder neerkomt op een mesodosering. De een neemt het alleen in het weekend, de ander volgens de instructie elke vierde dag.⁵³

"Elke vierde dag neem ik een microdosering van maximaal 15 microgram. Mijn focus is beter en ik kom sneller in een flow van handelingen. Ik heb meer overzicht, meer energie om taken op mij te nemen en neem sneller initiatieven in werkgroepen op school." (Jan, 144a)

Op de dag dat je LSD druppelt zit je meer in je eigen cocon, zegt Pim (142a). In de dagen erna verdwijnt dat gevoel weer. Ook bij een paar andere panelleden druppelen verhalen binnen over mensen die een microkuur volgen. Ze geven aan dat ze 'opener' worden en meer belangstelling hebben voor hun omgeving. Je wordt er socialer, actiever en meer creatief van. Mensen met aandachtsproblemen (o.a. ADHD) kunnen

⁵³ Volgens de richtlijnen van Austin neemt de gebruiker pas elke vierde dag een nieuwe dosering ter voorkoming van tolerantieverhoging.

zich beter concentreren (bij huiswerk bijvoorbeeld). Volgens beoefenaars zou een LSD-microdosering op het fysieke vlak in de sportschool (acid gym), bij yoga of tijdens het jongleren meer energie en accuratesse geven tijdens de training.

Ayahuasca

Naast het uitgaansleven nemen mensen in verschillende panelnetwerken ook deel aan ayahuascaceremonies die door verschillende groepen overal in het land, ook in Amsterdam, worden georganiseerd. Ook media (van Viva tot en met Trouw) besteden aandacht aan de toegenomen populariteit van ayahuasca in Nederland.⁵⁴ Op internet groeit het aantal aanbieders van ayahuasca. Eén van hen, een ayahuascacoach, biedt ceremonies aan voor wie geïnteresseerd is in bewustzijnsontwikkeling.⁵⁵ Een ayahuascaceremonie is in haar visie 'een unieke manier om zeer snel zicht te kunnen krijgen op oude gedragspatronen en conditioneringen die je niet meer dienen. Het opent je voor onbewuste ervaringen en pijnpunten vanuit het verleden. De ayahuasca haalt tijdens de ceremonie als het ware 'de toppen van het ego eraf'.

Holistische spiritualiteit

Volgens van Brussel⁵⁶ is de groeiende populariteit van ayahuasca terug te voeren tot de actuele kernthema's van de 'nieuwe of holistische spiritualiteit'. Enkele kernelementen uit het gedachtegoed zijn dat wij deel uitmaken van een bezield verband dat mens, wereld en natuur verbindt. Scheiding tussen geest en materie wordt afgewezen. Je persoonlijke levensfilosofie is geënt op de wijsheid van alle religieuze tradities. Spiritualiteit heeft het karakter van een zoektocht waarin vaste overtuigingen ontbreken. De zin van het leven ligt besloten in je innerlijke ervaring maar ook in de ontwikkeling van je persoonlijke potentieel aan vermogens en het ontdekken van de goddelijke kern in jezelf (entheoëen). Je komt enerzijds los van je ego, je gehechtheden en angsten en anderzijds van regels, waarden en normen die opgelegd worden door bijvoorbeeld opvoeders en instituten.

Resetten

Bovengenoemde kernelementen komen deels terug in de gesprekken met enkele panelleden die meer willen reflecteren over de zingeving van het leven, hun eigen handelen en die van hun vrienden. Het gebruik van psychedelica kan een hulpmiddel zijn om het eigen handelen en denken over de huidige tijd beter te begrijpen. Soraya (151a) hoort van mensen die ayahuasca nemen om te kunnen 'resetten'. Bram (94a) en Frans (58b) zien meer mensen die zich laven aan een 'spirituele detox' of in aya-

⁵⁴ Van Bussel (2016).

⁵⁵ Zie <https://www.licht-spiegel.com/>

⁵⁶ Van Bussel (2016).

huascaretraite gaan onder begeleiding van een sjamaan. En Jan (144a) ziet in het huidige tijdsgewricht van voorspoed en onbehagen een golf van 'alternatieve ervaringen' over ons heen komen: van ayahuasca- tot zweethutrituelen en van LSD-microdosering tot duurzamer consumeren.

Hij vertelt over zijn persoonlijke inzichten na LSD-gebruik en hoe deze resoneren met persoonlijke ervaringen van vrienden. Ze zijn midden-twintig, studierend of op zoek naar een baan. Ze zijn happy, maar de zee van keuzemogelijkheden kan ook verlamdend werken. Wat wil ik nou werkelijk? De ontwikkelingen op mondiaal niveau stemmen hen niet hoopvol: de groeiende inkomensongelijkheid, extremere weersomstandigheden, de vluchtelingenproblematiek en oorlogsdreiging. Jan (144a) denkt dat dit onbestemde gevoel als katalysator werkt om te experimenteren met hallucinogenen en antwoord kan geven op existentiële vragen. Wie ben ik? Wie zijn wij? Zijn lessen na LSD vertellen hem meer over hoe hij zich als consument verhoudt tot goederen en voeding. Hoe worden ze geproduceerd? Door wie en onder welke omstandigheden? Hij is inmiddels overgeschakeld op een bewuster eetpatroon, met minder vlees op het menu. Ayahuasca doet meer een appèl op het innerlijke en onze vernietigende omgang met natuurlijke hulpbronnen. Daarom kan hij deze inzichten niet rijmen met de gedachte dat de wetgever psychedelica onder verdovende middelen schaarst. Jan (144a): 'Ze maken mij eerder wakker en meer bewust van destructieve economische processen. Het scherpt juist mijn holistische wereldbeeld.'

2.7 Overige middelen

Viagra (Sildenafil) en/of Kamagra wordt in een kwart van de panelnetwerken gebruikt, vooral in netwerken met een link naar seks- en fetisjfeesten. In netwerken met Viagra wordt ook vaak GHB gebruikt. Viagra is verkrijgbaar in pilvorm (strip van vier) maar ook als Kamagra in pil- en gelvorm (oral jelly) met een smaakje. De oral jelly wordt in een weekverpakking (aanbevolen voor dagelijks gebruik) van zeven sachets voor vijftien euro aangeboden. Volgens kenners wordt de gel via het wangslimvlies sneller opgenomen. De sachets (één per keer) worden naast andere drugs ingenomen ter verhoging van de seksprestatie. Viagra wordt ook zonder andere drugs 'preventief' gebruikt op (besloten) seksfeesten. Erectiemiddelen tijdens de seks zijn vanzelfsprekend, maar worden ook vaak gecombineerd met stimulantia voor een betere seksprestatie, zeggen PJ (146a) en Frans (58a).

Poppers zijn vooral in het homo- en fetisjsegment populair en zijn in verschillende sterktes verkrijgbaar in winkels (onder de toonbank) en soms ter plekke op de uitgaanslocatie. De flesjes gaan soms van hand tot hand. 'Alsof het een joint is', zegt PJ (146a). Poppers geven een korte euforie en veroorzaken lichtheid in het hoofd; muziek klinkt meer intens. Poppers worden soms gebruikt als *reboost* van de ecstasyeuforie of voor tijdens de seks. Fanatiekelingen snuiven soms wel een half flesje op een avond leeg. Ongelukken komen weinig voor, behalve dat knoeien kan leiden tot huidirritaties. Soms wordt er over hoofdpijn geklaagd.

In twee derde van de netwerken (variërend van 10 tot 75%) worden **slaapmiddelen** genomen om te kunnen inslapen en/of na het gebruik van stimulantia. In netwerken waar slaapmiddelen gangbaar zijn, is vaak ook ervaring met veel andere middelen.

In een paar urbannetwerken wordt **lean** (drankje) gebruikt. Monica (148a) vindt het typisch een middel dat bij de hiphop mythe hoort. Er wordt over gepraat en artiesten pochen er mee, maar ze heeft het nog nooit iemand zien gebruiken. Arno (154a) zegt dat je van lean 'als een magneet op de bank zit'.

3 Trends

Uitgaan is tegenwoordig meer dan louter stappen, dansen en middelengebruik. Het contemporaine uitgaansleven is voor entrepreneurs en ondernemers ook een ideaal platform en decor om via sociale media reclame te maken voor eigen creaties en nieuwe producten. Deze ontwikkeling zien we vooral in het urbansegment. Veel veranderingen in het culturele programma-aanbod leggen het accent op urban, dat over de volle breedte (meer festivals, succesvolle rappers en geslaagde clubavonden) een bloeiperiode beleeft.

Verder wordt vanuit de productiekant geconstateerd dat steeds meer disciplines (zoals kunst, mode en muziek) zijn gaan samenwerken in kleine collectieven en elkaar weten te inspireren in het bereiken van nieuwe jonge doelgroepen in het nachtleven. Het Amsterdamse uitgaansleven wordt geprezen vanwege zijn veelzijdigheid, maar ondanks de verschuiving naar urban-muziek blijven veel feesten langs etnische scheidslijnen lopen. Alsof de werelden van etnisch verschillende uitgaanders parallel naast elkaar bestaan. 'Eigenlijk zitten we in onze eigen exclusieve bubbel', zegt een panellid

(zie pagina 47). 'Het is veilig en voorspelbaar, maar eerlijk gezegd ook een beetje eenzijdig.'

Het succesvolle clubfestival ADE (365.000 bezoekers in 2017) blijft groeien. Evenals de randprogrammering waar bezoekers zich kunnen mengen in maatschappelijke vraagstukken over een duurzaam milieu en circulaire voedselsystemen op festivals, of een lezing over techno, kunst en filosofie. In de wandelgangen wordt wel meer gemopperd over de voortschrijdende commerciële invloed van sponsors en extra regelgeving rond het evenement. Onontkoombaar vinden anderen en juist goed voor Amsterdam dat zich internationaal moet blijven profileren als een sexy uitgaansstad met een tolerant clubcircuit.

Dat wil overigens niet zeggen dat alles is geoorloofd in 'pretpark' Amsterdam. Portiers merken op dat jonge toeristen relatief vaak betrokken zijn bij drugsgerelateerde incidenten (gezondheidsverstoringen, bezit) in het nachtleven. Hun kennis omtrent regelgeving, drugsbezit en drugsgebruik laat nogal te wensen over. Bovendien trekt het nachttoerisme meer straat- en clubdealers aan die een graantje willen meepikken door het verkopen en aanbieden van (nep)drugs.

Het **middelenrepertoire in panelnetwerken** kan aanzienlijk verschillen. Het drugsgebruik in dance-gerelateerde netwerken ligt doorgaans hoger dan in het urbancircuit. Opvallend is dat een fors deel van de hoogopgeleide millennials een gezonde leefstijl (op het gebied van sport, mindfulness, eten) schijnbaar moeiteloos met werk, studie én drugsgebruik weet te combineren binnen een straf tijdsregime. Toch zien panelleden ook een schaduwzijde van grensoverschrijdend drugsgebruik bij zogenaamde agendahedonisten met een chemische burn-out. En panelleden vragen zich ook vaker af in welke mate de groeiende nachteconomie en werken in de horeca invloed heeft op het dagelijkse functioneren, het bioritme en het slaapritme.

Wat de algemene drugstrends betreft zijn stimulantia als ecstasy, cocaïne en amfetamine nog steeds leidend, maar ook inwisselbaar. De keuze voor een van deze middelen hangt samen met het (feest)moment en de setting. Ecstasy is het meest populair, maar de gebruiksfrequentie ligt over het geheel genomen lager dan bij cocaïne en amfetamine. Het gebruik van narcosemiddelen bevindt zich weliswaar op een lager niveau, maar behoort in veel netwerken wel tot het vaste drugsrepertoire. Psychedelica en NPS (Nieuwe Psychoactieve Stoffen) zijn voornamelijk in kleine subgroepen populair.

Over de hele linie gezien is het drugsgebruik in de volle breedte van de panelstudie ten opzichte van 2016 vooral (iets) gedaald (ecstasy, cocaïne, 4-FA, GHB en ketamine); gestabiliseerd (amfetamine) en soms gestegen (lachgas en LSD). De markt van NPS lijkt voorgoed over het hoogtepunt en blijft verder slinken.

In een ruime meerderheid van de netwerken drinkt tenminste driekwart regelmatig **alcohol**, maar het aantal glazen kan in subgroepen binnen panelnetwerken flink variëren. In het urbanmilieu wordt naar rato minder alcohol gedronken, maar de drankjes zijn wel exclusiever. Toeristen besteden het meest en geven vaker fooi. Qua smaak en drinkgedrag lijkt er steeds meer sprake van een tegengestelde trend. Enerzijds neemt het alcoholgehalte – mede onder invloed van de vele nieuwe speciale biersoorten (6 tot 10%) – toe, maar tegelijkertijd wordt er ook vaker gevraagd naar lichte en alcoholvrije bieren en vruchtensappen. Een andere trend is de groeiende groep drinkers die na de feestdagen een alcoholvrije *dry january* inlast. Het bewust doorbreken van vaste drinkpatronen wordt in steeds meer kringen toegejuicht.

In sommige kringen wordt nog stevig **gerookt** en **geblowd** maar over de hele linie wordt in het nachtleven een opvallende teruggang gezien van het tabak- en cannabisgebruik. Naast de scherpere regelgeving laten meer uitgaanders zich kritischer uit over de gezondheidsrisico's. Het roken van shisha's in clubs en lounges lijken wat populairder te worden. Een meerderheid van de rokers en blowers inhaleert nog steeds op de klassieke manier. De opkomst van **e-smokers** en **vaporizers** neemt vooralsnog geen hoge vlucht.

Ecstasy blijft – zelfs na dertig jaar – nieuwe generaties aanspreken. En dan vooral in het dancemilieu en minder bij urban. Een verschil met de beginperiode is echter dat het drugspectrum van de huidige generatie stappers veel breder is geworden. Ecstasy is anno 2017 één van de middelen waar je uit kunt kiezen. Groepen die elke week gebruiken zijn zeldzaam. Gezien de populariteit valt volgens professionals het aantal problemen met ecstasy in het uitgaansleven mee. De huidige sterkte van de ecstasy-pillen is inmiddels bij iedereen bekend. Dit laat onverlet dat er nog genoeg gebruikers zijn die overmand kunnen worden door een hevig 'spacegevoel' en op momenten geen besef meer hebben van tijd en ruimte.

Cocaïne staat in veel panelnetwerken – anders dan ecstasy – niet primair als feestdrug bekend, terwijl het wel op feestjes rondgaat. Sommige panelleden zien in hun netwerken een verdere toename van gebruik en schrijven dit ondermeer toe aan het hoge

levenstempo in een voortrazende economie. De kwaliteit is bovendien historisch hoog en het aanbod groot. Naast beroepsgroepen in de nachteconomie zou een snuif op gezette tijden ook beter passen in de agenda van doorsnee werkende stedelingen. In sommige netwerken waar zeer frequent wordt gesnoven, klinkt wel enige bezorgdheid. Vooral wanneer cocaïne steeds meer gebruikt wordt als aflaat tegen stress, hoge werkdruk of als gevolg van stevig alcoholgebruik.

Het gebruik van **amfetamine** in de panelnetwerken bevindt zich, net als in het midden van de jaren negentig, weer iets boven het niveau van cocaïne. De vlakke roesefecten en de ongecompliceerde energie van amfetamine maken het middel vooral populair bij begin-twintigers die stevig uitgaan en ook vaak festivals bezoeken. **Methamfetamine** blijft zeldzaam in het nachtleven, met uitzondering van groepen psychonauten en meer extreme niches in het gaymilieu.

De **narcosemiddelen** GHB, lachgas en ketamine worden in de panelnetwerken doorgaans tot de 'ontspanners' gerekend. In de afgelopen jaren verwierf **GHB** de status van een controversieel middel en werd het middel steeds meer getaboeïseerd, waardoor het in sommige gebruikerskringen uit de gratie raakte. Ook de clubs zijn door alle commotie scherper gaan controleren op GHB. De sancties bij bezit dan wel gebruik zijn niet mals: één druppel is al voldoende voor een clubverbod. Overigens zijn er nog steeds groepen die zweren bij GHB en zij zeggen de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen om zo gecontroleerd mogelijk te gebruiken. Sommigen smokkelen GHB mee naar een club. Anderen voelen zich thuis meer senang. Panelleden vangen nog steeds verhalen op van gebruikers die out gaan.

Lachgas blijft populair en het aanbod is flink verruimd gezien de vele extra verkooppunten (o.a. winkels, webwinkels en bezorgdiensten) die er in de afgelopen tijd bij zijn gekomen. In het dancemilieu wordt lachgas vooral als een secundair middel gebruikt en vaak in combinatie met andere drugs. In het urbanmilieu zien panelleden een duidelijke toename bij jonge groepen met weinig drugservaring. Lachgas wordt hier niet direct als een drug gezien. De levendige clip- en snapcultuur (Snapchat) hebben de populariteit aanzienlijk vergroot.

Het gebruik van **ketamine** is in de afgelopen jaren gestegen en zit qua gebruik tussen lachgas en GHB in. Het middel is steeds meer salonfähig geworden, wat opmerkelijk is voor een dissociatief en mild psychedelisch middel dat oorspronkelijk alleen in de underground voorkwam. Ketaminegebruik heeft zich in de afgelopen jaren flink

weten te verbreden en is behalve op afters ook in het clubdomein doorgedrongen. Op een paar kleine niches na waar stevig en frequent wordt gebruikt, beperken de meeste gebruikers zich tot het af en toe nemen van enkele kleine lijntjes. De combinatie met alcohol is volgens gebruikers ongelukkig in verband met misselijkheid en overgeven.

De markt van **Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS)** is na een aanvankelijke stijging inmiddels gestabiliseerd. Ook **4-FA**, dat in een meerderheid van de panelnetwerken een plek wist te veroveren, is sinds het verbod in 2017 op zijn retour. Het middel is moeilijker verkrijgbaar via webwinkels en bij de bezorgdiensten is het uitverkocht. Een deel van de gebruikers zegt echter ook of vooral te zijn gestopt vanwege (de landelijke campagne over) de gezondheidsrisico's. Vooral de grotere kans op een hersenbloeding werd opgepikt. Desondanks is er nog steeds een groep *believers* die bij het middel zweert omdat het qua effect het beste van ecstasy en amfetamine zou verenigen. De mildere roes zou worden geapprecieerd door gebruikers om meer controle te behouden tijdens het uitgaan.

Psychedelica (o.a. LSD, paddo's, psychedelische truffels, DMT en ayahuasca) spelen een bescheiden rol in het uitgaansleven. Toch neemt de belangstelling voor LSD en ayahuasca ook buiten het oorspronkelijke psychonautische milieu toe. Het gebruik van microdoseringen wordt door panelleden gezien als een nieuwe hype. Anderen denken dat sprake is van een trend, waarbij de groeiende populariteit van psychedelica onderdeel is van een nieuwe 'psychedelische renaissance'. Verder gelooft men in enkele panelnetwerken dat psychedelica geestverruimend zijn en kunnen bijdragen aan een beter begrip van het eigen. **Viagra** en **poppers** doen het vooral goed in sommige (promiscue) hetero- en homonetwerken.

III

PANEL KWETSBARE JEUGD

1	De groepen kwetsbare jeugd.....	97
1.1	Sociaal milieu, opvoeding en gezinssituatie	99
1.2	School, werk en vrije tijd.....	99
1.3	Problemen in de buurt en criminaliteit.....	101
2	Middelengebruik	102
3	Samenvatting	105

In Amsterdam maken sommige jongeren deel uit van straatgroepen, waarbinnen delinquent gedrag eerder regel dan uitzondering lijkt. Aan de hand van een panelstudie willen we zicht houden op de ontwikkeling van groepen probleemjongeren, hun leef-situatie en hun middelengebruik. De groepen worden in het buurtpanel vertegenwoordigd door professionals die zicht hebben op verschillende jongerencliques, die hun vrije tijd (grotendeels) in de woonbuurt doorbrengen. De namen van de panelleden en de jongeren zijn gefingeerd (en zijn dus niet hun werkelijke namen). Er komen vijf deskundigen aan het woord. Dit jaar zijn er twee nieuwe panelleden: Shanti (155a) jongerenwerker in Amsterdam Oud-West en Marvin (156a), ambulante jongerenwerker in Amsterdam Zuidoost. Frank (103a), jongerenwerker in Amsterdam Noord (Banne, Molenwijk en Tuindorp), vervangt Cartier. Fared (83a) heeft het panel verlaten.

1 De groepen kwetsbare jeugd

Elk van de vijf deskundigen werkt met problematische (buurt)jongeren. Erik (20a) heeft een 'vrije rol' als ambulante jongerenwerker in Amsterdam Oost (Indische buurt) en heeft vooral contact met groepjes buurtjongeren en jongvolwassenen (16-25 jaar) van Surinaamse of Nederlandse, maar vooral Marokkaanse komaf. In de zomermaanden organiseert hij als kapitein boottochten voor jongeren. Naast de dagelijkse straatcontacten houdt hij contact met het stadsdeel over groepjes overlastgevende jongeren. De laatste jaren zijn in de buurt veel conflicten gerelateerd aan het (lokale) drugsmilieu.

Frank (103a) werkt met jongeren (10-23 jaar) en zit in een team (n=25) dat het eerste aanspreekpunt is voor jongeren die zijn doorverwezen door maatschappelijk werk en sociale wijkteams. Zijn aanpak is laagdrempelig. De uitdaging is om jongeren te motiveren met activiteiten en workshops en eventueel in contact te brengen met streetcornerwork, waar ze met vragen over school, werk, huisvesting et cetera terecht kunnen. In het project 'Volwassen worden' leren de adolescenten, met het oog op de toekomst, hoe de 'papierwereld' in elkaar steekt en welke beroeps- en werkmogelijkheden er zijn. Daarnaast bespreekt Frank (103a) uiteenlopende onderwerpen met jongeren, zoals seksualiteit, geloof, blowen en het opgroeien in verschillende werelden. Door aandachtig te luisteren probeert hij de echte hulpvraag te achterhalen. Jongeren

ervaren vaak stress door de druk van maatschappelijke instituties, ouders en van vrienden op straat.

Shanti (155a), jongerenwerker in Oud-West (o.a. Baarsjes en Bos en Lommer), heeft samen met een collega intensief contact met een etnisch gemêleerde groep (n=80) meisjes/vrouwen (14-21 jaar). Als professional 'nieuwe stijl' met scooter, coacht ze op afstand en volgt ze de gesprekstopics van vrouwen op sociale media. 'Wie op de hoogte is van artiesten wordt sneller serieus genomen', gniffelt Shanti (155a). Door ze te 'tracken' op Facebook, Instagram en Snapchat, beweegt ze met haar doelgroep mee. Op de filmpjes kan ze soms zien op welke hotspot haar doelgroep hangt.

In Amsterdam Oud-Zuid werkt Mia (143a), streetcornerworker, met de jonge (14-19 jaar) Museumpleingroep (n=40) die pal tegenover het Stedelijk bij de AH samenkomt. Een deel is afkomstig van de omringende scholen in de buurt en passeert deze plek onderweg naar huis. Al vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw is het Museumplein een belangrijke hangplek voor subculturen (o.a. skaters, brommerkoeriers, graffitiartiesten) geweest. De Vondelparkgroep is sinds het vertrek van enkele kopstukken flink uitgedund.

Marvin (156a) ten slotte is ambulante jongerenwerker in Zuidoost (Holendrecht, Reigersbos en Gein) en werkt in een team van jongerenwerkers (n=16) verdeeld over vier centra. In totaal worden 400 tot 500 jongeren bereikt. Samen met een streetcornerworker loopt hij 'buurtrondjes' en houdt bij wie hij gesproken heeft. De doelgroep is breed: tussen de 12 en 27 jaar. Hij probeert (hang)jongeren te motiveren voor activiteiten in het jongerencentrum om zo een vertrouwensband te scheppen. Zo nodig wordt een jongere met hulp van streetcornerwork meteen doorverwezen en wordt een traject gestart om de problemen aan te pakken. 'Er wordt vaak gesproken over straatgroepen, maar feitelijk hangen groepsleden als los zand aan elkaar.' Buurthuizen en jongerencentra zijn een belangrijke baken waar ze ook na school naartoe kunnen. Maar de 'harde kern' ontwijkt het buurthuis. Deze groep van 14 tot 17 jarige Top600 gasten vraagt veel aandacht. De meiden zitten vaak binnen en soms ook bij iemand in een ander stadsdeel. Voor deze groep verzorgt streetcornerwork *powergirl* programma's. Bij jongens ligt de focus meer op het voorkomen van delicten of een herhaling daarvan. Het rechteam van de politie in de buurt spreekt expres van een 'mini-league' in de hoop dat jongeren het minder cool vinden om zich bij een straatgroep aan te sluiten. In het signaleringsoverleg (o.a. wijkagent, gebiedsmakelaar, preventie

interventie team) worden groepen en individuele buurtjongeren besproken. Marvin (156a) vindt het soms moeilijk om hier issues te bespreken die hij van jongeren in vertrouwen heeft gehoord.

1.1 Sociaal milieu, opvoeding en gezinssituatie

De positie van probleemjongeren is weinig rooskleurig. Een deel is opgegroeid in straatgroepen of komt uit een instabiel gezin met veel sociale problematiek en armoede. De zwakke sociaalmaatschappelijke positie van het gezin straalt ook af op jongeren. Ouders die in de schuldhulpverlening zitten of gebukt gaan onder werkloosheid, taalproblemen en sociaal isolement. Veel opvoeders hebben last van fysieke en psychische klachten. Wie als jongere in armoede opgroeit, heeft al een achterstand, zo leert de praktijk. Marvin (156a) is extra alert op jongeren die in Zuidoost verloren rondlopen. Hij weet nog die keer toen een achtjarige jongen met een rugzak 's avonds moederziel alleen in de buurt liep. Het was niet de eerste keer dat zijn moeder hem aan zijn lot overliet. Het is beginnende problematiek waar je oog voor moet hebben, zegt Marvin (156a). Dit soort problemen kaart hij meteen aan in een multidisciplinaire groepsapp. 'De lijnen zijn gelukkig kort'.

De meiden van Shanti's (155a) groep in West zijn niet zo spraakzaam over hun thuis-situatie, maar de meerderheid komt uit gebroken gezinnen en woont niet meer thuis. Contact met de opvoeders is er nauwelijks. Veel meiden zijn getroebleerd en kampen met een laag zelfbeeld. Dit compenseren ze met straatwijs gedrag. Er is veel psychische problematiek en hun sociaal netwerk is zwak. De meerderheid heeft geen dagbesteding. 'Ze missen de geborgenheid en veiligheid en hebben hun eigen overlevingsstrategie ontwikkeld.' Soms worden er kleine succesjes geboekt. Bijvoorbeeld als ze een eigen woonkamer krijgen.

1.2 School, werk en vrije tijd

In alle groepen zitten zowel drop-outs, als jongeren die ondanks alle tegenslagen hun opleiding willen afmaken. De een wil snel rijk worden zonder opleiding, terwijl de ander begrijpt dat je zonder studie minder keuzes hebt in het leven. Wie om wat voor reden dan ook na schooltijd niet direct naar huis wil of kan, zoekt zijn heil op straat of gaat naar het buurthuis of jongerencentrum. Gelovige jongeren gaan naar de moskee en de sportieve types naar de sportschool.

In de Molenwijkgroep (Noord) van Frank (103a) draait alles om geld en status. Met geld koop je wiet en kleding en van rappers leren ze dat meisjes gek zijn op Louis Vuitton tassen. Sommige jongeren hebben een bijbaantje als postkoerier of werken in een zakgeldproject door boodschappen te doen, ramen te lappen of de speeltuin schoon te houden. Sommige 'boefjes' zijn actief in de drugshandel of plegen inbraken. Frank (103a) kan met een speciaal Instagram account volgen wat de jongens (15-18 jaar) in zijn groep bezighoudt. Ze kijken naar naakte dames, sport en vechten, en poseren soms met een fles Greygoose (whisky) op hun Insta. De stoere types pochen dat ze hun bed niet uit komen voor een baantje van minder dan 15 euro per uur. De scheidslijn tussen succes en falen is flinterdun. De professionals zien soms al in een vroeg stadium welke jongeren in de gevarezone zitten. Sommige van hen zijn meelopers en makkelijk beïnvloedbaar. Anderen hebben overal schijt aan en zoeken voortdurend ruzie. De groepen in Noord leven langs elkaar heen. Ze vermijden elkaar, maar soms slaat de vlam in de pan en dan is het opeens 'wijk tegen wijk'.

Erik (20a) ziet hoe een nieuwe groep tieners (9-13 jaar) in de Indische buurt (Oost) zich langzaam begint te manifesteren. De wervingskracht van het buurthuiswerk is zwak en niemand heeft echt goed zicht op deze groep. Maar wat is er nieuw, vraagt Erik (20a) zich af. Twintig jaar geleden waren er ook al geruchtmakende straatgroepen die liepen te klieren. Toch wil hij een lans breken voor hangjongeren die door omwonenden snel in een slecht daglicht worden gesteld. Hij vindt dat klagers (vaak Nederlanders) er soms een handje van hebben om dingen te overdrijven. Het aantal lijkt toe te nemen nu de buurt aan het 'verwitten' is. Ook nieuwe, vaak witte ondernemers, hangen snel aan de telefoon als iets ze niet bevalt. Een voorbeeld vindt hij het gedoe in de zomer bij de ijssalon op het Beukenplein, waar groepjes jongens hangen bij de uitgestalde stoeltjes en bankjes op het terras zonder iets te consumeren.

Van gabber tot shisha

Een deel van de jongvolwassenen (18-24 jaar) gaat naar coffeeshops en shisha-lounges en bezoekt in het weekend een urbanconcert, dansfeest of een van de cafés op de uitgaanspleinen in de binnenstad. Over meisjes die uitgaan is minder bekend. Maar Shanti (155a) weet welke meiden zich in het weekend ontpoppen tot fanatieke stappers. Door de week zitten ze op vaste plekken, vaak buiten het zicht van familieleden en soms in een andere buurt. Ze gaan liever naar shisha-lounges dan naar coffeeshops. Ze hebben geen 'rode rotcent', maar gaan in het weekend evengoed naar

hotellobby's en dure plekken als de Harbour Club en Jimmy Woo. Ze kleden zich als sterren met brillen, pruiken en zijn mooi opgemaakt. Sommige meiden herkent ze niet meer. Ze hebben een dubbelleven. In werkelijkheid zijn het probleemmeisjes die graag aanpappen met jonge rijke mannen waar ze ook cadeautjes van krijgen. De loverboy problematiek herkent Shanti (155a) niet bij haar groep, hoewel er ongetwijfeld *players* tussen zitten. Misschien is het omgekeerde wel het geval en worden juist de jongens misbruikt en aan het lijntje gehouden. Want net als bij jongens hebben ook meisjes meerdere sekscontacten. Tussen de vriendinnen onderling botert het niet altijd omdat ze deels ook concurrenten van elkaar zijn. Ruzies over jongens en onderlinge jaloezie komt vaak voor.

1.3 Problemen in de buurt en criminaliteit

De professionals hebben contact met groepen bestaande uit een paar gangmakers met daaromheen weer een ring van losse deelnemers. Sommige groepen zijn honkvast in de eigen buurt, terwijl andere mobieler zijn en ook op plekken daarbuiten samenkomen. Straatcoaches spreken de groepen aan vanuit het oogpunt van handhaving, terwijl de ambulante jongerenwerkers en streetcornerworkers meer vertrouwen proberen te winnen. Sommige groepen blijven argwanend en zijn bang dat er informatie wordt doorgespeeld.

De grens tussen rondhangen en straatroof is soms flinterdun, zegt Marvin (156a) die af en toe weekenden organiseert voor jongeren die wat op hun kerfstok hebben. Op kamp heeft hij meer de tijd om erachter te komen wat er is mis gegaan. De hulpvragen komen soms vanzelf bovendrijven als jongeren vertellen over hoe onveilig het thuis is, over problemen op school, maar ook over wapenbezit, alcohol- en drugsgebruik. Hij denkt dat uiteindelijk twee op de drie jongeren geholpen kunnen worden. Marvin (156a) schetst een somber beeld van een groep jongens (15-16 jaar) in Zuidoost, veelal afkomstig uit éénoudergezinnen met weinig ouderlijk toezicht. Ze willen geld, zitten in de Top600, zijn actief op sociale media en zijn aanhangers van de succesvolle rapformatie Sawtu Boys Money Gang (SBMG). Merkkleding is de standaard. Anders jat je die Gucci-muts van iemands anders of dwing je hem zijn Canadian Goose-jas uit te trekken. Ze willen het liefst muziek maken, maar de studio in Holendrecht heeft nauwelijks apparatuur, omdat er gestolen wordt. Hij heeft bij het stadsdeel een wensenlijst ingediend. De jongens halen niet alleen maar kattenkwaad uit. Sommigen

zijn betrokken bij straatroof en afpersing. En soms zijn ze zelf slachtoffer als ze door hun eigen 'vrienden' worden bestolen. Wapenbezit is een issue. Waarom loopt een jonge knul met een mes van 50 cm in zijn jas, vraagt Marvin (156a) zich af. De realiteit is dat vrienden elkaar ook wel eens onderling beroven of onder druk zetten. Een jongen werd door zijn vrienden gedwongen om bij zijn moeder geld en spullen te jatten. Aangifte doen is *not done* vanwege de 'snitchcultuur'. 'In dit milieu wordt de dader beloond,' zegt Marvin (156a). 'Wie uit de groep wilt stappen, kan worden bedreigd.'

Frank (103a) in Amsterdam Noord schakelt soms ervaringsdeskundigen in die jongeren kunnen inspireren. Hij herinnert zich een gast uit Den Haag, een notoire drugsdealer, die veel indruk maakte. Die 'gast' vertelde hoe hij over de vloer kwam bij jonge moeders die zijn coke in natura terug wilden betalen. En hij had mensen met kwade bedoelingen achter zich aan. Hij is gestopt met dealen en is inmiddels zelf jongerenwerker. Zijn reflectie op zijn criminele leven maakte indruk omdat jongeren zich hierin herkennen: de schulden, de stress, de mores van de straat en de harde straatcultuur. Uit gebrek aan liefde en aandacht wilde hij zichzelf in de criminaliteit bewijzen. Frank (103a) ziet hem als rolmodel: 'De echte helden zijn degenen die uit het milieu durven stappen. Die niet meer in die neerwaartse criminele spiraal willen zitten.'

2 Middelengebruik

Vergeleken met de stappers in het uitgaansleven zijn er bij de kwetsbare jongeren vaak meer taboes rond alcohol- en drugsgebruik. Bij jongeren uit moslimgezinnen is meer angst voor drugsgebruik. Mogelijk speelt geloof hier een beschermende factor, hoewel er ook jongeren zijn die hier minder moeite mee hebben. Dit beeld werd bevestigd tijdens een groeps gesprek onder andere lachgas met Marokkaanse meisjes in Osdorp en Sloten. Een minderheid van vooral moderne, vaak iets oudere meiden (16+ jaar) had ervaring met tabak, alcohol en lachgas en soms ook met ecstasy.⁵⁷ Shanti (155a) merkt in haar groep dat lachgas en lean (hoestmiddel) niet per se als drugs

⁵⁷ Nabben, van der Pol & Korf (2017).

worden gezien en daarom ook niet haram zijn.⁵⁸ Ze ziet ook de invloed en beeldvorming van de sociale media op de virtuele en fysieke vriendengroepen. Vooral Snapchat (snap) en Instagram (insta) zijn populair bij minderjarigen. Shanti (155a) ontvangt met enige regelmaat filmpjes van vrouwen over dingen die ze in hun vrije tijd doen, waaronder ook het gebruik van lachgas.

Buurtjongeren verschillen in de mate waarin zij **alcohol** gebruiken. Autochtoon-Nederlandse jongeren drinken het meest en op meer gelegenheden. De Marokkaanse jongeren drinken het minst; Surinamers en Antillianen zitten daar tussenin. Behalve bier zijn ook sterke dranken populair. De groep van Marvin (156a) drinkt vaak 'sterk': Hennessy, whisky en cognac (gemiddeld 6 tot 7 glazen). Ook het populaire 8.6% bier zit in de zware categorie. Voor veel moslimjongeren is alcohol taboe. Turkse jongeren zijn wat lossier over hun alcoholgebruik dan Marokkaanse jongeren. **Lean** is voor sommigen een vervanger van alcohol, zegt Shanti (155a). 'Je raakt ervan op tempo, maar ze zeggen ook dat het een zelfde gevoel geeft als een joint.' Lean wordt soms in de eigen achterban geplugd in kleine flesjes (zonder etiketjes) en in verschillende kleuren aangeboden.

Energiedrankjes zijn populairder dan alcohol. De professionals maken zich zorgen over de hoeveelheid blikjes (250 milliliter per blikje) die sommige jongeren per dag drinken. Wat doet het met je concentratie en met je lichaam, wetende dat er veel cafeïne (circa 80 milligram, zoveel als een kop koffie) in de drankjes zit?⁵⁹ De energiedrankjes bevatten ook veel suiker (circa negen suikerklontjes per blikje) en dat vergroot de kans op overgewicht. Stevige blowers drinken soms energiedrankjes om de sloomheid te verdrijven.

Behalve **sigaretten** is ook het gebruik van e-sigaretten, shisha-pennen en **shisha's** populair. De shisha-lounges zijn vooral populair onder moslimjongeren. De shisha is soms het middelpunt op thuisfeestjes en autofeestjes en in het park of portiek. **Cannabis** blijft een aantrekkelijk middel en is in veel groepen de populairste drug. Frank (103a) vermoedt dat de jongeren in zijn groep eerder met shisha en cannabis begin-

⁵⁸ Haram: term uit de islam om daden of zaken aan te duiden die niet door moslims begaan of gebruikt mogen worden.

⁵⁹ Kinderartsen hebben gewaarschuwd dat een hoge dosis cafeïne kan leiden tot gejaagdheid, angststoornissen, hartritmestoornissen en slaapproblemen.

nen dan met alcohol. Tijdens vadergesprekken in de moskee merkt hij hoe naïef ouders zijn en weinig weten over hun zonen die dagelijks blowen.

In de groep van Marvin (156a) blowt iedereen. Ze zien het als een *way of life*. Sommigen blowen al vanaf hun veertiende. Elke dag 5 joints roken is geen uitzondering. Degenen met een baan roken vooral 's avonds, maar er zijn ook jongens met studiefinanciering die hun school verzuimen en 's middags pas wakker worden. Slapen zonder eerst te blowen is net zo moeilijk als wakker worden zonder een joint. Om de aandacht voor de blowproblematiek actueel te houden wordt soms het CIA (Cannabis Intelligence Amsterdam) ingeschakeld.⁶⁰ Marvin (156a): 'Ze hebben vaak niet door hoe groot het negatieve effect is op hun dagelijkse leven.'

Mia (143a) weet van sommigen dat ze ook in de schoolpauze blowen. Een meisje (16 jaar) in haar groep blowt bijna dagelijks en zit in een scene waar gedeald wordt in hasj en wiet. De coffeeshop is verboden terrein omdat ze daar streng op leeftijd controleren. Leraren merken dat zij soms stoned in de klas zit. Haar extreme blowgedrag is een aflaat voor de problemen thuis. Erachter komen hoeveel, waarom en wanneer iemand blowt kost tijd. Eerst moet je vertrouwen winnen, zegt Mia (143a), door vooral te luisteren naar iemands verhaal. Wat opvalt is dat de meiden met wie zij contact heeft, blowen vaak niet als een probleem zien en zich ook niet genoodzaakt voelen om daar iets aan te veranderen. En voor blowers die druk in 'lijf en leden' zijn werkt het als een panacee om rustig te worden. Panelleden horen ook dat blowen het slapen bevordert en dat je er creatief van wordt.

Andere middelen

Het gebruik van onder andere GHB, speed, lachgas en ecstasy komt voornamelijk voor in groepen van jongvolwassen stappers. Bij Shanti (155a) delen de meisjes soms ecstasy met jongens. Een enkeling gebruikt cocaïne als ze 'on top of the world' wilt zijn. In Zuidoost is cocaïne bij jongeren niet populair, zegt Marvin (156a). De buurtjunks hebben het middel een slecht imago bezorgd. Bij Frank (103a) zijn de jongens unaniem in hun mening: een ecstasypilletje is *not done*, drinken is voor junks, maar blowen is okay. Nederlandse jongeren zijn doorgaans minder negatief over harddrugs.

⁶⁰ CIA is een preventieproject dat zich richt op multiculturele jongeren die drinken en blowen.

Toch merkt Marvin (156a) dat ecstasy in kringen van Surinaams/Antilliaanse Bijlmerjongens op feesten een hype is. Met de muziek heeft het niks te maken denkt hij. Ze willen vooral hard spacen met lachgasballonnen erbij en het liefst geen bekenden tegenkomen. Een handjevol jongens verkoopt ecstasypillen (inkoop €2 en verkoop €5). GHB is ook bekend, maar minder populair. Op huisfeesten bij vrienden in containerwoningen gaan wel eens ecstasypillen rond. En als er meiden zijn ook GHB. 'Je wordt er heel *lay-low* door.' Ze weten niks over dosering, dus gaat het wel eens mis. Soms wordt iemand die out gaat onder de douche gezet.

Ballonnen en copycats

Maar geen enkel middel is zo populair als lachgas. Het hoort er gewoon bij, zegt Marvin (156a), die het veel bij jongeren ziet en bij jongvolwassenen en senioren die in de buurt van hun auto ballonnen leegzuigen. Sommige plekken op straat liggen bezaaid met patronen. Shanti (155a) ziet aan de snappies (snapchatberichten) hoe populair het middel is geworden op thuis- en autofeestjes. De meiden paaen jongens om vooral extra patronen mee te nemen. Het imago van lachgas is vaak positief en wordt niet met drugs geassocieerd. Het middel lift ook mee in de muziekclipcultuur waar hits als ballon-ballon van Broederliefde een grote hit zijn. Het copycat-gedrag van minderjarigen draait om aandacht en bevestiging, zegt Shanti (155a). Hun informatie over lachgas halen ze vooral uit clips en muziek. 'Net als make-up en Sportlife kauwgum dragen ze de patronen mee in hun handtas met een fancy cracker erbij. Het is heel normaal geworden.'

Ook in Oost ziet Erik (20a) jongeren met lachgaspatronen, lachgasspuiten en ballonnen in de weer. Ze worden er een beetje dizzy van. En het duurt maar even. Ze worden ook een beetje lacherig. Soms ziet hij gebruikers die de tuut van de slagroomsput direct op hun mond zetten. Ook in Noord is lachgas normaal en veel voorkomend. Frank (103a) moet soms groepjes gebruikers voor het jongerencentrum wegsturen. Hij vermoedt dat sommigen een handeltje zijn gestart.

3 Samenvatting

Kwetsbare buurtjongeren in volkswijken maken relatief vaak deel uit van straatgroepen. Bij veel van hen is sprake van een ontwrichte thuissituatie en armoede, het op-

leidingsniveau is laag en er is vaak sprake van psychische problematiek. De scheidslijn tussen succes en falen is volgens professionals flinterdun. In alle groepen zitten zowel drop-outs, als jongeren die ondanks alle tegenslag en hun opleiding willen afmaken. Jongeren die gevoelig zijn voor status en rijkdom voelen extra druk om aan dit beeld te voldoen, waarbij het plegen van (kleine) criminaliteit niet wordt geschuwd. Street-cornerworkers en ambulante jongerenwerkers proberen zo vroeg mogelijk te intervenieren door het voeren van gesprekken en zo mogelijk het aanbieden van hulp. Zij vangen nieuwe signalen vaak als eerste op.

Alcohol is vooral onder autochtoon-Nederlandse jongeren populair, maar soms ook bij persisterende hanggroepen waar ook sterke alcohol wordt gedronken. **Energy-drinks** is in alle groepen populair en professionals vinden dat er meer aandacht moet komen over de gezondheidsrisico's hiervan. **E-sigaretten** en **shisha-pennen** zijn nog steeds populair. In alle groepen wordt **cannabis** gebruikt, maar professionals vinden dat veel blowers de risico's van frequent blowen onderschatten en tijd verliezen bij het maken van belangrijke keuzes in hun leven. Het gebruik van andere middelen (o.a. **ecstasy**, **GHB** en **cocaïne**) blijft beperkt tot 'witte' netwerken, alhoewel sommige Surinaams/Antilliaanse stapgroepen ecstasy ontdekt hebben. **Lachgas** blijft nog steeds een populair middel in jongerengroepen en wordt zowel op straat als thuis en op feestjes gebruikt. Sommige professionals denken dat de muziekclipcultuur en sociale media de populariteit van lachgas onder minderjarigen hebben versneld.

IV

SURVEY CLUBS EN FESTIVALS

1	Het onderzoek	110
1.1	Veldwerk.....	111
1.2	Representativiteit.....	112
1.3	De clubbers en festivalgangers	113
2	Middelengebruik	115
2.1	Tabak.....	115
2.2	Alcohol.....	116
2.3	Cannabis	117
2.4	Ecstasy.....	118
2.5	Cocaïne.....	119
2.6	Amfetamine.....	119
2.7	4-FA	120
2.8	Lachgas	121
2.9	GHB	122
2.10	Ketamine.....	122
2.11	NPS (Nieuwe Psychoactieve Stoffen).....	123
2.12	Psychedelica	124
2.13	Heroïne en crack	124
2.14	Ritalin en slaapmiddelen	125
2.15	Middelengebruik per subgroep.....	125
3	Uitgaan	129
3.1	Uitgaan in het algemeen	130
3.2	Middelengebruik voor, tijdens en na het uitgaan	130
3.3	Na het uitgaan.....	134
4	Trends.....	136

4.1	Trends in publiek	136
4.2	Trends in uitgaan	137
4.3	Trends in middelengebruik	138
5	Samenvatting	148

Voor Antenne 2017 is voor de zesde keer onderzoek gedaan onder bezoekers van het Amsterdamse uitgaansleven.⁶¹ In 2013 werden voor het eerst niet alleen bezoekers van clubs geënquêteerd, maar ook bezoekers van raves die in Amsterdam plaatsvonden. Anno 2017 zijn raves naar de achtergrond verdwenen en festivals enorm in populariteit gestegen. Het aanbod in de lente en zomer is overweldigend en festivals nemen hiermee een prominente plek in in het uitgaansleven van jonge Amsterdammers. In 2017 hebben we daarom - opnieuw - niet alleen bezoekers van clubs geënquêteerd, maar ook bezoekers van festivals in Amsterdam. Op pagina 111 wordt het verschil tussen de raves van 2013 en de festivals van 2017 nader toegelicht. We beschrijven in dit hoofdstuk achtereenvolgens **(1)** het onderzoek en de steekproef, **(2)** het gebruik van tabak, alcohol, cannabis en andere middelen en **(3)** uitgaan en middelengebruik op de uitgaansavond/dag. Tot slot bespreken we de **(4)** ontwikkelingen en trends aan de hand van cijfers uit de zes eerdere Antenne uitgaanssurveys. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een **(5)** samenvatting.

Definities en begrippen

In Antenne maken we onderscheid naar etniciteit en hanteren we verschillende maten voor middelengebruik. De gebruikte definities en enkele statistische termen worden hieronder kort toegelicht.

Etniciteit

Etniciteit is bepaald aan de hand van de standaardprocedure van het CBS.⁶² Iemand heeft een Nederlandse achtergrond als beide ouders in Nederland zijn geboren. Iemand heeft een migratieachtergrond wanneer ten minste één van de ouders in het buitenland geboren is. Migranten (eerste generatie) worden ingedeeld naar hun eigen geboorteland en migrantenkinderen (tweede generatie) worden ingedeeld naar het geboorteland van de ouder(s). Wanneer beide ouders in het buitenland zijn geboren, wordt gekeken naar het geboorteland van de moeder. Er wordt onderscheid gemaakt tussen personen met een westerse migratieachtergrond (Europa, Noord-Amerika en Australië) en personen met een niet-westerse migratieachtergrond (Antillen, Suriname, Marokko, Turkije, Afrika, Azië en Zuid-Amerika).

In Antenne wordt onderscheid gemaakt tussen **westerse respondenten** (een Nederlandse achtergrond of andere westerse migratieachtergrond) en **niet-westerse respondenten** (een niet-westerse migratieachtergrond).

⁶¹ Korf, Nabben & Schreuders (1996); Korf, Nabben, Lettink & Bouma (1999); Korf, Nabben & Benschop (2004); Benschop, Nabben & Korf (2009); Nabben, Benschop & Korf (2014).

⁶² <https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/begrippen?tab=m>

Middelengebruik

Wanneer iemand een middel ooit in zijn of haar leven heeft gebruikt, spreken we van **ooit-gebruik**. Bij gebruik in het laatste jaar spreken we van **recent gebruik** en gebruik in de laatste maand noemen we **huidig gebruik**.

Bij tabak, alcohol en cannabis worden ook de **gebruikshoeveelheden per dag** besproken. Deze hoeveelheden gelden alleen voor dagen waarop gerookt, gedronken of geblowd wordt. Wanneer we dus het aantal sigaretten, glazen alcohol of joints per dag rapporteren, bedoelen we het aantal per 'rookdag', 'drinkdag' of 'blowdag'.

Statistiek

In de tekst en de grafieken worden de belangrijkste resultaten weergegeven; percentages en gemiddelden zijn daarbij afgerond. Naast een gemiddelde wordt soms ook een mediaan genoemd ('doorsnee'). Dit is de waarde waar de helft van de respondenten onder, en de helft van de respondenten boven scoort. De mediaan is soms meer valide dan het gemiddelde omdat hoge of lage uitschieters hierop niet van invloed zijn.

Wanneer vergelijkingen worden gemaakt tussen subgroepen op basis van achtergrondkenmerken (bijvoorbeeld geslacht, leeftijd of etniciteit), spreken we alleen van verschillen als deze **significant** zijn. Dat wil zeggen dat de verschillen statistisch gezien met ten minste 95% zekerheid niet aan toeval zijn toe te schrijven ($p \leq .05$). Meer gedetailleerde cijfers en analysegegevens zijn te vinden in de tabellen in bijlage B.

1 Het onderzoek

Amsterdam kent ongeveer 40 clubs waar het hele jaar door gedanst kan worden. Deze uitgaansgelegenheden variëren sterk in grootte (van een paar honderd tot enkele duizenden bezoekers) en bedienen zowel het mainstream, upperground als underground segment. Het Amsterdamse clubleven is constant in beweging. Dit blijkt alleen al uit een handvol nieuwe clubs dat recentelijk is geopend. Elke club of clubavond kent zijn eigen sfeer, muziekstijl, ambiance en publiek. Aan de hand van een inventarisatie van het clubaanbod in Amsterdam is een selectie gemaakt van clubs en clubavonden om veldwerk uit te voeren. Bij deze selectie is rekening gehouden met voldoende spreiding in segment, muziekgenre en publiek, en zijn zowel gevestigde als nieuwe(re) clubs geïncludeerd.

Vier jaar geleden, toen Antenne zich ook richtte op uitgaanders, werden er veel raves georganiseerd: semi-illegale feesten op alternatieve locaties, vaak op het laatste moment bekend gemaakt via sociale media. Hoewel raves anno 2017 nauwelijks meer worden georganiseerd, is gezamenlijk feesten in de buitenlucht onder jongeren en jongvolwassenen nog steeds geliefd. Het festivalaanbod is de laatste jaren dan ook

flink gestegen en festivals worden in de zomermaanden druk bezocht. Festivals hebben hiermee een prominente rol verworven in het uitgaansleven van jongeren en jongvolwassenen en zijn daarom onderdeel van dit onderzoek. In Amsterdam is een grote verscheidenheid aan type festivals. Voor het veldwerk van Antenne 2017 is hier rekening mee gehouden door een breed spectrum aan festivals te bezoeken met voldoende diversiteit wat betreft omvang, bezoekerspubliek, locatie en muziekgenre.

Raves (2013) versus festivals (2017)

Zoals eerder beschreven onderzochten we in 2013 raves en hebben we ons in 2017 op festivals gericht. In 2013 omschreven we raves als 'door verschillende organisaties en (vrienden)groepen georganiseerde (quasi-)illegale feesten op alternatieve locaties'. De meeste raves die voor Antenne 2013 werden bezocht waren klein van omvang en de locatie werd vaak pas op het laatste moment bekend gemaakt. De laatste jaren zijn raves naar de achtergrond verdwenen en is plaats gemaakt voor professioneel georganiseerde festivals. Het (quasi-)illegale karakter vind je bij festivals nauwelijks terug. Er is juist door de gemeente veel aandacht besteed aan een uniform festivalbeleid met regelgeving omtrent geluidsoverlast, hygiëne, veiligheid en duurzaamheid.

Anno 2017 is er een grote verscheidenheid aan type festivals. Door het overweldigende aanbod proberen organisatoren zich te onderscheiden middels hun *line up*, uitstraling, locatie en activiteiten op het festivalterrein. Van kleinschalige festivals met één podium (1500 bezoekers) tot grote meerdaagse dance events met wel negen of tien podia (20.000 bezoekers). Sommige festivals worden al jaren achter elkaar georganiseerd en worden elk jaar professioneler, andere festivals proberen zich hier juist tegen af te zetten door een vrij en 'ongeorganiseerd' sfeerbeeld te schetsen.

1.1 Veldwerk

In het voorjaar van 2017 heeft een team van 14 veldwerkers gedurende 4 maanden bezoekers in clubs en op festivals benaderd.⁶³ Het veldwerk in de clubs vond plaats in april en mei 2017, voornamelijk op vrijdag en zaterdag, maar ook een enkele keer op donderdag of zondag. Op deze avonden benaderden veldwerkers in duo's vanaf circa 23.30 uur tot ver na middernacht bezoekers die de club binnenkwamen. In totaal zijn er ruim 20 clubavonden bij 10 verschillende clubs bezocht. In juni en juli 2017 – in de bloei van het festivalseizoen – hebben teams van telkens 3 á 4 veldwerkers in het weekend festivals bezocht. Het veldwerk op festivals vond doorgaans plaats tussen

⁶³ Eline Durand, Marceline van Eeden, Ilias Hader, Patrick de Goede, Rosaline de Haan, Merhawit Isak, Sam Krouwel, Alison Lennon, Johannes Lok, Merel Makker, Kelsey Wiersma, Merel Wijmans en Malou Zonjee o.l.v. Tessa Klarenbeek.

15.00 en 20.00 uur; tijdens de eerste uren van een festival wisselen bezoekers dansen bij het podium af met chillen op het festivalterrein, wat heel geschikt is voor veldwerk. In totaal zijn 11 festivaldagen van 9 verschillende festivals bezocht.

De veldwerkers werden vooraf getraind en geïnstrueerd waar en wanneer zij clubs en festivals konden bezoeken. Door de veldwerkers werd niet achteloos 'geflyerd'. De clubbers en festivalgangers die werden benaderd vormden een afspiegeling van het aanwezige publiek. Alle benaderde clubbers en festivalgangers werden persoonlijk aangesproken en gevraagd mee te doen aan een onderzoek over uitgaan, alcohol, tabak en andere middelen. Hierbij werd benadrukt dat zij ook konden meedoen als zij nog nooit drugs hadden gebruikt en dat hun antwoorden anoniem zouden blijven. Bij uitgaanders die aangaven interesse te hebben om mee te doen, werd vervolgens een korte vragenlijst afgenomen waarin geslacht, leeftijd, etniciteit en het gebruik van cannabis, ecstasy, cocaïne en amfetamine werden genoteerd. Daarna werd hen gevraagd om de volgende dag online een uitgebreide vragenlijst in te vullen. Zij kregen een flyer mee met daarop een link naar de vragenlijst. De uitgebreide vragenlijst werd niet ter plekke afgenomen omdat clubs en festivals niet bepaald ideale settings zijn om een reeks vragen te beantwoorden. Daarnaast gaat de uitgebreide vragenlijst ook over middelengebruik op de betreffende avond/dag zelf, en dus ook over de uren die nog volgden. Als bedankje kregen die uitgaanders een lolly, die vaak ook voor een goede gespreksopening zorgde. In totaal is aan 2.304 uitgaanders (1.235 clubbers en 1.069 festivalgangers) een flyer overhandigd.

	Aantal verschillende locaties bezocht	Aantal uitgaanders aangesproken
CLUBS	10	1.235
FESTIVALS	9	1.069
TOTAAL	19	2.304

1.2 Representativiteit

Van de 2.304 uitgaanders die een flyer kregen, hebben er in totaal **639** online de uitgebreide vragenlijst ingevuld: 312 clubbers en 327 festivalgangers. De totale respons komt hiermee op 28% (25% onder clubbers, 31% onder festivalgangers). Dat is wat hoger dan in de survey van 2013 (24%). Belangrijker nog dan het responspercentage, is de vraag in hoeverre de respondenten een goede afspiegeling vormen van de benaderde clubbers en festivalgangers. Door bij het veldwerk gebruik te maken van

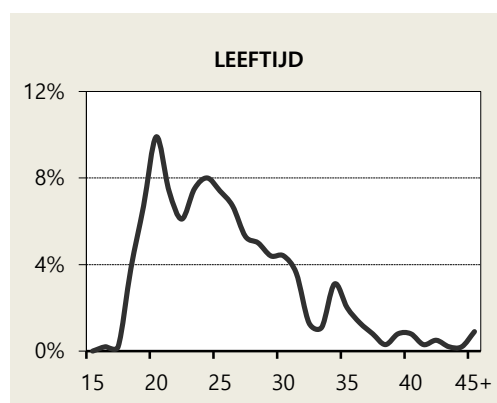
een korte vragenlijst, kunnen we een vergelijking maken tussen degenen die de online uitgebreide vragenlijst wel (respondenten) en niet (niet-respondenten) hebben ingevuld.

Respondenten zijn vergeleken met niet-respondenten vaker vrouw (53% versus 42%), gemiddeld ongeveer een half jaar ouder (25.6 versus 25.0 jaar) en in verhouding wat vaker benaderd op festivals (51% versus 43%). Wat betreft het ooit, laatste jaar en laatste maand gebruik van cannabis, ecstasy, cocaïne en amfetamine zijn er geen verschillen tussen respondenten en niet-respondenten. Demografisch gezien is er dus wel sprake van een selectieve respons, maar op basis van de gegevens over middelengebruik is er geen reden om aan te nemen dat de resultaten van de vragenlijst een vertekend beeld geven van het middelengebruik onder clubbers en festivalgangers. Uitgaanders die cannabis, ecstasy, cocaïne of amfetamine gebruiken waren blijkbaar niet minder geneigd om mee te doen met het onderzoek (bijvoorbeeld omdat zij niet wilden vertellen over hun gebruik) en andersom waren niet-gebruikers niet minder geneigd om mee te doen (bijvoorbeeld omdat zij vonden dat het onderwerp middelengebruik ze niet aangaat).

1.3 De clubbers en festivalgangers

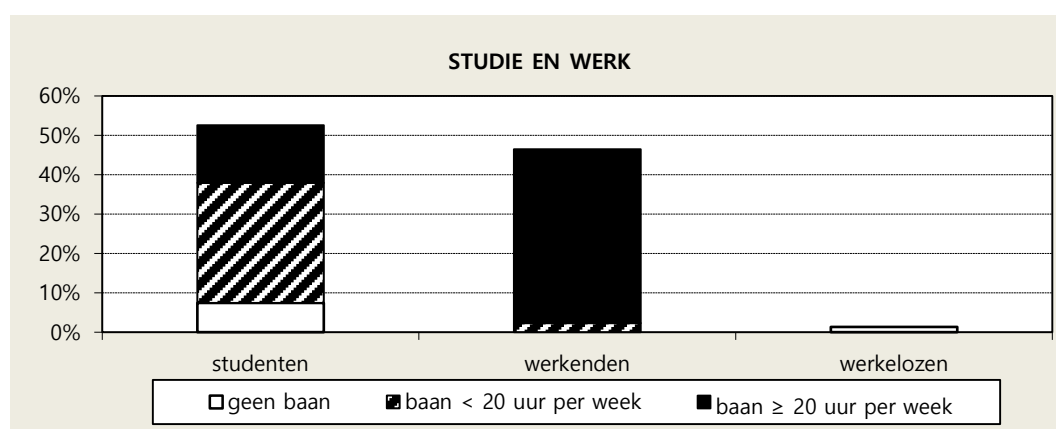
Onder de 639 onderzochte uitgaanders zijn iets meer vrouwen (53%) dan mannen (47%). Iets meer dan één op de zeven (14%) noemt zich lesbisch, homo- of biseksueel. De leeftijd van de clubbers en festivalgangers varieert van 16 tot en met 62 jaar, maar het merendeel (68%) is twintiger. De gemiddelde leeftijd is 26 jaar.

Driekwart van de uitgaanders (75%) heeft een Nederlandse achtergrond, 13% een niet-westerse migratieachtergrond en 11% een westerse migratieachtergrond. De focus van de survey ligt op het Amsterdamse uitgaansleven, maar dit betekent niet dat alle uitgaanders ook daadwerkelijk in de hoofdstad wonen. Iets meer dan vier op de tien clubbers en festivalgangers (41%) wonen buiten Amsterdam.

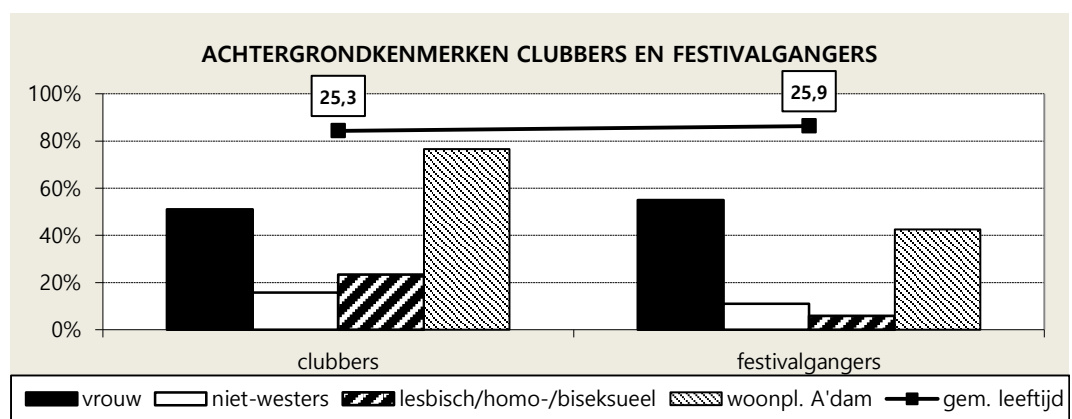
Studie, werk en opleidingsniveau

Een flink deel van de uitgaanders (44%) volgt een hbo- of universitaire opleiding en 9% volgt een mbo-opleiding of is middelbare scholier. Deze twee groepen nemen we samen (wat neerkomt op 52%) en noemen we 'studenten'. De rest (48%) volgt geen opleiding, maar werkt (46%) of is werkeloos (1%). Deze twee groepen noemen we 'werkenden'. Werkenden studeren dus niet, maar bijna alle studenten (86%) hebben wel een (bij)baan. Het opleidingsniveau van de uitgaanders is hoog. De helft (50%) heeft een hbo- of universitair diploma. Dit lijkt merkwaardig omdat 52% student is, maar een propedeuse of bachelor diploma geldt als universitair diploma.

Type: clubs versus festivals

Er zijn veel overeenkomsten tussen de bezoekers van clubs en festivals. Er zijn geen verschillen in geslacht, gemiddelde leeftijd, etniciteit en opleidingsniveau en het aandeel studenten is vrijwel gelijk. Toch trekken clubs en festivals deels ook een ander publiek: clubbers wonen veel vaker in Amsterdam dan festivalgangers (77% versus 43%) en noemen zich vaker lesbisch, homo- of biseksueel (23% versus 6%).

Gokken

De meeste uitgaanders hebben het afgelopen jaar geen enkele keer geld uitgegeven aan online of offline gokspelletjes (respectievelijk 95% en 94%).⁶⁴ Degenen die dit wel deden gokten slechts een paar keer: een klein deel van alle onderzochte uitgaanders gaf het afgelopen jaar 10 keer of vaker geld uit aan online (2%) of offline (1%) gokspelletjes.

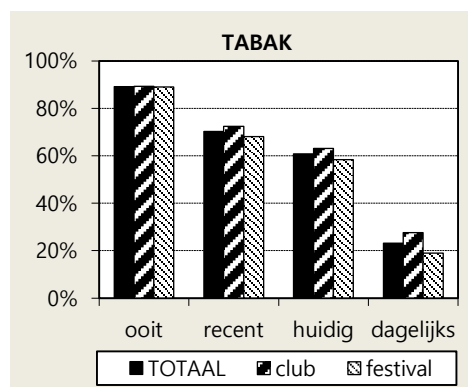
2 Middelengebruik

De vragenlijst besloeg items over roken, drinken, blowen en het gebruik van meer dan twintig andere middelen. Eerst bespreken we de algemene gebruikscijfers onder clubbers en festivalgangers (ooit, laatste jaar en laatste maand). Als er verschillen tussen clubbers en festivalgangers zijn in gebruikscijfers worden deze beschreven. Daarna vergelijken we de gebruikscijfers van verschillende subgroepen. Het gebruik van tabak, alcohol en drugs op de avond/dag dat de respondenten werden gevraagd mee te doen aan de survey komt verderop aan bod in paragraaf 3.2.

Bij het gebruik van tabak, alcohol, energydrinks en cannabis worden onder andere ook gebruikshoeveelheden per dag besproken. Deze hoeveelheden gelden alleen voor dagen waarop gerookt, gedronken of geblowd wordt. Wanneer het aantal sigaretten, glazen alcohol of joints per dag wordt gerapporteerd, wordt dus het aantal per 'rookdag', 'drinkdag' of 'blowdag' bedoeld (zie pagina 110).

2.1 Tabak

De meerderheid van de uitgaanders (89%) heeft ooit gerookt. Gemiddeld deden ze dat voor het eerst op hun 16^e jaar. Van de uitgaanders is 70% recente roker en 61% huidige roker. Deze gebruikscijfers verschillen niet tussen clubbers en festivalgangers.

⁶⁴ Bijvoorbeeld: loterij, fruitautomaat, pokeren en roulette.

Ruim een derde van de huidige rokers (36%) rookt minder dan 1 dag per week. De rest rookt 1 of 2 dagen per week (12%), 3 of 4 dagen per week (8%), 5 of 6 dagen per week (7%) of dagelijks (37%). Van de totale groep uitgaanders is bijna een kwart (23%) dus dagelijks roker, clubbers vaker dan festivalgangers (28% versus 19%). Gemiddeld roken de huidige rokers 7 sigaretten per 'rookdag', dagelijkse rokers gemiddeld meer dan niet-dagelijkse rokers (10 versus 5 sigaretten per dag). Bijna twee derde van de huidige rokers (63%) vindt dat zij te veel of te vaak roken.

2.1.1 Elektronische sigaret en waterpijp (shisha)

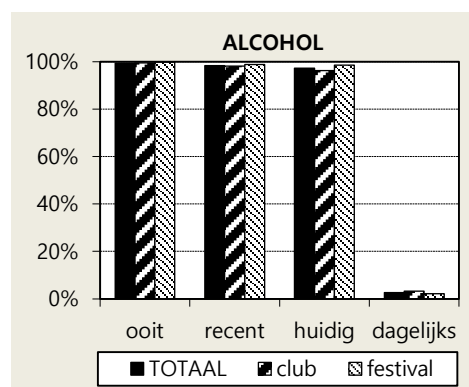
Ongeveer één op de vijf uitgaanders (21%) heeft ooit een e-sigaret *met* nicotine gerookt. Ruim één op de acht (13%) deed dit het laatste jaar en 4% de laatste maand. Bijna één op de acht uitgaanders (12%) rookte ooit een e-sigaret *zonder* nicotine, 7% deed dit het laatste jaar en 2% de laatste maand. Van de uitgaanders die het laatste jaar een e-sigaret rookten (met of zonder nicotine), rookte vrijwel iedereen (96%) het laatste jaar ook gewone sigaretten.

Driekwart van de uitgaanders (75%) heeft ooit tabak gerookt via een waterpijp (shisha). Bijna een kwart (24%) deed dit het laatste jaar en 5% de laatste maand. De percentages voor het roken van kruiden (geen hasj of wiet) via een waterpijp liggen een stuk lager: 25% deed dit ooit, 7% het laatste jaar en 1% de laatste maand. Van de uitgaanders die het laatste jaar een waterpijp rookten, rookte het merendeel (83%) het laatste jaar ook gewone sigaretten.

2.2 Alcohol

Slechts enkele uitgaanders hebben nog nooit alcohol gedronken. Degenen die dit wel deden dronken gemiddeld voor het eerst toen zij 15 jaar waren. Vrijwel alle uitgaanders zijn ook recente drinker (98%) en huidige drinker (97%). Er zijn geen verschillen in alcoholgebruik tussen clubbers en festivalgangers.

Een kleine groep huidige drinkers (3%) consumeert dagelijks alcohol (dat is eveneens 3% van de totale groep uitgaanders) en ruim driekwart (76%) drinkt wekelijks alcohol (43% 1 of 2 dagen, 26% 3 of 4 dagen, 7% 5 of 6 dagen). De overige 21% drinkt minder dan 1 dag per week. Bijna een kwart

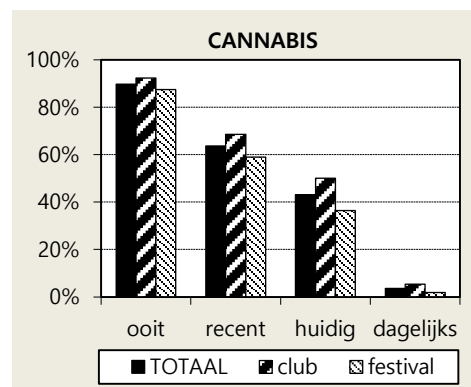

van de huidige drinkers (24%) consumeert op een gemiddelde 'drinkdag' 6 tot 10 glazen alcohol, maar de meerderheid drinkt 3 tot 5 glazen (53%). Het gemiddelde ligt op 5 glazen alcohol per 'drinkdag' onder huidige drinkers.

Wanneer we de frequentie en de hoeveelheid van alcoholgebruik combineren, dan voldoet 15% van de huidige drinkers aan de in Antenne gehanteerde definitie van een **riskante drinker**.⁶⁵ Opvallend is dat een veel groter deel, namelijk bijna de helft van de huidige drinkers (46%), zelf vindt dat zij te veel of te vaak alcohol drinken.

2.3 Cannabis

Negen op de tien uitgaanders (90%) hebben ooit wel eens wiet of hasj gebruikt, gemiddeld voor het eerst op hun 17^e jaar. Het aandeel recente blowers onder uitgaanders is 64% en ruim vier op de tien (43%) is huidige blower. Clubbers zijn wat vaker ooit, recente en huidige blowers dan festivalgangers (92% versus 88%; 69% versus 59%; 50% versus 36%).

De meeste huidige blowers (67%) roken minder dan 1 dag per week een joint. De rest doet dat 1 of 2 dagen per week (16%), 3 of 4 dagen per week (5%), 5 of 6 dagen per week (4%) of dagelijks (8%). Van de totale groep uitgaanders is 4% dus dagelijkse blower, clubbers wat vaker dan festivalgangers (5% versus 2%). Per 'blowdag' wordt door de huidige blowers gemiddeld 1.3 joint gerookt.

Bijna één op de zeven huidige blowers (14%) voldoet aan de in Antenne gehanteerde definitie van een **riskante blower**⁶⁶ waarin frequentie en hoeveelheid worden gecom-

⁶⁵ Een riskante drinker drinkt dagelijks (ongeacht hoeveelheid) of meer dan 2 dagen per week meer dan 3 glazen alcohol (tot 19 jaar) of meer dan 4 glazen alcohol (vanaf 19 jaar). Deze definitie wordt sinds 1995 in Antenne gehanteerd.

⁶⁶ Een riskante blower blowt dagelijks (ongeacht hoeveelheid) of een paar keer per week maar dan één joint. Deze definitie wordt sinds 1995 in Antenne gehanteerd.

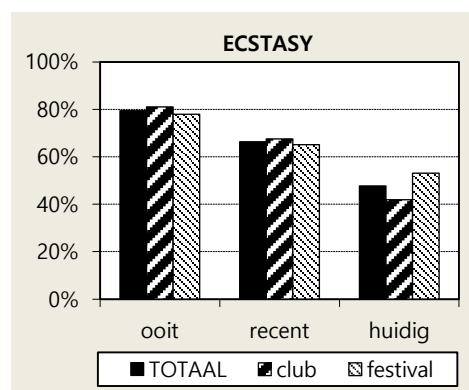
bineerd. Iets meer dan één op de vijf huidige blowers (22%) vindt echter zelf dat zij te veel of te vaak cannabis gebruiken.

2.3.1 Elektronische joint en waterpijp (shisha)

Een kleine groep van de uitgaanders (5%) heeft ooit een *e-joint* met THC gerookt, 3% deed dit het laatste jaar en 1% de laatste maand. Het roken van hasj of wiet via een *waterpijp* komt vaker voor: ruim een kwart van de uitgaanders (28%) deed dit ooit, 6% het laatste jaar en 1% de laatste maand. Van de uitgaanders die het laatste jaar een e-joint en/of hasj of wiet via een waterpijp rookten, rookte iedereen (100%) het laatste jaar ook gewone joints.

2.4 Ecstasy

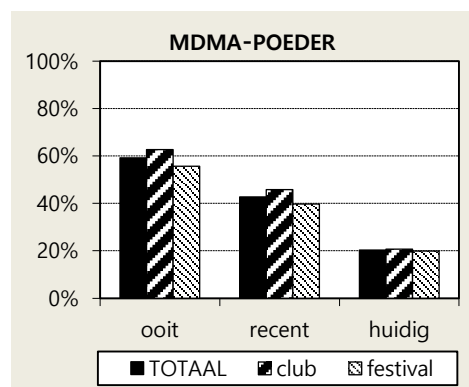
Vier op de vijf uitgaanders (80%) hebben ooit wel eens XTC-pillen geslikt. Gemiddeld waren zij 21 jaar toen zij voor het eerst ecstasy namen. Twee derde van de uitgaanders (66%) gebruikte het laatste jaar ecstasy en 48% de laatste maand. Onder festivalgangers ligt het aandeel huidige gebruikers wat hoger dan onder clubbers (53% versus 42%).

Eén op de vijf recente gebruikers (21%) slikte het laatste jaar 1 of 2 keer ecstasy. De rest 3 of 4 keer (24%), 5 tot 10 keer (36%) of meer dan 10 keer (20%). De recente gebruikers namen het laatste jaar gemiddeld 9 keer ecstasy (doorsnee 5 keer), clubbers ongeveer twee keer zo vaak als festivalgangers (11 versus 6 keer). Naar eigen mening nam bijna een kwart van de recente gebruikers (24%) te veel of te vaak XTC-pillen.

2.4.1 MDMA-poeder

MDMA-poeder bevat feitelijk dezelfde werkzame stof als XTC-pillen, maar gebruikers maken vaak een duidelijk onderscheid tussen beide vormen (daarom wordt gesproken van MDMA-poeder en niet van XTC-poeder). Van de uitgaanders heeft 59% ooit MDMA-poeder gebruikt, 43% gebruikte het laatste jaar en

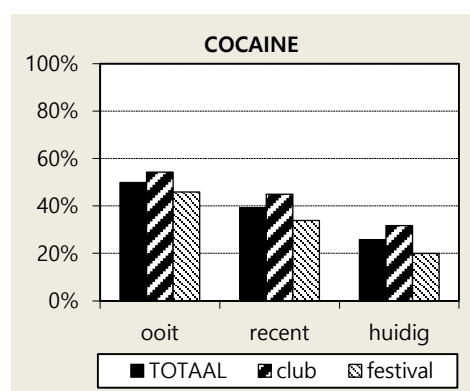

21% de laatste maand. Dit verschilt niet tussen clubbers en festivalgangers.

Bijna alle uitgaanders (98%) die ervaring hebben met MDMA-poeder, hebben ook ervaring met XTC-pillen. Andersom heeft bijna driekwart van de ecstasygebruikers (73%) ook ervaring met MDMA-poeder. De gebruikscijfers van beide middelen kunnen dus niet worden opgeteld. Samengenomen hebben vier op de vijf uitgaanders (81%) ooit ecstasy en/of MDMA-poeder gebruikt, 70% het laatste jaar en 53% de laatste maand.

2.5 Cocaïne

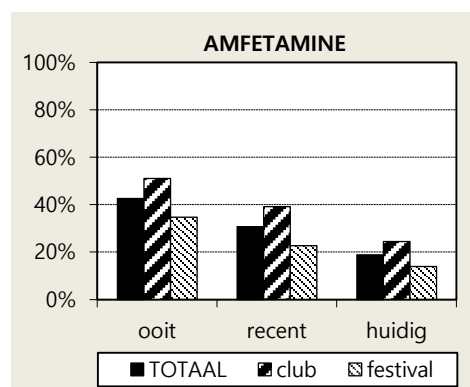
De helft van de uitgaanders heeft ervaring met cocaïne (50%). De gemiddelde leeftijd waarop zij dit voor het eerst gebruikten is 22 jaar. Het aandeel recente gebruikers onder uitgaanders is 39% en ruim een kwart (26%) is huidige gebruiker. Het ooit, laatste jaar en laatste maand gebruik van cocaïne is hoger onder clubbers dan onder festivalgangers (54% versus 46%; 45% versus 34%; 32% versus 20%).

De recente gebruikers namen het laatste jaar gemiddeld 11 keer cocaïne (mediaan 5 keer). Het laatste jaar nam ruim een kwart van de recente gebruikers (27%) meer dan 10 keer cocaïne en eveneens ruim een kwart (28%) 5 tot 10 keer. De rest deed dit 3 of 4 keer (14%) of 1 of 2 keer (30%). Van de recente gebruikers vindt 28% dat zij te veel of te vaak cocaïne gebruiken. Hoewel er tussen clubbers en festivalgangers die recent cocaïne hebben gebruikt geen verschil is in frequentie van gebruik, vinden clubbers wel vaker dat zij te veel of te vaak cocaïne gebruiken dan festivalgangers (37% versus 17%).

2.6 Amfetamine

Het gebruik van amfetamine (speed) ligt iets onder dat van cocaïne. Van de uitgaanders heeft 43% ooit amfetamine gebruikt. De gemiddelde startleeftijd is 22 jaar. Het laatste jaar gebruikte bijna een derde van de uit-

gaanders (31%) amfetamine en de laatste maand deed 19% dit. Net als bij cocaïne is het aandeel ooit, recente en huidige gebruikers groter onder clubbers dan festivalgangers (51% versus 35%; 39% versus 23%; 24% versus 14%).

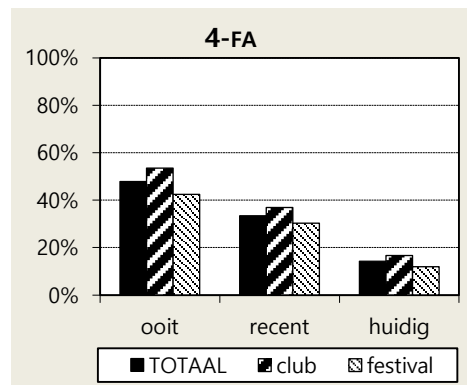
Een kwart van de recente gebruikers (25%) nam het laatste jaar 1 of 2 keer amfetamine, 20% gebruikte 3 of 4 keer, 29% gebruikte 5 tot 10 keer en 26% meer dan 10 keer. Gemiddeld namen degenen die het laatste jaar amfetamine gebruikten het middel 13 keer, maar in doorsnee een stuk minder (5 keer). Clubbers gebruikten het laatste jaar gemiddeld flink vaker amfetamine dan festivalgangers (16 versus 6 keer). Eén op de vijf recente gebruikers (20%) vindt dat hij of zij te veel of te vaak amfetamine gebruikt en dit aandeel verschilt niet tussen clubbers en festivalgangers.

2.6.1 Methamfetamine

Methamfetamine (crystal meth) heeft net als amfetamine een stimulerende werking, maar het is sterker en de effecten houden langer aan.⁶⁷ Gebruik van dit middel onder uitgaanders komt bijna niet voor: 1% deed dit ooit, minder dan 1% het laatste jaar en niemand gebruikte de laatste maand.

2.7 4-FA

4-FA is een Nieuwe Psychoactieve Stof (NPS) en valt sinds mei 2017 onder de Opiumwet.⁶⁸ Het effect van 4-FA wordt ook wel vergeleken met een combinatie van ecstasy en amfetamine. Bijna de helft van de uitgaanders (48%) heeft ooit 4-FA gebruikt, clubbers wat vaker dan festivalgangers (54% versus 43%). Gemiddeld waren zij 23 jaar toen zij voor het eerst 4-FA namen. Het aandeel recente gebruikers onder uitgaanders is 34% en ruim één op de zeven (14%) is huidige gebruiker.

⁶⁷ EMCDDA/Europol (2009).

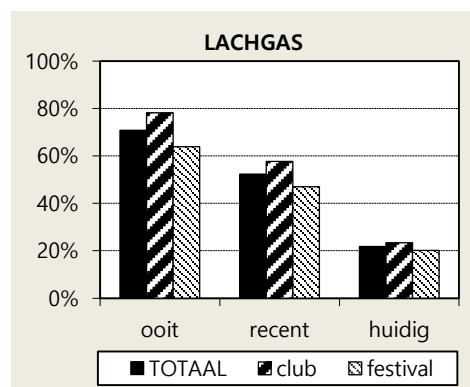
⁶⁸ 4-FA wordt ook wel 4-fluoramfetamine, 4-fluo, 4-FMP of Formula 1 genoemd.

Twee op de vijf recente gebruikers (41%) namen het laatste jaar 1 of 2 keer 4-FA. De rest nam het 3 of 4 keer (22%), 5 tot 10 keer (27%) of meer dan 10 keer (10%). Recente gebruikers namen het laatste jaar gemiddeld 6 keer 4-FA (doorsnee 3 keer), clubbers vaker dan festivalgangers (7 versus 4 keer). Eén op de zeven recente gebruikers (14%) is van mening dat hij of zij te veel of te vaak 4-FA gebruikt, dit verschilt niet tussen clubbers en festivalgangers.

Op één persoon na hebben alle uitgaanders (99%) die ervaring hebben met 4-FA ook ervaring met XTC-pillen en/of MDMA-poeder. Andersom hebben bijna drie op de vijf uitgaanders (59%) die wel eens XTC-pillen en/of MDMA-poeder hebben gebruikt ook ervaring met 4-FA.

2.8 Lachgas

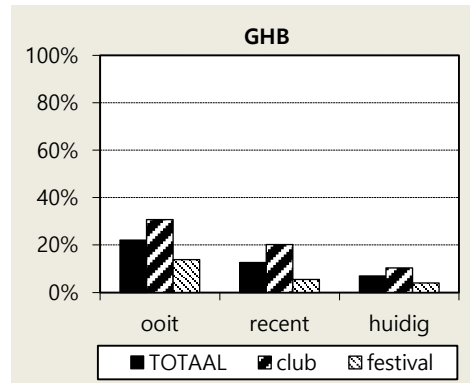
Naast de hiervoor beschreven stimulantia worden narcosemiddelen ook wel tot de 'partydrugs' gerekend (hoewel ze zelden uitsluitend tijdens het uitgaan worden genomen). Van de uitgaanders heeft 71% ooit lachgas gebruikt, gemiddeld voor het eerst op hun 21e jaar. Ruim de helft van de uitgaanders (52%) gebruikte het laatste jaar lachgas en 22% de laatste maand. Clubbers zijn wat vaker ooit en recente gebruikers dan festivalgangers (78% versus 64% en 58% versus 47%).

Eén op de zeven recente gebruikers (14%) nam het laatste jaar meer dan 10 keer lachgas. De rest deed dit 5 tot 10 keer (33%), 3 of 4 keer (17%) of 1 of 2 keer (36%). Gemiddeld namen zij het laatste jaar 7 keer lachgas (doorsnee 4 keer), clubbers vaker dan festivalgangers (8 versus 6 keer). Een kleine groep recente gebruikers (11%) is van mening dat hij of zij te veel of te vaak lachgas gebruikt, clubbers wat vaker dan festivalgangers (14% versus 6%).

2.9 GHB

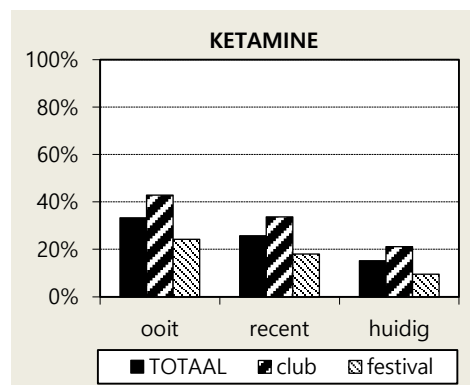
Net als lachgas is GHB een narcosemiddel. Ruim één op de vijf uitgaanders (22%) heeft ooit GHB gebruikt. De gemiddelde startleeftijd is 24 jaar. Van de uitgaanders is 13% recente gebruiker en 7% huidige gebruiker. Het aandeel ooit, recente en huidige gebruikers ligt flink hoger onder clubbers dan festivalgangers (respectievelijk 31% versus 14%; 20% versus 6%; 10% versus 4%).

De recente gebruikers namen het laatste jaar gemiddeld 10 keer GHB (doorsnee 3 keer). Ruim twee op de vijf recente gebruikers (43%) deden dit 1 of 2 keer. De rest 3 of 4 keer (14%), 5 tot 10 keer (23%) of meer dan 10 keer (20%). Naar eigen mening neemt één op de zeven recente gebruikers (14%) te veel of te vaak GHB.

2.10 Ketamine

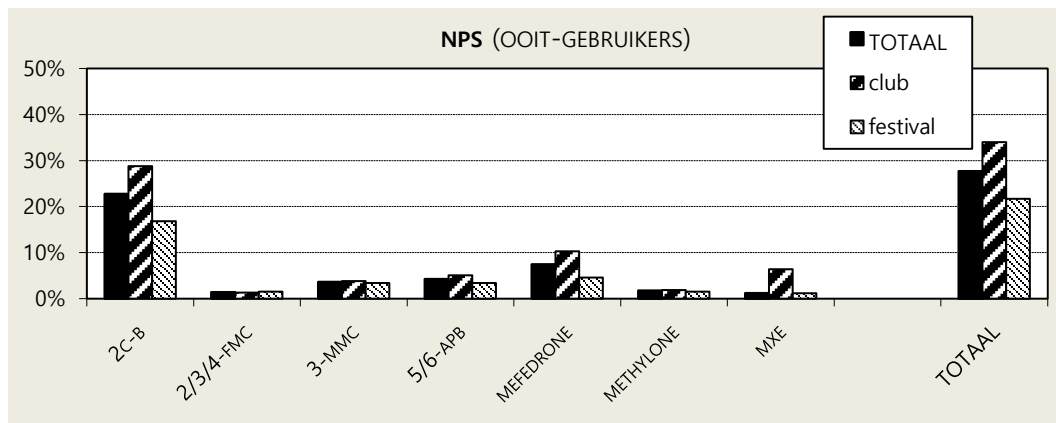
Het derde narcosemiddel is ketamine. Een derde van de uitgaanders (33%) heeft dit middel ooit gebruikt, gemiddeld voor het eerst toen zij 23 jaar waren. Het laatste jaar heeft ruim een kwart (26%) ketamine gebruikt en de laatste maand 15%. Clubbers zijn vaker ooit, recente en huidige gebruikers dan festivalgangers (43% versus 24%; 34% versus 18%; 21% versus 10%).

De recente gebruikers namen het laatste jaar gemiddeld 10 keer ketamine (mediaan 4 keer). Eén op de vijf (20%) gebruikte het laatste jaar meer dan 10 keer. De rest deed dit 5 tot 10 keer (28%). 3 of 4 keer (15%) of 1 of 2 keer (38%). Bijna één op de tien recente gebruikers (9%) vindt dat hij of zij te veel of te vaak ketamine gebruikt.

2.11 NPS (Nieuwe Psychoactieve Stoffen)

NPS is de verzamelnaam voor 'Nieuwe Psychoactieve Stoffen' die, doorgaans via internet, op de markt komen.⁶⁹ Vaak gaat het hier om gesynthetiseerde chemische varianten van klassieke (verboden) middelen, maar het kunnen ook plantaardige stoffen zijn. Sommige middelen die tot de NPS worden gerekend zijn al opgenomen in de Opiumwet, waaronder 2C-B, mefedrone en MXE. Het Europees waarnemingscentrum voor drugs (EMCDDA) onderscheidt op basis van de chemische structuur zes typen NPS: fenylethylaminen, cathinonen, cannabinoïden, piperazinen, tryptaminen en een restgroep van 'overige stoffen'.⁷⁰

Fenethylaminen zijn synthetische afgeleiden van ecstasy of amfetamine. De oudst bekende hiervan is **2C-B**. Ruim één op de vijf uitgaanders (23%) heeft ooit 2C-B gebruikt, clubbers vaker dan festivalgangers (29% versus 17%). Een andere afgeleide van fenethylamine is **mefedrone**.⁷¹ Dit middel is door 7% van de uitgaanders ooit gebruikt, wederom vaker door clubbers dan festivalgangers (10% versus 5%).

Cathinonen zijn chemisch verwant aan khat (of qat). Hieronder vallen onder andere **5/6-APB**, **3-MMC**, **methylone** en **2/3/4-FMC**.⁷² Ooit-gebruik van deze vier middelen

⁶⁹ Koning & Niesink (2013).

⁷⁰ EMCDDA (2015).

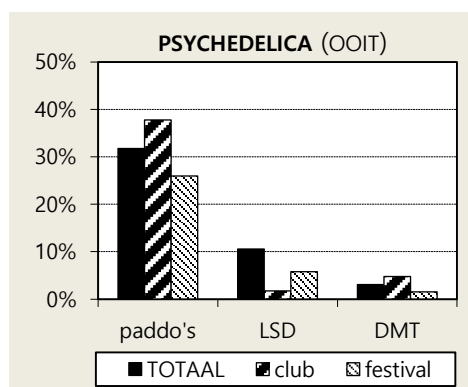
⁷¹ Mefedrone wordt ook wel 4-MMC of 'miauw miauw' genoemd.

⁷² 5-APB en 6-APB zijn chemisch niet identiek maar door gebruikers wordt het onderscheid niet altijd gemaakt. Beide stoffen staan ook wel bekend als 'benzo fury'. Een zelfde redenering geldt voor 2-FMC, 3-FMC en 4-FMC, ook wel bekend als 'flephedrone'. Methylone wordt ook wel 'explosion' genoemd.

door uitgaanders is beperkt, respectievelijk 4%, 4%, 2% en 1%. Tot de restgroep van overige stoffen behoort onder andere **MXE** (methoxetamine), een verwante van ketamine. Van de uitgaanders heeft 4% dit middel ooit gebruikt, clubbers vaker dan festivalgangers (6% versus 1%). In totaal heeft ruim een kwart van de uitgaanders (28%) ooit weleens één of meer van de zeven onderzochte NPS gebruikt. Dit aandeel is groter onder clubbers dan festivalgangers (34% versus 22%).

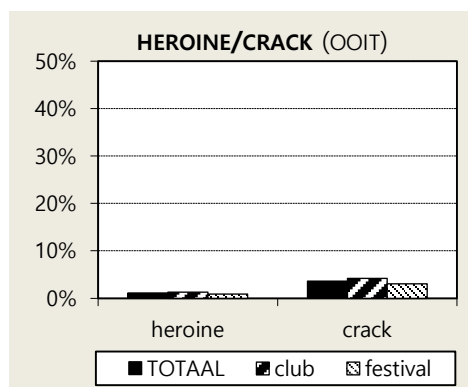
2.12 Psychedelica

Paddo's (paddenstoelen of truffels), DMT (plantenbestanddeel uit onder andere ayahuasca) en LSD zijn hallucinogenen en worden ook wel psychedelica of tripmiddelen genoemd. Bijna een derde van de uitgaanders (32%) heeft ooit paddo's gebruikt. Het laatste jaar gebruikte 11% paddo's en de laatste maand deed 2% dit. Ooit-, recent en huidig gebruik van LSD en DMT ligt lager (respectievelijk 11%, 6% en 1% voor LSD; 3%, 1% en 1% voor DMT). Clubbers zijn vaker ooitgebruiker van paddo's, LSD en DMT dan festivalgangers (38% versus 26%; 16% versus 6%; 5% versus 2%).

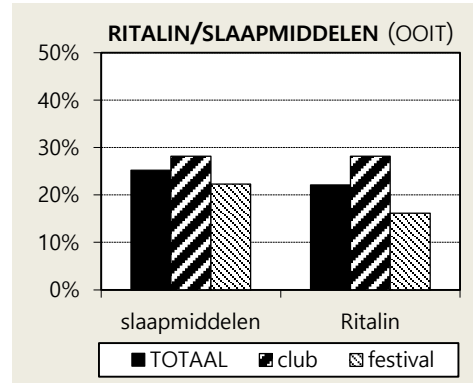
2.13 Heroïne en crack

Heroïne en crack (basecoke) zijn beide 'straatdrugs'. Heroïne is slechts door 1% van de uitgaanders ooit gebruikt. Het gebruik van crack is wat minder zeldzaam: 4% van de uitgaanders heeft het ooit gebruikt. De gebruikscijfers van deze middelen verschillen niet tussen clubbers en festivalgangers.

2.14 Ritalin en slaapmiddelen

De uitgaanders is ook gevraagd naar het gebruik van twee soorten medicijnen die ook wel als 'genotmiddel' worden genomen: slaap- en kalmeringsmiddelen en Ritalin (methylfenidaat). Er is *niet* gevraagd of zij deze middelen op recept of recreatief gebruiken. Een kwart van de uitgaanders (25%) heeft ooit slaap- en kalmeringsmiddelen gebruikt en iets minder dan een kwart (22%) heeft ooit Ritalin gebruikt. Het ooit-gebruik van Ritalin ligt wat hoger onder clubbers dan festivalgangers (28% versus 16%).

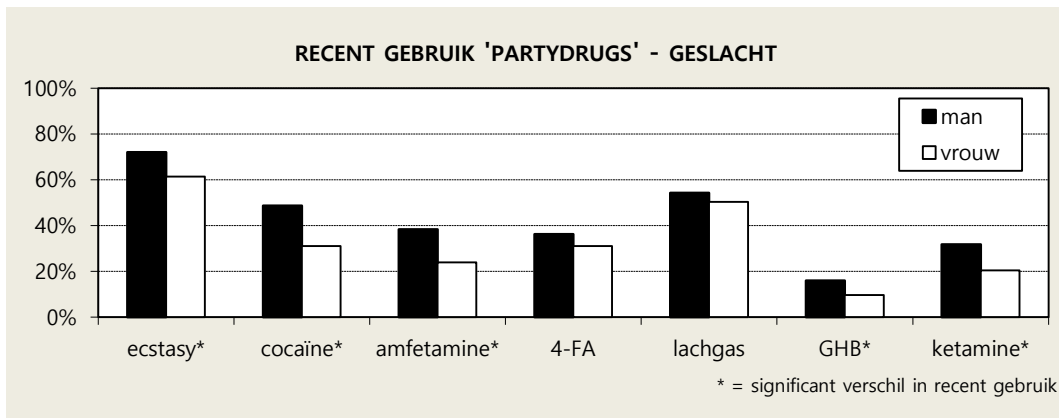

2.15 Middelengebruik per subgroep

In deze paragraaf maken we vergelijkingen in middelengebruik tussen subgroepen op basis van achtergrondkenmerken, namelijk: geslacht, leeftijd, etniciteit, woonplaats en dagelijkse bezigheid. Bij tabak, alcohol en cannabis beperken we ons tot verschillen in *huidig* gebruik, inclusief gebruikshoeveelheden. Bij ecstasy, cocaïne, amfetamine, 4-FA, lachgas, GHB en ketamine kijken we naar verschillen in *recent* gebruik. Bij deze vergelijkingen spreken we alleen van verschillen als deze significant zijn (zie pagina 110). Vergelijkingen van andere gebruikscijfers en middelen zijn opgenomen in de tabellen in bijlage B.

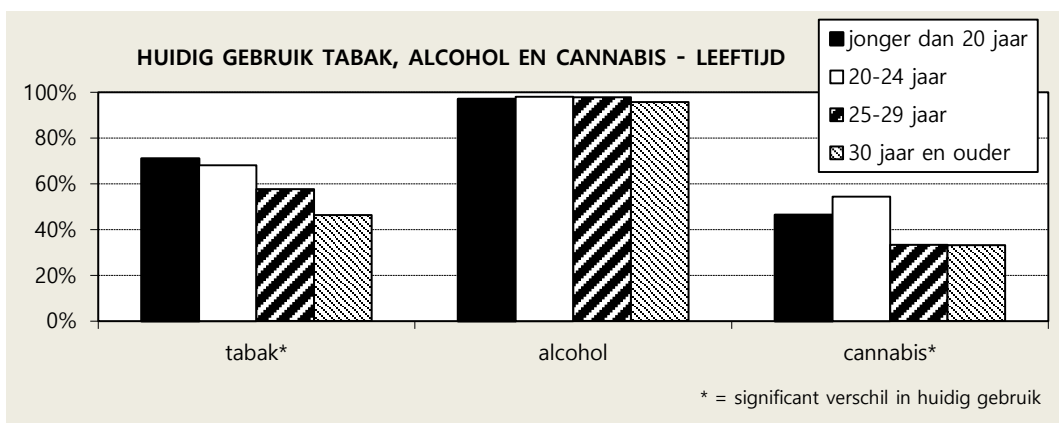
2.15.1 Geslacht

Mannen en vrouwen verschillen niet wat betreft het aandeel *huidige rokers* en *huidige drinkers*, maar mannen drinken gemiddeld wel meer glazen alcohol per 'drinkdag' (6 versus 4 glazen). Daarnaast zijn mannen vaker *huidige blowers* dan vrouwen (53% versus 34%). In *recent gebruik* van de zeven 'partydrugs', scoren mannen hoger dan vrouwen bij ecstasy (72% versus 61%), cocaïne (49% versus 31%), amfetamine (38% versus 24%), GHB (16% versus 10%) en ketamine (32% versus 20%). Mannen en vrouwen verschillen niet wat betreft het aandeel *recente gebruikers* van 4-FA en lachgas.

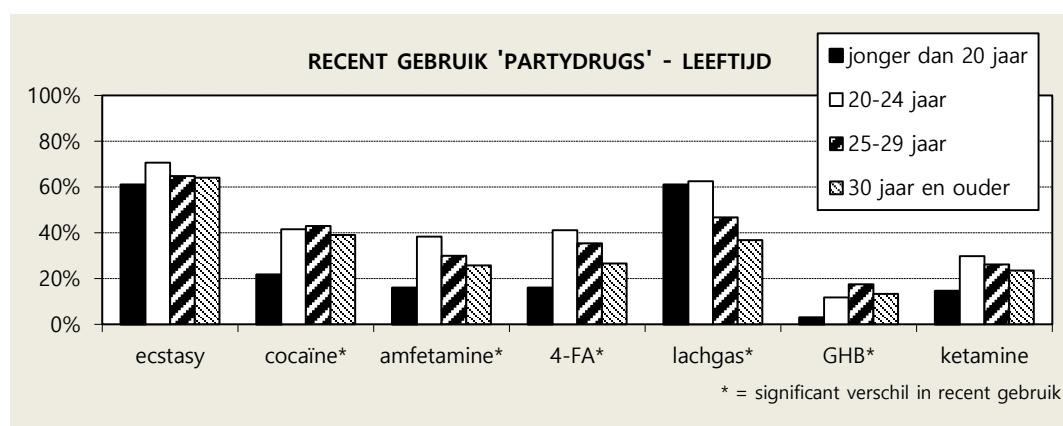
2.15.2 Leeftijd

In de analyse naar leeftijd onderscheiden we vier categorieën, namelijk: jonger dan 20 jaar, 20-24 jaar, 25-29 jaar en 30 jaar en ouder. Jongere uitgaanders scoren relatief hoog op huidig gebruik van tabak en cannabis vergeleken met de wat oudere uitgaanders. De scheiding lijkt hierbij rond de 25 jaar te liggen. Jongeren onder de twintig en begin-twintigers zijn vaker *huidige rokers* dan eind-twintigers en dertigplussers (71% en 68% versus 58% en 46%). Eenzelfde patroon is te zien bij het aandeel *huidige blowers* (46% en 54% versus 33% en 33%). Wat betreft het aandeel *huidige drinkers* zijn er geen verschillen tussen de vier leeftijdscategorieën. Wel drinken jongeren onder de twintig en begin-twintigers gemiddeld wat meer glazen alcohol per 'drinkdag' dan eind-twintigers en dertigplussers (5.2 en 5.3 versus 4.5 en 4.4 glazen).

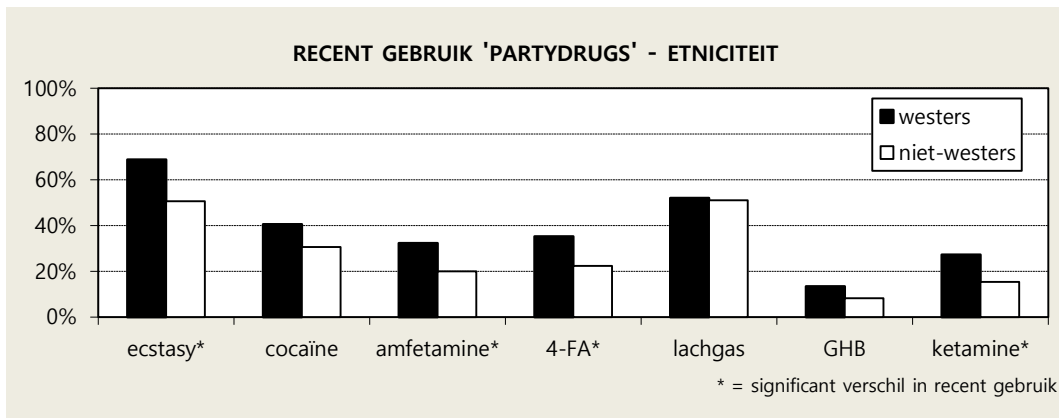
Wat betreft het *recente gebruik* van cocaïne, amfetamine, 4-FA en GHB scoren jongere uitgaanders relatief laag vergeleken met oudere uitgaanders. De scheiding lijkt hierbij rond de 20 jaar te liggen. Zo is het aandeel *recente gebruikers* van cocaïne van jong naar oud respectievelijk 22%, 42%, 43% en 39%. Voor amfetamine en 4-FA geldt, naast

de stijging vanaf ongeveer 20 jaar, dat het aandeel *recente gebruikers* het grootst is onder begin-twentigers en daarna weer wat afneemt met de leeftijd (amfetamine 16%, 38%, 30% en 26%; 4-FA 16%, 41%, 35% en 27%). Het aandeel *recente gebruikers* van GHB piekt juist wat later, namelijk bij eind-twentigers, en neemt onder dertigplussers weer wat af (3%, 12%, 17% en 13%). Lachgas laat een heel ander patroon zien, waarbij het aandeel *recente gebruikers* het grootst is onder uitgaanders onder de twintig en begin-twentigers en vervolgens afneemt onder eind-twentigers en dertigplussers (61% en 63% versus 47% en 37%). Het aandeel *recente gebruikers* van ecstasy en ketamine verschilt niet tussen de vier leeftijdscategorieën.

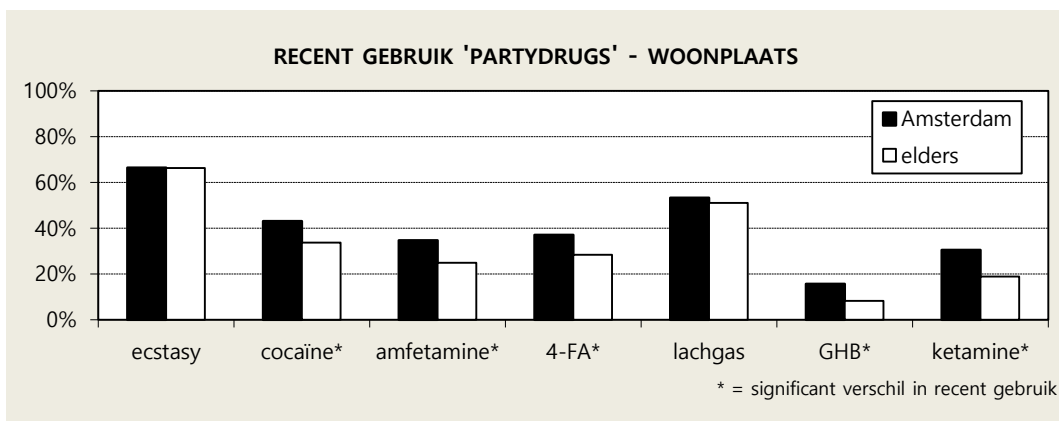
2.15.3 Etniciteit

Westerse uitgaanders zijn vaker *huidige drinkers* dan niet-westerse uitgaanders (98% versus 91%) en zij drinken gemiddeld ook een glas meer per 'drinkdag' (5 versus 4 glazen). Westerse en niet-westerse uitgaanders verschillen niet wat betreft het aandeel *huidige rokers* en *huidige blowers*. Voor vier van de zeven 'partydrugs' geldt dat uitgaanders met een westerse achtergrond vaker *recente gebruikers* zijn dan uitgaanders met een niet-westerse achtergrond, namelijk ecstasy (69% versus 50%), amfetamine (32% versus 20%), 4-FA (35% versus 22%) en ketamine (27% versus 15%). Het aandeel *recente gebruikers* van cocaïne, lachgas en GHB verschilt niet tussen westerse en niet-westerse uitgaanders.

2.15.4 Woonplaats

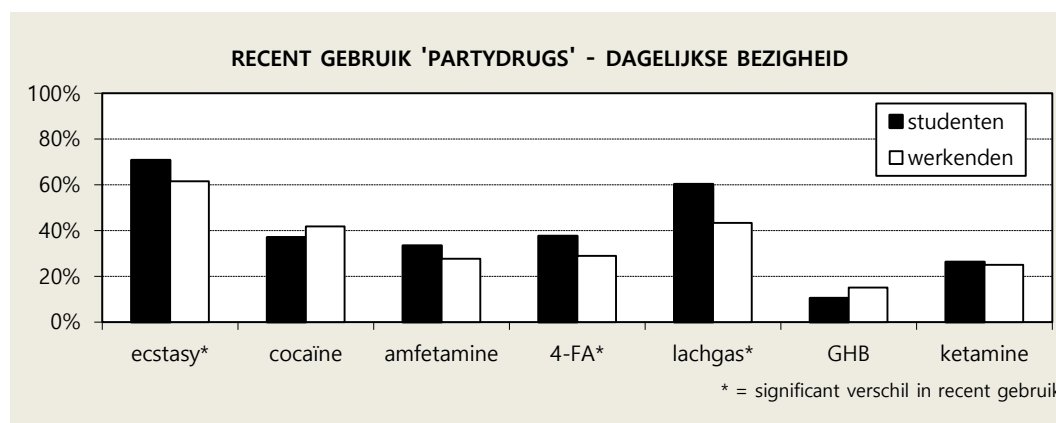
Het aandeel *huidige rokers* en *huidige blowers* verschilt niet tussen uitgaanders die in Amsterdam wonen en uitgaanders die elders wonen. Uitgaanders die in Amsterdam wonen zijn wel iets vaker *huidige drinker* dan uitgaanders die elders wonen (99% versus 95%), hoewel voor beide groepen geldt dat bijna iedereen *huidige drinker* is. In *recent gebruik* van de zeven 'partydrugs' scoren uitgaanders die in Amsterdam wonen hoger dan uitgaanders die elders wonen bij cocaïne (43% versus 34%), amfetamine (35% versus 25%), GHB (16% versus 8%), ketamine (30% versus 19%) en 4-FA (37% versus 29%). Het aandeel *recente gebruikers* van ecstasy en lachgas verschilt niet tussen Amsterdamse en niet-Amsterdamse uitgaanders.

2.15.5 Dagelijkse bezigheid

Studenten zijn vaker *huidige rokers* dan werknemers (66% versus 55%), maar werknemers roken gemiddeld meer sigaretten per 'rookdag' (6 versus 8 sigaretten). Daarnaast zijn studenten vaker *huidige blowers* dan werknemers (51% versus 35%) en roken zij

gemiddeld iets meer joints per 'blowdag' (1.4 versus 1.1 joints). Studenten en werknemers verschillen niet wat betreft het aandeel *huidige drinkers*, maar studenten drinken gemiddeld ongeveer een glas meer per 'drinkdag' (5.2 versus 4.5 glazen). Voor drie van de zeven 'partydrugs' geldt dat studenten vaker *recente gebruikers* zijn dan werknemers, namelijk ecstasy (71% versus 62%), 4-FA (38% versus 29%) en lachgas (60% versus 43%). Het aandeel *recente gebruikers* van cocaïne, amfetamine, GHB en ketamine verschilt niet tussen uitgaanders die studeren of werken.

3 Uitgaan

In dit hoofdstuk wordt het algemene uitgaansgedrag van de clubbers en festivalgangers besproken. Tevens wordt het uitgaansgedrag van de clubbers en festivalgangers op de uitgaansavond of dag waarop zij zijn gevraagd mee te doen aan de survey beschreven. Hoeveel uur zijn zij in de club of op het festival geweest? Welke middelen hebben zij die avond of dag gebruikt?⁷³ En hoe zijn zij thuis gekomen?

⁷³ Formeel zouden we in het geval van de clubbers ook of in plaats daarvan moeten spreken van uitgaansnacht omdat clubbers vaak na middernacht zijn benaderd. Voor de leesbaarheid hanteren we voor clubbers echter de term (uitgaans)nacht. In het geval van de festivalgangers zouden we ook kunnen spreken van (uitgaans)avond omdat de festivals ook 's avond plaatsvonden. Daarnaast wordt voor 'het naar een festival gaan' de term uitgaan doorgaans niet gehanteerd. Voor de leesbaarheid spreken we in het vervolg echter wel van (uitgaans)nacht wanneer we clubbers aanduiden en (uitgaans)dag wanneer we festivalgangers aanduiden.

3.1 Uitgaan in het algemeen

Voor de meeste uitgaanders was de avond van het onderzoek niet de eerste en enige uitgaansavond die maand. Een ruime meerderheid is in de maand voorafgaand aan het onderzoek 2 of 3 keer (38%) of 4 tot 9 keer (39%) wezen stappen. Ruim één op de acht uitgaanders (12%) ging 10 keer of vaker uit. Ruim de helft (52%) ging de laatste maand ten minste vier keer uit en kan hiermee worden aangeduid als 'vaste stapper'. Verder is 48% 'gelegenheidsstapper' (zij gingen 1 tot 3 keer uit in de laatste maand) en een enkeling (1%) is 'thuisblijver' (zij gingen afgezien van de avond van het onderzoek de laatste maand niet uit). Er zijn geen verschillen tussen clubbers en festivalgangers in uitgaanstype.

Bijna de helft van de uitgaanders (49%) gaat meestal uit in het centrum van Amsterdam. De rest bezoekt meestal uitgaansgelegenheden buiten het centrum (25%) of gaat meestal uit buiten Amsterdam (26%). Clubbers gaan vaker uit in het centrum van Amsterdam dan festivalgangers (61% versus 38%) en juist veel minder vaak uit buiten Amsterdam (10% versus 40%). Dit is ook logisch aangezien clubbers vaker in Amsterdam wonen dan festivalgangers.

De uitgaanslocaties die uitgaanders het laatste jaar bezochten waren vooral discotheken of clubs (90%), georganiseerde feestjes bij vrienden/kennissen (87%) en cafés, kroegen of bars (86%). Ook klein- en grootschalige buitenfeesten/festivals werden volop bezocht door uitgaanders (kleinschalig 69%; grootschalig 81%).⁷⁴ Van de uitgaanders heeft 16% zich het laatste jaar weleens onveilig gevoeld in Amsterdam tijdens het uitgaan. Van hen 10% in een discotheek of club en 8% in een café, kroeg of bar. Op of in de overige uitgaanslocaties voelde tussen de 5% en 7% zich het laatste jaar wel eens onveilig. Er konden meerdere uitgaanslocaties worden aangekruist.

3.2 Middelengebruik voor, tijdens en na het uitgaan

Aan de clubbers en festivalgangers is gevraagd naar hun middelengebruik voor, tijdens en na het uitgaan op de avond/dag waarop we hen hebben aangesproken. Het middelengebruik hoeft dus niet noodzakelijk plaats te hebben gevonden in de clubs

⁷⁴ Kleinschalig: minder dan 5000 bezoekers. Grootschalig: meer dan 5000 bezoekers.

of op de festivals (tijdens het uitgaan). Zij kunnen die avond/dag ook (vooraf of achteraf) in andere uitgaansgelegenheden zijn geweest of bijvoorbeeld thuis hebben gebruikt. Verder wordt ook gekeken of er verschillen zijn in middelengebruik tussen subgroepen.

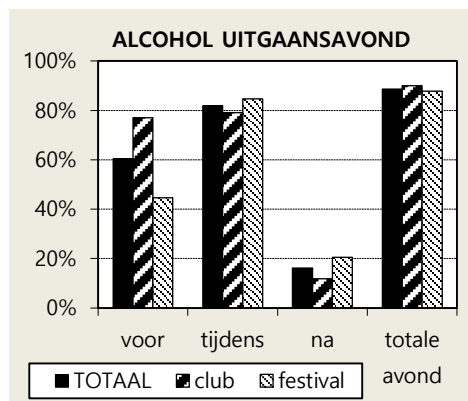
Gemiddeld duurde de uitgaansavond/dag van de uitgaanders 8 uur en in deze tijd gaven zij gemiddeld 37 euro uit. De uitgaansavond van de clubbers duurde een stuk korter dan de uitgaansdag van de festivalgangers (5 versus 10 uur). Het is daarom ook niet verrassend dat clubbers gemiddeld minder geld uitgaven dan festivalgangers (23 versus 49 euro).

3.2.1 Tabak

In totaal rookte bijna de helft van de uitgaanders (49%) voor, tijdens en/of na het uitgaan. Dit verschilt niet tussen clubbers en festivalgangers. Uitgaanders jonger dan twintig jaar en begin-twintigers rookten wat vaker dan eind-twintigers en dertigplussers (55% en 55% versus 47% en 39%).

3.2.2 Alcohol

De meeste uitgaanders (82%) dronken alcohol *tijdens* het uitgaan, gemiddeld 5 glazen. Een flink deel (60%) dronk (ook) *voor* het uitgaan alcohol, gemiddeld 4 glazen. Bijna één op de zes uitgaanders (16%) heeft ook *na* het uitgaan nog alcohol gedronken, gemiddeld 3 glazen. Samengenomen dronk in totaal 89% van de uitgaanders op de totale uitgaansavond/dag, gemiddeld 8 glazen.

Clubbers dronken vaker alcohol *voor* het uitgaan dan festivalgangers (77% versus 45%) en festivalgangers dronken vaker *na* het uitgaan vergeleken met clubbers (21% versus 12%). Over de gehele uitgaansavond/dag genomen dronken clubbers en festivalgangers echter even vaak en ook even veel.

Mannen dronken vaker alcohol *na* het uitgaan dan vrouwen (23% versus 11%) en dronken op de hele uitgaansavond/dag gemiddeld ook meer glazen alcohol (totaal 10 versus 6 glazen). Alleen *na* het uitgaan zijn er verschillen naar leeftijd, waarbij geldt dat hoe jonger, hoe minder vaak er achteraf gedronken werd (3%, 17%, 16%, 21%).

Wat betreft etniciteit zijn er alleen verschillen in het aantal glazen dat werd gedronken. Westerse uitgaanders dronken op de totale uitgaansavond/dag gemiddeld twee glazen meer dan niet-westerse uitgaanders (8 versus 6 glazen).

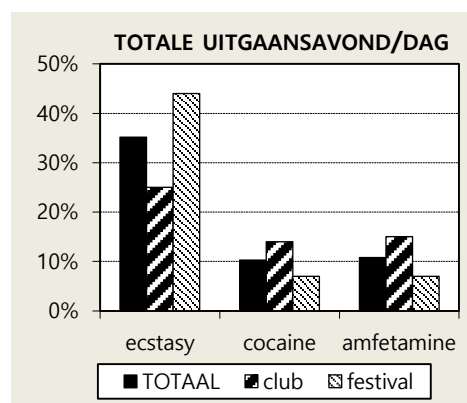
Uitgaanders die in Amsterdam wonen dronken *voor* en *tijdens* het uitgaan vaker dan uitgaanders die elders wonen (voor 67% versus 50%; tijdens 85% versus 78%). Er zijn nauwelijks verschillen tussen studenten en werkenden in alcoholgebruik op de uitgaansavond/dag, maar *tijdens* het uitgaan dronken werkenden gemiddeld wel een glas meer dan studenten (6 versus 5 glazen).

3.2.3 Cannabis

Uitgaanders blowden vooral *tijdens* (13%) en *na* (11%) het uitgaan. Een kleinere groep (7%) blowde ook *voor* het uitgaan. Samengenomen blowde één op de vijf uitgaanders (20%) op de totale uitgaansavond/dag, gemiddeld 3 joints. Mannen blowden de totale uitgaansavond/dag vaker dan vrouwen (28% versus 12%), maar verder zijn er geen verschillen tussen subgroepen in cannabisgebruik op de totale uitgaansavond/dag.

3.2.4 Ecstasy, cocaïne en amfetamine

Ruim een derde van de uitgaanders (35%) gebruikte de uitgaansavond/dag xtc-pillen, gemiddeld 1.3 pil. Ecstasy werd vooral *tijdens* (35%) het uitgaan gebruikt en maar een aantal uitgaanders deed dit (ook) *voor* (2%) en/of *na* (3%) het uitgaan. Ruim de helft van de ecstasygebruikers (54%) wist niet hoeveel mg MDMA de xtc-pillen die zij die uitgaansavond/dag hadden genomen in totaal bevatte.

De xtc-pillen van degenen die dit *wel* wisten bevatten bij elkaar genomen gemiddeld 221 mg MDMA. Festivalgangers gebruikten de totale uitgaansavond/dag vaker ecstasy dan clubbers (45% versus 25%). Daarnaast gebruikten mannen vaker dan vrouwen (42% versus 30%), westerse uitgaanders vaker dan niet-westerse uitgaanders (38% versus 18%), uitgaanders die buiten Amsterdam wonen vaker dan uitgaanders die in Amsterdam wonen (41% versus 31%) en nam het gebruik toe met de leeftijd (28%, 32%, 35% en 46%).

Eén op de twintig uitgaanders (5%) gebruikte cocaïne *voor* het uitgaan, 7% gebruikte het (ook) *tijdens* het uitgaan en 5% (ook) *na* het uitgaan. In totaal gebruikte één op de tien uitgaanders (10%) die uitgaansavond/dag cocaïne, waaronder 43% ten minste een kwart gram. Clubbers gebruikten de totale uitgaansavond/dag vaker cocaïne dan festivalgangers (14% versus 7%). Verder gebruikten mannen vaker dan vrouwen (15% versus 7%) en was bijna geen enkele uitgaander die cocaïne nam jonger dan 20 jaar (1%).

De meeste uitgaanders die amfetamine gebruikten deden dit tijdens het uitgaan (9%), maar uitgaanders gebruikten (ook) *voor* (6%) en/of *na* (2%) het uitgaan. In totaal gebruikte 11% van de uitgaanders die uitgaansavond/dag amfetamine, waaronder 27% ten minstens een kwart gram. Clubbers gebruikten de totale uitgaansavond vaker speed dan festivalgangers (15% versus 7%) en westerse uitgaanders gebruikten vaker dan niet-westerse uitgaanders (12% versus 4%). Verder zijn er geen verschillen tussen subgroepen in amfetaminegebruik op de uitgaansavond/dag.

3.2.5 Overige middelen

Narcosemiddelen werden de uitgaansavond/dag ook gebruikt, maar wel minder vergeleken met ecstasy, cocaïne en amfetamine. Lachgas werd het meest gebruikt. Bijna één op de tien uitgaanders (9%) gebruikte die uitgaansavond/dag op enig moment lachgas, festivalgangers vaker dan clubbers (12% versus 7%). Ketamine werd die uitgaansavond/dag door 8% van de uitgaanders gebruikt (geen verschil tussen clubbers en festivalgangers) en GHB door 4%, clubbers vaker dan festivalgangers (6% versus 2%). Daarnaast gebruikte 8% van de uitgaanders die avond/dag 4-FA en 3% slaap- of kalmeringsmiddelen.

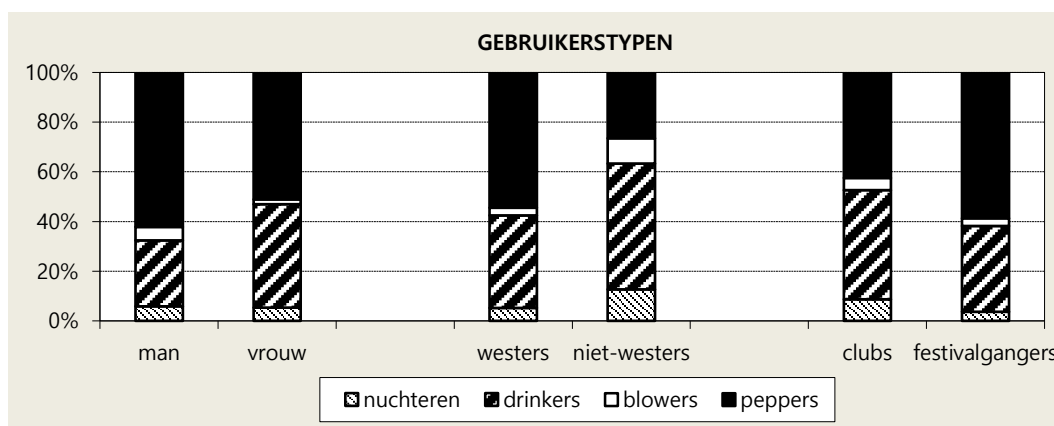
3.2.6 Gebruikerstypen

Op basis van hun middelengebruik *tijdens* het uitgaan zijn de uitgaanders in vier typen in te delen:⁷⁵

⁷⁵ Er zijn 16 uitgaanders die lachgas hebben gebruikt (naast eventueel alcohol en cannabis), maar geen ecstasy, cocaïne en/of amfetamine. Deze respondenten zijn bij deze indeling buiten beschouwing gelaten. Hetzelfde geldt voor 1 uitgaander die GHB heeft gebruikt (maar geen ecstasy, cocaïne en/of amfetamine) en 2 uitgaanders die ketamine hebben gebruikt (maar geen ecstasy, cocaïne en/of amfetamine).

- **Nuchteren** (6%) hebben geen alcohol gedronken, niet geblowd en geen andere drugs gebruikt.
- **Drinkers** (39%) hebben wel alcohol gedronken, maar niet geblowd en geen andere drugs gebruikt.
- **Blowers** (4%) hebben wel cannabis gebruikt (en eventueel alcohol gedronken), maar geen andere drugs.
- **Peppers** (51%) hebben ecstasy (en/of MDMA-poeder), cocaïne en/of amfetamine gebruikt (en eventueel ook alcohol gedronken of cannabis gebruikt).

Clubbers zijn ten opzichte van festivalgangers vaker drinkers (44% versus 35%) en festivalgangers zijn vaker peppers (59% versus 43%). Vrouwen en niet-westerse uitgaanders zijn vaker drinkers en mannen en westerse uitgaanders vaker peppers. Tussen studenten en werkenden is geen verschil wat betreft gebruikerstype. Dit geldt ook voor de verschillende leeftijdsgroepen en uitgaanders die in of buiten Amsterdam wonen.

3.3 Na het uitgaan

De meeste uitgaanders (78%) zijn na de club of het festival naar huis gegaan. Anderen gingen naar een feestje bij vrienden of kennissen thuis (10%), naar een café, kroeg of bar (3%) of naar een (andere) discotheek of club (2%). De rest (7%) ging naar diverse andere locaties, zoals restaurants/eetgelegenheden of de sauna.

Na het uitgaan zijn uitgaanders het vaakst op de fiets naar huis gegaan (41%). Anderen waren met het openbaar vervoer (29%), een taxi of Uber (14%), lopend (10%) of reden met iemand met de auto mee (9%). Een klein deel reed zelf op een brommer of

scooter (2%) of in een auto (4%). Er konden meerdere vervoersmogelijkheden worden aangekruist. In totaal heeft 50% actief aan het verkeer deelgenomen door (ook) zelf met fiets, scooter en/of auto naar huis te gaan. De andere 50% heeft zich uitsluitend lopend verplaatst en/of door anderen laten vervoeren.

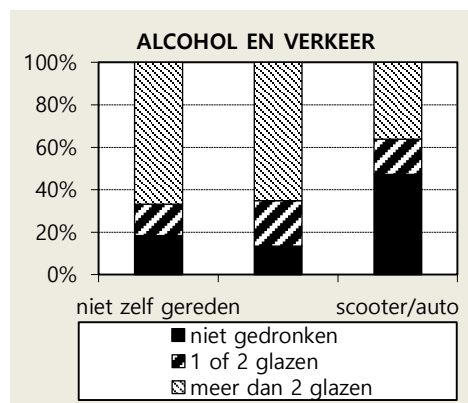
3.3.1 Rijden onder invloed

Uitgaanders die niet zelf hebben gereden (lopend, taxi, openbaar vervoer etc.) hadden meestal alcohol gedronken (82%). Maar ook de fietsers (87%) hadden meestal gedronken, tegenover ongeveer de helft van degenen die zelf brommer of auto reden (53%).

Als we aannemen dat uitgaanders die meer dan twee glazen alcohol hadden gedronken een te hoog alcoholpromillage hadden om

aan het verkeer deel te nemen, dan had 65% van de fietsers en 36% van de bestuurders van een motorvoertuig aangehouden kunnen worden voor rijden onder invloed.⁷⁶ Omdat relatief weinig uitgaanders zelf met de auto of scooter naar huis reden, is deze groep bestuurders onder invloed relatief klein; het gaat om 37 uitgaanders, 6% van de totale onderzochte groep. Maar op het totaal van alle clubbers en festivalgangers in Amsterdam komt dit toch neer op een fors aantal.

Cannabis is tijdens het uitgaan minder gebruikt dan alcohol en er is geen verschil in cannabisgebruik tussen de uitgaanders die niet zelf hebben gereden, fietsers en bestuurders van motorvoertuigen. Ecstasy is door ruim een derde (35%) van de uitgaanders gebruikt tijdens het uitgaan. Dit aandeel is 41% onder uitgaanders die niet zelf hebben gereden, 30% onder fietsers en 31% onder bestuurders van motorvoertuigen.

⁷⁶ De relatie tussen de gedronken hoeveelheid en bloedalcoholpromillage is mede afhankelijk van lichaamsgewicht en vet- en vochtgehalte van het lichaam. Daarnaast speelt ook mee hoe snel gedronken wordt en hoeveel tijd is verstreken na het laatste drankje. Zeer algemeen wordt echter een maximum van twee glazen alcohol op een avond/dag als 'veilig' ervaren. Wellicht dat sommige uitgaanders meer dan twee glazen dronken, maar toch een bloedalcoholgehalte van minder dan 0,5 promille hadden. Anderzijds zouden er ook uitgaanders kunnen zijn bij wie die limiet al met minder dan twee glazen was overschreden.

Net als bij alcohol gaat het om relatief kleine aantallen, maar geldt niettemin dat er uitgaanders zijn die onder invloed van ecstasy zelf een scooter of auto hebben bestuurd.

4 Trends

Dit is de zesde keer dat uitgaanders onderwerp zijn van de Antenne survey. Op basis van de gegevens uit 1995, 1998, 2003, 2008, 2013 en 2017 kijken we naar trends in uitgaanspubliek, middelengebruik en uitgaan. Verschillen tussen 2013 en 2017 zijn getoetst.

4.1 Trends in publiek

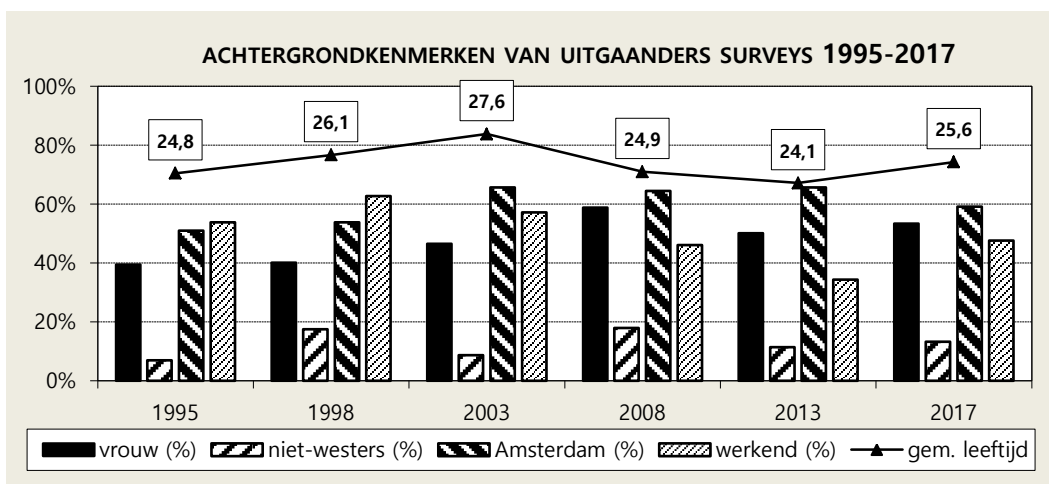
De uitgaanders uit de surveys van 1995, 1998, 2003, 2008, 2013 en 2017 verschillen op een flink aantal punten van elkaar. Dit heeft onder meer te maken met de ontwikkelingen die het uitgaansleven sinds 1995 heeft doorgemaakt, waar de steekproef ook op is aangepast. In 1995 en 1998 spraken we nog van *'trendy discotheek- en partybezoekers'* en onderzochten we bezoekers van discotheken die vandaag de dag niet meer bestaan (of inmiddels clubs heten) en bezoekers van houseparty's (die toen soms ook wel 'raves' werden genoemd). Houseparty's in de oorspronkelijke betekenis werden in 2003 en 2008 eigenlijk niet meer georganiseerd in Amsterdam. Ze gingen op in het clubcircuit en in grootschalige, landelijke party's die buiten Antenne vielen. In die jaren richtte de survey zich uitsluitend op *'clubbezoekers'*. In 2013 kwamen, naast het clubcircuit, de 'raves' weer op. Deze feesten trokken deels een typisch ravepubliek, maar in de zomermaanden ook publiek uit de clubs. In 2013 bevroegen we daarom *'clubbers en ravers'*. Op kleinere schaal worden er nog wel illegale feestjes georganiseerd, maar anno 2017 wordt er van raves nauwelijks meer gesproken. De afgelopen jaren heeft daarentegen een zogenaamde 'festivallisering' plaatsgevonden. Daarom richt Antenne zich in 2017 zowel op clubbers als festivalgangers.

Naast ontwikkelingen wat betreft de locatie van het veldwerk (niet alleen in clubs, maar ook op raves en festivals) zijn er ook ontwikkelingen geweest wat betreft de dagen en tijdstippen waarop het veldwerk is uitgevoerd. Festivals beginnen doorgaans overdag en gaan door tot het begin van de nacht, soms gevolgd door een 'after' op

een andere locatie. Daarnaast hebben we in de loop der tijd steeds vaker ook op donderdagavond en op zondag veldwerk verricht. Voorheen was donderdagavond ook al wel een stapavond in Amsterdam, maar de uitgaansagenda laat duidelijk zien dat clubavonden tegenwoordig vaker ook op donderdagavond en zondagmiddag worden geprogrammeerd. De wijzigingen in de steekproeftrekkingen hebben effect op welke uitgaanders met de survey worden bereikt, maar reflecteren juist ook reële veranderingen in het uitgaansleven van Amsterdammers.

Ten opzichte van de survey van 2013 zijn de uitgaanders in 2017 ruim een jaar ouder, hoewel de gemiddelde leeftijd nog steeds wel lager ligt dan in 2003. De stijging van gemiddelde leeftijd hangt mogelijk ook samen met een toename van het aandeel werkenden vergeleken met 2013. De gemiddelde leeftijd ligt onder werkenden namelijk een stuk hoger dan onder studenten (29.1 jaar versus 22.4 jaar). Het aandeel werkenden ligt in 2017 ongeveer op hetzelfde niveau als in 2008.

Sinds 2003 lag het aandeel Amsterdammers elke survey ongeveer op twee derde, maar in 2017 is dit aandeel gedaald, met name onder festivalgangers. Dit is ook niet opmerkelijk aangezien festivals erg in trek zijn bij jongvolwassenen uit andere steden en dorpen. Wat betreft geslacht en etniciteit zijn er ten opzichte van de survey van 2013 geen verschillen.

4.2 Trends in uitgaan

In 1995 behoorde 74% tot de vaste stappers (minimaal 4 keer uitgegaan in de laatste maand), in 2008 was dit 58% en in 2017 is dat 51%. De uitgaansfrequentie is in de loop der jaren dus teruggelopen, maar de laatste paar jaar wel stabiel. Anno 2017

gaat een kwart van de uitgaanders (25%) meestal uit buiten het centrum van Amsterdam. Dit aandeel is vrijwel gelijk aan 2013, maar veel groter vergeleken met de surveys daarvoor, toen slechts 4% tot 7% buiten het centrum uitging. De meesten gaan nog steeds uit in het centrum (50%), maar dus een stuk minder dan voorheen (66%-71%). Ten opzichte van 2013 gingen in 2017 minder uitgaanders met de fiets naar huis na het uitgaan (van 53% naar 44%) en laten meer uitgaanders zich vervoeren met bijvoorbeeld het openbaar vervoer of een taxi/Uber (van 39% naar 50%).

In 2013 gaven de uitgaanders tijdens een uitgaansavond gemiddeld 30 euro uit. Dit was flink minder dan de jaren daarvoor, toen de uitgaven onveranderd gemiddeld zo rond de 40 euro schommelden. In 2017 stegen de uitgaven en gaven de uitgaanders weer ongeveer evenveel uit als voor 2013 (gemiddeld 37 euro).

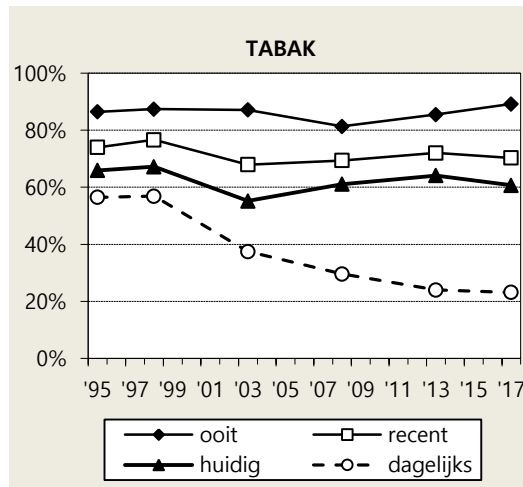
4.3 Trends in middelengebruik

In de komende paragrafen beschrijven we per middel de algemene trend tussen 1995 en 2017 en vervolgens kijken we naar recente ontwikkelingen en vergelijken we het gebruik van 2017 met dat van 2013. Dat doen we voor de totale groep uitgaanders, maar wanneer relevant ook voor clubbers en festivalgangers (in 2013 ravers) apart. We focussen bij tabak, alcohol en cannabis op trends in *huidig* gebruik en bij de overige middelen op trends in *recent* gebruik. We analyseren ook de trends in middelengebruik op de uitgaansavond/dag zelf. Bij alcohol, tabak, cannabis, ecstasy, cocaïne en amfetamine kijken we hierbij naar trends in gebruik *tijdens* het uitgaan. Bij de overige middelen kijken we naar het gebruik op de totale avond/dag (voor, tijdens en/of na het uitgaan).⁷⁷

⁷⁷ Gebruik *voor* en/of *na* het uitgaan is in voorgaande Antenne uitgaanssurveys niet altijd gemeten, maar gebruik *tijdens* het uitgaan wel. Omdat we van alcohol, tabak, cannabis, ecstasy, cocaïne en amfetamine langdurige trends willen bekijken wordt daarom het gebruik *tijdens* het uitgaan geanalyseerd.

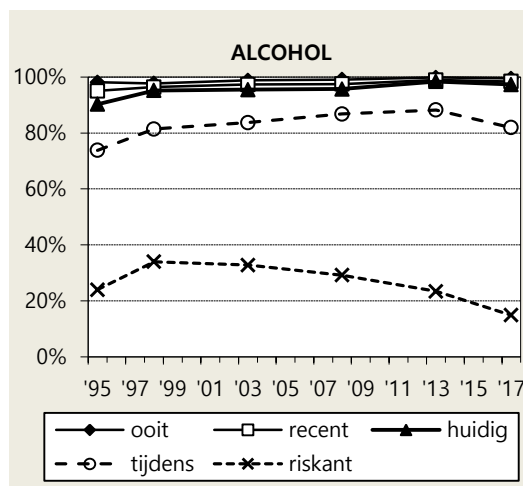
4.3.1 Tabak

Het aandeel *huidige* rokers daalde in 2003 en nam daarna weer wat toe. Op de langere termijn is het aandeel huidige rokers echter redelijk stabiel gebleven. Dat geldt niet voor het aandeel *dagelijkse* rokers. Dat nam in de loop der jaren fors af van 57% in 1995, naar 30% in 2008, naar 23% in 2017. In 1995 was het merendeel deel van de huidige rokers dus een dagelijkse roker, terwijl in 2017, net als in 2013, het merendeel van de huidige rokers juist *niet* dagelijks rookt ('gelegenheidsrokers').

4.3.2 Alcohol

Clubbers en festivalgangers drinken vrijwel allemaal alcohol. Dat was ruim twintig jaar geleden ook al het geval, maar toch steeg het aandeel *huidige* drinkers nog verder, van 90% in 1995 naar 97% in 2017. Het gemiddeld aantal glazen dat uitgaanders nuttigen per 'drinkdag' daalde tussen 1995 en 2008 (van 5.7 naar 4.2 glazen), nam toe in 2013 (5.3 glazen) en daalde vervolgens weer wat in 2017 (4.9 glazen). In 2013 lag het aandeel riskante drinkers nog niet eerder zo laag, maar in 2017 daalde het aandeel nog verder (van 23% naar 15%).⁷⁸ Het aandeel dat *tijdens* de uitgaansavond van het onderzoek alco-

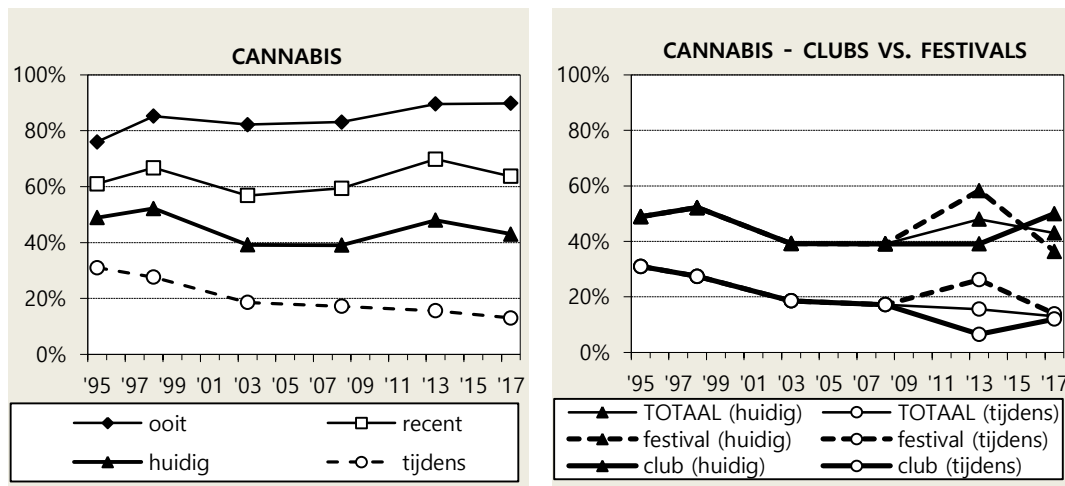

⁷⁸ Hoewel vanaf de eeuwwisseling al een dalende trend te zien is in het aantal riskante drinkers en de daling daarom niet opmerkelijk is, is het aandeel in 2017 wel sterk gedaald ten opzichte van 2013. Dit kan worden verklaard doordat de definitie in 2013 (en in de jaren daarvoor) met betrekking tot het aantal drinkdagen wat ruimer was vergeleken met 2017 ('een paar dagen per week' versus '1 of 2 dagen per week').

hol dronk steeg in de loop van de jaren flink, maar nam in 2017 af ten opzichte van 2013 (van 88% naar 82%).

4.3.3 Cannabis

Vanaf 2003 was er in het *huidige* gebruik van cannabis eerst een stabilisatie, gevolgd door een stijging in 2013. Deze stijging kwam toen geheel voor rekening van de ravers. In 2017 ligt het *huidige* cannabisgebruik bijna op hetzelfde niveau als in 2013. Er heeft echter wel een verschuiving plaatsgevonden wanneer we clubbers en festivalgangers (daarvoor ravers) apart bekijken. Het huidige cannabisgebruik onder clubbers steeg namelijk flink tussen 2013 en 2017, terwijl het huidige gebruik onder festivalgangers ten opzichte van ravers flink daalde. In 2017 is het aandeel huidige blowers dus groter onder clubbers dan festivalgangers, terwijl dit in 2013 andersom was.

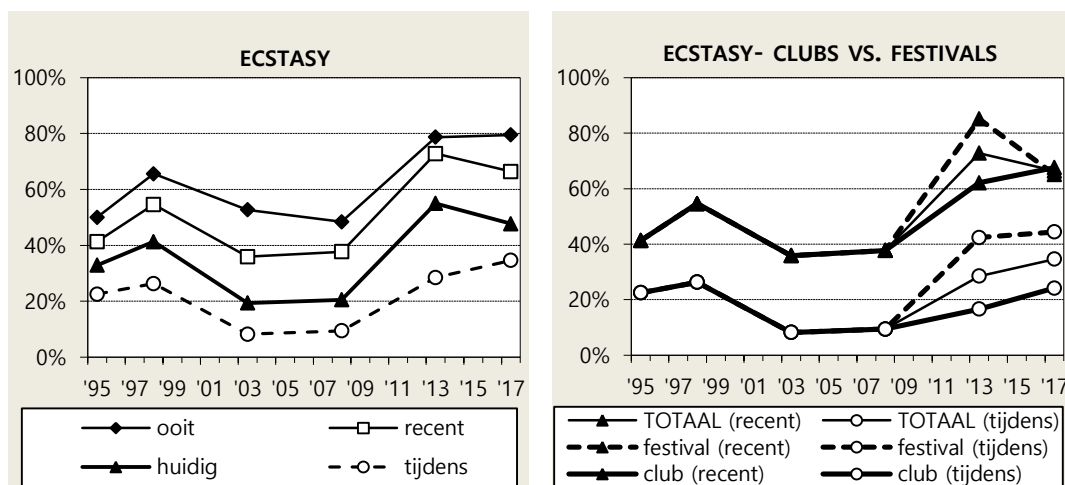

Blowen *tijdens* het uitgaan is gestaag afgenomen van 31% in 1995 naar 13% in 2017. Net als voor het huidige gebruik geldt voor cannabisgebruik *tijdens* het uitgaan ook dat het totale aandeel blowers in 2017 ongeveer gelijk is aan dat van 2013, maar dat het aandeel onder clubbers flink is gestegen en onder festivalgangers juist is gedaald.

4.3.4 Ecstasy

Het *recente* ecstasygebruik onder uitgaanders laat van 1998 tot 2003 een dalende trend zien, gevolgd door een stabilisatie in 2008 en een flinke stijging in 2013. Het aandeel *recente* gebruikers daalde vervolgens licht in 2017 (van 73% naar 66%). Deze daling is toe te schrijven aan de festivalgangers. Het aandeel recente gebruikers onder clubbers is namelijk vrijwel gelijk gebleven tussen 2013 en 2017. Als gevolg hiervan was in 2013 het *recente* ecstasygebruik onder ravers flink hoger dan onder clubbers

(85% versus 62%), terwijl in 2017 het gebruik onder clubbers vrijwel gelijk is (65% versus 68%).

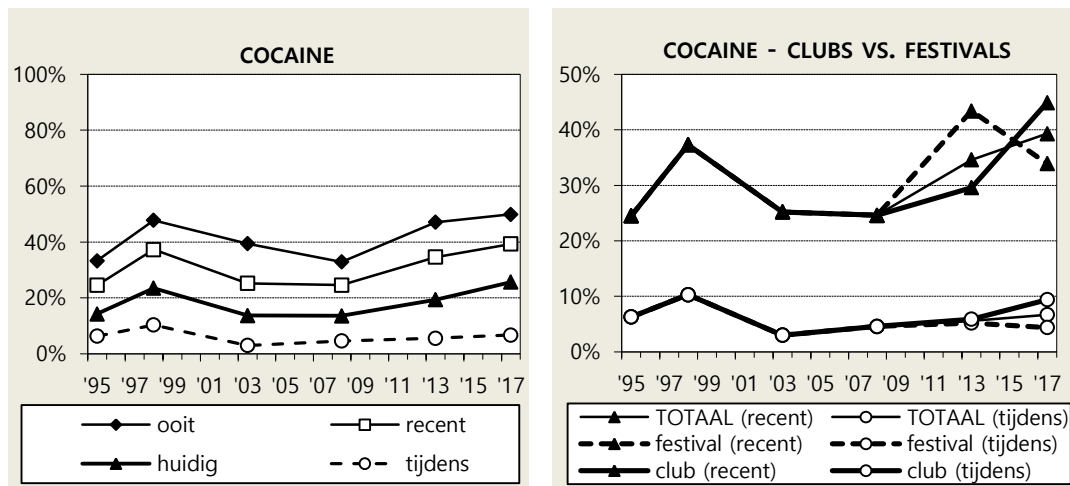
Ecstasygebruik *tijdens* de uitgaansavond daalde flink tussen 1998 (26%) en 2008 (9%), steeg vervolgens sterk in 2013 (29%) en steeg verder naar 35% in 2017. Deze stijging komt bijna geheel voor rekening van de clubbers. Ecstasygebruik *tijdens* het uitgaan bleef onder festivalgangers namelijk vrijwel gelijk aan dat van de ravers uit 2013, terwijl het onder clubbers steeg van 17% naar 24%. Het gebruik *tijdens* het uitgaan ligt net als in 2013 flink hoger onder festivalgangers dan clubbers (44% versus 24%). De gebruikshoeveelheid *tijdens* de uitgaansavond is tot 2008 ongeveer gelijk gebleven (1.5 tot 2 pillen). In 2013 daalde de gebruikshoeveelheid naar 1.3 pillen en in 2017 daalde dit nog wat verder naar 1.2 pillen. Vermoedelijk heeft dit te maken met de huidige hoge dosering van ecstasypillen (zie deel V over de preventie indicatoren). In 2008 lag de gemiddelde dosis MDMA per ecstasypil op 87 mg en gebruikten de uitgaanders gemiddeld 1.6 ecstasypillen tijdens het uitgaan, wat neerkomt 139 mg MDMA. In 2017 is de gemiddelde dosis 168 mg MDMA per pil en gebruikten ze tijdens het uitgaan 1.2 pillen. Dit zou dus ongeveer neerkomen op (een veel hogere dosis) van 202 mg MDMA.

MDMA - poeder

Gegevens over het gebruik van MDMA-poeder onder uitgaanders zijn beschikbaar vanaf 2008. De trend in het gebruik van MDMA-poeder is vergelijkbaar met die van ecstasy: een flinke stijging tussen 2008 en 2013 (van 24% naar 51%), gevolgd door een daling naar 43% in 2017. Deze daling is toe te schrijven aan de festivalgangers: het aandeel *recente* gebruikers onder deze groep daalde namelijk flink van 65% naar 40%.

4.3.5 Cocaïne

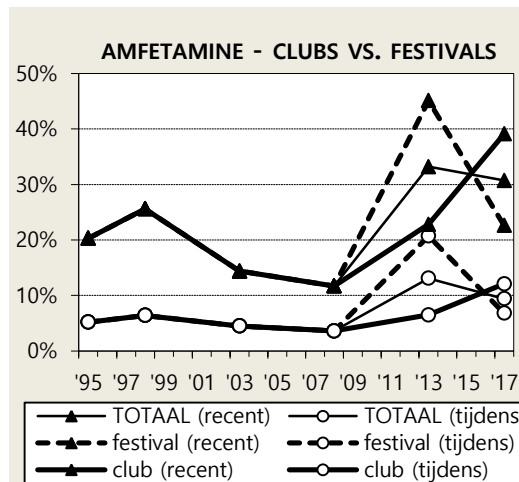
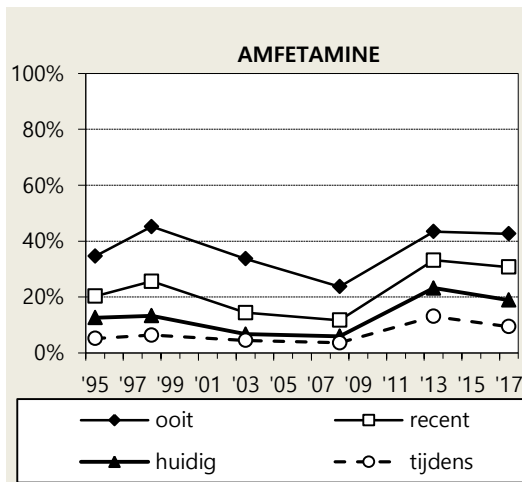
Het patroon van recent gebruik van cocaïne door de tijd is grotendeels vergelijkbaar met dat van ecstasy: een piek in 1998, gevolgd door een stabilisatie tot 2008 en een flinke stijging in 2013. In tegenstelling tot ecstasy (waarbij sprake was van een daling) is het recente gebruik van cocaïne tussen 2013 en 2017 vrijwel gelijk gebleven. Er heeft echter wel een verschuiving plaatsgevonden. Het *recente* cocaïnegebruik onder clubbers steeg namelijk flink (van 27% naar 45%), terwijl het huidige gebruik onder festivalgangers daalde (van 43% naar 34%). In 2017 is het aandeel recente gebruikers van cocaïne dus groter onder clubbers dan festivalgangers, terwijl dit in 2013 andersom was.

Het gebruik van cocaïne *tijdens* de uitgaansavond laat een lichte opwaartse trend zien sinds 2003, maar er zijn geen verschillen in gebruik tijdens de uitgaansavond tussen 2013 en 2017.

4.3.6 Amfetamine

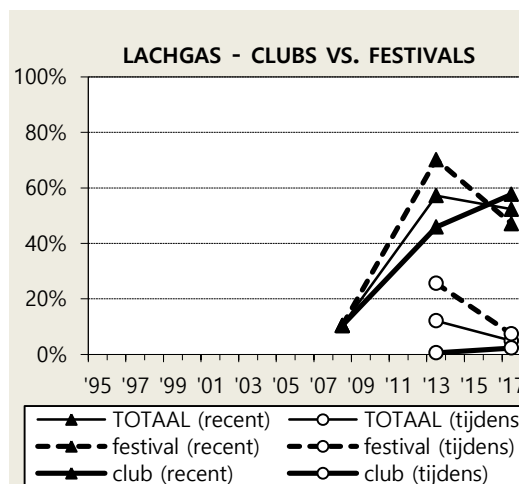
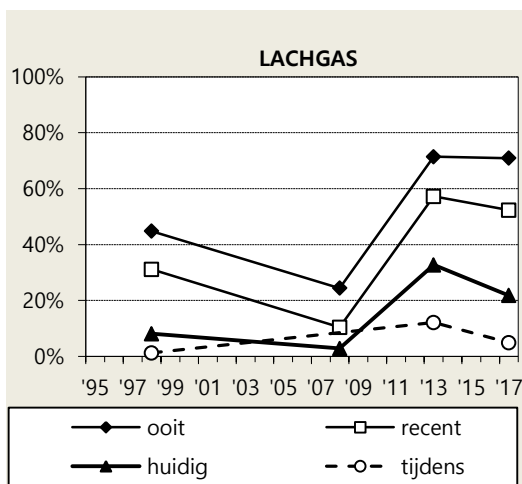
Recent amfetaminegebruik kende een piek in 1998, gevolgd door een daling tot 2008, met daarna een flinke stijging naar 33% in 2013. Recent gebruik van amfetamine is, net als bij cocaïne, tussen 2013 en 2017 bijna gelijk gebleven. Maar ook hier heeft een verschuiving plaatsgevonden. Het *recente* amfetaminegebruik onder clubbers verdubbelde bijna (van 23% naar 40%), terwijl het huidige gebruik onder festivalgangers daalde (van 45% naar 23%). Net als bij cocaïne is 2017 het aandeel *recente* gebruikers van amfetamine dus groter onder clubbers dan festivalgangers, terwijl dit in 2013 andersom was.

Het gebruik van amfetamine *tijdens* de uitgaansavond is ten opzichte van 2013 gedaald (van 13% naar 9%). Deze daling wordt veroorzaakt door een sterke daling onder festivalgangers (van 21% naar 7%), maar is voor de totale groep uitgaanders minder sterk omdat het gebruik onder clubbers flink is gestegen (van 14% naar 24%).

4.3.7 Lachgas

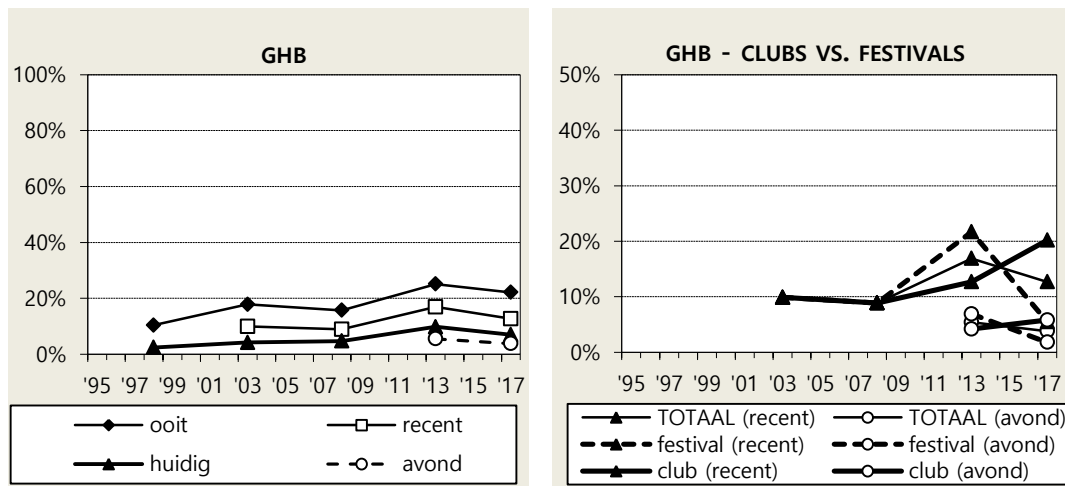
Recent gebruik van lachgas nam flink af tussen 1998 en 2008, maar vervijfvoudigde naar 57% in 2013. In 2017 is het aandeel recente gebruikers met 52% stabiel. Net als bij cocaïne en amfetamine heeft er een verschuiving plaatsgevonden wanneer we het *recente* gebruik van clubbers en festivalgangers apart bekijken. Het *recente* lachgasgebruik onder clubbers steeg (van 46% naar 58%), terwijl het *recente* gebruik onder festivalgangers daalde (van 70% naar 47%). In 2017 is het aandeel *recente* gebruikers dus groter onder clubbers dan festivalgangers, terwijl dit in 2013 andersom was.

Gebruik van lachgas *tijdens* het uitgaan is in 2017 ten opzichte van 2013 sterk gedaald (van 12% naar 5%). Deze daling komt geheel voor rekening van de festivalgangers. Het gebruik van lachgas *tijdens* het uitgaan daalde onder festivalgangers namelijk van 26% naar 7%.

4.3.8 GHB

Recent gebruik van GHB werd voor het eerst gemeten in 2003. Het aandeel recente gebruikers was in 2003 en 2008 vrijwel gelijk, waarna het bijna verdubbelde in 2013 (van 9% naar 17%). In 2017 daalde het recente gebruik van GHB vervolgens licht naar 13%. Wanneer we het gebruik van clubbers en festivalgangers vergelijken is echter hetzelfde patroon te zien als bij cocaïne, amfetamine en lachgas: recent gebruik onder clubbers is flink gestegen en onder festivalgangers flink gedaald.

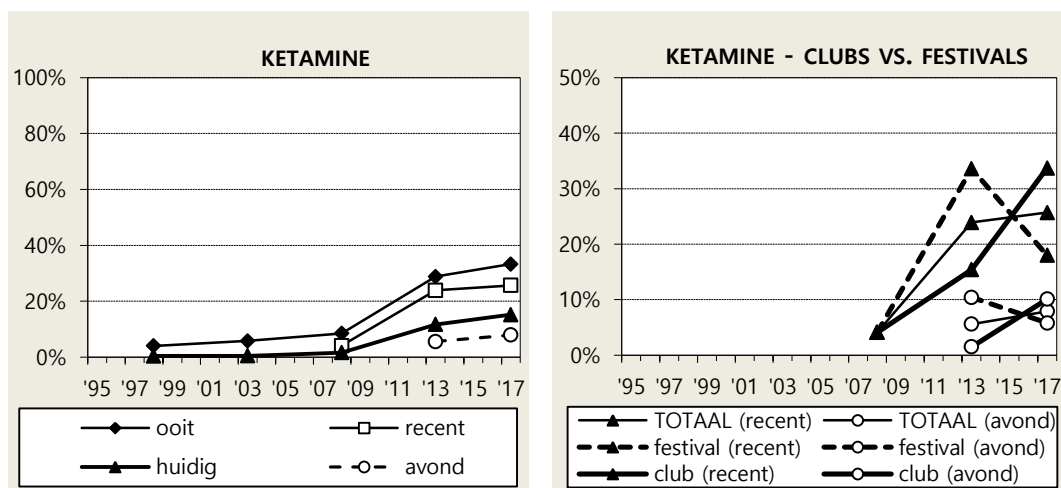

Voor GHB is gekeken naar het gebruik op de *totale* uitgaansavond (voor, tijdens en/of na het uitgaan). Voor de totale groep uitgaanders bleef het gebruik tussen 2013 en 2017 gelijk. Onder clubbers lijkt sprake te zijn van een stijging, maar het verschil is niet significant en onder festivalgangers is er sprake van een daling (van 7% naar 2%).

4.3.9 Ketamine

Over de hele periode stijgt het *recente* gebruik van ketamine, maar tussen 2008 en 2013 is er een flinke sprong 4% naar 24%. In 2017 ligt dit met 26% vrijwel op hetzelfde niveau. Maar ook bij ketamine is hetzelfde patroon te zien als bij de middelen die hiervoor zijn besproken. Het *recente* ketaminegebruik onder clubbers steeg (van 15% naar 34%), terwijl dit onder festivalgangers daalde (van 34% naar 18%). In 2017 is het

aandeel recente gebruikers van ketamine dus groter onder clubbers dan festivalgangers, terwijl dit in 2013 andersom was.

Net als bij GHB is bij ketamine gekeken naar het gebruik op de *totale* uitgaansavond/dag. Voor de totale groep uitgaanders lijkt het gebruik van ketamine wat toegenomen, maar het verschil is niet significant. Onder clubbers is er sprake van een sterke stijging (van 2% naar 10%) en onder festivalgangers lijkt er sprake te zijn van een daling, maar ook dit verschil is niet significant.

Clubbers en festivalgangers (ravers) vergeleken

Wanneer we naar trends in *recent gebruik* van de zes 'partydrugs' (ecstasy, cocaïne, amfetamine, lachgas, GHB en ketamine) kijken valt op dat de gebruikscijfers van deze zes middelen tussen 2013 en 2017 nauwelijks zijn veranderd voor de totale groep uitgaanders. Recent gebruik van ecstasy en GHB is iets gedaald, maar de gebruikscijfers van de andere middelen liggen in 2017 vrijwel op hetzelfde niveau als in 2013. Wanneer we de gebruikscijfers van clubbers en festivalgangers apart bekijken zien we echter een verschuiving. Voor de meeste 'partydrugs' is het recente gebruik onder clubbers hoger in 2017 dan in 2013, terwijl onder festivalgangers de gebruikscijfers in 2017 lager zijn dan onder ravers in 2013. Alleen het recente gebruik van ecstasy onder clubbers is niet veranderd.

Een eerste verklaring voor deze verschuiving zou kunnen zijn dat de algemene kenmerken van clubbers en festivalgangers zijn veranderd tussen 2013 en 2017.

- Wat betreft **geslacht** is voor de totale groep uitgaanders geen verschil tussen 2013 en 2017. Onder clubbers is het aandeel mannen en vrouwen ook weinig veranderd, maar onder festivalgangers is het aandeel mannen wel flink gedaald in 2017 ten opzichte van ravers in 2013 (57% versus 45%).
- Wat betreft **leeftijd** is de totale groep uitgaanders gemiddeld een jaar ouder in 2017 vergeleken met 2013. Deze trend zien we zowel onder clubbers als festivalgangers.
- Onder de totale groep uitgaanders is het aandeel **studenten** gedaald en ook dit geldt voor zowel clubbers als festivalgangers ongeveer in dezelfde mate. Andersom is voor zowel de totale groep, als

voor beide uitgaansgroepen afzonderlijk het aandeel **werkenden** in 2017 groter dan in 2013.

- Wanneer we naar **woonplaats** kijken, blijkt het aandeel Amsterdammers onder de totale groep uitgaanders in 2017 kleiner dan in 2013 (59% versus 66%). Wanneer we clubbers en festivalgangers apart bekijken is er echter sprake van tegengestelde trends. Onder clubbers is het aandeel Amsterdammers namelijk gestegen (65% versus 77%) en onder festivalgangers gedaald (66% versus 43%).
- Wat betreft **etniciteit** is er onder de totale groep geen verandering te zien, ook niet als we clubbers en festivalgangers apart bekijken.

Over het geheel genomen zijn de kenmerken van de totale groep uitgaanders tussen 2013 en 2017 dus wel wat veranderd (wat ouder, minder Amsterdammers, minder studenten en meer werkenden). Maar omdat er alleen wat betreft woonplaats sprake is van een tegengestelde trend (meer Amsterdammers onder clubbers en minder Amsterdammers onder festivalgangers) is het niet aannemelijk dat de verschuiving in gebruikscijfers volledig toegeschreven kan worden aan veranderingen in de algemene kenmerken van clubbers en festivalgangers.

Een tweede verklaring zou kunnen zijn dat we andere typen clubs en festivals hebben bezocht in 2013 en 2017: een verandering in setting.

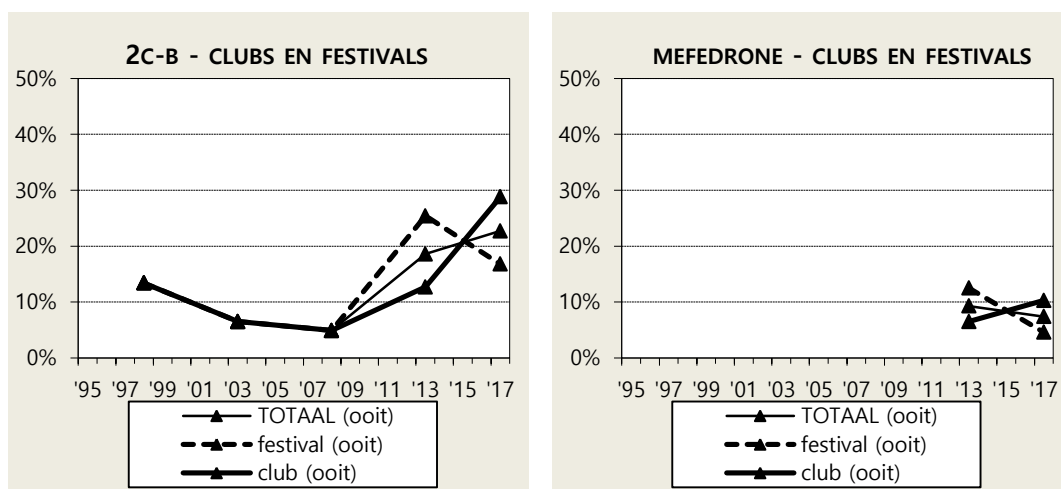
- Wanneer we de type clubs met elkaar vergelijken valt op dat in 2013 meer mainstream clubs zijn bezocht dan in 2017. Door diverse ontwikkelingen (verruimde openingstijden, nieuwe clubs die zich buiten het centrum vestigen) is het upper- en underground segment anno 2017 vergeleken met 2013 echter ook veel meer vertegenwoordigd in het clubleven. Dat andere type clubs zijn bezocht past dus ook bij de ontwikkeling die het uitgaansleven heeft doorgemaakt.
- Wat betreft de festivals is eenzelfde redenering mogelijk. In 2013 werden, op een enkel festival na, vooral raves bezocht omdat deze toen op een hoogtepunt waren. In 2017 wordt ook nog wel in de buitenlucht gefeest, maar worden raves nauwelijks nog georganiseerd. In plaats daarvan is het aantal festivals enorm gegroeid, in trek bij een breder publiek en is sprake van toenemende regelgeving. De verandering van raves naar festivals past ook bij de ontwikkeling die het uitgaansleven heeft doorgemaakt.

Het uitgaansleven is dus constant in beweging: waar de festivals juist strakker zijn georganiseerd, hebben de clubs juist meer ruimte gekregen. Het lijkt erop dat de afgelopen vier jaar de clubs en festivals/raves van karakter zijn veranderd en de clubs anno 2017 het 'ruigere' karakter van de raves anno 2013 hebben overgenomen en dat dit terug te zien is in de gebruikscijfers. Er lijkt dus niet zo zeer sprake te zijn van een verandering in steekproef, maar meer een verschuiving in setting.

4.3.10 NPS (4-FA, 2C-B en mefedrone)

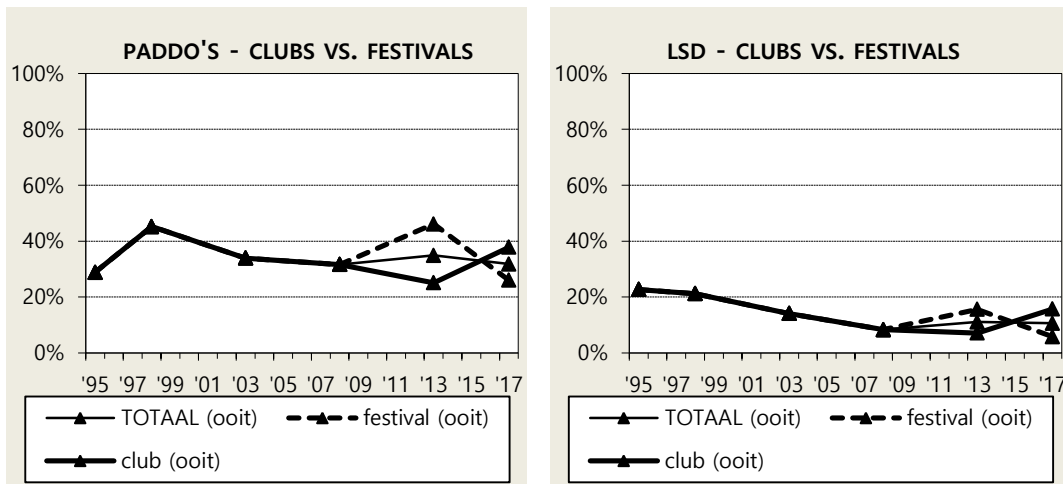
Gedetailleerde gegevens over het gebruik van 4-FA zijn pas beschikbaar sinds 2013 toen het middel in populariteit steeg. Tussen 2013 en 2017 is het aandeel *recente* gebruikers ruim verdubbeld (van 14% naar 34%). Het aandeel *recente* gebruikers is zowel onder clubbers als festivalgangers gestegen, maar wel veel sterker onder clubbers (van 9% naar 37%) dan festivalgangers (van 20% naar 30%).

Het *ooit-gebruik* van 2C-B daalde tussen 1998 en 2008 en steeg vervolgens in 2013 flink (van 5% naar 19%). In 2017 ligt het aandeel ooit-gebruikers bijna op hetzelfde niveau als in 2013. Er heeft echter wel een verschuiving plaatsgevonden. Het *ooit-gebruik* onder clubbers steeg namelijk van 13% naar 29% en daalde onder festivalgangers van 25% naar 17%. Het ooit-gebruik van mefedrone voor de totale groep bleef bijna gelijk, maar het aandeel gebruikers onder festivalgangers is flink gedaald (van 13% naar 5%).

4.3.11 Psychedelica (paddo's en lsd)

Het *ooit-gebruik* van paddo's liet een inmiddels bekende piek zien in 1998 en is vervolgens teruggelopen tot 32% in 2008. In 2013 steeg het ooit-gebruik licht naar 35%, maar in 2017 ligt het weer op hetzelfde niveau als in 2008. Er is wel een verschuiving te zien tussen clubbers en festivalgangers: het aandeel ooit-gebruikers is onder clubbers gestegen van 25% naar 38% en onder festivalgangers gedaald van 46% naar 26%. Het gebruik van LSD daalde gestaag sinds 1995, maar is vrij stabiel sinds 2008. Hoewel het aandeel ooit-gebruikers onder de totale groep uitgaanders in 2017 niet is veranderd ten opzichte van 2013, is ook bij dit middel een verschuiving te zien, waarbij het aandeel onder clubbers flink is gestegen en onder festivalgangers juist is gedaald.

4.3.12 Straatdrugs (heroïne en crack)

In 2017 zijn er nauwelijks uitgaanders die ooit heroïne of crack hebben gebruikt. In 1995 had nog 7% van de uitgaanders ooit weleens heroïne en 11% weleens crack gebruikt. In 2017 is dat respectievelijk 1% en 4%.

5 Samenvatting

In 2017 deden 639 bezoekers van het Amsterdamse uitgaansleven mee aan de Antenne survey: 312 clubbers en 327 festivalgangers. Vier jaar geleden richtte Antenne zich ook op uitgaanders en werden zowel bezoekers van clubs als bezoekers van raves geënkquêteerd. Anno 2017 zijn raves naar de achtergrond verdwenen, maar nemen festivals een prominente plek in in het uitgaansleven van jonge Amsterdammers. In 2017 zijn daarom clubs en festivals in Amsterdam bezocht. De clubbers en festivalgangers zijn gemiddeld 26 jaar en iets meer dan de helft is vrouw (53%). De meeste uitgaanders (75%) hebben een westerse achtergrond, zes op de tien (59%) wonen in Amsterdam en de helft (52%) is student. Tussen bezoekers van clubs en festivalgangers zijn veel overeenkomsten: clubbers wonen alleen wat vaker in Amsterdam.

Ooit-gebruik en startleeftijd

Vrijwel alle uitgaanders hebben *ooit* alcohol gedronken (afgerond 100%). Op de tweede en derde plaats staan cannabis (90%) en tabak (89%). Daarna komen de stimulantia. Vier op de vijf uitgaanders hebben weleens xtc-pillen (80%) en/of MDMA-

poeder (59%) gebruikt (samen genomen 81%), gevolgd door cocaïne (50%) en amfetamine (43%). Bij de narcosemiddelen scoort het *ooit-gebruik* van lachgas het hoogst (71%), flink hoger dan ketamine (33%) en GHB (22%). Van de Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS) is 4-FA veruit het meest gebruikte middel (48%), daarna 2C-B (23%) en mefedrone (7%). Bij de overige middelen staat het *ooit-gebruik* van paddo's bovenaan (32%), gevolgd door slaap- en kalmeringsmiddelen (25%), Ritalin (22%), LSD (11%), crack (4%) en DMT (3%). Ooit-gebruik van methamfetamine (1%) en heroïne (1%) komt nauwelijks voor.

De gemiddelde leeftijd bij het eerste gebruik (de startleeftijd) van deze middelen ligt het laagst voor alcohol (15 jaar), tabak (16 jaar) en cannabis (17 jaar). Daarna komen XTC-pillen en lachgas (21 jaar), cocaïne en amfetamine (22 jaar), 4-FA en ketamine (23 jaar) en GHB (24 jaar).

Huidig gebruik van tabak, alcohol en cannabis

Bijna alle uitgaanders (97%) zijn *huidige* drinker (laatste maand), zes op de tien (61%) *huidige* roker en vier op de tien (43%) *huidige* blower. Alcohol wordt door de meeste *huidige* drinkers 1 of 2 dagen per week (43%) of 3 of 4 dagen per week (26%) gedronken. Op een 'drinkdag' worden gemiddeld 5 glazen alcohol gedronken. Een klein deel (3%; 3% van de totale groep) is dagelijkse drinker. Daarmee vergeleken ligt het aandeel dagelijkse rokers (37%; 23% van de totale groep) een stuk hoger. Tegelijkertijd zijn er opmerkelijk veel 'gelegenhedrokers': bijna de helft van de *huidige* rokers (48%) rookt maximaal 2 dagen per week. Gemiddeld worden 7 sigaretten gerookt op een 'rookdag'. Twee derde van de *huidige* blowers (67%) rookt minder dan 1 dag per week een joint, maar er is ook een deel (8%; 4% van de totale groep) dat dagelijks blout. Gemiddeld wordt 1 joint gerookt op een 'blowdag'.

Aan de *huidige* gebruikers van tabak, alcohol en cannabis is gevraagd of zij zelf vinden dat zij te veel of te vaak roken, drinken en blowen. Onder *huidige* rokers is dit aandeel het grootst (63%), gevolgd door alcohol (46%) en daarna cannabis (22%).

Recent gebruik stimulantia en narcosemiddelen

Omdat andere middelen over het algemeen minder frequent worden gebruikt, is het *recente* gebruik (laatste jaar) bekeken. *Recent* gebruik is met 66% het hoogst voor XTC-pillen, gevolgd door lachgas (52%). Cocaïne, 4-FA en amfetamine liggen alle drie

ongeveer op hetzelfde niveau (respectievelijk 39%, 34% en 31%). Daarna komen ketamine (26%) en GHB (13%).

Wat betreft gebruiksfrequentie laten XTC-pillen, cocaïne en amfetamine min of meer hetzelfde patroon zien: iets minder dan de helft van de *recente* gebruikers nam deze middelen het laatste jaar maximaal 4 keer, maar er zijn er ook (tussen de 20% en 27%) die ze het laatste jaar relatief vaak hebben gebruikt (meer dan 10 keer). Ook onder *recente* gebruikers van lachgas, ketamine, GHB en 4-FA zijn er die deze middelen het laatste jaar meer dan 10 keer hebben gebruikt (respectievelijk 14%, 20%, 20% en 10%), maar bij deze middelen is het aandeel *recente* gebruikers dat maximaal 4 dagen heeft gebruikt groter (tussen de 53% en 63%). Over het algemeen worden XTC-pillen, cocaïne en amfetamine dus wat frequenter gebruikt dan 4-FA en de narcosemiddelen. Dit lijkt ook samen te gaan met een groter aandeel *recente* gebruikers die vinden dat zij het middel te veel of te vaak gebruiken. Van de *recente* gebruikers van XTC-pillen, cocaïne en amfetamine vindt respectievelijk 24%, 28% en 20% dat zij dit middel te veel of te vaak gebruiken, terwijl dit percentage voor de andere middelen varieert tussen de 9% en 14%.

Verschillen tussen subgroepen

Voor diverse achtergrondkenmerken is bekeken of er verschillen zijn tussen subgroepen in *huidig* gebruik van tabak, alcohol en cannabis en *recent* gebruik van stimulantia en narcosemiddelen. Allereerst is bekeken of er verschillen zijn tussen clubbers en festivalgangers. Het aandeel *huidige* rokers en *huidige* drinkers verschilt niet tussen clubbers en festivalgangers, maar clubbers zijn wel vaker *huidige* blower en roken ook iets meer sigaretten op een 'rookdag' dan festivalgangers. In *recent* gebruik van stimulantia en narcosemiddelen scoren clubbers en festivalgangers even hoog voor ecstasy en 4-FA, maar voor de overige middelen geldt dat clubbers vaker *recente* gebruikers zijn dan festivalgangers. Voor de overige kenmerken zijn de opvallendste verschillen tussen subgroepen:

- Mannen zijn vaker *huidige* blower en drinken gemiddeld 2 glazen meer op een 'drinkdag' dan vrouwen. In *recent* gebruik van stimulantia en narcosemiddelen scoren mannen hoger op ecstasy, cocaïne, amfetamine, GHB en ketamine.
- Jongere uitgaanders zijn vaker *huidige* roker en *huidige* blower en drinken gemiddeld wat meer dan oudere uitgaanders (waarbij de scheidinglijn rond 25 jaar ligt). Onder uitgaanders die jonger zijn dan 20 jaar is het aandeel *recente* gebrui-

kers van cocaïne, 4-FA, amfetamine en GHB kleiner dan onder uitgaanders die ouder zijn. Verder valt op dat het aandeel *recente* gebruikers van cocaïne onder twintigers en begin-dertigers bijna even groot is, terwijl voor amfetamine, 4-FA en GHB geldt dat het aandeel *recente* gebruikers onder twintigers groter is dan onder begin-dertigers.

- Studenten zijn vaker *huidige* rokers en *huidige* blowers en drinken en blowen gemiddeld wat meer op een 'drinkdag' en 'blowdag' dan werkenden (die gemiddeld bijna 7 jaar ouder zijn dan studenten). Verder is het aandeel *recente* gebruikers van ecstasy, 4-FA en lachgas groter onder studenten.
- Onder westerse uitgaanders is het aandeel *huidige* drinkers groter dan onder niet-westerse uitgaanders en zij drinken ook wat meer. In *recent* gebruik van stimulantia en narcosemiddelen scoren westerse uitgaanders hoger op ecstasy, amfetamine, ketamine en 4-FA.
- Wat betreft woonplaats zijn Amsterdammers iets vaker *huidige* drinkers vergeleken met niet-Amsterdammers. Ook scoren Amsterdammers hoger op *recent* gebruik van cocaïne, amfetamine, GHB, ketamine en 4-FA.

Middelengebruik tijdens het uitgaan

De meeste uitgaanders gaan met enige regelmaat stappen, ruim de helft (52%) ging de laatste maand zelfs ten minste 4 keer uit (de 'vaste stappers'). Driekwart (75%) van de uitgaanders gaat meestal uit in Amsterdam (binnen of buiten het centrum). De rest gaat meestal uit buiten Amsterdam, maar dit zijn voornamelijk ook uitgaanders die niet in Amsterdam wonen. Het type uitgaansgelegenheden dat door uitgaanders wordt bezocht is divers: discotheken/clubs, feestjes bij vrienden/kennissen, festivals en cafés, kroegen en bars worden vaak bezocht. Van de uitgaanders heeft 16% zich het laatste jaar weleens onveilig gevoeld tijdens het uitgaan in Amsterdam.

Aan de clubbers en festivalgangers is gevraagd naar hun middelengebruik voor, tijdens en na het uitgaan op de avond/dag van het onderzoek. Toen dronk (voor, tijdens en/of na) 89% van de uitgaanders alcohol (gemiddeld 8 glazen) en rookte bijna de helft (49%). Verder gebruikte een flink deel ecstasy (35%), gevolgd door cannabis (20%), amfetamine (11%), cocaïne (10%), MDMA-poeder (10%), lachgas (9%), ketamine (8%), 4-FA (8%), GHB (4%) en slaap- en kalmeringsmiddelen (3%). Het gebruik van tabak, alcohol en cannabis op de uitgaansavond/dag verschilde niet tussen clubbers en

festivalgangers, het gebruik van ecstasy en lachgas was hoger onder festivalgangers en het gebruik van amfetamine en speed was hoger onder clubbers.

Trends in middelengebruik

Dit is de zesde keer (1995, 1998, 2003, 2008, 2013 en 2017) dat uitgaanders onderwerp zijn van de Antenne survey, waardoor trends op de lange termijn inzichtelijk worden. Vergeleken met de survey van 2013 zijn de uitgaanders van 2017 een jaar ouder. Dit is waarschijnlijk vooral te verklaren door een toename van het aantal werkenden vergeleken met 2013. Verder is het aandeel Amsterdammers afgenomen, wat niet opmerkelijk is omdat festivals in Amsterdam ook erg populair zijn onder jongeren en jongvolwassenen uit andere steden en dorpen. De belangrijkste trends voor het *huidige* gebruik van tabak, alcohol en cannabis en *recente* gebruik van andere middelen zijn:

- Sinds 1995 is het aandeel *huidige* rokers vrij stabiel, maar het aandeel dagelijkse rokers is bijna gehalveerd. Ten opzichte van 2013 zijn er in 2017 geen opvallende ontwikkelingen.
- Het aandeel *huidige* drinkers ligt al jaren op hetzelfde niveau: bijna alle uitgaanders hebben de laatste maand gedronken. Sinds 2008 daalt het aandeel riskante drinkers en deze trend heeft zich in 2017 doorgezet. Daarnaast is in 2017 de gemiddelde gebruikshoeveelheid en het aandeel uitgaanders dat alcohol dronk tijdens het uitgaan lager dan in 2013.
- In 2013 steeg het aandeel *huidige* blowers. In 2017 bleef dit gelijk, net als de gebruikshoeveelheid en het aandeel riskante blowers.
- In 2013 steeg het aandeel *recente* gebruikers van ecstasy sterk. In 2017 daalde dit licht, maar nog steeds is het aandeel bijna twee keer zo groot als in 2008. Het gebruik van ecstasy tijdens het uitgaan steeg ten opzichte van 2013.
- Het *recente* gebruik van cocaïne daalde in 2003, steeg vervolgens weer flink in 2013 en ligt in 2017 vrijwel op hetzelfde niveau als vier jaar geleden. Ook het gebruik van cocaïne tijdens het uitgaan bleef tussen 2013 en 2017 stabiel.
- *Recent* gebruik van amfetamine laat hetzelfde patroon zien als cocaïne: een daling in 2003, gevolgd door een flinke stijging in 2013 en een stabilisatie in 2017. Het gebruik van amfetamine tijdens het uitgaan steeg in 2017 ten opzichte van 2013.

- Lachgasgebruik in het laatste jaar verviervoudigde tussen 2008 en 2013 en lag in 2017 vrijwel op hetzelfde niveau als in 2013. Gebruik tijdens het uitgaan nam wel flink af ten opzichte van 2013.
- *Recent* gebruik van GHB verdubbelde in 2013 en daalde vervolgens in 2017 weer licht. Gebruik van GHB op de uitgaansavond/dag bleef gelijk.
- Het gebruik van ketamine in het laatste jaar steeg enorm tussen 2008 en 2013, maar in 2017 bleef het aandeel *recente* gebruikers stabiel, net als het aandeel dat ketamine gebruikte op de uitgaansavond/dag.
- Tussen 2013 en 2017 is het aandeel *recente* gebruikers van 4-FA ruim verdubbeld. Ook het gebruik op de uitgaansavond/dag steeg. Recent gebruik van de NPS 2C-B en mefedrone veranderde niet tussen 2013 en 2017.
- Het *recente* gebruik van paddo's piekte in 1998 en 2013, maar in 2017 is het aandeel weer gedaald. Het aandeel *recente* gebruikers van LSD steeg in 2013 flink en lag in 2017 op hetzelfde niveau.

Trends clubbers versus festivalgangers

Bovenstaande trends gelden voor de gehele groep uitgaanders, dus clubbers en festivalgangers samen. Wat opvalt is dat er in *recent* gebruik van stimulantia en narcosemiddelen tussen 2013 en 2017 weinig is veranderd. Echter, wanneer de gebruikscijfers van clubbers en festivalgangers (in 2013: ravers) apart worden bekeken valt te zien dat het *recente* gebruik onder clubbers is gestegen en onder festivalgangers is gedaald (dit geldt alleen niet voor ecstasy). Een mogelijke verklaring voor deze verschuiving zou (volledig) kunnen liggen in veranderingen in de algemene kenmerken van clubbers en festivalgangers. Er is echter alleen sprake van een tegengestelde trend wat betreft woonplaats (meer Amsterdammers in clubs, minder Amsterdammers op festivals dan op raves in 2013). Aannemelijker is dan ook dat de setting van clubs en festivals is veranderd tussen 2013 en 2017. Vergeleken met de raves van 2013 worden festivals in 2017 veel strakker georganiseerd, terwijl de clubs in 2017 juist meer ruimte hebben gekregen. Het lijkt erop dat de afgelopen vier jaar de clubs en festivals/raves van karakter zijn veranderd en de clubs anno 2017 de 'ruigere' sfeer van de raves anno 2013 hebben overgenomen en dat dit terug te zien is in de gebruikscijfers. Er lijkt dus niet zozeer sprake te zijn van een verandering in steekproef, maar meer een verschuiving in setting.

V

PREVENTIE INDICATOREN

1	Testservice	157
1.1	Aangeboden monsters.....	1589
1.2	Ecstasy.....	159
1.2.1	Testresultaten XTC-pillen	160
1.2.2	Testresultaten MDMA-poeders.....	161
1.3	Cocaïne.....	162
1.3.1	Testresultaten cocaïne-poeders.....	163
1.4	Amfetamine.....	164
1.4.1	Testresultaten amfetamine-poeders.....	165
1.5	Ketamine.....	166
1.5.1	Testresultaten ketamine-poeders.....	166
1.6	GHB	167
1.6.1	Testresultaten GHB-vloeistoffen	168
1.7	LSD	168
1.7.1	Testresultaten LSD-papertrips.....	169
1.8	2C-B	169
1.8.1	Testresultaten 2C-B-pillen	170
1.9	4-FA	170
1.9.1	Testresultaten 4-FA-pillen	171
1.9.2	Testresultaten 4-FA-poeders.....	171
1.10	Overige monsters.....	172
2	Samenvatting	174

Preventie indicatoren leveren indirecte informatie over (trends in) middelengebruik in Amsterdam. Het zijn cijfers over testresultaten van drugs die door gebruikers bij de **testservice** van Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam worden aangeboden. Deze cijfers zijn op zichzelf niet representatief voor de gehele Amsterdamse gebruikerspopulatie of drugsmarkt, maar kunnen over een reeks van meerdere jaren bezien, wel aanwijzingen verschaffen over veranderingen en verschuivingen in middelengebruik. In de tekst worden de belangrijkste resultaten weergegeven. Meer gedetailleerde gegevens zijn te vinden in de tabellen in bijlage C.

1 Testservice

De drugstestservice van Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam is onderdeel van het landelijke Drugs Informatie en Monitoring Systeem (DIMS). In 2017 konden gebruikers de samenstelling en zuiverheid van XTC-pillen en andere drugs laten testen op maandag-, dinsdag-, woensdag-, donderdag- en vrijdagavond en zaterdagmiddag.⁷⁹ Bij de testservice worden kenmerken van XTC-pillen (afmeting, vorm, kleur, logo) vergeleken met een lijst van reeds geanalyseerde pillen waarvan de inhoud bekend is. Daarnaast wordt bij pillen en poeders een zuurtest gedaan. Wordt de pil niet herkend en/of geeft de zuurtest een negatieve uitslag, dan wordt de mogelijkheid geboden het monster naar het laboratorium door te sturen. Niet alle gebruikers kiezen voor deze optie en bij het DIMS kunnen ook niet altijd alle doorgestuurde monsters worden geanalyseerd vanwege capaciteit.

De testservice houdt cijfers bij van het aantal en de soorten drugsmonsters die worden aangeboden. De testresultaten worden in vijf categorieën gerapporteerd:

1. Het monster bevat **uitsluitend de werkzame stof** waarvoor het is gekocht.

⁷⁹ Het aantal dagdelen waarop de drugstestservice is geopend is in 2016 en 2017 gestegen ten opzichte van 2015. In 2015 was de testservice van Jellinek Preventie één dagdeel per week open. In 2016 is de GGD Amsterdam gestart met een testservice die, net als de testservice van Jellinek Preventie, drie dagdelen per week is geopend. De GGD Amsterdam nam de testservice in 2016 over van het Adviesburo Drugs. In 2017 was de testservice op dezelfde dagen en momenten geopend als in 2016.

2. Het monster bevat **voornamelijk de werkzame stof** waarvoor het is gekocht.⁸⁰
3. Het monster bevat voornamelijk of uitsluitend **andere werkzame stoffen**.
4. Het monster bevat (1) geen enkele werkzame stof, (2) niet-gekwantificeerde andere werkzame stoffen, waardoor niet is vast te stellen wat de belangrijkste werkzame stof is of (3) de testuitslag is niet geregistreerd. Dit is de categorie **overig**.
5. Het monster is **niet geanalyseerd**.⁸¹

De categorie 'overig' is een restcategorie en zegt niet zo veel. Daarom wordt in de tekst geen aandacht besteed aan deze categorie. Bij de berekening van percentages wordt de categorie 'niet-geanalyseerd' buiten beschouwing gelaten.

Begrippen testresultaten

Hieronder worden een aantal begrippen met betrekking tot de testresultaten nader toegelicht.

Werkzame stof

De actieve stoffen in een monster. Monsters kunnen de werkzame stof bevatten waarvoor het middel is gekocht, maar kunnen ook werkzame stoffen bevatten waarvoor het middel **niet** is gekocht. Een monster kan bijvoorbeeld als 4-FA zijn gekocht, maar ook (of uitsluitend) MDMA bevatten.

Zuiverheid

Een monster is zuiver (categorie 1) wanneer een monster **geen** andere stof bevat dan de stof waarvoor het middel is gekocht. Monsters in categorie 2 zijn niet zuiver, maar bevatten **voornamelijk** de stof waarvoor het middel is gekocht en een beperkte hoeveelheid andere werkzame stoffen of bijproducten.

Vervuiling

Monsters kunnen andere werkzame stoffen bevatten dan waarvoor het middel is gekocht. Dit wordt vervuiling genoemd.

Dosering

De hoeveelheid werkzame stof in een monster. Dit wordt in de tekst alleen weergegeven voor de werkzame stof waarvoor het monster is gekocht. De dosering wordt voor pillen uitgedrukt in milligram, voor vloeistoffen in milligram per milliliter, voor papertrips in microgram en voor poeders in volumepercentage. Vrijwel alle poeders bestaan uit een psychoactieve base en een inactief zout. Voor de dosering wordt alleen het psychoactieve deel gemeten. Dit kan door de aanwezigheid van zout nooit 100% zijn.

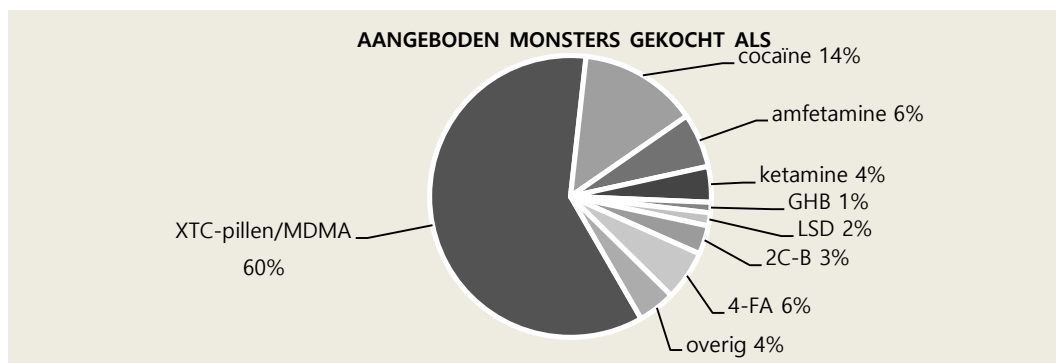
⁸⁰ Het monster bevat naast de stof waarvoor het is gekocht ook andere stoffen. Het gewicht of volumepercentage van de stof waarvoor het is gekocht is echter het grootst. Onder deze categorie vallen ook monsters die, naast de stof waarvoor het is gekocht, ook relatief onschuldige bijproducten bevatten.

⁸¹ Er zijn verschillende redenen waarom een monster niet wordt geanalyseerd, waaronder: (1) de gebruiker kiest ervoor om (de benodigde hoeveelheid van) het monster niet door te laten sturen of (2) er is een stop op de analyse van het middel door beperkte laboratoriumcapaciteit (bijvoorbeeld bij GHB en LSD).

1.1 Aangeboden monsters

In 2017 werden in totaal **3.973** drugsmonsters aangeboden bij Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam. Dat is 12% meer dan in 2016 (3.553 drugsmonsters) en 76% meer dan in 2015 (2.257 drugsmonsters). De flinke stijging ten opzichte van 2015 komt doordat de data van de testservice van de GGD Amsterdam sinds 2016 ook wordt meegenomen. Vóór 2016 was alleen zicht op de data van de testservice van Jellinek Preventie.

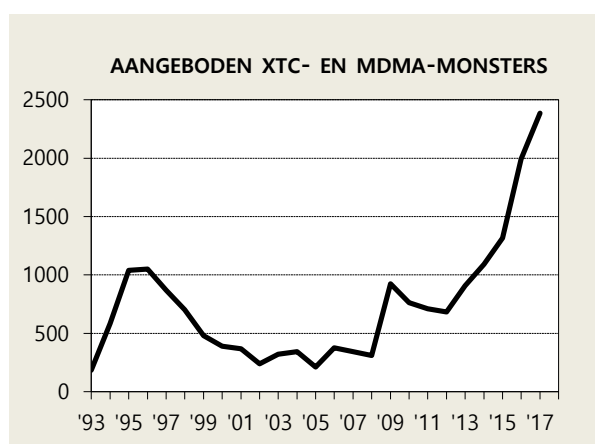
Net als in voorgaande jaren werden in 2017 verreweg de meeste aangeboden monsters gekocht als XTC of MDMA (60%), gevolgd door cocaïne (14%). In 2015 en 2016 steeg het aandeel aangeboden 4-FA-monsters flink, maar in 2017 daalde het aandeel 4-FA-monsters weer (van 11% in 2016 naar 6% in 2017).

In de volgende paragrafen bespreken we de testresultaten van de negen categorieën drugsmonsters uit de voorgaande figuur.

1.2 Ecstasy

Het aantal aangeboden monsters dat werd gekocht als XTC of MDMA lag na de eeuwwisseling jarenlang op circa 300 per jaar. Vervolgens piekte het aantal XTC- en MDMA-monsters tot ruim 900 in 2009, waarna het aantal weer daalde. Vanaf 2012 steeg het aantal monsters elk jaar. In diezelfde periode

is ook een aantal keer een Red Alert campagne gestart.

In 2017 werden **2.386** XTC- en MDMA-monsters aangeboden. Vergeleken met de algehele stijging van het aantal drugsmonsters ten opzichte van 2016 (12%), steeg het aantal aangeboden XTC- en MDMA-monsters iets sterker (20%). Veruit de meeste XTC- en MDMA-monsters waren XTC-pillen (90%). De rest van de monsters waren MDMA-poeders (8%) of kristallen (1%). Van de 2.143 XTC-pillen werden er 1.758 direct herkend of in het laboratorium geanalyseerd. Van de 182 MDMA-poeders werden er 165 geanalyseerd.

1.2.1 Testresultaten xtc-pillen

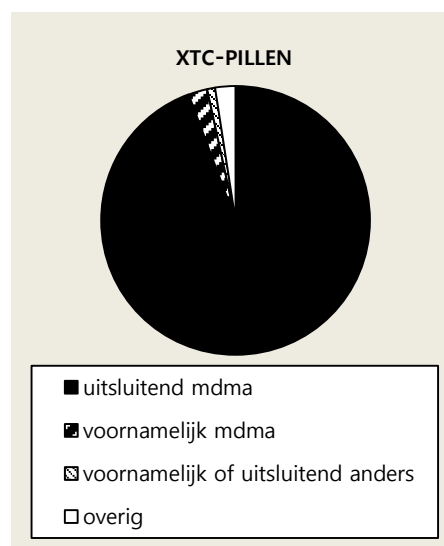
Van de 1.758 herkende of geanalyseerde XTC-pillen was **94%** zuiver. MDMA was in die pillen de enige werkzame stof. Dit percentage lag de laatste jaren stabiel rond de 90% en is dus iets gestegen. Daarnaast bevatte **2%** voornamelijk MDMA met een beperkte hoeveelheid vervuulende stoffen of bijproducten. XTC-pillen die voornamelijk of uitsluitend andere werkzame stoffen bevatten werden nauwelijks aangetroffen (1%).

Vervuulende stoffen

Vervuulende werkzame stoffen⁸² die meer dan eens voorkwamen in XTC-pillen waren: cafeïne (28x), N.N-Dimethyl-MDA (11x), alpha-methoxy-MDMA (10x), 4-FA (8x), 3,4-methylenedioxy-N-methylbenzylamine (6x), MDEA (5x), 2C-B (5x), amfetamine (4x), MDA (4x), levamisol (4x), BK-MDDMA (2x), MDDMA (2x) en methylone (2x).

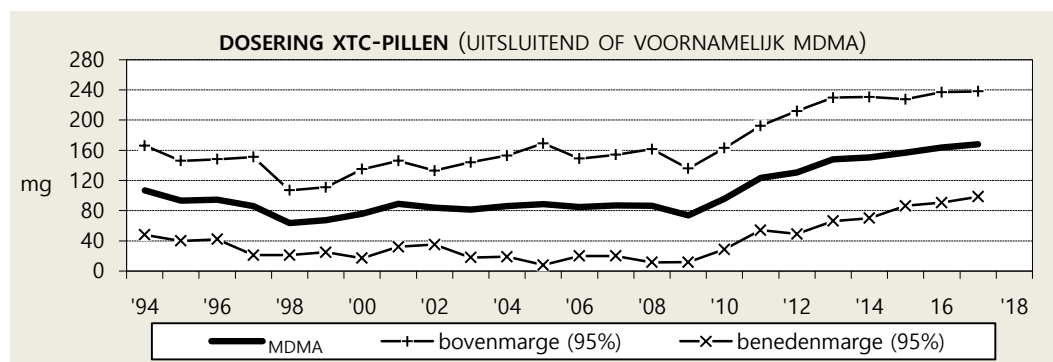
Dosering

XTC-pillen met uitsluitend of voornamelijk MDMA bevatten gemiddeld **168 mg** MDMA. Dit is wederom hoger dan het voorgaande jaar. De toename in de sterkte van XTC-pillen leek tussen 2013 en 2014 te stabiliseren, maar vanaf 2015 zet de stijging toch

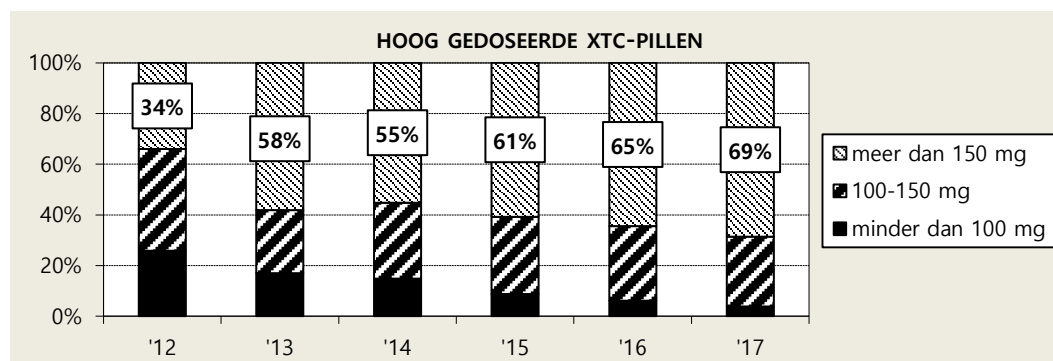

⁸² Zie toelichting pagina 158.

weer gestaagd door. De marges blijven zeer groot: de meeste XTC-pillen in 2017 bevatten tussen de 98 en 238 mg MDMA.⁸³

Ook het aandeel hoog gedoseerde pillen blijft groot. Voorheen sprak men over hoog gedoseerde pillen bij meer dan 140 mg MDMA, maar tegenwoordig wordt al een grens van 150 mg aangehouden. Het aandeel hoog gedoseerde XTC-pillen is de afgelopen jaren ook blijven stijgen. Zo was in 2014 iets meer dan de helft van de XTC-pillen (55%) hoog gedoseerd, terwijl dit aandeel in 2017 ruim twee derde was (69%).

1.2.2 Testresultaten MDMA-poeders

Ook het merendeel van de 165 geanalyseerde MDMA-poeders was zuiver: **90%** bevatte uitsluitend MDMA en **4%** voornamelijk MDMA met lichte vervuilingen. Een klein deel van de MDMA-poeders (5%) bestond voornamelijk uit andere stoffen.

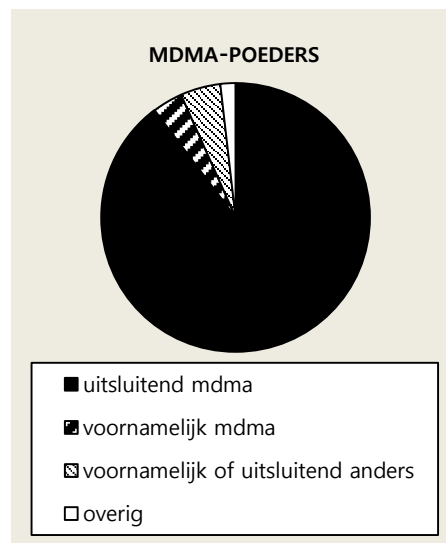
⁸³ De boven- en ondermarge waarbinnen 95% van de pillen statistisch gezien valt, wordt geschat op het gemiddelde plus of min 1.96 maal de standaarddeviatie.

Vervuilende stoffen

De meest voorkomende vervuilende werkzame stof⁸⁴ in MDMA-poeders is cafeïne (3x). Een flink aantal stoffen kwam slechts één keer voor in MDMA-poeders, namelijk: amfetamine, cocaïne, ketamine, lidocaïne, mefedrone, 3-MMC, benzyl-nitril benzylamfetamine, BK-MDDMA, methylone.

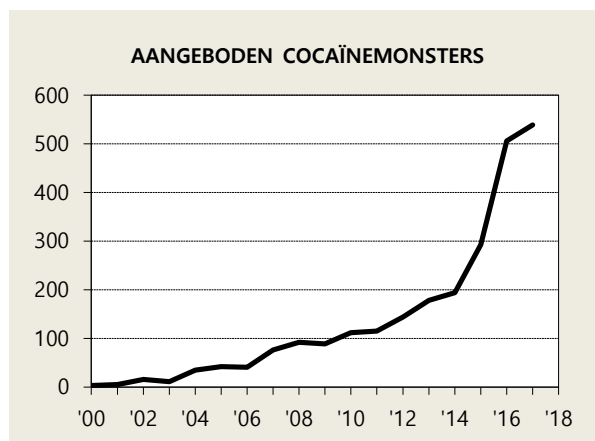
Dosering

De gemiddelde dosering van MDMA-poeders in 2017 was **77%**. Dat is hoog, want het maximale volumepercentage is 84%.⁸⁵ De laatste vijf jaar is de gemiddelde dosering van MDMA-poeders weinig veranderd.

1.3 Cocaïne

Al sinds 2000 wordt in toenemende mate cocaïne aangeboden bij de testservice, maar tussen 2014 en 2016 was ineens een zeer sterke stijging te zien. De 'coke alert' campagne die in 2014 is gestart naar aanleiding van dodelijke ongelukken door als cocaïne verkochte witte heroïne, zal hier mogelijk een rol bij hebben gespeeld.

In 2017 werden **539** cocaïnemonsters aangeboden. Hoewel dit er meer zijn dan in 2016 is deze toename in verhouding minder sterk (7%) dan de algehele stijging van

⁸⁴ Zie toelichting pagina 158.

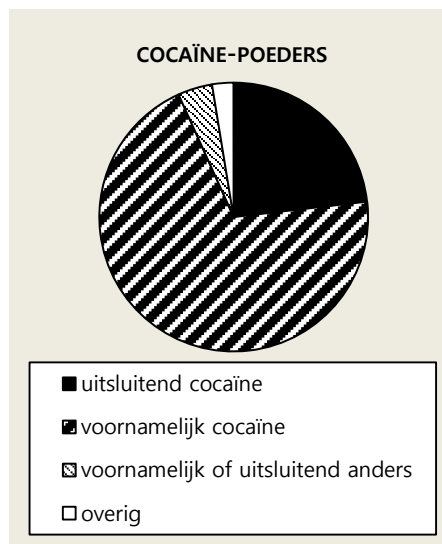
⁸⁵ Vrijwel alle drugs bestaan uit een psychoactieve base en een inactief zout. Voor de dosering wordt alleen het psychoactieve deel gemeten en dat kan door de aanwezigheid van het zout nooit 100% zijn.

het aantal drugsmonsters (12%). Vrijwel alle monsters werden in poedervorm aangeboden. Van 505 aangeboden cocaïne-poeders zijn testresultaten bekend.

1.3.1 Testresultaten cocaïne-poeders

In 2017 werd vergeleken met 2016 bij de geanalyseerde monsters flink vaker zuivere cocaïne aangetroffen (**23%**). Nog steeds bestonden de meeste cocaïnemonsters voornamelijk uit cocaïne met beperkte hoeveelheden andere stoffen of bijproducten (**70%**). Een klein deel van de cocaïne-poeders (4%) bestond voornamelijk uit andere stoffen.

De kwaliteit van cocaïne lijkt de laatste jaren te verbeteren, want het aandeel monsters met uitsluitend of voornamelijk andere werkzame stoffen lag de laatste jaren zo rond de 3%, terwijl dit in 2014 nog 12% was.

Vervuilende stoffen

Net als in voorgaande jaren was levamisol de belangrijkste vervuilende stof.⁸⁶ In totaal bevatten 179 geanalyseerde cocaïnemonsters levamisol, wat neerkomt op 36%. Versnijding met levamisol bestaat al veel langer, maar nam een periode flink toe.⁸⁷ Het aandeel cocaïnemonsters met levamisol is in 2017 echter sterk gedaald ten opzichte van 2015 en 2016, toen respectievelijk in 70% en 50% van de cocaïnemonsters levamisol zat. Het aandeel cocaïnemonsters waarin minimaal tien volumeprocent levamisol werd aangetroffen steeg in de periode 2012-2015 van 18% naar 37%, daalde vervolgens in 2016 naar 17% en lag in 2017 op 16%.

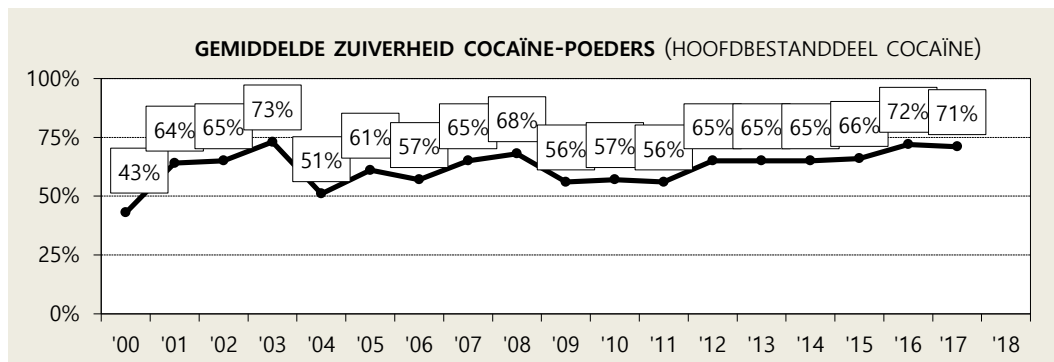
Andere vervuilende werkzame stoffen die meer dan eens voorkwamen in de geanalyseerde cocaïnemonsters waren: cafeïne (38x), fenacetine (22x), hydroxine (12x), ketamine (5x), diltiazem (4x), amfetamine (2x) en benzocaïne (2x).

⁸⁶ Zie toelichting pagina 158.

⁸⁷ CAM (2015).

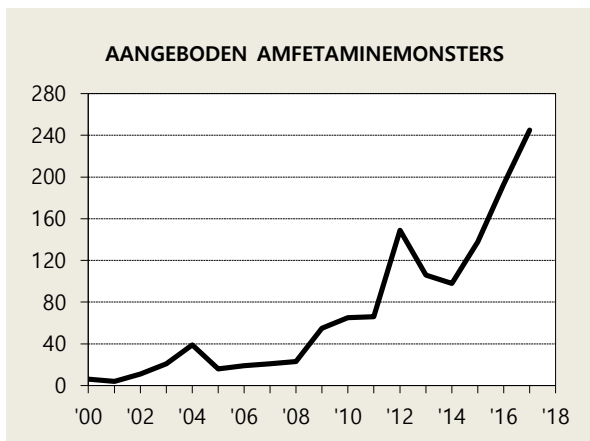
Dosering

De gemiddelde zuiverheid van monsters waarin cocaïne het hoofdbestanddeel vormt lag in 2017 op **71%**. De gemiddelde zuiverheid is vanaf 2016 enkele procentpunten gestegen ten opzichte van de jaren daarvoor en alleen in 2003 lag de gemiddelde zuiverheid hoger. Het maximaal haalbare volumepercentage van cocaïne is 89%.⁸⁸

1.4 Amfetamine

Het aantal aangeboden amfetaminemonsters nam sinds 2000 gestaag toe en na een dip in 2013 en 2014, steeg het aantal aangeboden amfetaminemonsters vanaf 2015 flink. In 2017 werden **245** amfetaminemonsters aangeboden. Vergelijken met de algehele stijging van het aantal drugsmonsters ten opzichte van 2016 (12%), nam het

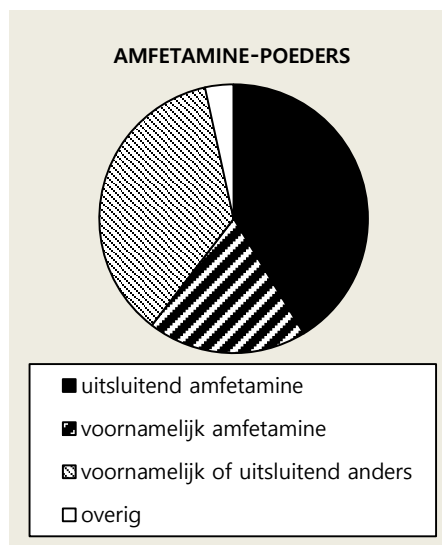
aantal aangeboden amfetaminemonsters nog wat sterker toe (27%). Amfetaminemonsters werden vrijwel altijd aangeboden in de vorm van poeder (98%). Van 235 aangeboden amfetamine-poeders zijn testresultaten bekend.

⁸⁸ Zie voetnoot 85.

1.4.1 Testresultaten amfetamine-poeders

De meeste geanalyseerde amfetamine-poeders bevatten uitsluitend (**41%**) of voornamelijk (**19%**) amfetamine. Ten opzichte van 2015 is dit een flinke verschuiving: toen waren veel minder poeders zuiver (8%) en bestonden meer poeders voornamelijk uit amfetamine (54%).

Het kwam bij amfetamine-poeders relatief vaak voor dat de monsters voornamelijk of uitsluitend uit andere werkzame stoffen bestonden (**36%**). Dit percentage is vrijwel hetzelfde als in 2016, maar flink hoger dan in 2014 en 2015 (respectievelijk 20% en 21%).

Vervuilende stoffen

Cafeïne was de belangrijkste vervuilende werkzame stof in amfetamine-poeders.⁸⁹ In 48% van de geanalyseerde monsters werd dit aangetroffen (113x). Wanneer amfetamine niet het hoofdbestanddeel vormde, bestond het monster vaak voornamelijk uit cafeïne. Andere vervuilende stoffen die meermaals voorkwamen in de geanalyseerde amfetamine-poeders waren: cocaïne (3x), MDMA (2x) en levamisol (2x).

Dosering

Het maximale volumepercentage bij amfetamine is 73%.⁹⁰ De gemiddelde dosering van amfetamine-poeders die uitsluitend of voornamelijk amfetamine bevatten, lag in 2017 op **57%**. Sinds 2013 is dit percentage vrij stabiel.

⁸⁹ Zie toelichting pagina 158.

⁹⁰ Zie voetnoot 85.

Kwaliteit controleren

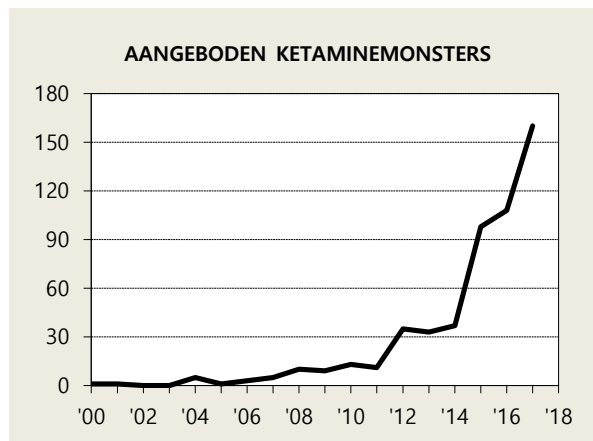
Aan degenen die het afgelopen jaar zelf wel eens xtc-pillen (n = 278), cocaïne (n = 128) of amfetamine (n = 98) hebben gekocht (zie hoofdstuk VI) is gevraagd of ze de kwaliteit van hun gekochte drugs controleren. Iets meer dan één op de vijf uitgaanders die het laatste jaar zelf **xtc-pillen** heeft gekocht (22%) doet dit: 13% maakt gebruik van pillreports.com en 9% gaat naar de testservice. Ruim een derde (35%) zegt gecontroleerde pillen te kopen en 8% laat anderen de pillen controleren. De resterende 36% gebruikt pillen die noch door henzelf, noch door anderen zijn gecontroleerd. De kwaliteit van **cocaïne** wordt veel minder vaak gecontroleerd: ruim driekwart van de uitgaanders die het laatste jaar zelf cocaïne heeft gekocht (78%) laat cocaïne noch door henzelf, noch door anderen controleren. De rest controleerde de kwaliteit via de testservice of met een thuistest (2%), laat anderen de cocaïne controleren of zegt gecontroleerde cocaïne te kopen (17%). Voor **amfetamine** geldt ongeveer hetzelfde patroon: 73% laat amfetamine noch door henzelf, noch door anderen controleren, 20% zegt gecontroleerde amfetamine te kopen, 3% laat anderen de amfetamine controleren en 1% controleert bij de testservice.

1.5 Ketamine

Tot 2008 werden ketaminemonsters nauwelijks aangeboden bij de test-service. In de jaren daarna ging het om ongeveer 10 monsters per jaar en vanaf 2012 om circa 35 monsters per jaar. Vanaf 2015 steeg het aantal aangeboden ketaminemonsters flink en deze stijging zet door.

In 2017 werden **160** monsters aangeboden. Vergelijken met de alge-

hele stijging van het aantal drugsmonsters ten opzichte van 2016 (12%), steeg het aantal aangeboden ketaminemonsters heel sterk (49%). De meeste ketaminemonsters waren poeders (91%), maar er werden ook monsters aangeboden in de vorm van kristallen/staafjes (9%). Van 144 aangeboden ketamine-poeders zijn testresultaten bekend.

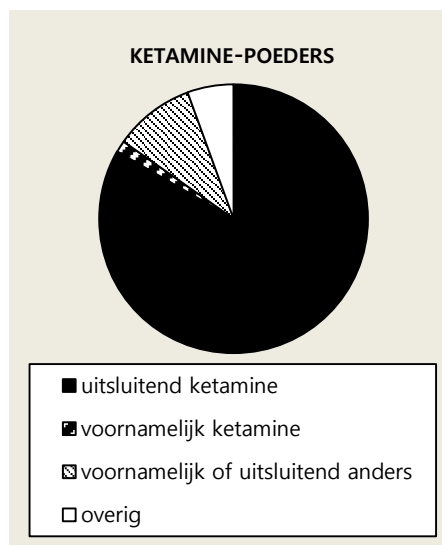

1.5.1 Testresultaten ketamine-poeders

Het merendeel van de geanalyseerde ketamine-poeders bleek zuiver (**83%**) en **1%** bevatte voornamelijk ketamine en een beperkte hoeveelheid andere stoffen. Een op de tien van de monsters (10%) bevatten vooral andere stoffen. In de periode 2012-2016 was het aandeel zuivere ketamine-poeders een stuk lager.

Vervuilende stoffen

Vervuilingen in ketamine-poeders door andere werkzame stoffen waren uiteenlopend.⁹¹ Vervuilingen die meer dan eens voorkwamen zijn lidocaïne (6x) en cafeïne (8x).

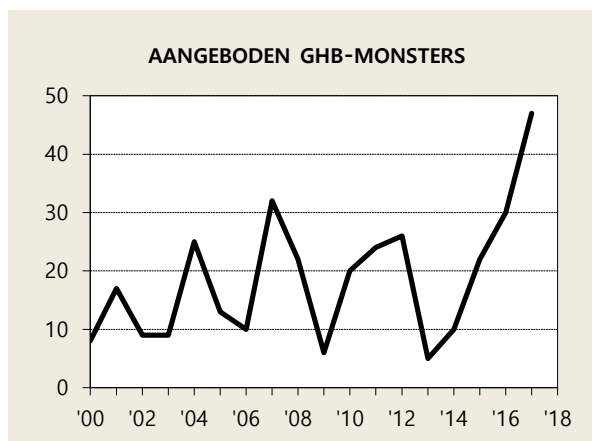
Dosering

In 2017 was de gemiddelde dosering van ketamine-poeders die uitsluitend of voornamelijk ketamine bevatten **78%**, net als in 2016. Dit is vrij hoog, want het maximaal haalbare volumepercentage van ketamine is 87%.⁹²

1.6 GHB

Het aantal aangeboden GHB-monsters verloopt grillig: sommige jaren tientallen, andere jaren slechts enkele. Dit heeft onder meer te maken met beperkte laboratoriumcapaciteit waardoor er met enige regelmaat een stop op de analyse van GHB-monsters is.

In 2017 werden **47** GHB-monsters

⁹¹ Zie toelichting pagina 158.

⁹² Zie voetnoot 85.

aangeboden. Vergeleken met de algehele stijging van het aantal drugsmonsters ten opzichte van 2016 (12%), steeg het aantal aangeboden GHB-monsters heel sterk (57%). Alle GHB-monsters waren vloeistoffen en van alle monsters zijn testresultaten bekend.

1.6.1 Testresultaten GHB-vloeistoffen

Bijna alle GHB-vloeistoffen bleken zuiver (**87%**). De rest van de monsters bevatten ofwel andere werkzame stoffen (4%) ofwel helemaal geen werkzame stof (9%).

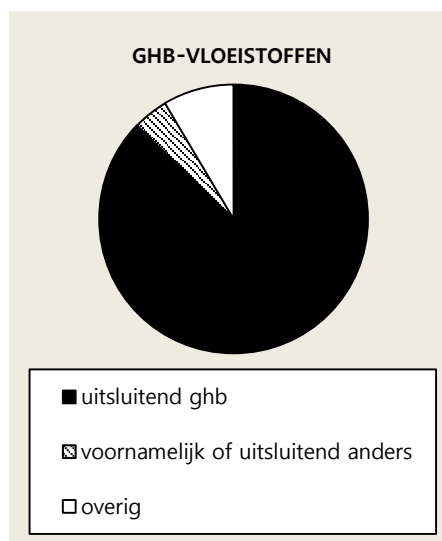
Vervuilende stoffen

Er werden geen vervuilende stoffen aangetroffen in de geanalyseerde GHB-vloeistoffen.

Dosering

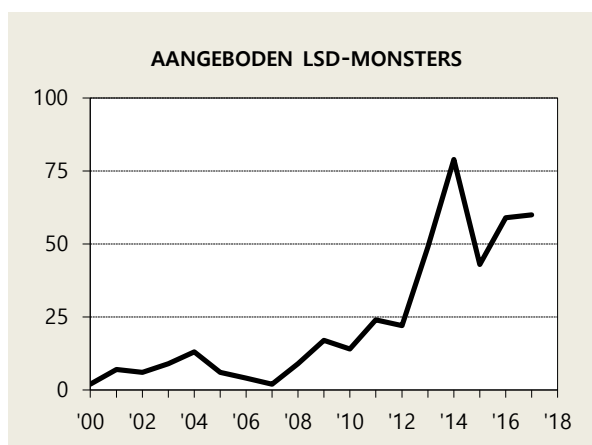
De geanalyseerde GHB-vloeistoffen bevatten gemiddeld **437 mg/ml** GHB. Dit is minder dan in 2015 (470 mg/ml) en 2016 (456 mg/ml).

Omdat voorheen de dosering niet in mg/ml werd gemeten, maar in volumepercentage, is een vergelijking met de jaren daarvoor niet mogelijk.

1.7 LSD

Na jaren waarin slechts een handvol LSD-monsters werd aangeboden bij de testservice, steeg het aantal monsters in 2014 naar 79. In de jaren daarna waren dit er weer minder. Ook voor LSD-monsters geldt dat door beperkte laboratoriumcapaciteit er met enige regelmaat een stop is op de analyse van LSD-monsters.

In 2017 werden **60** LSD-monsters aangeboden, ongeveer evenveel als in 2016. Tijdens de piek in 2014 werd 22% van de LSD aangeboden in de vorm van pillen, poeders of vloeistoffen. In 2017 kwamen deze alternatieve verschijningsvormen nauwelijks meer

voor en was 95% van de aangeboden LSD-monsters een papertrip. Van deze papertrips werden er 53 geanalyseerd.

1.7.1 Testresultaten LSD-papertrips

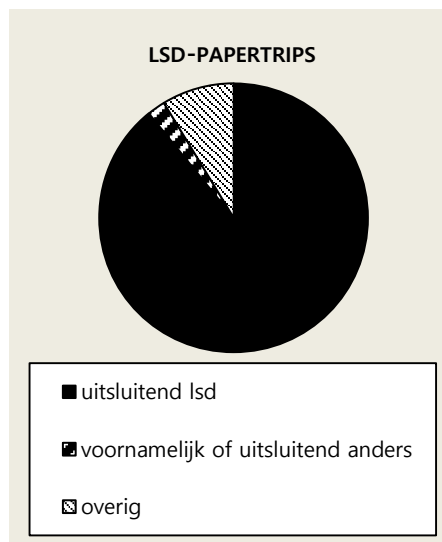
De geanalyseerde papertrips bevatten in de meeste gevallen uitsluitend LSD (**89%**). De rest bevatte geen werkzame stoffen (11%). Er waren geen monsters die voornamelijk of uitsluitend andere stoffen bevatten, terwijl dit in de periode 2013-2015 wel vaker voorkwam (tussen de 12% en 45%).

Vervuilende stoffen

Er werden geen vervuilende stoffen aangetroffen in de geanalyseerde LSD-papertrips.

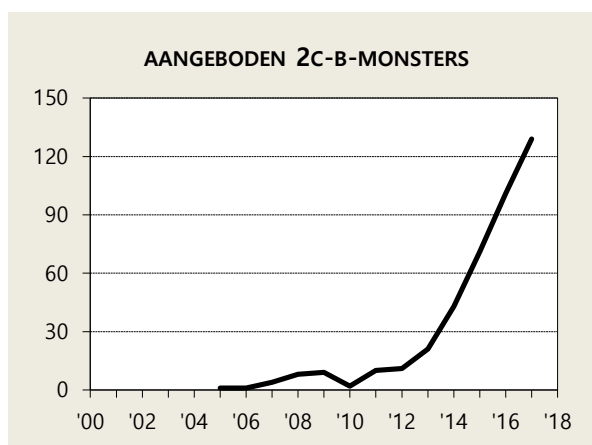
Dosering

De gemiddelde dosering van LSD-papertrips lag in 2017 op **97** microgram, flink hoger dan in 2016 (74 microgram). In de periode 2012-2015 schommelde de gemiddelde dosering flink, respectievelijk 45, 66, 45 en 70 microgram.

1.8 2C-B

Sinds een paar jaar worden steeds meer monsters aangeboden die als 2C-B zijn gekocht. In 2017 waren dat er **129**. Vergeleken met de algehele stijging van het aantal drugsmonsters ten opzichte van 2016 (12%), steeg het aantal aangeboden 2C-B-monsters sterk (29%). Bijna alle aangeboden 2C-B-monsters waren pillen (98%). In totaal werden 109 aangeboden 2C-B-pillen herkend of geanalyseerd.

1.8.1 Testresultaten 2C-B-pillen

De geanalyseerde 2C-B-pillen bevatten bijna allemaal uitsluitend (**94%**) of voornamelijk (**4%**) 2C-B. Slechts bij 1% van de pillen was het hoofdbestanddeel een andere stof.

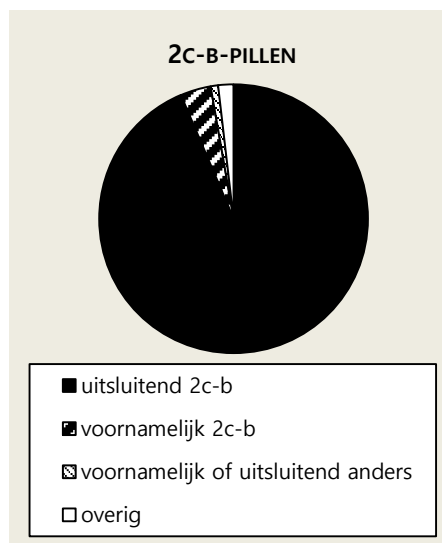
Vervuilende stoffen

Vervuilingen die in 2C-B-pillen voorkwamen waren cafeïne (3x) en MDMA (3x).⁹³

Dosering

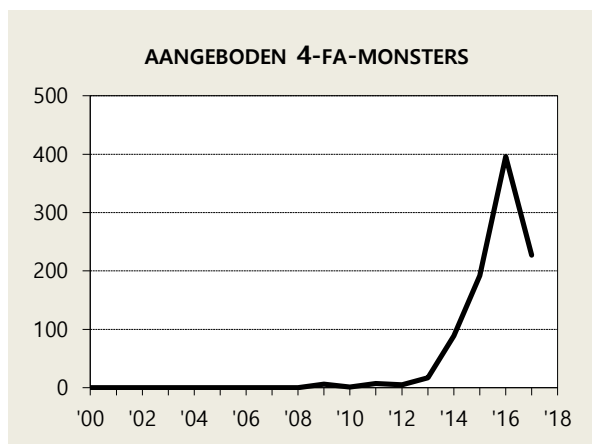
2C-B is bij veel lagere doseringen werkzaam dan bijvoorbeeld MDMA. De gemiddelde dosering van de in 2017 geanalyseerde 2C-B-pillen was

11 mg. De laatste jaren ligt de gemiddelde dosering stabiel rond dit getal.

1.9 4-FA

4-FA verscheen rond 2010 voor het eerst bij de testservice. In de periode 2014-2016 nam het aantal aangeboden 4-FA-monsters explosief toe. In 2017 daalde het flink en werd het middel **227** keer aangeboden. In tegenstelling tot de algehele stijging van het aantal drugsmonsters ten opzichte van 2016 (12%), daalde het aantal aangeboden 4-FA-monsters dus sterk (-43%).

4-FA werd in poedervorm, capsules en pillen aangeboden. In 2012 waren dit alleen nog 4-FA-poeders. In 2017 bestond 67% van de aangeboden 4-FA-monsters uit pillen,

⁹³ Zie toelichting pagina 158.

22% uit poeders en de rest (11%) waren capsules. Van de 151 4-FA-pillen werden er 118 herkend of geanalyseerd en van de 49 4-FA-poeders werden er 48 geanalyseerd.

1.9.1 Testresultaten 4-FA-pillen

Verreweg de meeste 4-FA-pillen bevatten uitsluitend (58%) of voornamelijk 4-FA (24%). In 2015 lag het percentage pillen dat uitsluitend 4-FA bevatte een stuk hoger (86%). Dit komt doordat de laatste jaren veel meer pillen, naast 4-FA, ook (een kleine hoeveelheid) MDMA bevatten. Opvallend is dat in 2017 bij 18% van de pillen 4-FA niet de belangrijkste werkzame stof was: dat is veel meer dan in 2015 en 2016 (respectievelijk 4% en 2%).

Vervuilende stoffen

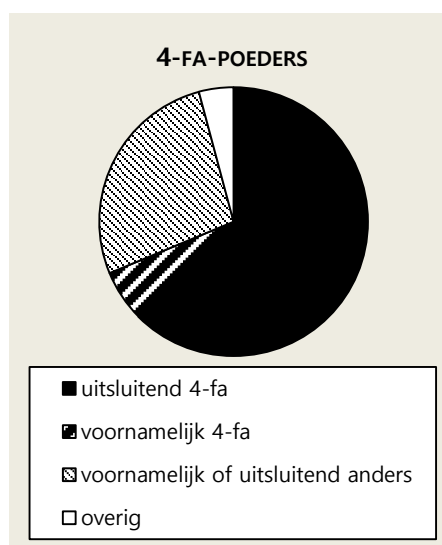
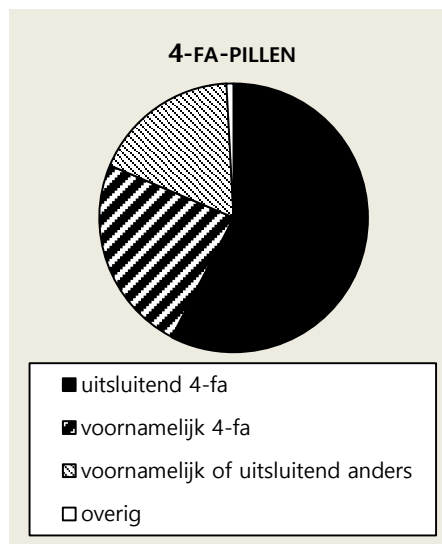
Iets meer dan een vijfde (22%) van de 4-FA-pillen bevatte naast 4-FA ook MDMA.⁹⁴ In 2016 lag dit percentage flink hoger (50%). Daarnaast bevatten 4-FA-pillen: cafeïne (8%), ketamine (11x), benzylamfetamine (7x), 2C-B (2x) en 2-FMA (2x). De beruchte vervuiler van XTC-pillen (MCPP) werd eenmaal aangetroffen in een 4-FA-pil.

Dosering

De geanalyseerde pillen waarin 4-FA het hoofdbestanddeel was, bevatten gemiddeld **123 mg** 4-FA. Dit is gedaald ten opzichte van 2015 en 2016 (respectievelijk 142 mg en 139 mg).

1.9.2 Testresultaten 4-FA-poeders

Ook in 4-FA-poeders zat meestal uitsluitend (63%) of voornamelijk (6%) 4-FA. Bij 27% van de poeders werden voornamelijk of uitsluitend andere werkzame stoffen aangetroffen. In 2014 was dit nog slechts 2%, maar daarna is dit aan-

⁹⁴ Zie toelichting pagina 158.

deel steeds groter geworden (14% in 2015, 22% in 2016).

Vervuilende stoffen

De vervuilende werkzame stoffen in 4-FA-poeders waren gevarieerd.⁹⁵ Vervuilingen die meer dan eens voorkwamen: 2-FMA (7x), 2-fluorfenylaceton (5x), 4-FMA (3x) cafeïne (2x), 3-MMC (2x), pyrovalerone (2x) en benzylamfetamine (2x).

Dosering

De gemiddelde zuiverheid van 4-FA-poeders was **71%**. Dit is wat lager dan in 2016 (75%). De maximaal haalbare zuiverheid van 4-FA-poeders is 81%.⁹⁶

1.10 Overige monsters

Tot slot werden 178 monsters van andere middelen aangeboden bij de testservice. Testresultaten van monsters waarvan er minimaal 2 werden aangeboden staan in het overzicht op de volgende pagina's.⁹⁷

AANGEBODEN ALS	TESTRESULTATEN
3-MMC (9x)	3-MMC (5x) 3-MMC + iso-mefedrone (2x) 3-MMC + CMC (1x) CMC (1x)
6-APB (14x)	6-APB (1x) 6-APB + 5-APB (13x)
basecoke (6x)	cocaïne + cafeïne (1x) cocaïne + levamisol (1x) cocaïne + fenacetine (2x) cocaïne + hydroxine + levamisol + lidocaïne + fenacetine (1x) niets (1x)
D-ketamine (2x)	d-ketamine (2x)

⁹⁵ Zie toelichting pagina 158.

⁹⁶ Zie voetnoot 85.

⁹⁷ Monsters waarvan slechts één exemplaar werd aangeboden werden gekocht als: alegria, dexamfetamine, dichloropane, etizolam, ethylfenidaat, fentanyl, lean, MDEA, methylone, modafinil, MXE, O-DSMT, OPCE, psilocybine, THC/CBD, valium, zen, 2C-C, 2C-D, 2C-E, 3-CMC, 3-FA, 3-FMP, 4-FMC, 4-MEC. Van 29 monsters is niet bekend onder welke naam zij werden gekocht.

DMT (8x)	DMT (4x) DMT + methyl-tetrahydro-b-carboline (1x) DMT + methyl-tetrahydro-b-carboline + NMT (1x) DMT + methyl-tetrahydro-b-carboline + NMT + temazepam (1x) MDMA (1x)
GBL (4x)	GBL (3x) niets (1x)
heroïne (17x)	cafeïne + paracetamol (2x) cocaine (1x) difenyhydramine (1x) fenetylamine (1x) heroïne (2x) heroïne + noscapine (1x) heroïne + noscapine + papaverine + 6-acetylcodeïne (1x) heroïne + noscapine + papaverine + codeïne + 6-acetylcodeïne (3x) heroïne + noscapine + papaverine + 6-acetylcodeïne + paracetamol (1x) heroïne + noscapine + papaverine + 6-acetylcodeïne + paracetamol + cafeïne (3x) MDMA (1x)
MDA (6x)	MDA (2x) MDMA + alpha-methoxy-MDMA (1x) piperonal (1x) geen testuitslag (2x)
mefedrone (30x)	3-MMC (2x) 3-MMC + iso-mefedrone (2x) 4-CMC (2x) 4-MMC (1x) 4-MEC + pentedrone (1x) benzylamfetamine (2x) CEC (1x) CMC (1x) mefedrone (9x) mefedrone + iso-mefedrone (1x) niets (7x) geen testuitslag (1x)

methamfetamine (24x)	fenethylamine (1x) benzyltril (1x) cafeïne (1x) menthol (2x) methamfetamine (11x) methamfetamine + cafeïne (1x) methamfetamine + ketamine (1x) niets (5x) geen testuitslag (1x)
viagra (4x)	MDMA (1x) MDMA + cafeïne (1x) sildenafil (1x) geen testuitslag (1x)

2 Samenvatting

De preventie indicatoren zijn cijfers over testresultaten van drugs die door gebruikers bij de testservice van Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam worden aangeboden. Deze cijfers zijn op zichzelf niet representatief voor de gehele Amsterdamse gebruikerspopulatie (het zijn geen prevalentiecijfers) en ook niet voor de aanbodzijde van de markt. Ze leveren echter wel indirecte informatie op over (trends in) middelengebruik in Amsterdam.

In 2017 werden in totaal 3.973 drugsmonsters aangeboden, 12% meer dan vorig jaar. Het aantal aangeboden monsters nam voor bijna alle middelen toe. In verhouding (rekening houdend met de algehele stijging van het aantal aangeboden drugsmonsters) steeg het aantal GHB- en ketamine-monsters dat werd aangeboden het sterkst (respectievelijk +57% en +49%). Het enige middel waarvan het aantal aangeboden monsters daalde is 4-FA (-43%). Net als in voorgaande jaren was ruim de helft van de aangeboden monsters een XTC- of MDMA-monster (60%).

De aangeleverde XTC-pillen en MDMA-poeders waren vaak zuiver (respectievelijk 94% en 90% van de monsters bestond uitsluitend of voornamelijk uit MDMA). Met een gemiddelde dosering van 168 mg MDMA (69% bevat meer dan 150 mg) waren XTC-pillen nog weer iets sterker dan in voorgaande jaren. De gemiddelde dosering van MDMA-poeders (gemiddeld volumepercentage van 77%) bleef gelijk.

Bijna alle aangeboden cocaïne-poeders bestonden uitsluitend of voornamelijk uit cocaïne (93%). Het aandeel monsters dat, naast voornamelijk cocaïne, ook levamisol bevatte lag in 2017 op 36%. Dit is flink lager dan in 2015 (70%) en 2016 (50%), hetgeen betekent dat het aandeel zuivere cocaïne-poeders flink is gestegen. Van de aangeboden amfetamine-poeders bestond ruim de helft (60%) uitsluitend of voornamelijk uit amfetamine, net als in 2016 (61%). Vergeleken met 2015 bestonden amfetamine-monsters in 2017 echter veel vaker uitsluitend uit amfetamine (in 2015 was dit nog respectievelijk 41% en 8%). De belangrijkste vervuilende stof in amfetamine-poeders is cafeïne. Ketamine-poeders waren in 83% van de monsters zuiver, dat is iets meer dan in 2016 (76%). De gemiddelde dosering (volumepercentage) van cocaïne, amfetamine en ketamine veranderde nauwelijks vergeleken met 2016.

Het aandeel GHB-, en LSD-monsters dat uitsluitend of voornamelijk uit de betreffende werkzame stof bestond veranderde nauwelijks vergeleken met vorig jaar. De gemiddelde dosering van LSD-monsters steeg wel flink (van 74 naar 97 microgram), maar door het geringe aantal monsters hebben (hoge) uitschieters veel invloed op dit gemiddelde.

In de periode 2014-2016 nam het aantal aangeboden 4-FA-monsters explosief toe, maar in 2017 daalde dit flink. Opvallend is ook dat de zuiverheid van 4-FA-pillen afnam: in 2016 bestond 96% van de aangeboden pillen uitsluitend of voornamelijk uit 4-FA, tegenover 82% in 2017. Daarnaast nam de gemiddelde dosering van 4-FA-pillen wat af (van 139 naar 123 mg).

VI

MARKT

1	Panelstudie	179
1.1	Cannabismarkt.....	180
1.2	Dealers en diensten	181
1.3	Cocainemarkt.....	183
1.4	Ecstasymarkt.....	185
1.5	Amfetaminemarkt	186
1.6	Narcosemarkt.....	187
1.7	Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS).....	189
1.8	Overige markten.....	189
2	Survey clubs en festivals.....	190
2.1	Ecstasy.....	190
2.2	Cocaine.....	191
2.3	Amfetamine.....	193
3	Testservice prijzen	193
3.1	XTC-pillen.....	194
3.2	Overige middelen.....	194
4	Samenvatting	195

Antenne focust primair op gebruikers van genotsmiddelen, maar verzamelt daarnaast ook informatie over de marktzijde van middelengebruik. In de **(1) panelstudie** wordt de Amsterdamse drugsmarkt kwalitatief belicht. Cijfers over het kopen van drugs en prijzen van drugs zijn afkomstig uit de **(2) survey** onder clubbers en festivalgangers en van gebruikers die hun drugs bij de **(3) testservice** aanbieden.

1 Panelstudie

Uit de panelstudie komt naar voren dat de Amsterdamse drugsmarkt wat betreft uitgaanders in grote lijnen kan worden onderverdeeld in vier 'branches'. In volgorde van omvang:

- **Cannabis:** hasj, marihuana (wiet) en bewerkte producten zoals 'spacecake'.
- **Stimulantia:** ecstasy(-achtigen), cocaïne en (meth)amfetamine.
- **Narcosemiddelen:** GHB, ketamine en lachgas.
- **Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS):** vaak stimulerend of psychedelisch van aard en vaak aangeboden op internet of door bezorgdiensten.

Deze indeling sluit grotendeels aan bij de segmentering in het aanbod, althans bij de verkoop aan consumenten.⁹⁸ Toch is er op dit niveau van de 'detailhandel' wel enige overlap, onder andere tussen de stimulantiamarkt (ecstasy en amfetamine) en de narcosemarkt (GHB en ketamine). Lachgas (of slagroompatronen) valt sinds juli 2016 onder de Warenwet; voorheen viel het onder de Geneesmiddelenwet. De cannabismarkt kent een duidelijke scheiding in aanbod: naast de gedoogde coffeeshops is er ook een (veel) kleinere niet-gedoogde cannabismarkt, onder andere bestaande uit illegale verkooppunten, thuisverkopers, straathandelaren en bezorgdiensten. Cocaïne, van oudsher door bezorgers geleverd, wordt in de afgelopen jaren ook door nieuwe be-

⁹⁸ Legale middelen (alcohol/tabak) en 'straatdrugs' (heroïne/crack) zijn buiten beschouwing gelaten. Naast de vier genoemde branches zijn er nog kleine markten, waaronder: (1) Smartmiddelen: voornamelijk natuurlijke, stimulerende en (lust)opwekkende middelen, die vaak in een bewerkte vorm aangeboden worden, en (mild) psychedelische middelen zoals de triptruffel; (2) Trippers: LSD, DMT, mescaline, ayahuasca en ecstasy-achtigen met voornamelijk psychedelische werking; (3) Erectogenen: poppers, yohimbe en Viagra(-achtigen); en (4) Exotische middelen: cocablad, khat, opium, ibogaïne, peyote en san pedro.

zorgdiensten geleverd die tevens andere drugs, zoals synthetische drugs, NPS en narcosemiddelen verkopen.⁹⁹ De stimulantiamarkt (o.a. ecstasy en amfetamine) bestaat voornamelijk uit thuisdealers en bezorgdiensten die de laatste jaren vaak ook narco-, slaap- en kalmeringsmiddelen (en soms anabolen) verkopen.¹⁰⁰

prijzen drugs op consumentenniveau Amsterdam, 2017 (panelstudie)

middel	hoeveelheid	prijrange ¹⁰¹	meest gangbare prijs
XTC-pillen	1 pil	€4-6	€4-6
MDMA-poeder/kristallen	1 gram	€20-30	€20-25
cocaïne	1 gram	€40-70	€50-60
amfetamine (droog)	1 gram	€5-15	€10
ketamine	1 gram	€15-60	€25-30
LSD	1 papertip	€3-10	€4-5
	1 druppel (flesje)	€1.25-150	€1.25-1.50
2C-B	1 pil	€4-10	€5-6
4-FA-pillen	1 pil	€4-5	€4-5
4-FA-poeder	1 gram	€10-18	€10-15
GHB	¼ liter	€35-60	€50
	½ liter	€70-90	€75
	1 liter	€125-150	€130

1.1 Cannabismarkt

Amsterdam telt in 2017 ongeveer 170 coffeeshops: ruim een derde van alle coffeeshops in Nederland. Ongeveer de helft hiervan ligt in het centrum – daarvan lag tot voor kort een flink deel in het zogeheten 1012-gebied (genoemd naar de postcode, op en rond de Wallen).¹⁰² De andere coffeeshops zijn vooral gevestigd in de 19e-eeuwse ring rond het centrum. Als gevolg van het sluitingsbeleid in het 1012-gebied én een forse toename van toerisme, werden andere coffeeshops in het westelijk deel

⁹⁹ Dit zegt overigens niets over segmentering of juist gecombineerde handel in de hogere echelons.

¹⁰⁰ Bij een *thuisdealer* komt de consument naar de verkoper toe. Een thuisdealer handelt vanuit een vaste locatie ('adresje'). Bij een *06-dealer* komt de verkoper naar de consument toe. De 06-dealer bezorgt op een door de consument bepaalde locatie (thuisadres of anderszins).

¹⁰¹ Incidentele extreme uitschieters naar boven of beneden niet meegerekend.

¹⁰² Korf, Doekhie & Wouters (2011).

van de binnenstad (Haarlemmerbuurt) volgens buurtbewoners/ondernemers geplaagd door een groeiende straathandel in drugs in de nabije omgeving (waterbedeffect). Buurtbewoners/ondernemers ervaren daar meer overlast van blowen op straat dan van wachtrijen voor de coffeeshops.¹⁰³ Aan de reeks van beschietingen (ten minste 10 in 2016) waarbij gevels en ruiten van coffeeshops in het centrum, Amsterdam-Oost, West en Zuid werden beschoten, lijkt voorlopig een einde gekomen. In 2017 meldt de gemeente Amsterdam mee te willen doen aan een proef voor gereguleerde wietteelt die in het nieuwe regeerakkoord groen licht heeft gekregen.¹⁰⁴ De landelijke Bond voor Cannabisdetailisten staat niet afwijzend tegenover deelname, maar zegt dat deze proef alleen kan slagen op voorwaarde dat 'kwalitatief goed spul' wordt geleverd. Verder hoopt de branche van coffeeshophouders bij de proef te worden betrokken. De verwachting is dat gereguleerde wiet, inclusief de vermelding van het percentage THC, goedkoper zal worden voor de consument omdat er minder risicotoeslag en kosten voor de beveiliging worden berekend.¹⁰⁵

1.2 Dealers en diensten

Dealers zijn er in alle soorten en maten en van verschillende komaf. De een komt graag bij bellers thuis over de vloer, terwijl de ander stoïcijns in zijn auto blijft zitten of de deal in een portiek wil beklinken. Afspreken in cafés doen ze liever niet. Sommigen komen op de scooter of de fiets. En met sommige dealers kun je onderhandelen als je meer bestelt, zoals in het geval van Sophie (133a), die bij 3 gram cocaïne, 5 pillen groepskorting krijgt. Volgens de panelleden kopen Amsterdammers hun drugs overwegend via vrienden in hun eigen netwerk en/of bij thuisdealers en bezorgers, die vaak in dienstverband werken. De traditionele cocaïnedealer bestaat nog steeds, maar de drugsmarkten zijn de afgelopen jaren veel diffuser geworden. Een toenevende groep bezorgers verkoopt 'alles', inclusief cocaïne.

Ook de Amsterdamse drugsmarkt (met uitzondering van de cannabismarkt) heeft zich aangepast als gevolg van (nieuwe) innoverende technologie. De huidige generatie

¹⁰³ Korf, Liebrechts & Nabben (2016).

¹⁰⁴ De proef is bedoeld voor maximaal tien grote en middelgrote steden. De ministeries van Volksgezondheid en Veiligheid en Justitie beslissen welke steden mee mogen doen.

¹⁰⁵ Spaans (Het Parool 10 oktober, 2017).

bezorgers verstuurt met even groot gemak WhatsApp serviceberichten met complete drugsmenu's met tientallen drugs en medicijnen. Gebruikers ontvangen berichten als: 'Hé topper. Snoepwinkel is weer open. Nu ook met 24 uurservice.' Of 'Dames en heren we zijn er ook in 2017 weer voor al uw trip festijnen en space plezier.' En soms zijn de berichtjes wel erg plastisch: '(...) Ook voor achteraf hebben wij al het benodigde voor een paal tussen de benen.'

Soms kunnen kopers hun bestelling plaatsen via een encrypted *privnote*, die na lezing wordt vernietigd. Frans (58a) bestelt op deze manier. Hij toetst de bestelling in en krijgt een link ge-sms't, die na het bekijken eveneens vernietigd wordt. Veel panelleden blijven zich verbazen over hoe gemakkelijk bezorgdiensten soms hele lijsten via een appje of sms versturen. Klanten worden voor grote afnames verzocht om vooraf contact op te nemen voor meer informatie. Dat de dealwereld schimmig blijft, is voor Jort (135a) zonneklaar. Hij vraagt zich verbaasd weleens af hoe een vreemde dealer precies aan zijn nummer komt. De gesprekken over drugs tussen gebruikers verlopen volgens Arno (94a) soepeler sinds WhatsApp encrypted is. Via Instagram en Facebook is *not done*. Maar er is ook scepsis - encrypted of niet. Joris (126a) merkt dat Signal populairder wordt.¹⁰⁶ 'Mensen praten toch liever zo anoniem mogelijk over drugs.'

De populariteit van WhatsApp laat zien hoezeer de verschillende drugsbranches met elkaar zijn verweven. De drugsprijzen van de bezorgdiensten komen grotendeels overeen met de prijzen die panelleden betalen die geen menu's ontvangen, maar wel af en toe drugs kopen. Er zijn ook panelleden die weinig over de prijzen weten en/of nooit zelf drugs kopen. In een enkel netwerk worden drugs (o.a. 3-MMC, mefedrone, LSD) via het *darkweb* besteld. Joris (126a) denkt dat dit de veiligste manier is voor zowel koper als verkoper omdat met een reviewsysteem wordt gewerkt. Bovendien verloopt de transactie direct van producent naar consument en wordt in *bitcoins* betaald.

Straatdealers en dealers bij clubs

Portiers bij clubs merken de laatste jaren meer bedrijvigheid op straat van dealers en runners die clubbezoekers proberen te paaien. Vooral de populaire avonden waarop

¹⁰⁶ Signal is een versleutelde communicatieapplicatie voor het versturen van onder andere berichtjes en foto's via internet.

toeristen soms gratis naar binnen mogen, zijn in trek bij jonge (straat)dealers (18-25 jaar). Portiers denken dat veel toeristen hun drugs op straat en in de buurt van clubs kopen. Dealers werken daar vaak in groepsverband. Ze hangen schijnbaar doelloos rond. Ze blowen en drinken tussendoor en proberen op een onbewaakt ogenblik toe te slaan. Degenen die binnen willen dealen worden soms bij de deur al onderschept. En wie het wel lukt om binnen te komen, moet zo onopvallend mogelijk te werk gaan, maar tegelijkertijd ook kenbaar maken naar vreemden dat hij drugs verhandelt. Het komt voor dat dealers er na tips van bezoekers alsnog door het personeel worden uitgevist. De inschatting van portiers is dat de kwaliteit van drugs bij deze dealers doorgaans niet veel beter is dan wat er op straat wordt aangeboden. De portiers laten er geen misstanden over bestaan; wie met drugs wordt gepakt, gaat subiet naar de politie. Maar het blijft een hardnekkig probleem, zegt portier (153a) 'We pakken ze elke week met een partij drugs. Iedereen ziet hoe wij ze de club uittrekken. Maar de week erop staan er weer nieuwe jongens die toeristen aanspreken en bestellen.'

Jesse (154a), clubmanager, bevestigt het probleem van actieve dealers die bezoekers lastigvallen op weg naar de club of na vertrek uit de club. Ook snorders (18-24 jaar) proberen soms op slinkse wijze gasten te werven en willen nog wel eens onvriendelijk doen naar vrouwen. Ze rijden rond in de buurt en bieden drugs aan of verkopen lachgas vanuit een auto. De club zegt de wijkagent op de hoogte te houden als snorders te opdringerig of nadrukkelijk aanwezig zijn.

1.3 Cocaïnemarkt

Panelleden horen weinig klachten over de bezorgdiensten, die er meestal binnen een half uur zijn. De meeste bezorgdiensten zijn de hele week bereikbaar. Alleen in de weekenden kan de bezorgtijd weleens oplopen. In panelnetwerken met snuivers circuleren meerdere nummers van bezorgers. Degene met de beste cocaïne wordt het eerst gebeld. Maar als deze niet snel genoeg reageert, wordt een ander gebeld. Dat gebeurt ook als de kwaliteit niet bevalt. Op de huidige cocaïnemarkt valt namelijk ook wat te kiezen. De dealer van Camille (141a) doet aan klantenbinding door af en toe te stunten met een weekendactie en bij elke gram 'gratis' een halfje te geven.

Volgens connaisseurs komt de meeste cocaïne uit Colombia, gevolgd door die uit Peru en Bolivia. De cocaïne wordt aangeboden in poedervorm of als klontjes. Gebruikers zijn soms uitgesproken over de geur die zij prefereren. De een vindt een

‘chemisch luchtje’ lekker en de ander houdt meer van zoete, naar aardbeien geurende cocaïne (gourmand). Van een ‘kattenpislucht’ (animaal) houdt niemand, wat overigens nog niet wil zeggen dat de kwaliteit ook minder is. Een dealer op het middenniveau¹⁰⁷ vertelt dat zijn afnemers zelfs bij korting toch liever een andere soort kiezen. Volgens de politie worden Nederland en België de laatste jaren overstelpt met partijen cocaïne. De Amsterdamse politie heeft bij een grote actie een groep drugshandelaren opgerold, wier klantenkring (honderden gebruikers) volgens onderzoek vooral in het centrum woont en werkt.¹⁰⁸ Bij huiszoekingen vond de politie contant geld in kluizen en enkele honderden grammen cocaïne. Bij de invallen zijn acht mensen aangehouden onder wie koeriers die tijdens een transactie met kopers werden opgepakt.¹⁰⁹ Bij een andere actie rolde de politie een Albanees netwerk op.¹¹⁰ Over het algemeen merken gebruikers weinig van wat er achter de schermen gebeurt. Er is geen schaarste, de prijs blijft stabiel en bijna niemand klaagt over de kwaliteit. Voor wie wil is cocaïne makkelijk te krijgen. Ook ecstasydealers verkopen tegenwoordig, naast pillen nogal eens cocaïne; een bewijs dat de markten meer met elkaar verknoopt raken.

De kiloprijzen (vooral Colombiaanse) zijn volgens een ingewijde in de afgelopen jaren gezakt van €35.000 in 2014 naar gemiddeld €25.000 in 2017. En een panellid met connecties in het middensegment vertelt dat de kiloprijs anno 2017 schommelt tussen €22.000 en €26.000. Inkopers spreken van een overschot op de markt. De kiloprijzen van Peruaanse en Boliviaanse cocaïne liggen doorgaans hoger, rond de €30.000 per kilo. Een panellid met connecties in het middensegment (van het midden naar het lage niveau van de detailhandel) is ervan overtuigd dat het aantal inkopers (van grotere partijen) is gegroeid. Niemand klaagt dat er weinig aanbod is. De kiloprijzen zijn dan wel gezakt, maar de doorsneegebruiker merkt daar vooralsnog weinig van en betaalt nog steeds tussen de €50 en €70 (soms €80) per gram. Nu de aangeboden

¹⁰⁷ Zit niet in ons panel.

¹⁰⁸ Van Dun (Het Parool, 2016).

¹⁰⁹ Van Dun (Het Parool, 2017). Een jaar later acht de Amsterdamse rechtbank het bewezen dat een groepje van vijf fietsende drugsdealers, bij klanten ook wel bekend als ‘de Daantjes’, honderden afnemers voorzagen van gebruikershoeveelheden cocaïne. De hoofdverdachte kreeg 3 jaar celstraf en de andere leden hoorden straffen tussen de 12 en 24 maanden voor drugshandel en lidmaatschap van een criminele organisatie.

¹¹⁰ Vugts (Het Parool, 2017).

cocaïne door de hogere zuiverheid minder versneden wordt, geloven sommigen wel dat je relatief meer waar voor je geld krijgt. De prijsstelling blijft ondoorgrondelijk voor de doorsneeconsument, maar de meesten denken dat duurdere cocaïne (€60-€80 per gram) doorgaans kwalitatief beter is dan die van €40-€50 per gram. Arno (94a) vertelt dat de €60 coke steeds vaker wordt besteld in plaats van die van €50. Hij vermoedt dat het een verkooptechniek is van de verkopers. 'Doen ze 0,8 gram voor €50 en 1 gram voor €60?' Volgens panellid X¹¹¹ wordt de cocaïne eerst getest en daarna in twee kwaliteiten voor dezelfde prijs van €50 per pakje verkocht. Volgens dit panellid zit dan in het pakje *onversneden* coke 0.85-0.90 gram en in het pakje *versneden* coke (van 1 gram) zit ook nog 0.10-0.15 gram versnijdingsmiddel; nog een hele klus en niet het leukste werk. Om irritaties te voorkomen draait elke bezorger een kwartaaldienst en is hij verantwoordelijk voor het versnijden, vouwen en vullen van de pakjes.

Geschat wordt dat de gemiddelde verkoper een 'winstmarge' van €10 per gram heeft en dat deze vanwege de gedaalde cocaïneprijzen, mogelijk is gestegen. Dealer Tommy (152a) koopt tegenwoordig cocaïne in voor €30 per gram (was €40) om het dan voor €50-€60 euro per gram te verkopen. Panellid X is nauw betrokken bij de cocaïnehandel en runt een dienst samen met vier bezorgers die vooral in het weekend werken. Voor een half pakje komen ze niet, terwijl ze die wel hebben. Alleen als klanten meer dan een gram kopen, komen ze in actie.

"Onze omzet- en afzetmarkt is gegroeid van één ons in de drie weken naar één ons in de week. Het geheim van een goede bezorgdienst is service, snelheid en kwaliteit. Zo snel mogelijk bezorgen als het kan. In 15 minuten. En nooit liegen als het niet gaat lukken. Je moet niet zeggen dat je er over 5 minuten bent en je komt pas drie kwartier later. Eerlijkheid duurt het langst. We leveren alleen in Amsterdam en we ruilen coke tegen geld in de auto, soms in het portiek, maar nooit bij iemand thuis die je niet goed kent. Laat de klant maar naar ons komen. Poffen doen we alleen bij bekenden."

1.4 Ecstasymarkt

De zuiverheid van de **ecstasy** is al jaren op een hoog niveau en ook in 2017 is daar geen verandering in gekomen. Gebruikers blijven op de hoogte van de markt via dea-

¹¹¹ Omdat het hier om privacygevoelige informatie gaat, gebruiken we in dit voorbeeld niet de naam van het panellid.

lers, de testservice en *Pillreports*.¹¹² Een enkele keer worden ze via het Red Alert systeem gewaarschuwd voor gevaarlijke pillen. Hoewel er genoeg te kiezen valt, blijven gebruikers het liefst dezelfde ecstasypil nemen, als deze bevalt. Veel gebruikers zijn intussen gewend aan hoog gedoseerde pillen en nemen met minder geen genoeg meer, zoals in de vriendenkring van Dré (149a). Zij zijn pas tevreden met pillen van minimaal 200 mg. Gebruikers en dealers die een grotere hoeveelheid inkopen krijgen vaak korting. Jan (144a) laat de ecstasyprijslijst van zijn dealer zien. Deze vraagt voor één pil (210 mg) €5 en €70 voor 20 pillen, wat neerkomt op €3.50 per pil. Tommy (152a) betaalt bij een grotere hoeveelheid €1.70 en verkoopt ze voor €5 per stuk aan klanten en voor €3 aan vrienden. Soms koopt hij een grotere partij (5000 pillen) in voor €1.70 per stuk, om door te verkopen (buiten Amsterdam) voor ruim het dubbele: €3.80. Dré (149a) weet dat dealers op festivals €15 voor een pil vragen aan toeristen, bij een inkoopprijs van rond de €2 per pil. Jamie (85a) zit nog dicht bij de bron en betaalt voor een hoog gedoseerde pil (260 mg) slechts 55 eurocent. Voor **MDMA-poeder** wordt €20 voor een gram betaald en €15 per gram vanaf tien gram.

1.5 Amfetaminemarkt

Het aanbod van **amfetamine** is door de toenemende vraag in de afgelopen jaren gegroeid. Naast de klassieke pepdealer (op thuisadressen) kopen de meesten amfetamine via een bezorgdienst (die ook andere drugs levert). De prijzen fluctueren tussen de €5 en €15 per gram. Het maakt ook uit of het nat of droog is, zegt Jan (144a), wiens dealer droge speed voor €10 per gram verkoopt (5 gram voor €40 en 10 gram voor €70) en natte voor €5 per gram (5 gram voor €25 en 10 gram voor €40). Jamie (113a) verkoopt ook natte speed ('als bijvangst') aan enkele liefhebbers en weet dat het gewicht na droging ongeveer 40% inklinkt. Omdat de winstmarge kleiner is dan bij cocaïne, verlangen dealers soms een afname van minimaal 5 gram. Tommy (152a) koopt natte speed in voor €1.50 en droge voor €5 per gram. De kiloprijs van amfetamine bedraagt ongeveer €3.000.

Voor **methamfetamine** werd (vooral in bepaalde segmenten binnen de gayscene) jarenlang €100-€150 per gram betaald, maar de prijs is volgens enkele panelleden gedaald naar €80 per gram. Dit jaar hebben we voor het eerst met Tommy (152a)

¹¹² Pillreports is een wereldwijde database waar pillen besproken en vergeleken worden.

gesproken over de methamfetaminemarkt in Amsterdam. Hij werkt kleinschalig want het 'tina-wereldje' is klein. Er wordt veel geroddeld. Via zijn klanten weet hij dat er nog drie actieve dealers zijn. Eentje zou zelfs mensen bestelen en met opzet drogeren. Over hemzelf hoort hij van zijn klanten dat het gerucht gaat dat zijn 'tina' niet deugt. Vreemd vindt hij, want als proef op de som ziet hij bij 'echte tina' sporen als 'nerven van een blad' in de kop van zijn pijp zitten.

Sommige gebruikers shoppen bij verschillende dealers. Om hun verslaving te camoufleren, denkt Tommy (152a). 'Als je 1 gram per week haalt ben je natuurlijk niet verslaafd'. Zijn contacten krijgt hij via een website en de drugsdeal wordt via WhatsApp afgehandeld. Hij verkoopt methamfetamine, ecstasy, GHB, cocaïne en speed; en koopt deze middelen in bij verschillende leveranciers. Er is altijd wel iets aan de hand. Soms zijn er problemen met leveranciers, zoals laatst toen zijn GHB contact in Rotterdam met 50 liter werd gepakt. Ook over de kwaliteit van methamfetamine steggelt hij weleens met leveranciers. Hij verdenkt een paar van zijn leveranciers van het versnijden van de methamfetamine. Vervelend, want hij weet uit eigen ervaring: 'hoe zuiverder de tina, hoe geiler'. Hij wil immers dat zijn klanten tevreden zijn over de kwaliteit en geeft daarom soms weleens wat gratis, ter compensatie. Vooral zijn 'tina-klanten' geven hem de nodige kopzorg. Een klant kreeg een inval van de politie en de appjes van Tommy (152a) waren niet gewist. Sommige methamfetaminegebruikers in zijn klantenkring gaan gebukt onder financiële problemen en hij krijgt gewetenswroeging als hij de lichamelijke aftakeling van forse gebruikers ziet. Tommy (152a) denkt erover om alleen nog ketamine, ecstasy en GHB te verkopen, middelen die ook veel op seksfeesten worden gebruikt en 'waar geen naalden aan kleven'.

1.6 Narcosemarkt

De verkoop van **lachgas** (slagroompatronen) bij de klein- en groothandel is de afgelopen jaren fors gegroeid. Ook webwinkels en speciale lachgaslijnen (vaak duurder; €20-€30 per doos) pikken een graantje mee van de huidige populariteit. Een doos slagroompatronen (50 stuks) bij de groothandel is meestal het voordeligst (€10-€12.50). Sommige groothandels liften met hun speciale aanbiedingen mee op de seizoenen en feestdagen.¹¹³ Ook de internetmarkt floreert, nu allerhande bedrijven, die

¹¹³ Nabben, Van der Pol & Korf (2017).

behalve slagroompatronen ook crackers (kleine houder voor patronen) en grotere slagroomsputten verkopen. Er bestaat ook een circuit (o.a. via Marktplaats) waar grotere tanks met lachgas (4-14 kilo) worden aangeboden. Jamie (113a) rekent in de lente van 2017 haar verwachte omzet uit voor Koningsdag (netto €740 winst). Een fles van 4 kilo (inhoud) kost €160. Daar haalt zij naar schatting 300 ballonnen uit die ze voor €3 per stuk verkoopt. Naast incidentele straatverkoop zijn er ook plekken in het reguliere circuit en in de underground waar permanent lachgas wordt aangeboden.

De prijzen van **GHB**¹¹⁴ zijn in 2017 vergelijkbaar met die van 2016.¹¹⁵ Voor een kwart liter GHB wordt €35-€50 gevraagd; een halve liter kost ongeveer €70-€90; en voor een liter wordt doorgaans €125-€150 betaald. De prijzen van een WhatsApp bezorgdienst (€50 per kwart liter; €75 per halve liter; en €130 voor een hele liter) komen grotendeels overeen met de prijzen die panelleden betalen. De precursor **GBL** is tegenwoordig moeilijker verkrijgbaar.¹¹⁶ Een reden, denken sommige panelleden, waarom de groep thuismakers is geslonken. Ook het aanbod van GHB via webwinkels is gekrompen. In sommige panelnetwerken zitten 'vriendendealers' die GHB in hun eigen netwerk doorverkopen. Een ander deel koopt via bezorgdiensten, die kant-en-klare en meestal duurdere GHB verkopen.

De verkrijgbaarheid van **ketamine** (in poeder en kristalvorm) is sinds enige jaren veel eenvoudiger. Van schaarste is geen sprake meer en ook bij WhatsApp-dealers staat ketamine standaard op het menu. De meesten betalen €20-€35 voor een gram. Bezorgdiensten geven korting bij een grotere bestelling en vragen voor 5 gram €120 en €200 voor 10 gram. Dealer Tommy (152a) vindt de Chinese 'ketabrokken' (€25-€30 per gram), die hij in besloten kring doorverkoopt voor €60 per gram, van mindere kwaliteit dan de 'ouderwetse ketaminapoeder' die meer erotiserend werkt.

¹¹⁴ In 2012 werd GHB van lijst II (soft) naar I (hard) verplaatst. Het Openbaar Ministerie liet tevens weten strenger op te treden tegen GHB-leveranciers.

¹¹⁵ De prijzen van GHB liggen nu iets hoger dan in 2010. Toen kostte een kwart liter €25-€45 en een halve liter €50-€75.

¹¹⁶ Een Belgische webshop die nog wel levert (GBL BASF kwaliteit), maar niet aan Nederland, vraagt €50 voor een halve liter; €80 voor een liter en €200 voor 2.5 liter. Alle prijzen zijn inclusief (23%) belasting.

1.7 Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS)

Webwinkels op internet hebben een ruim aanbod aan Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS).¹¹⁷ Het grootste middel op de NPS-markt in Amsterdam van de afgelopen jaren was **4-FA**, dat niet alleen via internet, maar ook door bezorgdiensten en enkele smartshops (onder de toonbank) werd verkocht. Joris (126a) begrijpt niet dat 4-FA, maar ook andere middelen, door sommige smartshops worden verkocht terwijl de kennis bij het personeel vaak gebrekkig is. Hij denkt zelf dat de internetmarkt betrouwbaarder is. Een gram 4-FA kostte vóór het verbod (mei 2017) €10-€15 en een pil (100-150 mg) ongeveer €4-5. Panelleden vinden het nog te vroeg om te speculeren over een eventuele prijsverhoging. Maar dat 4-FA op internet haast niet meer te krijgen is, vindt Pim (142a) een veeg teken. Sommigen hebben vóór het verbod op internet nog extra 4-FA ingekocht, zegt Jan (144a), wiens vriend op het nippertje via internet beslag wist te leggen op een halve kilo 4-FA. Dealers merken ook dat er schaarste is ontstaan. De afname van gebruik in zijn netwerk komt volgens Jamie (113a) omdat er minder aanbod is, terwijl de vraag blijft: 'De business stopt met 4-FA binnenhalen omdat het strafbaar wordt.' Of anderen de productie gaan overnemen blijft in het ongewisse: 'Als ik zie hoeveel vraag er is, dan is het interessant om het te gaan produceren.' Als reactie op het verbod van 4-FA bieden verschillende sites alternatieve middelen aan, waaronder Flux (DVD- en Blu-Ray-cleaner) en 4-FMA (€18 voor 1 gram; €1000 voor 100 gram en €7000 voor 1 kilo): ook een stimulerend middel, maar minder euforiserend dan 4-FA. De bezorgdiensten hebben nog wel **2c-b** in hun pakket. De pillen (advertieren met 17 mg) variëren in prijs van €5 per pil tot €70 voor 20 stuks.

1.8 Overige markten

Naar schatting verkopen 10-15 smartwinkels (uitgezonderd toeristenwinkels) **truffelvarianten** van paddo's (o.a. Tampanensis, Atlantis, Mexicana en Galindoi).¹¹⁸ **LSD** wordt door dealers verkocht als papertrip (€3-€5) of in vloeibare vorm (€125-€150 per flesje; 100 druppels). Een bezorgdienst biedt LSD (170 microgram) aan voor €10 per zegel en €60 voor tien zegels. In navolging van de 'micro-hype' worden op internet nu ook

¹¹⁷ Onder andere APB, 2C-B, 3-MEO-PCP, 4-HO-MIPT en 3-MMC.

¹¹⁸ Het stadsdeel Centrum ziet er door middel van controles op toe dat souvenirwinkels en minisupermarkten geen truffels of andere hallucinerende producten verkopen.

'microdosing starterskits' (zonder LSD) aangeboden met onder andere een gesteriliseerd flesje met gedestilleerd water voor 60 dagen, handschoenen, een schaar, een pipetje en een infogids over microdosering. Bij de gespecialiseerde tripdealer is ook **DMT** (50-150 euro per gram) te koop. **Poppers** zijn in (web)winkels te koop in verschillende sterktes en prijzen (€5-€15) en **Viagra** en **Kamagra** worden in tabletvorm, bruis-tablet of als *Oral Jelly* (in verschillende smaken) verkocht in verschillende doseringen. Een strip met vier Kamagra-tabletten van elk 100 mg kost ongeveer €10 (wat dus neerkomt op €2.50 per stuk), een blauwe pil kost €5 per stuk. Verschillende bezorgdiensten verkopen ook **Blue 69** (€10 voor 10 ml), **benzodiazepinen** (o.a. Themazepam (20mg) en Oxazepam (50mg)) en **T3 afslankpillen**. Een bezorgdienst verkoopt ook **anabolen**.

2 Survey clubbers en festivalgangers

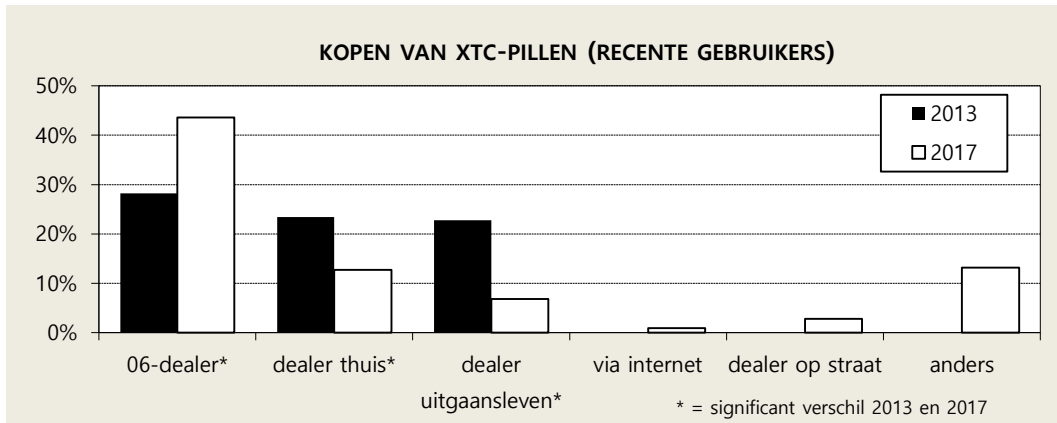
In de survey van 2017 is aan clubbers en festivalgangers gevraagd of zij het laatste jaar zelf weleens xtc-pillen, cocaïne of amfetamine hebben gekocht en zo ja, waar zij dit deden. Per middel bespreken we de resultaten en vergelijken die met de Antenne clubsurvey van 2013. Aan de uitgaanders die zelf weleens xtc-pillen, cocaïne of amfetamine hebben gekocht is ook gevraagd hoeveel zij hier de laatste keer voor hebben betaald. Prijzen van ecstasy en cocaïne zijn al sinds 2003 onderdeel van de Antenne café- en clubsurveys en dus kunnen we hiervan ook de trends op langere termijn volgen. Gedetailleerde cijfers zijn te vinden in de tabellen in Bijlage D.

2.1 Ecstasy

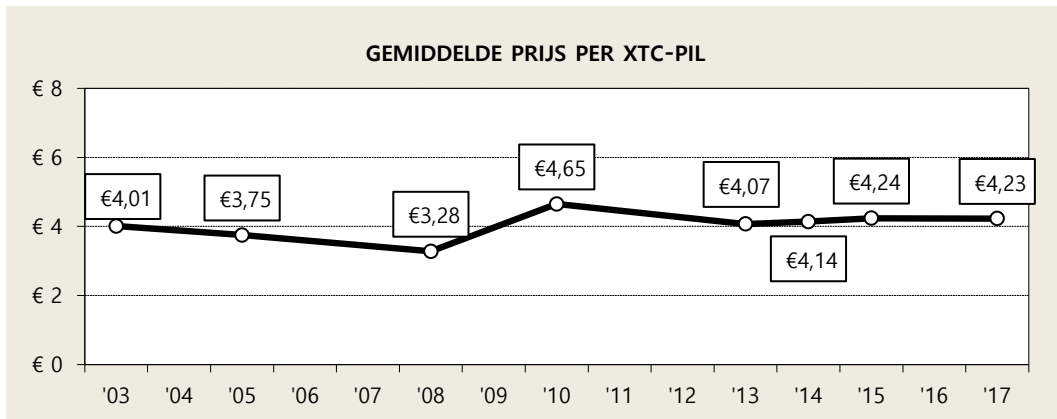
Twee derde (66%) van de recente ecstasygebruikers van 2017 kocht het laatste jaar zelf weleens xtc-pillen: 44% bij een 06-dealer, 13% bij een dealer thuis, 7% in het uitgaansleven, 4% bij een dealer thuis, 1% via internet en 13% op een andere manier (voornamelijk via vrienden/kennissen/bekenden of 'via via').¹¹⁹ De recente ecstasygebruikers van 2017 kochten even vaak zelf xtc-pillen als die van 2013, maar in 2017

¹¹⁹ Het totaal van deze percentages telt op tot meer dan 66% omdat er meerdere antwoorden aangekruist konden worden.

werden XTC-pillen veel vaker bij 06-dealers gekocht (44% versus 28%) en minder vaak bij dealers thuis (13% versus 23%) of in het uitgaansleven (7% versus 23%).

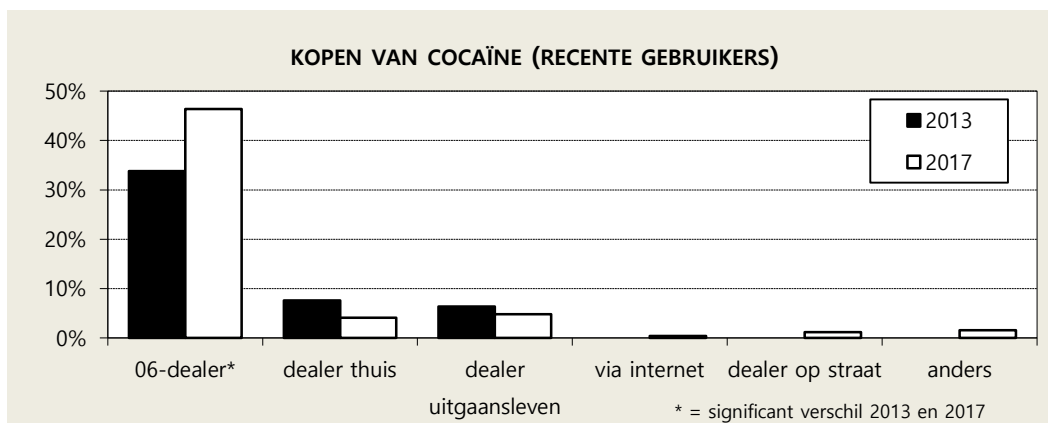
De laatste keer dat de recente ecstasygebruikers van 2017 XTC-pillen kochten, namen ze tussen de 1 en 250 pillen af (meestal 5 á 10) en betaalden per pil gemiddeld circa 4 euro. De prijsvariatie is relatief beperkt. Voor de meesten bedroeg de stuksprijs 4 of 5 euro. Door de jaren heen lijken geen grote prijswijzigingen te zijn geweest. De prijs lag rond de 4 euro per XTC-pil. In 2009 was sprake van een 'ecstasycrisis' omdat MDMA moeilijker verkrijgbaar was en dat is terug te zien in een prijsstijging van meer dan 40% tussen 2008 en 2010. Sindsdien is de gemiddelde prijs weer wat gedaald en vervolgens de laatste jaren gestabiliseerd.

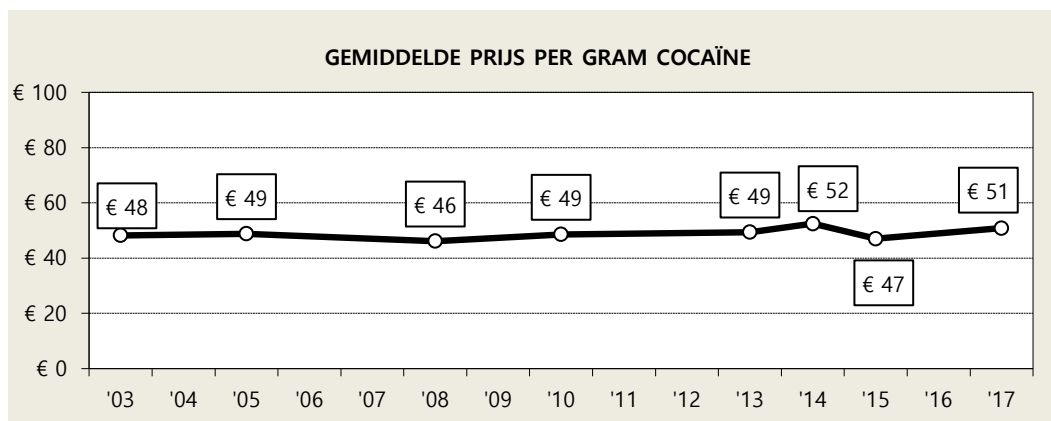
2.2 Cocaïne

Van de respondenten die het laatste jaar cocaïne gebruikten, kocht de helft (51%) de cocaïne het laatste jaar weleens zelf. Zij deden dat het vaakst bij een 06-dealer (46%),

gevolgd door bij een dealer thuis (8%) en in het uitgaansleven (5%). Een klein deel (3%) kocht cocaïne via internet, een dealer op straat en/of op een andere manier (vrienden/kennissen/bekenden of 'via via').¹²⁰ Het aandeel cocaïne-kopers onder de recente gebruikers van 2017 was groter dan in de survey van 2013 (51% versus 40%). Er werd in 2017 vooral meer bij 06-dealers gekocht (46% versus 34%).

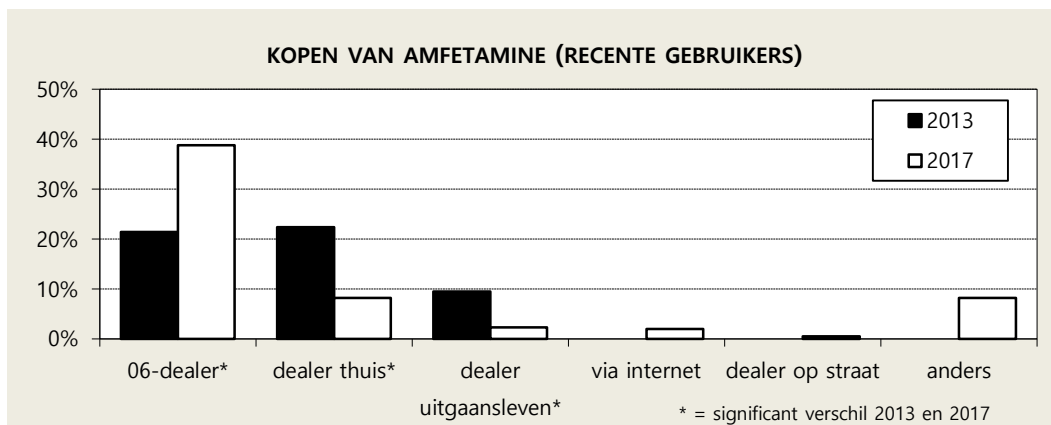
Bij de laatste cocaïne-aankoop werd meestal tussen een halve en één gram cocaïne gekocht. De gemiddelde gramprijs is €51. Sinds 2003 wordt min of meer dezelfde prijs betaald voor een gram cocaïne. In 2015 lag de gemiddelde prijs wat lager, maar in 2017 ligt de prijs weer op hetzelfde niveau als in 2014. De doorsnee prijs in 2017 is heel licht gestegen (naar €51), terwijl deze al vanaf 2003 stabiel op €50 lag.

¹²⁰ Het totaal van deze percentages telt op tot meer dan 51% omdat er meerdere antwoorden aangekruist konden worden.

2.3 Amfetamine

De helft van de recente gebruikers van amfetamine (50%) kocht het laatste jaar zelf amfetamine. Dit gebeurde meestal bij een 06-dealer (39%) of bij een dealer thuis (8%) en een enkele keer in het uitgaansleven (3%), via internet (2%) op bij een dealer op straat (1%). Verder kocht 8% op een andere manier amfetamine (via vrienden/kennissen/bekenden of 'via via').¹²¹ De recente amfetaminegebruikers van 2017 kochten even vaak zelf amfetamine als die van 2013, maar in 2017 werd amfetamine veel vaker bij 06-dealers gekocht (39% versus 21%) en minder vaak bij dealers thuis (22% versus 8%) of in het uitgaansleven (10% versus 3%).

Bij de laatste aankoop kochten de respondenten meestal 1 gram amfetamine. Gemiddeld werd 10 euro per gram amfetamine betaald. Vergeleken met 2015 (12 euro per gram) is de gemiddelde prijs in 2017 wat lager, maar de doorsnee prijs bleef 10 euro per gram.

3 Testservice prijzen

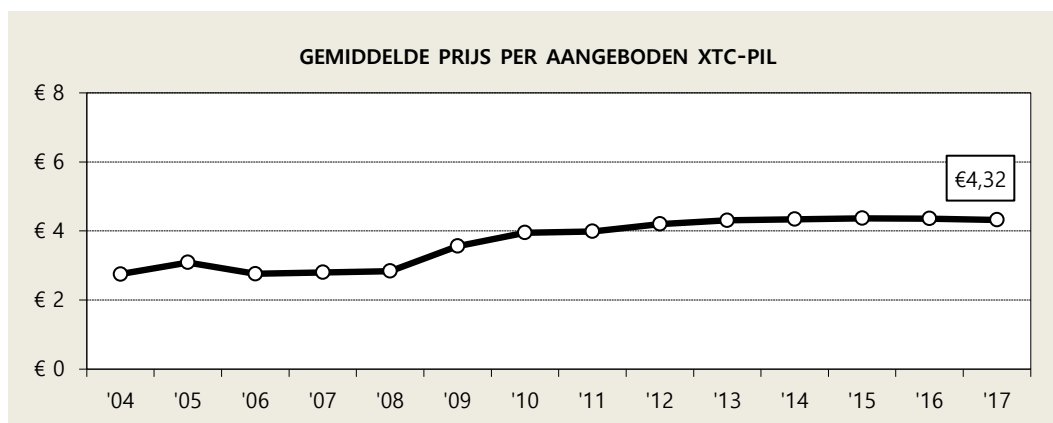
Gebruikers die ecstasy of andere middelen bij de testservice aanbieden wordt ook gevraagd naar de aanschafprijs. Monsters waarbij geen prijs werd opgegeven of waarvan de aanleveraars zeiden dat zij die gratis hadden gekregen, zijn in de onderstaan-

¹²¹ Het totaal van deze percentages telt op tot meer dan 50% omdat er meerdere antwoorden aangekruist konden worden.

de twee paragrafen niet meegeteld. Meer gedetailleerde gegevens zijn te vinden in bijlage D.

XTC-pillen

De bij de testservice in 2017 aangeboden XTC-pillen kostten volgens de aanleveraars tussen de 1 en de 12 euro. Gemiddeld werd €4,32 betaald. Tot 2008 schommelde de gemiddelde prijs rond de 3 euro. Sindsdien zijn XTC-pillen ongeveer de helft duurder geworden, maar de laatste jaren is de prijs van XTC-pillen stabiel. XTC-pillen met meer dan 150 mg MDMA zijn gemiddeld even duur als pillen met 100-150 mg MDMA (beide €4.32). Pillen met 100-150 mg MDMA zijn slechts een paar cent duurder dan pillen met minder dan 100 mg MDMA (€4.32 versus €4.23). Alles bij elkaar genomen is er echter geen significant verband tussen prijs en dosering (sterkte) van XTC-pillen.¹²²

Overige middelen

Cijfers over prijzen van aangeleverde XTC-pillen gaan terug tot 2004, maar gemiddelde prijzen van andere aangeleverde andere monsters kunnen worden geanalyseerd vanaf 2012. De gemiddelde prijzen van de in 2017 aangeleverde overige monsters zijn in het overzicht hiernaast weergegeven. In de periode 2012-2017 laten de prijzen van de meeste middelen geen opvallende trends zien. De prijzen van ketamine-poeders, LSD-

PRIJZEN OVERIGE MIDDELEN	
MDMA-poeder	€23 per gram
cocaïne	€53 per gram
amfetamine	€9 per gram
ketamine	€27 per gram
LSD	€7 per papertrip
2C-B	€4 per pil
4-FA	€5 per pil
	€15 per gram

¹²² De Pearson correlatiecoëfficiënt: is .016, $p = .520$.

papertrips en 4-FA-poeders zijn in de loop van de jaren wel wat gestegen (in 2012 en 2017 respectievelijk €22 versus €27 voor ketamine; €4 versus €7 voor LSD en €12 versus €15 voor 4-FA).

4 Samenvatting

De Amsterdamse drugsmarkt is via drie verschillende onderdelen van Antenne in kaart gebracht: de panelstudie, de survey onder clubbers en festivalgangers en de testservice van Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam. De aanbodzijde van de Amsterdamse drugsmarkt – met uitzondering van de cannabismarkt – past zich al een aantal jaar aan als gevolg van innoverende technologie. Zo versturen bezorgers drugsmenu's via WhatsApp en kunnen kopers tegenwoordig bestellingen plaatsen via een encrypted *privnote*, dat ervoor zorgt dat berichten na lezing worden vernietigd. De populariteit van bezorgdiensten laat zien dat de drugsbranches steeds meer met elkaar zijn verweven: een toenemende groep bezorgers verkoopt 'alles', inclusief cocaïne. Amsterdammers kopen hun drugs overwegend via vrienden in hun eigen netwerk en/of bij bezorgers en thuisdealers. In het uitgaansleven en in de buurt van clubs wordt meer bedrijvigheid op straat van actieve (vaak overlastgevende) groepen dealers en *runners* opgemerkt. Zij lijken zich vooral op toeristen te richten.

De meeste bezorgdiensten zijn de hele week bereikbaar en leveren ecstasy, amfetamine, ketamine en soms ook cocaïne, slaapmiddelen en GHB. Daarnaast is er een bezorgmarkt van dealers en diensten die alleen cocaïne tegen verschillende prijzen (tussen de 50 en 70 euro) aanbieden. Cocaïne is makkelijk verkrijgbaar: er is geen schaarste, de prijs blijft stabiel en bijna niemand klaagt over de kwaliteit. Volgens kenners daalt de kiloprijs al een paar jaar, maar wordt deze (vooralsnog) niet doorberekend naar een lagere gramprijs voor de consument. Het resulteert naar zeggen eerder in een hogere 'winstmarge' voor verkopers.

Wat betreft andere middelen valt op dat de verkoop van lachgas de laatste jaren flink is gegroeid. Zowel de klein- en groothandel, als de internetmarkt proberen hiervan te profiteren en bieden met lachgas gevulde slagroompatronen aan. Via internet werd 4-FA in 2017 (na het verbod in mei) minder aangeboden, hoewel volgens panelleden de vraag blijft. Of dit eventueel zal resulteren in een prijsverhoging, is nog te vroeg om

te zeggen. Verder is de verkrijgbaarheid van ketamine de laatste jaren veel eenvoudiger geworden. Bij WhatsApp-dealers staat ketamine standaard op het menu.

Van de clubbers en festivalgangers die het afgelopen jaar stimulantia hebben gebruikt, kocht twee derde van de ecstasygebruikers en de helft van de cocaïne- en amfetaminegebruikers zelf deze drugs. Cocaïne werd veruit het vaakst aangeschaft bij een 06-dealer en zelden bij een thuisdealer of een dealer in het uitgaansleven. Ecstasy werd iets vaker bij een thuisdealer of in het uitgaansleven gekocht, maar ook dit middel werd het vaakst bij een 06-dealer besteld. Ook amfetamine kochten gebruikers meestal bij 06-dealers, gevolgd door thuisdealers en dealers in het uitgaansleven. Slechts een paar procent van de gebruikers kochten cocaïne, ecstasy of amfetamine via internet of op straat. Ecstasy en amfetamine werden ook met enige regelmaat 'via via' of 'via vrienden/kennissen/bekenden' gekocht. Opvallend is dat vergeleken met de survey onder clubbers en ravers van 2013 het aandeel gebruikers dat ecstasy, cocaïne en amfetamine kocht bij 06-dealers flink is gestegen.

Op gebruikersniveau waren de meest gangbare, c.q. gemiddelde prijzen: XTC-pillen €4 tot €5 per pil; cocaïne €50 tot €60 per gram; amfetamine €9 tot €10 per gram en ketamine €25 tot €30 per gram. Op de langere termijn is ecstasy duurder geworden – maar gemiddeld is ook de dosering omhoog gegaan (zie deel V over de preventie indicatoren). De laatste zes jaar is de prijs echter niet wezenlijk veranderd. Dat geldt ook voor cocaïne en amfetamine. De prijs van 4-FA is vergelijkbaar met die van XTC: €4 tot €5 per pil. De prijs van 4-FA-poeders ligt op €14 tot €15 per gram.

VII

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

Jongeren en jongvolwassenen in Amsterdam clubben volop en bezoeken in de zomermaanden massaal festivals. Door de schaalvergroting is de club- en festivalcultuur meer mainstream, maar door een keur van artiesten en internationale bezoekers die het nachtleven koesteren ook kosmopolitischer. Sinds enkele jaren worden 24-uurslicenties afgegeven, speciaal voor onderscheidende nachtlocaties. Het aantal festivals dat in Nederland wordt georganiseerd blijft groeien en festivalorganisatoren proberen zich door het overstelpende aanbod van elkaar te onderscheiden. Alles draait om sfeer en beleving. Maar uitgaan is tegenwoordig meer dan louter stappen, dansen en middelengebruik. Het contemporaine uitgaansleven is voor entrepreneurs en ondernemers ook een ideaal platform en decor om reclame te maken voor eigen creaties en nieuwe producten. Deze ontwikkeling zien we vooral in het urbansegment. Veel veranderingen in het programma-aanbod leggen het accent op urban, dat over de volle breedte (meer festivals, succesvolle rappers en geslaagde clubavonden) meer terrein blijft winnen. Hoewel deze ontwikkeling de veelzijdigheid van het Amsterdamse uitgaansleven typeert, blijft het uitgaansleven tegelijkertijd gesegmenteerd en voorspelbaar vanwege de etnische scheidslijnen.

Antenne Amsterdam: jaarlijkse drugsmonitor sinds 1993

Antenne rapporteert al sinds 1993 trends op de Amsterdamse drugsmarkt. Elk jaar wordt op basis van een combinatie van kwalitatieve en kwantitatieve gegevens het middelengebruik bij jongeren en jongvolwassenen in de hoofdstad in kaart gebracht. De multi-methodische onderzoeksaanpak kent drie vaste onderdelen: een panelstudie onder twee verschillende doelgroepen, een survey en preventie-indicatoren. De gegevens uit de verschillende onderdelen schetsen samen een gedifferentieerd beeld van trends en patronen in de Amsterdamse wereld van genotmiddelen. In het

kwantitatieve uitgaanspanel worden de laatste ontwikkelingen gevolgd aan de hand van halfjaarlijkse individuele interviews met een panel van insiders. De panelstudie is vooral gericht op het uitgaansleven, met de nadruk op trendsetters. Het gaat hierbij nauwelijks om precieze cijfers, maar om dynamische processen. Dat geldt ook voor het andere deel van de panelstudie, dat gaat over kwetsbare jeugd. In dit panel zijn professionals vertegenwoordigd die met buurtjongeren werken.

De survey (het tweede vaste onderdeel) levert kwantitatieve gegevens over middelengebruik binnen specifieke groepen. In 2017 waren dit uitgaanders, net als in 1995, 1998, 2003, 2008 en 2013. Aan de survey deden ruim 600 uitgaanders mee: 312 clubbers en 327 festivalgangers. De clubbers en festivalgangers zijn gemiddeld 26 jaar en iets meer dan de helft is vrouw (53%). De meeste uitgaanders (75%) hebben een westerse achtergrond, zes op de tien (59%) wonen in Amsterdam en de helft (52%) is student. Tussen bezoekers van clubs en festivalgangers zijn veel overeenkomsten: clubbers wonen alleen wat vaker in Amsterdam. Door de resultaten van deze survey te vergelijken met de vorige Antenne surveys onder uitgaanders kunnen trends in middelengebruik op langere termijn in beeld worden gebracht. Bij de preventie indicatoren (het derde vaste onderdeel) gaat het om informatie over de drugsmarkt in de vorm van kwantitatieve gegevens over testuitslagen van vrijwillig aangeleverde drugs.

Middelengebruik onderdeel van de leefstijl van jongvolwassenen

Het middelenrepertoire in panelnetwerken kan aanzienlijk verschillen. Het drugsgebruik in dance-gerelateerde netwerken ligt doorgaans hoger dan in het urbancircuit. Opvallend is dat een fors deel van de hoogopgeleide millennials een gezonde leefstijl schijnbaar moeiteloos weet te combineren met werk, studie én drugsgebruik binnen een straf tijdsregime. Toch zien panelleden ook een schaduwzijde van grensoverschrijdend drugsgebruik bij zogenaamde agendahedonisten met een chemische burn-out. Wat de algemene drugstrends betreft zijn stimulantia als ecstasy, cocaïne en amfetamine nog steeds leidend, maar ook onderling inwisselbaar. De keuze voor een van deze middelen hangt samen met het (feest)moment en de setting. Het gebruik van narcosemiddelen bevindt zich weliswaar op een lager niveau, maar behoort in veel netwerken wel tot het vaste drugsrepertoire.

Alcoholgebruik blijft hoog – wel vaker kritische reflectie op drinkgedrag

In een ruime meerderheid van de panelnetwerken drinkt ten minste driekwart regelmatig alcohol. Het aantal glazen kan in subgroepen binnen de netwerken van het

uitgaanspanel flink variëren. In het urbanmilieu zijn de drankjes exclusiever, maar wordt naar rato minder gedronken. Een trend is dat steeds meer drinkers (voornamelijk na de feestdagen) een alcoholvrije periode inlassen. Het doorbreken van het drinkpatroon wordt meer toegejuicht, mede ingegeven door de huidige gezondheidstrend. Er lijkt dus sprake te zijn van een toenemende kritische blik op het eigen drinkgedrag.

Ook blijkt de survey onder uitgaanders wordt flink gedronken. Bijna alle uitgaanders (97%) zijn huidige drinker (= laatste maand) en de meesten van hen drinken 1 of 2 dagen (43%) of 3 of 4 dagen (26%) per week. Een klein deel (3% van de totale groep uitgaanders) is dagelijkse drinker. Gemiddeld drinken huidige drinkers 5 glazen op een 'drinkdag'. Bijna de helft van de huidige drinkers (46%) vindt zelf dat zij te veel of te vaak alcohol drinken – ook een deel van de uitgaanders is dus kritisch over hun eigen drinkgedrag. Tijdens het uitgaan wordt ook flink gedronken: 89% van de uitgaanders dronk de avond van het onderzoek voor, tijdens en/of na het uitgaan (gemiddeld 8 glazen op de totale avond). Het aandeel huidige drinkers onder uitgaanders is de afgelopen jaren niet veranderd. Nog steeds is het uitzonderlijk als iemand de laatste maand geen alcohol heeft gedronken. Wel daalt het aantal riskante drinkers al sinds 2008. Onder de kwetsbare buurtjongeren wordt vooral alcohol gedronken door autochtoon-Nederlandse jongeren. Door persisterende hanggroepen wordt ook wel gedronken, vooral sterke drank is binnen deze groepen populair.

Teruggang van aandeel rokers in nachtleven (nog) niet te zien in survey

Leden van het uitgaanspanel constateren dat er nog steeds stevig wordt gerookt in het nachtleven, maar dat er wel een teruggang te zien is. Naast de scherpere regelgeving laten meer uitgaanders zich kritischer uit over de gezondheidsrisico's. De opkomst van e-smokers en vaporizers neemt vooralsnog geen hoge vlucht. Van de uitgaanders in de survey heeft 61% de laatste maand gerookt (= huidige roker). Van de huidige rokers is 37% dagelijks roker (23% van de totale groep uitgaanders). Er zijn opmerkelijk veel 'gelegenheidsrokers': bijna de helft van de huidige rokers (48%) rookt maximaal 2 dagen per week. Gemiddeld roken huidige rokers 7 sigaretten op een 'rookdag'. Huidige rokers zijn kritisch over hun eigen rookgedrag: 63% vindt dat zij te veel of te vaak roken. De trends op de langere termijn laten zien dat het aandeel huidige rokers onder uitgaanders sinds 1995 stabiel is, maar het percentage dagelijkse rokers is bijna gehalveerd. Ten opzichte van 2013 zijn er in 2017 geen opvallende

ontwikkelingen. De constatering van het panel over een teruggang in het aantal rokers is vooralsnog niet terug te zien in de survey. Op de uitgaansavond zelf rookte bijna de helft van de uitgaanders (49%) en ook dit aandeel bleef stabiel tussen 2013 en 2017.

Uit het uitgaanspanel blijkt dat het roken van shisha's in clubs en lounges (nog) populairder wordt onder jongeren van Marokkaanse en Turkse komaf. Ook uit het panel met kwetsbare buurtjongeren blijkt dat shisha-lounges in trek zijn bij moslimjongeren. Onder uitgaanders in de survey is de shisha minder populair: slechts 5% rookte de laatste maand tabak via een shisha.

Cannabisgebruik in nachtleven beperkt – wel aantrekkelijk onder jongeren

Net als bij roken is er in het nachtleven een teruggang te zien in het gebruik van cannabis. Dit heeft volgens panelleden eveneens te maken met regelgeving en een sterker bewustzijn van gezondheidsrisico's. In de urban scene blijft blowen wel een populair tijdverdrijf. Van de uitgaanders in de survey zijn ruim vier op de tien (43%) huidige blower (= laatste maand). De meeste huidige blowers (67%) gebruiken minder dan 1 dag per week cannabis; een minderheid (8%) blowt dagelijks (4% van de totale groep uitgaanders). Een vijfde van de huidige blowers (22%) vindt dat zij te veel of te vaak blowen. Op de uitgaansavond zelf blowde een vijfde van de uitgaanders (20%). Ten opzichte van 2013 bleef het aandeel huidige blowers bijna gelijk. In alle kwetsbare jeugdgroepen wordt (flink veel) cannabis gebruikt. Professionals die met deze jongeren werken, vinden dat veel jeugdige blowers de risico's van frequent blowen onderschatten en tijd verliezen bij het maken van belangrijke keuzes in hun leven door hun blowgedrag.

Ecstasy blijft vast onderdeel van middenrepertoire van uitgaanders

Ecstasy blijft nog steeds nieuwe generaties stappers aanspreken. Afgezien van alcohol is ecstasy dan ook nog steeds het belangrijkste uitgaansmiddel. Wanneer jongvolwassenen rond de dertig jaar zijn neemt de belangstelling voor ecstasy langzaam af en wordt alleen nog zo nu en dan gebruikt. Groepen die elke week gebruiken zijn zeldzaam en veel panelleden zeggen dat ecstasy vooral tijdens speciale feesten of momenten wordt genomen. Gezien de populariteit valt volgens professionals in het uitgaanspanel het aantal problemen met ecstasy in het uitgaansleven mee. In het urbancircuit blijft ecstasy controversieel, hoewel in sommige kringen het taboe erop minder groot is geworden.

De survey bevestigt dat ecstasy onder uitgaanders inderdaad het populairste middel is: 66% gebruikte het laatste jaar (= recente gebruiker) en ook met enige regelmaat. Van de uitgaanders heeft 43% het laatste jaar MDMA-poeder gebruikt. Bijna alle uitgaanders die ervaring hebben met MDMA-poeder, hebben ook ervaring met XTC-pillen. Andersom heeft ongeveer driekwart van de ecstasygebruikers ook ervaring met MDMA-poeder. Minder dan de helft (45%) van de recente gebruikers van ecstasy nam het laatste jaar maximaal 4 keer ecstasy, 36% deed dit 5 tot 10 keer en 20% meer dan 10 keer. Bijna een kwart van de recente gebruikers (24%) vindt dat zij te veel of te vaak XTC-pillen gebruiken. Een derde van de uitgaanders (35%) gebruikte ecstasy op de avond van het onderzoek. In 2017 daalde het aandeel recente gebruikers van ecstasy licht ten opzichte van 2013, maar nog steeds is het in 2017 bijna dubbel zo groot als in 2008. Het gebruik van ecstasy tijdens het uitgaan steeg licht ten opzichte van 2013.

Net als in voorgaande jaren was in 2017 het merendeel van de aangeboden monsters bij de testservice een XTC- of MDMA-monster (60%). De resultaten van de testservice laten zien dat de XTC-pillen sterk blijven en de kwaliteit hoog is. Gemiddeld bevatten de aangeleverde pillen 168 mg MDMA, 69% is hoog gedoseerd (> 150 mg) en in 96% van de gevallen zijn geen vervuilingen aangetroffen. De prijs van XTC-pillen (gemiddeld 4 à 5 euro per stuk) geeft geen indicatie van de sterkte. Volgens leden van het uitgaanspanel is de huidige sterkte van ecstasypillen bij iedereen in hun netwerk bekend.

Gebruik van cocaïne 'genormaliseerd' - middel is makkelijk te krijgen

Cocaïne staat in veel panelnetwerken niet primair als feestdrug bekend, terwijl het wel op feestjes rondgaat. Sommige panelleden zien in hun netwerken een verdere toename van gebruik en schrijven dit onder meer toe aan het hoge levenstempo in een voortrazende economie. Naast beroepsgroepen in de nachteconomie zou het gebruik van cocaïne op gezette tijden ook beter passen in de agenda van doorsnee werkende stedelingen. Panelleden die veel cocaïne in hun omgeving zien, hebben weleens hun bedenkingen over de vanzelfsprekendheid waarmee de dealer wordt gebeld. In de netwerken waar frequent wordt gesnoven, klinkt daarom soms enige bezorgdheid. Vooral wanneer cocaïne steeds meer gebruikt wordt als aflaat tegen stress, hoge werkdruk of in samenhang met stevig alcoholgebruik.

Van de uitgaanders in de survey gebruikte 39% het laatste jaar cocaïne (= recente gebruiker). Een deel van de recente gebruikers (44%) nam het laatste jaar op maximaal 4 dagen cocaïne. De rest 5 tot 10 dagen (28%) of meer dan 10 dagen (27%). Ruim een kwart van de recente gebruikers (28%) vindt dat zij te veel of te vaak cocaïne gebruiken. Op de uitgaansavond zelf gebruikte 10% van de uitgaanders cocaïne. In 2017 ligt in het aandeel recente gebruikers van cocaïne vrijwel op hetzelfde niveau als in 2013. Ook het gebruik van cocaïne tijdens het uitgaan bleef tussen 2013 en 2017 stabiel.

Cocaïne is makkelijk te krijgen: bezorgdiensten zijn er meestal binnen een half uur, er is geen schaarste, de prijs blijft stabiel en bijna niemand klaagt over de kwaliteit. Het aandeel cocaïnemonsters dat in 2017 bij de testservice was ongeveer even groot als in 2016. De gemiddelde zuiverheid nam ten opzichte van voorgaande jaren nog verder toe. Volgens kenners daalt de cocaïne prijs al jaren, maar wordt dit vervolgens niet doorberekend naar een lagere prijs voor consumenten (veelal €50 tot €60 per gram).

Amfetaminegebruik neemt geleidelijk toe – vooral onder stevige stappers

Het gebruik van amfetamine ligt in de netwerken van het uitgaanspanel, net als in het midden van de jaren negentig, weer iets boven het niveau van cocaïne. De vlakke roeseffecten en de ongecompliceerde energie van amfetamine maken het middel vooral populair bij begin-twintigers die stevig uitgaan en ook vaak festivals bezoeken. Recent amfetaminegebruik (= laatste jaar) lag onder uitgaanders in de survey met 31% iets onder dat van cocaïne. Wat betreft gebruiksfrequentie laat amfetamine min of meer hetzelfde patroon zien als ecstasy en cocaïne: iets minder dan de helft van de recente gebruikers nam het laatste jaar maximaal 4 keer amfetamine, maar er is ook een flinke groep (27%) die relatief vaak gebruikt (meer dan 10 keer). Eén op de vijf recente gebruikers (20%) vindt dat zij te veel of te vaak amfetamine gebruikt. Op de uitgaansavond zelf gebruikte 11% van de uitgaanders amfetamine. In 2013 steeg het aantal recente gebruikers van amfetamine flink ten opzichte van 2008, in 2017 bleef dit aandeel gelijk aan dat van 2013. Het gebruik van amfetamine tijdens het uitgaan nam in 2017 toe vergeleken met 2013.

Het aanbod van amfetamine is de afgelopen jaren wat gegroeid. Amfetamine wordt door gebruikers vooral bij 06-dealers besteld en blijft met circa 9 tot 10 euro per gram een relatief goedkoop middel.

Lachgas vooral populair onder jongeren

Lachgas beleeft vanaf 2008 een flinke opleving. De stijging zet door in 2017 en het gebruik van lachgas is hoger dan ooit in de netwerken van het uitgaanspanel. In het dancemilieu wordt lachgas vooral als een secundair middel gebruikt en vaak in combinatie met andere drugs. In het urbanmilieu zien panelleden een duidelijke toename bij jonge groepen met weinig drugservaring. Lachgas wordt hier niet direct als een drug gezien. De levendige clip- en snapcultuur (Snapchat) heeft de populariteit onder jongeren aanzienlijk vergroot en de lol eromheen en de korte roes dragen bij aan het positieve imago. Dit wordt ook zo herkend door professionals die werken met kwetsbare jeugdgroepen. Zij constateren dat lachgas een populair middel is en blijft in jongerengroepen, dat zowel op straat, als thuis en op feestjes wordt gebruikt. Lachgas is dan ook erg makkelijk te kopen of te 'regelen'. Het aanbod is flink verruimd gezien de vele extra verkooppunten (o.a. winkels, webwinkels en bezorgdiensten) die er in de afgelopen tijd bij zijn gekomen. De survey toont dat de helft van de uitgaanders (52%) het laatste jaar lachgas heeft gebruikt (= recente gebruiker). Zij deden dit toen gemiddeld 7 keer. Recent gebruik van lachgas vervijfvoudigde tussen 2008 en 2013, maar lag in 2017 op vrijwel hetzelfde niveau als in 2013. Gebruik tijdens het uitgaan nam af ten opzichte van 2013.

Gebruik van GHB blijft relatief beperkt in het uitgaansleven

Over langere tijd bezien is het gebruik van GHB in het uitgaansleven op de achtergrond geraakt. Het middel wordt de laatste jaren als meer controversieel gezien en in clubs wordt scherp gecontroleerd. In de netwerken van het uitgaanspanel zijn groepen die zweren bij GHB, maar zij geven aan de nodige voorzorgsmaatregelen te nemen om zo gecontroleerd mogelijk te gebruiken. Het laatste jaar (= recente gebruiker) heeft 13% van de uitgaanders in de survey GHB gebruikt. Van de recente gebruikers nam meer dan de helft (57%) het middel maximaal 4 keer, maar er is ook een groep die (20%) die het laatste jaar meer dan 10 keer gebruikte. Gebruik op de uitgaansavond was beperkt (4%). Tussen 2008 en 2013 was sprake van een verdubbeling van het aandeel recente GHB-gebruikers, maar dit daalde in 2017 vervolgens weer licht.

Ketamine is vast onderdeel van het middelenrepertoire

De afgelopen jaren is het gebruik van ketamine gestegen. In de panelnetwerken zit het gebruik van dit middel tussen lachgas en GHB in. Aanvankelijk werd ketamine vooral in undergroundscene gebruikt, maar het gebruik heeft zich verbreed en wordt

nu ook binnen het clubdomein gebruikt. Dit is opmerkelijk gezien het dissociatieve en mild psychedelische karakter van het middel. De combinatie met alcohol is volgens gebruikers ongelukkig vanwege misselijkheid en overgeven. Onder uitgaanders in de survey gebruikte een kwart (26%) het laatste jaar (= recente gebruiker) ketamine. De meesten van hen deden dit maximaal 4 keer het laatste jaar (53%), maar een vijfde (20%) deed dit meer dan 10 keer. Gebruik op de uitgaansavond lag op 8%. Het recente gebruik van ketamine steeg enorm tussen 2008 en 2013, maar bleef in 2017 stabiel. Dat ketamine tegenwoordig een vast onderdeel is van het middelenrepertoire van uitgaanders is eveneens terug te zien in de cijfers van de testservice. Het aantal aangeboden ketamine-monsters steeg relatief gezien het sterkst.

Survey – clubbers en festivalgangers vergeleken

Wat opvalt aan de survey onder uitgaanders is dat er in recent gebruik (= laatste jaar) van stimulantia en narcosemiddelen tussen 2013 en 2017 weinig is veranderd. Wanneer de gebruikscijfers van clubbers en festivalgangers (in 2013: ravers) apart worden bekeken, blijkt echter dat het recente gebruik onder clubbers is gestegen en onder festivalgangers is gedaald (dit geldt alleen niet voor ecstasy waar het gebruik in clubs gelijk bleef).

	ecstasy		cocaïne		amfetamine		lachgas		GHB		ketamine	
	2013	2017	2013	2017	2013	2017	2013	2017	2013	2017	2013	2017
TOTAAL	73%	66%	35%	39%	33%	31%	57%	52%	17%	13%	24%	26%
clubs	62%	68%	27%	45%	23%	39%	46%	58%	13%	20%	15%	34%
festivals	85%	65%	43%	34%	45%	23%	70%	47%	22%	6%	34%	18%

Een mogelijke verklaring voor deze verschuiving is dat de algemene kenmerken van clubbers en festivalgangers zijn veranderd. Er is echter alleen sprake van een tegengestelde trend wat betreft woonplaats (*meer* Amsterdammers in clubs, *minder* Amsterdammers op festivals dan op raves in 2013). Een meer aannemelijke verklaring is daarom dat de setting van clubs en festivals is veranderd tussen 2013 en 2017. Vergeleken met de raves van 2013 worden festivals in 2017 veel strakker georganiseerd, terwijl de clubs in 2017 juist meer ruimte hebben gekregen om zich te manifesteren. Het lijkt erop dat de afgelopen vier jaar de clubs en festivals/raves van karakter zijn veranderd. Clubs anno 2017 hebben de 'ruigere' sfeer van de raves anno 2013 overgenomen en dit is te zien in de gebruikscijfers. Er lijkt dus niet zozeer sprake te zijn

van een verandering in de steekproef van uitgaanders, maar meer een verschuiving in setting waar zij naartoe gaan.

4-FA op zijn retour en minder vaak aangeboden bij de testservice

De markt van nieuwe psychoactieve stoffen (NPS) is inmiddels grotendeels gestabiliseerd. Hoewel 4-FA in 2016 nog een populair middel was in veel panelnetwerken, is het middel op zijn retour sinds het verbod in 2017. Het middel is moeilijker verkrijgbaar, maar een deel van de gebruikers zegt echter ook of vooral te zijn gestopt vanwege (de landelijke campagne over) de gezondheidsrisico's. Desondanks is er nog steeds een groep die bij het middel zweert. Met andere NPS wordt geëxperimenteerd, maar de meeste zijn alleen in kleine subgroepen van panelnetwerken populair. Onder uitgaanders in de survey heeft 34% het laatste jaar 4-FA gebruikt (= recente gebruiker). De meesten van hen gebruikten maximaal 4 keer 4-FA. Omdat 4-FA populair werd rond 2014 is het niet opmerkelijk dat tussen 2013 en 2017 het aandeel recente gebruikers van 4-FA ruim verdubbelde. Het is nu nog te vroeg om de geconstateerde verminderde populariteit in de panelnetwerken terug te zien in de cijfers onder uitgaanders. Bij de testservice is de afnemende populariteit van 4-FA wel merkbaar in de cijfers: het aantal aangeboden 4-FA-monsters daalde relatief gezien het sterkst ten opzichte van 2016.

Meer belangstelling voor LSD microdosering

Psychedelica (o.a. LSD, paddo's, psychedelische truffels, DMT en ayahuasca) spelen een bescheiden rol in het uitgaansleven. Toch neemt de belangstelling voor LSD en ayahuasca ook buiten het oorspronkelijke psychonautische milieu toe. Voor microdosering van LSD is vooral in het paneeldeel binnen de dancescene belangstelling. Het gebruik van microdoseringen wordt door panelleden gezien als een nieuwe hype. In kringen van psychonauten, creatieve ZZP-ers en studenten met bovengemiddelde interesse in psychedelica is veel aandacht voor deze nieuwe manier van gebruik. Anderen denken dat sprake is van een trend, waarbij de groeiende populariteit van psychedelica onderdeel is van een nieuwe 'psychedelische renaissance'. Deze hype is (nog) niet direct terug te zien onder uitgaanders van de survey. In deze groep worden paddo's, LSD en DMT namelijk nog steeds beperkt gebruikt. Het aandeel recente gebruikers (= laatste jaar) van deze drie middelen is respectievelijk 11%, 6% en 1% en deze cijfers veranderden niet tussen 2013 en 2017.

Methamfetamine, heroïne en crack worden nauwelijks gebruikt

Het gebruik van methamfetamine blijft zeldzaam in uitgaansnetwerken, met uitzondering van kleine niches in het gaymilieu en groepjes psychonauten. Van de uitgaanders heeft 1% ooit methamfetamine gebruikt. 'Straatdrugs' (heroïne en crack) worden eveneens niet of nauwelijks gebruikt in het nachtleven. Onder clubbers en festivalgangers heeft 4% ooit crack en 1% ooit heroïne gebruikt.

Kwetsbare buurtjongeren gebruiken vooral veel cannabis en lachgas

Kwetsbare buurtjongeren in volkswijken maken relatief vaak deel uit van straatgroepen. Bij veel van hen is sprake van een ontwrichte thuissituatie en armoede, het opleidingsniveau is laag en er is vaak sprake van psychische problematiek. De scheidslijn tussen succes en falen is volgens professionals in het panel over deze jongerengroepen flinterdun. Jongeren die gevoelig zijn voor status en rijkdom voelen extra druk en het plegen van (kleine) criminaliteit wordt niet geschuwd. Streetcornerworkers en ambulante jongerenwerkers proberen zo vroeg mogelijk te interveniëren door het voeren van gesprekken en zo mogelijk het aanbieden van hulp. Alcohol is vooral onder autochtoon-Nederlandse jongeren populair, maar soms ook bij persisterende hanggroepen waar ook sterke alcohol wordt gedronken. Energydrinks, cannabis en lachgas zijn in (bijna) alle groepen populair. Het gebruik van ecstasy, GHB en cocaïne blijft beperkt tot 'witte' netwerken, alhoewel sommige Surinaams/Antilliaanse stapgroepen ecstasy ook ontdekt hebben.

Drugsbranches in Amsterdam steeds meer met elkaar verweven

De Amsterdamse drugsmarkt past zich al een aantal jaar aan als gevolg van innoverende technologie (drugsmenu's worden verstuurd via WhatsApp, bestellingen geplaatst via een encrypted *privnote* et cetera). De populariteit van bezorgdiensten laat zien dat de drugsbranches steeds meer met elkaar zijn verweven: een toenemende groep bezorgers verkoopt 'alles', inclusief cocaïne. Uitgaanders kopen hun drugs overwegend bij 06-dealers en/of via vrienden in hun eigen netwerk. Drugs bestellen via internet blijft marginaal, maar de rol van 06-dealers wordt steeds groter. In het uitgaansleven en in de buurt van clubs wordt meer bedrijvigheid op straat van actieve (vaak overlastgevende) groepen dealers en *runners* opgemerkt die zich vooral op toeristen lijken te richten.

VIII

SUMMARY

AND CONCLUSIONS

Young adults in Amsterdam go clubbing at full pace, and in the summer months they throng to outdoor dance festivals. The broad expansion of the club and festival culture in recent years has resulted in a drift towards the mainstream. At the same time, the scene has grown more cosmopolitan by virtue of its cherished status among international visitors and its choice selection of celebrated performers. For several years now, venues that have achieved some distinction have been eligible for 24-hour festival licences. As the numbers of Dutch festivals continue to grow, organisers strive to set themselves apart with overwhelming arrays of shows. It's all about the atmosphere and the experience. Yet festivals now consist of more than just going out, dancing and consuming recreational substances. Entrepreneurs now view them as ideal platforms and décors to promote their latest creations and newest products – a development especially seen in the urban music segment. Many trends in programme content reveal a shift towards urban. It continues to gain ground across the board, with a stream of festivals, well-known rappers and successful club bashes. While such developments typify the wide diversity of Amsterdam nocturnal entertainment, the scene as a whole remains segmented and predictable in view of the ethnic dividing lines that run through it.

Amsterdam Antenna: Annual drugs monitoring report since 1993

Amsterdam Antenna has been reporting on trends in the city's drugs markets since 1993. Analysing a combination of qualitative and quantitative data collected each year, it documents the use of recreational substances by adolescents and young adults. The mixed-methods research strategy has three standard components: a panel study in two different target groups, an annual survey and a set of prevention indicators. Together, the data obtained in the various components of Antenna paint a

diversified picture of the trends and patterns in Amsterdam's world of recreational substances. The qualitative panel study traces the latest developments by conducting individual, semi-annual interviews with a panel of insiders from various scenes. The chief emphasis is on nightlife, with a special focus on trendsetters who experiment with new music, venues or drugs. The panel study reports few exact figures but highlights dynamic processes. The focus in the second section of the panel study is on vulnerable young people living in city neighbourhoods, with information provided by professionals who work with the neighbourhood youth.

Quantitative data are collected in the annual survey (the second study component). It concentrates each time on substance use in a different social group. In 2017, we focused on club- and festivalgoers, as we did previously in 1995, 1998, 2003, 2008 and 2013. More than 600 nightlifers took part in the current survey: 312 contacted in clubs and 327 at dance festivals. Respondents averaged 26 years of age, and over half were women (53%). Most came from Western backgrounds (75%), six out of ten (59%) lived in Amsterdam and half of the respondents were students (52%). Demographically, the club- and festivalgoers were quite similar groups, albeit that a rather larger percentage of the clubbers were Amsterdam residents. By comparing the 2017 data with those from previous Antenna surveys of nightlifers, we shed light on long-term trends in substance use in the city. The prevention indicators (the third study component) provide information on the drugs market in the form of quantitative data deriving from test results from voluntarily submitted drug samples.

Recreational substance use is part and parcel of the lifestyle of young adults

The repertoire of drugs taken by people in Amsterdam nightlife can vary widely. The scale of drug use in dance-related scenes is typically higher than in urban scenes. Strikingly, a large percentage of well-educated millennials are ostensibly managing to combine healthy lifestyles with work or study plus drug consumption within a tight daily regimen. At the same time, panel members point to a downside to transgressive drug use – highlighted in what they see as 'timetable hedonists' suffering from 'chemical burnouts'. If we look at the general drug trends in 2017, stimulants such as ecstasy, cocaine and amphetamine remained at the forefront, and they seemed largely interchangeable. Which one to choose depended on the setting and the occasion. Recreational anaesthetics, though less widespread, were also part of the standard drugs repertoire in many networks.

Alcohol consumption remains high, but there is more critical reflection on drinking behaviour

In a large majority of the panel networks, at least three quarters of the nightlifers are estimated to drink alcohol regularly, although the amounts consumed in subgroups within the nightlife networks may vary heavily. People in urban music scenes consume more exclusive drinks but relatively less. One trend we spotted was that more and more drinkers are taking alcohol-free timeouts (mostly after holiday periods). Partly under the influence of the current health trend, people who break out of a drinking pattern can count on more encouragement and approval. People seem to be taking an increasingly critical look at their own drinking behaviour.

Heavy alcohol consumption was also evident from our survey of Amsterdam nightlifers. Virtually all respondents (97%) were current (past-month) drinkers, and most of these drank on 1 to 2 days (43%) or on 3 to 4 days (26%) a week. A tiny minority (3%) of all nightlifers drank every day. On their 'drinking days', the current drinkers drank an average of 5 units. Nearly half (46%) of the current drinkers felt they were consuming too much alcohol or drinking too often. This shows that the self-critical attitude about drinking behaviour also prevailed among survey respondents. People drank heavily when they went out: on the night of the survey, 89% of the clubbers or festivalgoers reported alcohol use before, during and/or after their night out, averaging 8 units that night. The percentages of current drinkers in our surveys of clubbers, ravers and festivalgoers have remained unchanged over recent years. People who have consumed no alcohol at all in the past month are few and far between. However, the percentages of at-risk drinkers (drinking daily or consuming four or more units per occasion more than once a week) have been declining since 2008. Panel reports on the vulnerable neighbourhood youth showed that alcohol consumption occurs mainly among ethnic Dutch young people. In groups of loitering street youth, spirits are also popular.

Decline in numbers of tobacco smokers not yet evident in survey

Members of the nightlife panel report that smoking is still a conspicuous habit in the club and festival scene, but that it is gradually decreasing. Beyond the stricter smoking rules, nightlifers are now also more critical in terms of the health risks. Innovations like electronic inhalers and vaporisers have yet to catch on. Of the clubbers and festivalgoers in our survey, 61% had smoked tobacco in the past month (current smokers); 37% of these were daily smokers (23% of the total sample). There were noticeably

large numbers of 'occasional smokers', with almost half of the current smokers (48%) smoking two days a week at most. Current smokers smoked an average of 7 cigarettes on a 'smoking day'. Many were critical of their own smoking behaviour – 63% stated that they smoked too much or too often. Longer-term trends reveal that the percentages of current smokers in nightlife scenes have remained stable since 1995, but that the percentage of daily smokers has been cut almost in half. There were no tobacco smoking trends worth noting from 2013 to 2017. Panel impressions of a decline in the numbers of smokers were not yet reflected in the survey data. Almost half of respondents (49%) reported having smoked tobacco on the night they were surveyed, unchanged since 2013.

The nightlife panel observed that shisha smoking in clubs and lounges is becoming more popular amongst young people with Moroccan or Turkish backgrounds. The neighbourhood youth panel likewise reported an appreciation of shisha lounges by Muslim youth. Shisha was less popular among the surveyed nightlifers, with only 5% having smoked tobacco with a shisha in the past month.

Cannabis use in nightlife was limited – but popular with the youth

Similarly to tobacco smoking, the use of cannabis in nightlife appears to be receding. Panel members attribute this to the tighter smoking restrictions and to a greater awareness of health risks. Cannabis use remains a popular pastime in the urban scene. Four out of ten of the surveyed club- and festivalgoers (43%) were current (past-month) cannabis smokers; two thirds of these (67%) smoked it less than one day per week, and only a small minority (8%, or 4% of the total sample) smoked it every day. One fifth of the current cannabis users (22%) believed they smoked it too much or too often. One fifth of all respondents (20%) smoked cannabis on their night out. In comparison with our 2013 sample, the share of current cannabis smokers was virtually unchanged. Cannabis use is frequent, and often heavy, in all groups of vulnerable neighbourhood youth observed by the panel. Professionals who work with the young people report that many of them underestimate the risks of frequent cannabis use. Their cannabis habits also cause them to lose time when they could be making important life decisions.

Ecstasy remains a standard component of the club and festival drugs repertoire

Ecstasy continues to appeal to every new generation of club- and festivalgoers. It remains the leading nightlife recreational substance after alcohol. After young adults pass the age of 30, the attraction of ecstasy begins to ebb, and most then take it only occasionally. Amongst nightlifers in general, panel members report that subgroups taking ecstasy every week are rare, and that the drug is taken mainly for special festivals or other occasions. In view of its popularity, the number of problems with ecstasy is still relatively low, according to professionals in our nightlife panel. In urban music scenes, the use of ecstasy remains controversial, though taboos against it have diminished in some circles.

Our survey confirmed that ecstasy was the most popular drug amongst clubbers and festivalgoers in 2017, with 66% having taken it in the past year (recent users), and with some degree of frequency. Some 43% of nightlifers reported having taken MDMA powder in the past year. Virtually all of them had also taken ecstasy tablets, whereas about three quarters of the ecstasy tablet users had also taken MDMA powder. Just under half (45%) of recent ecstasy users had taken the drug 4 or fewer times in the past year, 36% had taken it 5 to 10 times and 20% had taken it more than 10 times. Nearly one quarter of the recent users (24%) thought they were taking ecstasy too much or too often. One third of the nightlife sample (35%) reported having taken the drug on the night of the survey. The percentage of recent users declined slightly in 2017 in comparison to 2013, but it was still almost twice as high as the 2008 figure. The use of ecstasy during the night out increased slightly in comparison with 2013.

Just as in previous years, the majority of all drug samples submitted for testing to the drug checking service in 2017 were ecstasy or MDMA (60%). Findings indicated that ecstasy tablets remained strong and the quality remained high. Pills contained an average of 168 mg of MDMA; 69% qualified as high-strength (>150 mg), whilst 96% of the samples were free of contaminants. Prices (€4 to €5 per tablet) gave no indication of the strength of the pills. Members of the nightlife panel reported that everyone in their particular networks was aware of the current potency of ecstasy tablets.

Cocaine has become 'normalised' and is easy to come by

In many of our panel networks, powdered cocaine is not viewed primarily as a party drug, although it is often passed around at parties. Some panel members reported

further increases in cocaine use within their networks, attributing this in part to the hectic pace of life in a racing economy. In addition to its use in occupations serving the nighttime economy, they believe that the use of cocaine from time to time during the day would also fit in better with the (often hectic) timetable of the average city dweller in work life. Panel members that observed frequent cocaine use in their environments sometimes expressed their misgivings about how people automatically phone their dealer. Concerns were raised about some networks where coke-snorting is common, especially when cocaine is increasingly taken to vent off stress, to combat work pressures or in combination with large amounts of alcohol.

Some 39% of the surveyed clubbers and festivalgoers had taken cocaine in the past year (recent users). A large proportion of these (44%) had taken it on 4 or fewer days that year, 28% on 5 to 10 days and 27% on more than 10 days. More than one quarter of recent users felt they took cocaine too often or consumed too much. About 10% of all respondents had taken it on the night they were surveyed. The proportion of recent cocaine users in the club and festival crowd was virtually unchanged from 2013 to 2017, as was the percentage who took cocaine on their night out.

Powder cocaine is easy to come by: most delivery services arrive within half an hour, there is no shortage of supply, prices are stable and almost nobody complains about quality. The number of cocaine samples brought in to the drug checking service for testing in 2017 approximately equalled that in 2016. The average purity of the drug continued to improve in comparison with previous years. Drug market insiders report that the price of cocaine has been declining for years, but that the savings are not passed on to consumers, who still mostly pay €50 to €60 per gram.

Amphetamine use gradually rising – especially among fervent nightlifers

In the networks observed by the nightlife panel members, the level of amphetamine use is said to now be slightly higher than that of cocaine, as it also was in the mid-1990s. The flatter high and uncomplicated energy of amphetamine have made the drug a popular choice, particularly for clubbers and festivalgoers in their early 20s. Recent (past-year) amphetamine use was, at 31%, slightly below that of cocaine in our survey sample. In terms of frequency of use, a similar pattern emerged to that of ecstasy and cocaine: just under half of recent users took amphetamine 4 or fewer times in the past year, but a sizeable group (27%) took it relatively often (more than 10 times that year). One in five recent users (20%) considered their own amphetamine

use too heavy or too frequent. On the night of the survey, 11% of respondents had taken amphetamine, a higher percentage than in 2013. The percentage of recent amphetamine-using nightlifers in 2017 remained stable in comparison with 2013, following the significant jump recorded in 2008.

Increasing quantities of amphetamine are on the market in recent years. Users order it mainly from mobile dealers, and at prices around €9 to €10 per gram it remains a relatively inexpensive drug.

Laughing gas mainly popular with youth

The use of laughing gas has resurged since 2008. The upward trend continued in 2017, when the consumption of laughing gas was reported to be higher than ever in the networks represented in the nightlife panel. In dance music scenes, it is taken mainly as a secondary drug, and often in combination with other substances. In urban scenes, panel members report a marked increase amongst younger nightlifers with scant drugs experience, who don't always consider it a drug. The lively snapshot (Snapchat) culture has boosted the popularity of laughing gas among adolescents, and the surrounding joviality and the ephemeral high of the drug enhance its positive image. Similar tendencies were observed by professionals working with vulnerable youth. They reported that laughing gas continues to be popular in groups of young people, taken both on the streets and at home or at parties. Obviously, then, laughing gas is easy to purchase or 'score'. Availability has considerably increased, in view of the many additional vendors (including local shops, webshops and delivery services) that have appeared in recent years. According to the nightlife survey, over half of the clubbers and festivalgoers (52%) had taken laughing gas in the past year (recent users), at an average rate of 7 times. Between 2008 and 2013, the recent use of laughing gas had quintupled amongst nightlifers, but that level remained practically unchanged in 2017, and use of the drug on the night of the survey declined.

Use of GHB remains relatively limited at clubs and festivals

Viewed over a longer period of time, the use of GHB in nightlife has receded into the background. In recent years the drug has been increasingly regarded as controversial, and stringent door checks are carried out in clubs. Some groups reflected in our nightlife panel swear by GHB, but they reportedly also take their precautions to manage it safely. Some 13% of the surveyed nightlifers reported having taken GHB in the past year (recent users). Slightly more than half of these (57%) had taken it 4 or fewer

times that year, but 20% of recent users had taken it over 10 times. The use of GHB during a night out was limited (4%). The percentage of recent users had doubled from 2008 to 2013, but that figure had slightly declined by 2017.

Ketamine is a steady component of the nightlife drugs repertoire

The use of ketamine has increased in recent years. Panel members indicate that the level of use in their networks lies between that of laughing gas and GHB. Initially, ketamine was taken predominately in underground scenes, but the use of it has widened and now extends to the nightclub domain. That is surprising, in view of the dissociative and mildly psychedelic effects of ketamine. Users say that combining ketamine with alcohol is ill-advised, as it can trigger nausea and vomiting. One quarter (26%) of the clubbers and festivalgoers in the survey reported having taken ketamine in the past year; most of these (53%) did so 4 times or fewer, but one out of five (20%) took ketamine more than 10 times that year. Only 8% of the surveyed nightlifers took ketamine on their night out. A huge upsurge in ketamine use had been witnessed from 2008 to 2013, but the figure had stabilised by 2017. Statistics from the drug checking service also confirm that ketamine is now a steady part of the drugs repertoire of nightlifers – it showed the strongest relative increase in submitted samples.

Survey – clubbers and festivalgoers in comparison

A finding that stood out in the 2017 survey of Amsterdam nightlifers was that little seemed to have changed since 2013 in terms of the recent (past-year) use of stimulant and anaesthetic recreational drugs. However, when we take a separate look at clubbers in comparison to festivalgoers (called ‘ravers’ in 2013), we see that the recent use of all the surveyed drugs except ecstasy increased among clubbers and decreased among festivalgoers (except the recent use of ecstasy by clubbers did not change significantly).

	ecstasy		cocaine		ampheta- mine		laughing gas		GHB		ketamine	
	2013	2017	2013	2017	2013	2017	2013	2017	2013	2017	2013	2017
TOTAL	73%	66%	35%	39%	33%	31%	57%	52%	17%	13%	24%	26%
clubs	62%	68%	27%	45%	23%	39%	46%	58%	13%	20%	15%	34%
festivals	85%	65%	43%	34%	45%	23%	70%	47%	22%	6%	34%	18%

An ostensible explanation for the shift might be a change in the general characteristics of clubbers and festivalgoers. However, the only contrary trend involving the two subgroups was in terms of place of residence (*more* Amsterdam residents in clubs in 2017 and *fewer* at festivals than at the raves of 2013). Hence, a more plausible explanation would be that the *settings* within the clubs and festivals themselves underwent changes between 2013 and 2017. The festivals of 2017 were far more rigidly organised than the raves of 2013, whereas the clubs had meanwhile gained more leeway for self-manifestation. It thus appears that the respective characters of clubs and of festivals evolved during that period of four years – with the clubs taking on the more ‘unrestrained’ atmosphere of the previous raves, a change that was also evident in the drug use statistics. That would mean that the samples of nightlifers as a whole were not particularly different in 2013 and in 2017, but that a shift occurred in the settings favoured by various subgroups.

4-FA over its prime, with fewer drug checking submissions

The market for novel psychoactive substances (NPS) has largely stabilised. Although 4-FA was still reported in 2016 to be a popular drug in many panel networks, its popularity waned after it became a scheduled substance in 2017. Availability has shrunk, and some 4-FA users have reported they quit taking it specifically in view of the health risks (which had also been highlighted in a nationwide campaign). Despite that, another group still swears by 4-FA. Experimentation also occurs with other NPS, but most such drugs are popular only in small subgroups in panel networks. In our survey, 34% of the nightlifers had taken 4-FA in the past year (recent users), most of them no more than 4 times. Because 4-FA became popular around 2014, it is no wonder that the percentage of recent users in nightlife more than doubled from 2013 to 2017. It is therefore still too early for the declining popularity reported in the panel networks to be reflected in the club and festival statistics. The decline is already evident in the drug checking statistics, however, with 4-FA showing the sharpest relative decrease in submitted samples in comparison with 2016.

Increased interest in LSD microdosing

Psychedelics (which include LSD, magic mushrooms, magic truffles, DMT and ayahuasca) play a modest role in Amsterdam nightlife. At the same time, interest in LSD and ayahuasca is increasing outside the original psychonaut milieu. In particular the panel members from the dance music scene had observed a growing interest in the micro-

dosing of LSD. They see the use of LSD microdoses as a new fad. In circles of psychonauts, creative freelancers and students with an above-average curiosity for psychedelics, they have noticed a keener interest in this novel mode of use. Other informants postulate that a real trend may be emerging, in which the growing popularity of psychedelics is indicative of a 'new psychedelic renaissance'. Such a development was not yet observable in our nightlife survey, where magic mushrooms, LSD and DMT continued to be used on a rather limited scale. The respective shares of recent (past-year) users were 11%, 6% and 1%, and no change was seen between 2013 and 2017.

Methamphetamine, heroin and crack rarely used in nightlife scenes

The use of methamphetamine remained very low in the networks represented in our nightlife panel, with the exception of tiny niches in the gay scene and in small groups of psychonauts. Only 1% of the surveyed nightlifers had ever taken methamphetamine. 'Street drugs' (heroin and crack cocaine) are likewise seldom to never encountered in nightlife. Only 4% of the clubbers and festivalgoers had ever tried crack in their lifetimes, and only 1% had ever taken heroin.

Cannabis and laughing gas widely used by vulnerable neighbourhood youth

Vulnerable young people living in low-income Amsterdam neighbourhoods often hang out in groups of street youth. Many of such young people live with poverty and dysfunctional situations at home, have low educational attainment, and struggle with mental health problems. Professionals in our panel who work with youth point out that the dividing line between success and failure for these neighbourhood youth is very thin indeed. If they are tempted by status and wealth, they feel additional pressure and may drift into petty or more serious crime. Street workers and youth outreach workers seek to intervene as early as possible by engaging young people in conversation and offering help. Alcohol is popular amongst ethnic Dutch youth in particular; young people who loiter in neighbourhood streets and squares often drink spirits as well. Energy drinks, cannabis and laughing gas are popular in almost all groups of neighbourhood youth. Ecstasy, GHB and cocaine stay confined mainly to 'white' networks, although some groups of ethnic Surinamese and Antillean nightlifers have discovered ecstasy.

Amsterdam drug syndicates increasingly intertwined

The market for recreational drugs in Amsterdam has been adapting itself for several years now, driven by innovative technologies. Drug menus are sent via WhatsApp, for instance, and orders can be placed via encrypted Privnotes. The popularity of drug delivery services reveals that syndicates once specialising in one type of drug are increasingly interconnected: more and more delivery services are now selling 'everything', including cocaine. Clubbers and festivalgoers buy their drugs mostly from mobile dealers and/or via friends in their own nightlife networks. Ordering via the Internet is still marginal, but the role of mobile dealers is expanding. In nightlife areas and in streets adjacent to clubs, increasing nuisance is reported from groups of dealers and drug runners who appear to be mainly targeting tourists.

BIJLAGE A

PANEL UITGAANDERS

Panelnetwerken	221
De panelmethode.....	222
Geruchten, signalen en trends.....	224
Panelnetwerken en panelmutaties.....	225
Tabellen	227
Tabel 1 panelnetwerken club- en partycircuit.....	227
Tabel 2 top drie drugs club- en partycircuit.....	229
Tabel 3 drugsgebruik club- en partycircuit.....	230

Panelnetwerken

De setvariabelen (leeftijd, etniciteit en sekse) zeggen iets over de uitgaansnetwerken in de panelstudie. De groepen en scènes zijn heterogeen, van jong tot ouder, homo en/of hetero en soms wit, zwart of etnisch gemixt.

Leeftijd

De leeftijdsspreiding in uitgaansnetwerken is tussen de 20 en 35 jaar, met een gemiddelde rond de 25 jaar. Het hoge opleidingsniveau komt overeen met die van de clubgangers in het Amsterdamse uitgaansleven.¹²³ De laatste jaren is er sprake van een verjonging door de forse aanwas van stapgroepen die vaak in het kielzog van nieuwe feestcollectieven het uitgaansleven ontdekken. De nieuwe lichter is een mix van scholieren en/of studenten die in Amsterdam en omgeving wonen en zich met groot feestelan in de kijker spelen. Naast de bekendere festivals zijn er veel nieuwe zomerfestivals bij gekomen waar de leeftijd (18-22 jaar) een stuk lager ligt. Het middensegment van 25+ domineert vooral het reguliere clubcircuit. Oudere stapgroepen gaan minder frequent naar clubs maar willen de zomerfestivals niet missen.

Etniciteit

Het dancepubliek is in meerderheid van westerse afkomst (75%-100%). Bezoekers van techno, hardcore en hardstyle zijn praktisch allemaal wit. Op hiphop en latin feesten voeren Surinaamse en Caribische bezoekers (60%-70%) de boventoon. Bezoekers van dancehall en reggaeton zijn overwegend zwart. De etnofeesten binnen het urbansegment richten zich vaak op één etnische groep. De etnische mix is het grootst op clubavonden waar trendsetters juist geïnteresseerd zijn in crossovers tussen stijlen.

Sekse

Mannen zijn vaker in de meerderheid op feesten, maar de percentages zijn steeds meer naar elkaar toegegroeid. De vrouw-man verhouding is op veel feesten nagenoeg gelijk. De voortschrijdende participatie van jonge vrouwen in het uitgaansleven (sinds 1995) is volgens sommigen te wijten aan het feit dat er meer vrouwen in Amsterdam zijn gaan studeren en wonen. Het komt vaker voor dat vrouwen op urban en dancefeesten in de meerderheid zijn. Nederlandse, Surinaamse en Antilliaanse vrouwen zijn actiever in het nachtleven dan Marokkaanse en Turkse vrouwen. Homomannen voelen

¹²³ Nabben, Benschop & Korf (2014).

zich minder gebonden aan de klassieke homolocaties (vergeleken met de jaren negentig van de vorige eeuw) en mengen vaker met anderen in het uitgaansleven.

Opleiding en werk

De deelnemers in de panelnetwerken vertegenwoordigen verschillende sociaaleconomische categorieën. De jongste groepen stromen vers van de middelbare school door naar de arbeidsmarkt of het middelbare en hogere (beroeps)onderwijs. Een grote groep 20-plussers zit in het hoger onderwijs en heeft vaak een tijdelijke baan naast de studie. De derde groep werkt inmiddels of is op zoek naar een baan. Een aanzienlijk deel rekt zichzelf tot de creatieven (o.a. koks, journalisten, designers) of is zelf werkzaam in het nachtleven (o.a. dj's, bookers, decorbouwers, barpersoneel). Nu er weer sprake is van een economische opleving floreert ook de banenmarkt. Daarnaast horen panelleden verhalen van vrienden die in innovatieve *startups* zijn gestapt.

De panelmethode

De panelstudie verzamelt doorlopend informatie over de Amsterdamse drugsmarkt. Dit gebeurt op basis van interviews met insiders in verschillende netwerken en scènes van gebruikers. In tegenstelling tot andere onderdelen van Antenne gaat het in de panelstudie nauwelijks om cijfers, maar om dynamische processen als uitgaanstrends en drugsgebruik onder jongeren en jongvolwassenen. Hoewel we de bevindingen van de panelstudie niet in cijfers uitdrukken, kunnen we er wel algemene ontwikkelingen mee schetsen. Dit doen we door de trendsetters en de vroege trendvolgers in de gaten te houden. Zij experimenteren meer dan gemiddeld met drugs en zijn vaak voortrekkers van nieuwe ontwikkelingen in het uitgaansleven. We onderscheiden drie typen trendsetters: *maven*, *connectors* en *salesmen*.¹²⁴

De *maven* (bollebozen) hebben veel kennis van het uitgaanscircuit en/of de drugsmarkt en kunnen ons hierover alles vertellen. Ze opereren deels achter de schermen, maar wisselen ook onderling specifieke informatie uit over drugs. Ze weten ons haarfijn uit te leggen hoe de vork in de steel steekt als het gaat over farmacologische eigenschappen van verschillende typen drugs. Soms zijn ze betrokken als innovators die uit hobbyisme veel chemische kennis hebben en een buitengewone interesse ver-

¹²⁴ Gladwell (2000).

tonen voor (nieuwe) drugs. Zij hebben niet de behoefte om nieuwe chemische innovaties bij een groot publiek onder de aandacht te brengen. De *connectors* opereren dynamischer en zijn goed op de hoogte van de uitgaans- en drugsmarkt. Soms sijpelt er kennis door van de *maven* waar ze soms contact mee hebben. De *connectors* weten precies waar de belangrijke of invloedrijke spelers op de markt zich bevinden en welke posities ze innemen binnen het hectische uitgaansleven. *Connectors* investeren veel tijd in sociale contacten om op de hoogte te blijven van nieuwe ontwikkelingen. De kracht van *salesmen* of *proseliteerders* (evangelisten)¹²⁵ is hun vermogen om te overtuigen en zo een grotere groep, tot zelfs de grootste sceptici, te enthousiasmeren voor een 'nieuwe' drug, clubavond of mode. Daar waar anderen voorzichtig zijn, wil de evangelist het van de daken schreeuwen. Het is goed mogelijk dat trendsetters meerdere posities en rollen hebben. Aangezien de innoverende, producerende en consumerende segmenten binnen het uitgaansleven vaak in elkaar grijpen, kan iemand zowel de rol van de *connector* als van de *salesman* spelen.

De leden van het panel worden sinds 1994 doorlopend twee keer per jaar onafhankelijk van elkaar face-to-face geïnterviewd. Hiermee voorkomen we dat leden elkaar beïnvloeden of napraten. Iedereen die deel uitmaakt van het panel heeft zicht op een bepaald netwerk, een specifieke scene of locatie waar alcohol en drugs worden geconsumeerd. Het is overigens niet uitgesloten dat netwerken elkaar deels overlappen. Zowel op megafeesten als in favoriete clubs of cafés kunnen panelleden tegelijkertijd aanwezig zijn en vanuit hun eigen beleving verslag doen van het feest, de locatie en de sfeer. Het gaat daarbij niet om het eigen drugsgebruik, maar over wat zij waarnemen in hun netwerk en directe omgeving. De verhalen van clubmedewerkers en stapers kunnen zeer uiteenlopend zijn omdat er vanuit een verschillend perspectief wordt gekeken. Dit maakt de panelmethode juist zo boeiend, omdat we in onze analyse en vertaling van de verhalen over het hedonistische uitgaansleven en (nieuwe) patronen, signalen en trends in verschillende dimensies op de voet kunnen blijven volgen.

Om de anonimiteit van zowel panelleden als clubs, cafés, coffeeshops, etc. te waarborgen noemen we geen namen van horecagelegenheden als deze door panelleden direct in verband worden gebracht met drugsgebruik of -handel. Deze voorzichtige

¹²⁵ Cohen (1975).

benadering is een bewuste keuze om panelleden en locaties niet in diskrediet te brengen. Als er een impressie wordt gegeven van een populaire clubavond of party, dan wordt de locatie gewoon vermeld, aangezien we dan niet ingaan op het middelengebruik. Aangezien sommige panelleden twee verschillende netwerken beschrijven wordt elk panellid met een nummer én de letter 'a' of 'b' gecodeerd om de verschillende netwerken te typeren.

Geruchten, signalen en trends

In de gehanteerde panelmethodiek is een beveiliging ingebouwd om vage en moeilijk traceerbare geruchten te onderscheiden van duidelijk waarneembare verschijnselen die zowel door panelleden als onderzoekers geverifieerd kunnen worden. Deze waarneembare verschijnselen noemen wij signalen omdat ze werkelijk in het oog springen en zodoende ook kunnen worden gevolgd en zo mogelijk zelfs verklaard. Maar signalen zijn nog geen trend. Waar precies een signaal ophoudt en een trend begint, is niet altijd duidelijk aan te wijzen omdat het over illegale middelen gaat, waarover geen productiecijfers van fabrikanten bestaan. Dit maakt het des te complexer om *hypes* te onderscheiden van werkelijke trends. We spreken pas van een trend als meerdere panelleden in verschillende netwerken tegelijkertijd en onafhankelijk van elkaar een vergelijkbare en nieuwe ontwikkeling waarnemen in de uitgaans- of drugsmarkt. Bij voorkeur worden deze waarnemingen ook bevestigd door andere, kwantitatieve onderdelen van Antenne.

De panelstudie bevat actuele informatie over spraakmakende *hypes*, nieuwe scenes, muziekgenres en uitgaanslocaties. Maar de betekenis en het belang van het Amsterdamse uitgaansleven wordt ook in een sociaal-culturele en historische context geplaatst die veel verder reikt dan de vluchtigheid van hip en hype, die vaak vergankelijk en tijdsgebonden blijken te zijn.¹²⁶ Wat bij wijze van spreken vandaag in de mode is, kan morgen alweer passé zijn. Onze focus is daarom niet alleen gericht op nieuwe fenomenen binnen een uitgaanssetting. Ook de dynamiek van de verschillende drugsmarkten en prijsontwikkelingen, de verandering van toedieningswijze, riskante en/of favoriete combinaties en de opkomst van nieuwe synthetische of natuurlijke middelen worden gevolgd en beschreven. Het blijft daarom van evident belang om

¹²⁶ Leland (2004).

ontwikkelingen in de drugsmarkt, veranderende leefstijlen en gebruik van genotmiddelen onder jonge mensen op empirisch controleerbare wijze te blijven volgen. Deze kennis blijft een belangrijke bron voor beleid, preventie en hulpverlening en leidt tevens tot een beter begrip en duiding van hedendaagse jeugdstijlen.

Geruchten, signalen, trends en hypes

Geruchten zijn berichten die niet verifieerbaar en soms zelfs empirisch pertinent onjuist zijn.

Signalen zijn duidelijk waarneembare, maar zich (nog) niet systematisch manifesterende ontwikkelingen, waarbij (nog) niet gesproken kan worden van een trend.

Van **trends** is sprake wanneer we uit diverse onafhankelijke bronnen een duidelijke, systematische en empirisch verifieerbare toe- of afname in aard of omvang van middelengebruik waarnemen. Ze zijn het resultaat van een cumulatie van ontwikkelingen die al langer aan de gang zijn. Er is een duidelijke verspreiding van het gebruik van een 'nieuw' middel of van een 'nieuwe' toedieningswijze, dan wel een revival van 'oude' middelen of toedieningswijzen over uiteenlopende netwerken.

Hypes zijn vluchtige fenomenen die snel wegebben. Zij kunnen wel enige empirische basis hebben, maar het gaat doorgaans toch vooral om anekdotische verhalen die vaak in de media worden opgeklopt.

De panelstudie geeft op de langere termijn meer inzicht in gebruikspatronen, reguleringsmechanismen, de mate van interesse in 'nieuwe' drugs en het verschijnen en verdwijnen van middelen op de gebruikersmarkt. Elke nieuwe generatie ontdekt en gebruikt op haar eigen wijze en onder een ander gesternte de genotmiddelen die in omloop zijn. Dit verklaart waarom het middelengebruik een golvend karakter vertoont met pieken en dalen. De nieuwkomers vormen voor zichzelf een beeld op grond van hun eigen ervaring, ervaringen van vrienden en de informatie die op dat moment voorhanden is. Internet is voor jongeren een veilig en rijk medium om op speciale voorlichtingssites specifieke informatie over drugs te zoeken of vragen te stellen aan de eigen feestcommunity. Nieuwe hypes, rages en kicks worden – mede door nieuwe communicatievormen als Facebook, Instagram en YouTube – snel bekend in de scene.

Panelnetwerken en panelmutaties

Wie hypes en trends van drugsgebruik binnen jongerenculturen wil duiden, heeft een daarop afgestemde methode nodig die flexibel én voor langere tijd geldend en toepasbaar is. Continuïteit is daarbij van essentieel belang om de golfbewegingen van trends in drugsgebruik door de tijd te volgen. Het streven is om alle deelnemende panelleden twee maal per jaar te interviewen. We slagen hier grotendeels in, maar kunnen niet voorkomen dat panelleden om wat voor reden dan ook afhaken. Om

nieuwe ontwikkelingen op de voet te blijven volgen, is het noodzakelijk om het panel aan te blijven vullen met leden die een goed begrip hebben van nieuwe fenomenen in het uitgaansleven. Verderop in deze bijlage staat bij elk panellid vermeld aan welke meting hij of zij heeft meegedaan en welke specifieke netwerken worden vertegenwoordigd. Ook wordt een overzicht gegeven van panelmutaties met nieuwe, vervangen en uitgetreden panelleden. De panelmutaties zijn onderverdeeld in drie categorieën: *nieuwe panelleden*, die een nieuwe locatie of netwerk vertegenwoordigen; *vervangen panelleden* die worden vervangen door anderen afkomstig uit hetzelfde of gelijksoortig netwerk; en *uittredeende panelleden* die niet worden vervangen omdat er geen geschikte opvolger is.

Nieuwe panelleden

Er zijn **zes** nieuwe personen in het panel geworven na tips van panelleden of op basis van veldwerk benaderd:

- Monica (148a) is stapper en PR medewerker in de urbanscene.
- Dré (149a) maakt deel uit van de hardcorescene.
- Melissa (150a) zit in de hiphopscene.
- Soraya (151a) werkt in de muziek- en alternatieve kunstscene.
- Tommy (152a) is als dealer actief in een extreme homoniche.
- Frits (153) (met input van vier portiers (153a t/m 153d) is ondernemer van een beveiligingsbedrijf in Amsterdam en omstreken.
- Arno (154a) is feestorganisator en fervente uitgaander.

Uittredeende panelleden

In totaal zijn er **vijf** personen uit het panel getreden die niet zijn vervangen:

- Lotje (130a) stort zich op haar nieuwe studie en gaat weinig meer uit.
- Koen (116a) woont niet meer in Amsterdam.
- Cedric (138a) gaat het rustiger aan doen en volgt niet alles meer op de voet.
- David (57b) was een van de langst deelnemende panelleden maar vindt zich te oud worden voor het uitgaansleven.
- Sjarl (139a) is verhuisd en woont niet meer in Amsterdam.

Vervangen panelleden

Twee panelleden worden door een ander panellid vervangen, die deel uitmaakt van hetzelfde netwerk:

- Teddy (barkeeper) vervangt Tonio (56a/b).
- Jesse (clubmanager) (147a) vervangt Dennis.

Toelichting bij tabellen panelnetwerken

- Een vervangend panellid dat zicht heeft op dezelfde scene en/of locatie behoudt hetzelfde panelnummer als het panellid dat hij/zij vervangt en wordt aangeduid met een **V**. Een geheel nieuw panellid dat zicht heeft op een nieuw netwerk of locatie en geen ander panellid vervangt, wordt aangeduid met een **N**.
- De kolom T geeft het nummer van de meting aan (47 en/of 48).
- De kolom andere etniciteit: allochtoon (all), Antilliaans (ant), Australisch (aus), Aziatisch (azi), Dominicaans (dom), Europees (eur), gemixt (mix), halfbloed (half), Hongaars (hon), Latino (lat), Marokkaans (mar), Moluks (mol), Pools (pol), Roemeens (roe), Surinaams (sur), toeristen (toe), Turks (tur), Verenigde Staten (vs), Zuid-Amerikaans (zam).

Tabellen

Tabel 1 panelnetwerken club- en partycircuit									
naam	functie	code	T	setting scene	leeftijd (gem.)	aantal	♀	NL	andere etniciteit
Arno	stapper	154a	48	eclectische house	20-35 (27)	100	50%	80%	
Bram	trendwatcher	94a	48	millennials	n.v.t.				
Camille	stapper	141a	47 48	alternatief underground	18-35 (25)	250	50%	85%	
Dré	stapper	149a	47 48	hardcore cafégangsters	16-22 (20)	25	35%	100%	
Frans	clubber	58a	47 48	gay	24-50 (36)	50 (200)	40%	75%	25% mix
Frits	portier	153a	48	clubcircuit	n.v.t.				
Jamie	stapper dealer	113a	47 48	hardcore cafés centrum	18-40 (26)	200	40%	100%	
Jan	raver	144a	47 48	ravers	20-35 (23)	20	40%	90%	10% mix
	stapper	144b	47 48	studenten techno	26-35 (28)	50	40%	100%	
Jasmin	promotor stapper bardame	85a	47 48	techno festivals	20-30 (26)	75	50%	75%	25% mix
Jesse	clubmanager	147a	48	club	21-50 (27)	1100	50%	70%	30% toe
Joris	psychonaut	126a	47 48	psychonauten	18-40 (30)	10-20 (75)	40%	60%	40% mix

Tabel 1 panelnetwerken club- en partycircuit (vervolg)

naam	functie	code	T	setting scene	leeftijd (gem.)	aantal	♀	NL	andere etniciteit
Jort	organisator	135a	47 48	raves	20-30 (24)	150- 450	50%	100%	
Kofi	party- fotograaf	132a	47 48	urban muziekstijlen	18-35 (20)	300	50%	50%	50% mix
Lex	stapper	145a	47 48	gay/raves clubs	20-35 (24)	100		100%	
Melissa	stapper	150a	47 48	hiphop	18-25 (25)	50	30%	20%	80% mix
Monica	stapper	148a	48	urban clubs	17-28 (24)	150	55%	40%	60% mix (su/ma)
Nuri	stapper	118a	47 48	urban	18-30 (23)	400	50%	15%	85% all
Pim	raver	142a	47 48	psytrance drum&bass tekno	18-30 (22)	50- 100	40%	90%	10% eur
	barrunner	142b	47 48	techno	18-35 (25)	1000- 1500	40%	40%	60% toe
PJ	clubeigenaar	146a	47 48	homo underground	25-45	150	5%	40%	60% mix
Sophie	horeca stapper	133a	47 48	urban mix hiphop	20-35 (27)	200 (50)	40%	40%	50% all
Soraya	stapper	151a	47 48	muziek/kunst scene	20-40 (25)	50 (200)	40%	80%	20% mix
Teddy	clubstaf	56a	47 48	urban	18-35 (22)	800- 1000	50%	20%	20% toe 60% all
	clubstaf	56b	47 48	dance	18-40 (22)	600- 1000	50%	70%	30% toe
Tommy	sealer	152a	48	chemsex	30-50				

Tabel 2 top drie drugs club- en partycircuit

		drug 1		drug 2		drug 3	
		T47	T48	T47	T48	T47	T48
Arno	154a		cocaine		ecstasy		ketamine
Camille	141a	cocaine	cocaine	amfetamine	amfetamine	ketamine	ketamine
Frans	58a	ecstasy	ecstasy	cocaine	cocaine	viagra	viagra
Jan	144a	3-MMC	3-MMC	4-FA	amfetamine	amfetamine	ecstasy
	144b	GHB	GHB	amfetamine	amfetamine	4-FA	4-FA
Jamie	113a	cocaine		ecstasy		4-FA	
Jasmin	85a	amfetamine	amfetamine	ecstasy	ecstasy	ketamine	ketamine
Jesse	147a		ecstasy		amfetamine		cocaine
Joris	126a	amfetamine	amfetamine	trippers	trippers	GHB	GHB
Jort	135a	ecstasy	ecstasy	amfetamine	amfetamine	3-MMC	3-MMC
Kofi	132a	ecstasy	ecstasy	cocaine	cocaine	cannabis	cannabis
Lex	145a	mefedrone	ecstasy	GHB	cocaine	cocaine	GHB
Melissa	150a	ecstasy	lachgas	lachgas	ecstasy	cocaine	cocaine
Monica	148a		cocaine		lachgas		4-FA
Nuri	118a	lachgas	lachgas	cannabis	cannabis	ecstasy	ecstasy
Pim	142a	ecstasy	ecstasy	amfetamine	amfetamine	ketamine	ketamine
	142b	ecstasy	ecstasy	cocaine	cocaine	amfetamine	amfetamine
PJ	146a	ecstasy	ecstasy	poppers	poppers	cocaine	cocaine
Sophie	133a	cocaine	cocaine	ecstasy	ecstasy	ketamine	ketamine
Soraya	151a	cocaine	cocaine	ecstasy	ecstasy	4-FA	4-FA

Tabel 3 drugsgebruik club- en partycircuit

	T	Arno 154a	Camille 141a	Dré 149a	Frans 158a	Jamie 113a	Jan 144a	Jan 144b	Jasmin 195a	Jesse 147a	Joris 126a	Jort 135a	Kofi 132a
alcohol	47	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****
	48	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****
amfetamine	47		****	*****	*	****	*****	*****	***		****	***	-
	48	***	****	*****	*		****	****	***	***	****	***	-
cannabis	47		****	**	*	****	****	****	**		****	****	****
	48	**	****	**	*		****	****	**	*****	****	****	****
cocaine(poeder)	47		*****	-	***	*****	*	*	***		*	**	-
	48	****	*****	-	***		*	*	***	**	**	**	-
crack (basecoke)	47	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ecotrip (cactus, salvia, DMT)	47		*	-	-	-	*	*	-		**	-	-
	48	*	*	-	-		**	**	-	-	**	-	-
ecstasy	47		***	*****	****	*****	****	****	****		****	****	****
	48	****	***	****	****		****	****	****	****	****	****	****
erectogenen (viagra etc.)	47		-	-	***	-	-	-	-		-	-	-
	48	*	-	-	***	-	-	-	-	*	-	-	-
GHB	47		***	-	*	*	*****	*****	**		***	**	-
	48	*	***	-	*		*****	*****	**	*	**	**	-
heroïne/methadon	47		-	-	-	-	-	-	-		-	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ketamine	47		****	****	*	*	****	****	**		****	**	-
	48	***	****	***	*		***	****	****	*	***	**	-
lachgas	47		**	**	*****	*****	*****	*****	**		*****	***	**
	48	*	*	*	*		*****	*****	**	-	*****	***	**
LSD	47		***	***	*	-	*	****	*		****	*	-
	48	**	***	***	**		***	****	**	*	*****	*	-
methamfetamine	47		-	-	-	-	-	-	-		*	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
paddo's	47		**	-	-	*	*	*	-		**	*	-
	48	**	**	-	-		*	*	-	-	***	*	-
poppers	47		*	*	**	-	-	****	-		**	*	-
	48	*	*	*	**		-	****	-	*	***	*	-
slaapmiddelen	47		*	*	***	***	*	****	**		****	-	-
	48	-	*	*	***		*	****	*	-	****	*	****
2C-B	47		*	**	-	-	*	***	**		***	*	-
	48	-	*	**	-		*	***	**	-	****	*	-
4-FA	47		**	*	**	*	*****	*****	**		***	*	-
	48	**	*	*	**		***	***	-	-	***	*	-
overige nieuwe psychoactieve stoffen	47					-	Zie	Zie	Zie		Zie	Zie	
	48						Zie	Zie	Zie		Zie	Zie	

- = 0%; * = 1 - 10%; ** = 11 - 25%; *** = 26 - 50%; **** = 51 - 75%; ***** = 76 - 100%

Tabel 3 drugsgebruik club- en partycircuit (vervolg)

	T	Lex 145a	Melissa 150a	Monica 148a	Nuri 118a	Pim 142a	Pim 142b	PJ 146a	Sophie 133a	Soraya 150a	Teddy 156a	Teddy 156b
alcohol	47	*****	*****		*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	***
	48	*****	*****	****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	*****	***
amfetamine	47	****	*		-	****	****	*	**	**	-	***
	48	****	*	**	-	****	****	*	****	**	-	*
cannabis	47	***	****		****	*****	****	*	****	**	****	***
	48	***	***	***	***	*****	****	*	***	**	****	**
cocaïne(poeder)	47	****	**		-	***	*	*	*****	***	*	***
	48	****	*	****	*	***	*	*	*****	****	*	***
crack (basecoke)	47	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ecotrip (cactus, salvia, DMT)	47	-	-		-	-	-	-	-	*	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	-
ecstasy	47	****	***		**	****	****	***	****	**	*	***
	48	****	**	*	**	****	****	***	*****	**	*	***
erectogenen (viagra)	47	*	-		-	-	-	*****	-	-	-	-
	48	*	-	-	-	-	-	*****	-	-	-	-
GHB	47	****	-		-	**	**	*	*	*	-	-
	48	****	-	*	-	**	**	*	*	*	-	-
heroïne/methadon	47	-	-		-	-	-	-	-	-	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ketamine	47	****	-		-	***	***	-	***	*	-	*
	48	****	-	-	-	***	***	-	***	*	-	*
lachgas	47	*****	***		****	****	****	-	*	*	-	-
	48	*****	***	****	*****	****	****	-	*	*	-	-
LSD	47	*	-		-	***	**	-	-	*	-	-
	48	*	-	-	-	***	**	-	*	*	-	-
methamfetamine	47	-	-		-	-	-	**	-	-	-	-
	48	-	-	-	-	-	-	**	-	-	-	-
paddo's	47	*	-		-	**	**	-	-	*	-	-
	48	*	-	-	-	**	**	-	-	*	-	-
poppers	47	****	-		-	*	*	****	-	-	-	-
	48	****	-	*	-	*	*	****	-	-	-	-
slaapmiddelen	47	*	*		-	*	*	-	-	*	-	-
	48	*	*	***	-	*	*	-	-	*	-	-
2C-B	47	**	-		-	**	**	-	-	*	-	-
	48	**	-	-	-	**	**	-	-	**	-	-
4-FA	47	*	-		-	*	*	-	*	**	-	-
	48	-	-	**	-	*	*	-	-	*	-	-
overige nieuwe psychoactieve stoffen	47	Zie	Zie		-	*	*	-	-	-	-	-
	48				-	*	*					

- = 0%; * = 1 - 10%; ** = 11 - 25%; *** = 26 - 50%; **** = 51 - 75%; ***** = 76 - 100%

BIJLAGE B

SURVEY

CLUBS EN FESTIVALS

1	Survey	237
	Tabel 1.1 representativiteit algemene kenmerken (korte vragenlijst).....	237
	Tabel 1.2 representativiteit middelengebruik (korte vragenlijst)	237
	Tabel 1.3 geslacht, leeftijd, etniciteit, woonplaats en seksuele geaardheid.....	238
	Tabel 1.4 geslacht, leeftijd, etniciteit, woonplaats en seksuele geaardheid – naar type	239
	Tabel 1.5 opleiding, werk en studie.....	239
	Tabel 1.6 opleiding, werk en studie – naar type	240
	Tabel 1.7 gokken	240
2	Middelengebruik	241
	Tabel 2.1 tabak.....	241
	Tabel 2.2 frequentie en hoeveelheid tabak (huidige rokers)	241
	Tabel 2.3 tabak per subgroep	242
	Tabel 2.4 elektronische sigaret en shisha.....	242
	Tabel 2.5 alcohol.....	243
	Tabel 2.6 frequentie en hoeveelheid alcohol (huidige drinkers)	243
	Tabel 2.7 alcohol per subgroep.....	244
	Tabel 2.8 cannabis	245
	Tabel 2.9 frequentie en hoeveelheid cannabis (huidige blowers).....	245
	Tabel 2.10 cannabis per subgroep.....	246
	Tabel 2.11 elektronische joint en shisha.....	246
	Tabel 2.12 XTC-pillen.....	247
	Tabel 2.13 frequentie XTC-pillen (recente gebruikers)	247
	Tabel 2.14 XTC-pillen per subgroep	247
	Tabel 2.15 MDMA-poeder.....	248
	Tabel 2.16 MDMA-poeder per subgroep.....	248
	Tabel 2.17 cocaïne	249
	Tabel 2.18 frequentie cocaïne (recente gebruikers).....	249
	Tabel 2.19 cocaïne per subgroep.....	249

Tabel 2.20	amfetamine	250
Tabel 2.21	frequentie amfetamine (recente gebruikers)	250
Tabel 2.22	amfetamine per subgroep	250
Tabel 2.23	methamfetamine	251
Tabel 2.24	lachgas	252
Tabel 2.25	frequentie lachgas (recente gebruikers)	252
Tabel 2.26	lachgas per subgroep	252
Tabel 2.27	GHB	253
Tabel 2.28	frequentie GHB (recente gebruikers)	253
Tabel 2.29	GHB per subgroep	253
Tabel 2.30	ketamine	254
Tabel 2.31	frequentie ketamine (recente gebruikers).....	254
Tabel 2.32	ketamine per subgroep.....	254
Tabel 2.33	4-FA	255
Tabel 2.34	4-FA (recente gebruikers).....	255
Tabel 2.35	4-FA per subgroep.....	255
Tabel 2.36	NPS (nieuwe psychoactieve stoffen)	256
Tabel 2.37	NPS per subgroep (ooit gebruikers).....	256
Tabel 2.38	psychedelica (paddo's/truffels, LSD en DMT)	257
Tabel 2.39	psychedelica per subgroep (ooit gebruikers).....	257
Tabel 2.40	'straatdrugs' (heroïne en crack)	258
Tabel 2.41	'straatdrugs' per subgroep (ooit gebruikers).....	258
Tabel 2.42	ritalin en slaap- en kalmeringsmiddelen	259
Tabel 2.43	ritalin en slaap- en kalmeringsmiddelen per subgroep (ooit gebruikers)	259

3	Uitgaan	260
Tabel 3.1	uitgaan algemeen.....	260
Tabel 3.2	uitgaan algemeen – naar type	261
Tabel 3.3	details uitgaansavond/dag.....	261
Tabel 3.4	details uitgaansavond/dag.....	261
Tabel 3.5	tabak voor, tijdens en na het uitgaan.....	262
Tabel 3.6	tabak voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep	262
Tabel 3.7	alcohol voor, tijdens en na het uitgaan.....	263
Tabel 3.8	alcohol voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep.....	263
Tabel 3.8	aantal glazen alcohol voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep.....	264
Tabel 3.9	cannabis voor, tijdens en na het uitgaan.....	265
Tabel 3.10	cannabis voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep.....	265
Tabel 3.11	xtc-pillen voor, tijdens en na het uitgaan.....	266
Tabel 3.12	cocaïne voor, tijdens en na het uitgaan.....	266
Tabel 3.13	amfetamine voor, tijdens en na het uitgaan	266
Tabel 3.14	lachgas voor, tijdens en na het uitgaan	266
Tabel 3.15	xtc-pillen, cocaïne, amfetamine en lachgas totaal uitgaansavond – per subgroep...267	

Tabel 3.16	andere middelen voor, tijdens of na het uitgaan.....	267
Tabel 3.17	gebruikerstypen.....	268
Tabel 3.18	gebruikerstype – naar geslacht en leeftijd.....	268
Tabel 3.19	gebruikerstype – naar etniciteit en woonplaats.....	268
Tabel 3.20	gebruikerstype – naar dagelijkse bezigheid en type.....	268
Tabel 3.21	waar naartoe gegaan na het uitgaan.....	269
Tabel 3.22	hoe naar huis na het uitgaan.....	269
Tabel 3.23	verkeersdeelname en middelengebruik.....	269

4 Trends..... 270

Tabel 4.1	vergelijking steekproeven clubs en festivals/raves.....	270
Tabel 4.2	uitgaan.....	270
Tabel 4.3	tabak.....	271
Tabel 4.4	alcohol.....	271
Tabel 4.5	cannabis.....	272
Tabel 4.6	xtc-pillen.....	272
Tabel 4.7	cocaïne.....	273
Tabel 4.8	amfetamine.....	273
Tabel 4.9	lachgas.....	273
Tabel 4.10	MDMA-poeder.....	274
Tabel 4.11	ghb.....	274
Tabel 4.12	ketamine.....	274
Tabel 4.13	4-FA.....	275
Tabel 4.14	NPS (2C-B en mefedrone).....	275
Tabel 4.15	psychedelica (paddo's en lsd).....	276
Tabel 4.16	'straatdrugs' (heroïne en crack).....	276

Verschillen (p-waarden)

*	< .05
**	< .01
***	< .005
****	< .001

n.s. geen significant verschil

Verschillen tussen percentages zijn getoetst middels een chi-kwadraat analyse; bij verschillen tussen gemiddelden is gebruik gemaakt van een T-test of Anova.

1 Survey

Tabel 1.1 representativiteit algemene kenmerken (korte vragenlijst)

	TOTAAL (n = 2.304)	non-respons (n = 1.665)	respons (n = 639)	<i>p</i>
geslacht				
man	55.0%	57.9%	46.9%	****
vrouw	45.0%	42.1%	53.1%	
leeftijd				
jonger dan 20 jaar	12.2%	12.8%	10.8%	<i>n.s.</i>
20-24 jaar	40.3%	40.9%	38.9%	
25-29 jaar	29.4%	29.4%	28.9%	
30 jaar en ouder	18.1%	16.9%	21.4%	
gemiddeld (s.d.)	25.2 (5.6)	25.0 (5.5)	25.6 (6.0)	*
mediaan	24.0	24.0	25.0	
etniciteit				
Nederlands	72.3%	71.1%	75.4%	<i>n.s.</i>
Surinaams / Antilliaans	6.9%	7.4%	6.0%	
Turks / Marokkaans	2.3%	2.4%	2.2%	
overig westers	7.8%	7.8%	11.3%	
overig niet-westers	10.6%	11.4%	5.2%	
type				
club	54.5%	56.7%	48.8%	***
festival	45.5%	43.3%	51.2%	

Tabel 1.2 representativiteit middelengebruik (korte vragenlijst)¹²⁷

	TOTAAL (n = 2.304)	non-respons (n = 1.665)	respons (n = 639)	<i>p</i>
cannabis				
ooit	84.8%	83.9%	87.2%	<i>n.s.</i>
recent	57.8%	56.6%	60.8%	<i>n.s.</i>
huidig	38.3%	38.2%	38.6%	<i>n.s.</i>
ecstasy				
ooit	75.8%	74.7%	78.7%	*
recent	63.3%	62.4%	65.6%	<i>n.s.</i>
huidig	34.9%	34.1%	37.0%	<i>n.s.</i>
cocaïne				
ooit	47.8%	47.3%	49.3%	<i>n.s.</i>
recent	35.3%	34.7%	36.8%	<i>n.s.</i>
huidig	22.0%	21.7%	22.7%	<i>n.s.</i>
amfetamine				
ooit	40.4%	40.2%	40.9%	<i>n.s.</i>
recent	26.3%	25.4%	28.8%	<i>n.s.</i>
huidig	15.9%	15.4%	17.3%	<i>n.s.</i>

¹²⁷ De gebruikscijfers van respondenten o.b.v. de korte vragenlijst zijn iets lager dan de cijfers in de tabellen op basis van de lange vragenlijst verderop in deze bijlage. Dit komt doordat sommige respondenten tussen de afname van de korte vragenlijst en het invullen van de lange vragenlijst voor het eerst (ooit, dat jaar of de laatste maand) hebben gebruikt.

Tabel 1.3 geslacht, leeftijd, etniciteit, woonplaats en seksuele geaardheid

				TOTAAL (n = 639)
geslacht				
man				46.9%
vrouw				53.1%
leeftijd				
jonger dan 20 jaar				10.8%
20-24 jaar				38.9%
25-29 jaar				28.9%
30 jaar en ouder				21.4%
gemiddeld (s.d.)				25.6 (6.0)
mediaan				25.0
geboorteland				
	vader	moeder	respondent	
Nederland	80.3%	84.2%		92.3%
Suriname	3.9%	2.8%		0.2%
Antillen	1.4%	0.8%		0.2%
Turkije	1.1%	0.9%		0.3%
Marokko	1.1%	0.9%		0.0%
overig westers	8.3%	6.6%		4.9%
overig niet-westers	4.1%	3.6%		2.0%
onbekend	0.0%	0.2%		0.2%
eticiteit				
Nederlands				75.4%
Surinaams				4.1%
Antilliaans				1.9%
Turks				0.9%
Marokkaans				1.3%
overig westers				11.3%
overig niet-westers				5.2%
westers				86.7%
niet-westers				13.3%
woonplaats				
Amsterdam				59.2%
elders				40.8%
seksuele geaardheid				
hetero				85.6%
homo/lesbisch/bi				14.4%

Tabel 1.4 geslacht, leeftijd, etniciteit, woonplaats en seksuele geaardheid – naar type

	club (n = 312)	festival (n = 327)	<i>p</i>
geslacht			
man	49.0%	45.0%	<i>n.s.</i>
vrouw	51.0%	55.0%	
leeftijd			
jonger dan 20 jaar	8.7%	12.9%	<i>n.s.</i>
20-24 jaar	43.7%	34.4%	
25-29 jaar	28.6%	29.1%	
30 jaar en ouder	19.0%	23.6%	
gemiddeld (s.d.)	25.3 (5.4)	25.9 (6.1)	<i>n.s.</i>
mediaan	24.0	25.0	
eticiteit			
westers	84.3%	89.0%	<i>n.s.</i>
niet-westers	15.7%	11.0%	
woonplaats			
Amsterdam	76.6%	42.5%	****
elders	23.4%	57.5%	
seksuele geaardheid			
hetero	76.6%	94.2%	****
homo/lesbisch/bi	23.4%	5.8%	

Tabel 1.5 opleiding, werk en studie

	TOTAAL (n = 639)
opleidingsniveau	
geen/basisonderwijs	2.8%
vmbo	4.7%
havo/vwo	29.7%
mbo	12.7%
hbo/universiteit	50.1%
volgt opleiding	
nee	47.6%
ja, vmbo/havo/vwo	2.7%
ja, mbo	5.8%
ja, hbo/universiteit	44.0%
werkend	
nee	8.6%
< 20 uur per week	32.8%
≥ 20 uur per week	58.5%
student¹²⁸	
ja	52.4%
nee	47.6%
woont/studeert/werkt in Amsterdam	
woont in Amsterdam	59.2%
woont elders, studeert/werkt in Amsterdam	12.4%
woont/studeert/werkt elders	28.5%

¹²⁸ Ja = student (hbo/universiteit: 44.0%) of scholier (vmbo/havo/vwo/mbo: 8.5%). Nee = geen opleiding volgend, maar werkend (46.3%) of werkeloos (1.3%).

Tabel 1.6 opleiding, werk en studie – naar type

	club (n = 312)	festival (n = 327)	<i>p</i>
opleidingsniveau			
geen/basisonderwijs	4.2%	1.5%	<i>n.s.</i>
vmbo	4.5%	4.9%	
havo/vwo	30.4%	29.1%	
mbo	12.8%	12.5%	
hbo/universiteit	48.1%	52.0%	
volgt opleiding			
nee	46.8%	48.3%	*
ja, vmbo/havo/vwo	4.5%	0.9%	
ja, mbo	6.1%	5.5%	
ja, hbo/universiteit	42.6%	45.3%	
werkend			
nee	9.3%	8.0%	<i>n.s.</i>
< 20 uur per week	33.3%	32.4%	
≥ 20 uur per week	57.4%	59.6%	
student			
ja	53.2%	51.7%	<i>n.s.</i>
nee	46.8%	48.3%	
woont/studeert/werkt in Amsterdam			
woont in Amsterdam	76.6%	42.5%	****
woont elders, studeert/werkt in Amsterdam	6.7%	17.7%	
woont/studeert/werkt elders	16.7%	39.8%	

Tabel 1.7 gokken

	TOTAAL (n = 639)
aantal keer geld uitgegeven aan online gokspelletjes afgelopen jaar	
0 keer	94.6%
1 keer	0.8%
2-3 keer	2.1%
4-9 keer	0.8%
10 keer of meer	1.6%
aantal keer geld uitgegeven aan 'echte' gokspelletjes afgelopen jaar	
0 keer	94.3%
1 keer	1.1%
2-3 keer	2.6%
4-9 keer	1.1%
10 keer of meer	0.8%

2 Middelengebruik

Tabel 2.1 tabak

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	89.2%
<i>1 of 2 keer</i>	14.6%
recent gebruik	70.3%
huidig gebruik	60.8%
<i>dagelijks</i>	23.2%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	15.8 (3.0)
mediaan	15.0

Tabel 2.2 frequentie en hoeveelheid tabak (huidige rokers)

	huidige rokers (n = 388)
frequentie	
minder dan 1 dag per week	36.3%
1-2 dagen per week	11.8%
3-4 dagen per week	7.9%
5-6 dagen per week	7.1%
dagelijks	36.8%
hoeveelheid per dag	
minder dan 1 sigaret	1.1%
1-2 sigaretten	22.8%
3-5 sigaretten	29.9%
6-10 sigaretten	30.4%
11-20 sigaretten	15.1%
meer dan 20 sigaretten	0.8%
gemiddeld (s.d.)	6.8 (5.3)
mediaan	5.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	63.1%
nee	36.9%

Tabel 2.3 tabak per subgroep

	ooit	recent	huidig	aantal sigaretten (huidige rokers)
geslacht	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
man	91.0%	71.0%	62.7%	7.1 (5.5)
vrouw	87.6%	69.6%	59.0%	6.4 (5.1)
leeftijd	<i>n.s.</i>	****	****	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	95.7%	89.9%	71.0%	5.8 (4.7)
20-24 jaar	86.7%	75.4%	68.1%	6.5 (5.3)
25-29 jaar	91.3%	67.9%	57.6%	7.0 (5.5)
30 jaar en ouder	88.2%	54.4%	46.3%	7.9 (5.4)
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	90.1%	70.8%	61.6%	6.9 (5.4)
niet-westers	83.5%	67.1%	55.3%	6.1 (4.8)
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	88.9%	68.3%	59.8%	6.7 (5.3)
elders	89.7%	73.2%	62.1%	6.9 (5.4)
student	<i>n.s.</i>	****	**	**
ja	89.3%	77.0%	65.7%	6.1 (4.9)
nee	89.1%	62.8%	55.3%	7.6 (5.8)
type	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	*
club	89.4%	72.4%	63.1%	6.9 (5.6)
festival	89.0%	68.2%	58.4%	6.6 (5.0)

Tabel 2.4 elektronische sigaret en shisha

	e-sigaret met nicotine	e-sigaret zonder nicotine	shisha met nicotine	shisha zonder nicotine
ooit-gebruik	21.1%	11.9%	74.6%	25.0%
recent gebruik	13.0%	7.2%	24.4%	6.7%
huidig gebruik	4.2%	2.0%	4.9%	1.1%

Tabel 2.5 alcohol		TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik		99.5%
<i>1 of 2 keer</i>		<i>0.8%</i>
recent gebruik		98.4%
huidig gebruik		97.3%
<i>dagelijks</i>		<i>2.7%</i>
startleeftijd		
gemiddeld (s.d.)		14.5 (2.0)
mediaan		15.0

Tabel 2.6 frequentie en hoeveelheid alcohol (huidige drinkers)		huidige drinkers (n = 622)
frequentie		
minder dan 1 dag per week		21.3%
1-2 dagen per week		43.2%
3-4 dagen per week		26.2%
5-6 dagen per week		6.8%
dagelijks		2.6%
hoeveelheid per dag		
1-2 glazen alcohol		18.6%
3-5 glazen alcohol		53.2%
6-10 glazen alcohol		24.1%
11-20 glazen alcohol		4.0%
meer dan 20 glazen alcohol		0.0%
gemiddeld (s.d.)		4.9 (3.1)
mediaan		4.0
riskant drinken¹²⁹		
ja		15.3%
nee		84.7%
te veel of te vaak (eigen mening)		
ja		45.6%
nee		54.4%

¹²⁹ Een riskante drinker drinkt dagelijks (ongeacht de hoeveelheid) óf meer dan twee dagen per week meer dan drie glazen alcohol (tot 19 jaar) óf meer dan vier glazen alcohol (vanaf 19 jaar). Deze definitie wordt sinds 1995 in Antenne gehanteerd.

Tabel 2.7 alcohol per subgroep

	ooit	recent	huidig	aantal glazen (huidige dinkers)
geslacht	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	****
man	99.3%	98.7%	97.0%	5.8 (3.7)
vrouw	99.7%	98.2%	97.6%	4.1 (2.2)
leeftijd	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	*
jonger dan 20 jaar	100.0%	98.6%	97.1%	5.2 (3.2)
20-24 jaar	99.2%	98.8%	98.0%	5.3 (3.5)
25-29 jaar	99.5%	98.9%	97.8%	4.5 (2.7)
30 jaar en ouder	100.0%	97.1%	95.6%	4.4 (2.7)
etniciteit	***	****	***	*
westers	100.0%	99.5%	98.4%	4.9 (3.2)
niet-westers	96.5%	91.8%	90.6%	4.3 (2.2)
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>
Amsterdam	99.7%	99.2%	98.7%	4.7 (2.9)
elders	99.2%	97.3%	95.4%	5.1 (3.4)
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	**
ja	99.1%	98.5%	97.3%	5.2 (3.3)
nee	100.0%	98.4%	97.4%	4.5 (2.9)
type	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
club	99.4%	98.1%	96.2%	4.8 (2.9)
festival	99.7%	98.8%	98.5%	4.9 (3.2)

Tabel 2.8 cannabis

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	89.8%
<i>1 of 2 keer</i>	19.2%
recent gebruik	63.7%
huidig gebruik	43.0%
<i>dagelijks</i>	3.6%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	17.2 (3.2)
mediaan	16.0

Tabel 2.9 frequentie en hoeveelheid cannabis (huidige blowers)

	huidige blowers (n = 275)
frequentie	
minder dan 1 dag per week	67.0%
1-2 dagen per week	16.1%
3-4 dagen per week	4.8%
5-6 dagen per week	4.4%
dagelijks	7.7%
hoeveelheid per dag	
minder dan 1 joint	18.7%
1-2 joints	72.2%
3-5 joints	8.4%
6-10 joints	0.7%
meer dan 10 joints	0.0%
gemiddeld (s.d.)	1.3 (1.0)
mediaan	1.0
riskant blowen¹³⁰	
ja	13.6%
nee	86.4%
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	22.0%
nee	78.0%

¹³⁰ Een riskante blower blowt dagelijks (ongeacht hoeveelheid) óf meer dan twee dagen per week meer dan één joint per dag. Deze definitie wordt sinds 1995 in Antenne gehanteerd.

Tabel 2.10 cannabis per subgroep

	ooit	recent	huidig	aantal joints (huidige blowers)
geslacht	***	***	****	<i>n.s.</i>
man	93.7%	70.3%	53.0%	1.4 (0.9)
vrouw	86.4%	57.8%	34.2%	1.2 (1.1)
leeftijd	<i>n.s.</i>	****	****	***
jonger dan 20 jaar	87.0%	75.4%	46.4%	1.9 (1.9)
20-24 jaar	89.9%	74.2%	54.4%	1.2 (0.8)
25-29 jaar	90.2%	56.0%	33.2%	1.2 (0.8)
30 jaar en ouder	90.4%	48.5%	33.1%	1.2 (0.6)
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	90.8%	64.1%	42.8%	1.3 (1.0)
niet-westers	83.5%	61.2%	44.7%	1.3 (0.9)
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	91.0%	66.1%	45.8%	1.2 (0.8)
elders	88.1%	60.2%	39.1%	1.4 (1.2)
student	<i>n.s.</i>	****	****	*
ja	88.4%	72.5%	50.7%	1.4 (1.1)
nee	91.4%	53.9%	34.5%	1.1 (0.7)
type	*	*	***	<i>n.s.</i>
club	92.3%	68.6%	50.0%	1.3 (0.8)
festival	87.5%	59.0%	36.4%	1.3 (1.2)

Tabel 2.11 elektronische joint en shisha

	e-joint met THC	shisha met hasj/wiet
ooit-gebruik	4.9%	28.2%
recent gebruik	3.3%	5.8%
huidig gebruik	1.3%	1.1%

Tabel 2.12 xTC-pillen

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	79.5%
<i>1 of 2 keer</i>	8.9%
recent gebruik	66.4%
huidig gebruik	47.7%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	20.6 (4.2)
mediaan	19.0

Tabel 2.13 frequentie xTC-pillen (recente gebruikers)

	recente gebruikers (n = 424)
frequentie (laatste jaar)	
1-2 dagen	21.0%
3-4 dagen	23.6%
5-10 dagen	35.8%
meer dan 10 dagen	19.6%
gemiddeld (s.d.)	8.5 (11.4)
mediaan	5.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	24.3%
nee	75.7%

Tabel 2.14 xTC-pillen per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	*	**	****
man	83.3%	72.0%	57.0%
vrouw	76.1%	61.4%	39.5%
leeftijd	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	65.2%	60.9%	39.1%
20-24 jaar	79.8%	70.6%	47.2%
25-29 jaar	81.0%	64.7%	48.9%
30 jaar en ouder	83.8%	64.0%	52.2%
etniciteit	****	***	***
westers	81.9%	68.8%	50.0%
niet-westers	63.5%	50.6%	32.9%
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	80.7%	66.4%	45.0%
elders	77.8%	66.3%	51.7%
student	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>
ja	80.0%	70.7%	48.7%
nee	78.9%	61.5%	46.7%
type	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	**
club	81.1%	67.6%	42.0%
festival	78.0%	65.1%	53.2%

Tabel 2.15 MDMA-poeder

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	59.2%
recent gebruik	42.7%
huidig gebruik	20.3%

Tabel 2.16 MDMA-poeder per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	**	*	***
man	64.7%	48.0%	26.0%
vrouw	54.3%	38.1%	15.3%
leeftijd	***	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	39.1%	34.8%	20.3%
20-24 jaar	59.7%	43.5%	19.4%
25-29 jaar	63.0%	46.2%	22.8%
30 jaar en ouder	63.2%	40.4%	19.1%
etniciteit	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	60.8%	43.7%	21.3%
niet-westers	48.2%	36.5%	14.1%
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	60.3%	43.4%	20.9%
elders	57.5%	41.8%	19.5%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	58.2%	42.7%	22.4%
nee	60.2%	42.8%	18.1%
type	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
club	62.8%	45.8%	20.8%
festival	55.7%	39.8%	19.9%

Tabel 2.17 cocaïne

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	49.9%
<i>1 of 2 keer</i>	16.6%
recent gebruik	39.3%
huidig gebruik	25.7%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	22.2 (4.1)
mediaan	21.0

Tabel 2.18 frequentie cocaïne (recente gebruikers)

	recente gebruikers (n = 251)
frequentie (laatste jaar)	
1-2 dagen	30.4%
3-4 dagen	14.4%
5-10 dagen	28.0%
meer dan 10 dagen	27.2%
gemiddeld (s.d.)	10.6 (16.6)
mediaan	5.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	28.3%
nee	71.7%

Tabel 2.19 cocaïne per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	****	****	****
man	60.3%	48.7%	34.7%
vrouw	40.7%	31.0%	17.7%
leeftijd	****	*	*
jonger dan 20	23.2%	21.7%	11.6%
20-24 jaar	46.8%	41.5%	26.6%
25-29 jaar	56.0%	42.9%	26.1%
30 jaar en ouder	61.0%	39.0%	30.9%
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	50.9%	40.6%	26.9%
niet-westers	43.5%	30.6%	17.6%
woonplaats	*	*	***
Amsterdam	54.2%	43.1%	29.9%
elders	43.7%	33.7%	19.5%
student	***	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	43.9%	37.0%	23.9%
nee	56.6%	41.8%	27.6%
type	*	***	***
club	54.2%	44.9%	31.7%
festival	45.9%	33.9%	19.9%

Tabel 2.20 amfetamine

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	42.6%
<i>1 of 2 keer</i>	12.7%
recent gebruik	30.7%
huidig gebruik	18.9%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	21.8 (4.3)
mediaan	21.0

Tabel 2.21 frequentie amfetamine (recente gebruikers)

	recente gebruikers (n = 196)
frequentie (laatste jaar)	
1-2 dagen	25.1%
3-4 dagen	19.5%
5-10 dagen	29.2%
meer dan 10 dagen	26.2%
gemiddeld (s.d.)	12.5 (22.8)
mediaan	5.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	20.0%
nee	80.0%

Tabel 2.22 amfetamine per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	****	****	***
man	52.7%	38.3%	24.7%
vrouw	33.6%	23.9%	13.9%
leeftijd	****	***	*
jonger dan 20	18.8%	15.9%	5.8%
20-24 jaar	44.8%	38.3%	23.0%
25-29 jaar	45.1%	29.9%	19.6%
30 jaar en ouder	47.1%	25.7%	17.6%
etniciteit	**	*	****
westers	44.6%	32.3%	21.1%
niet-westers	29.4%	20.0%	4.7%
woonplaats	**	**	***
Amsterdam	46.8%	34.7%	23.0%
elders	36.4%	24.9%	13.0%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	40.9%	33.4%	20.0%
nee	44.4%	27.6%	17.8%
type	****	****	***
club	51.0%	39.1%	24.4%
festival	34.6%	22.6%	13.8%

Tabel 2.23 methamfetamine

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	0.5%
recent gebruik	0.3%
huidig gebruik	0.0%

Tabel 2.24 lachgas

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	70.9%
1 of 2 keer	16.4%
recent gebruik	52.3%
huidig gebruik	21.8%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	21.3 (4.8)
mediaan	20.0

Tabel 2.25 frequentie lachgas (recente gebruikers)

	recente gebruikers (n = 334)
frequentie (laatste jaar)	
1-2 dagen	36.2%
3-4 dagen	17.4%
5-10 dagen	32.9%
meer dan 10 dagen	13.5%
gemiddeld (s.d.)	6.8 (10.1)
mediaan	4.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	10.5%
nee	89.5%

Tabel 2.26 lachgas per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
man	71.7%	54.3%	24.3%
vrouw	70.2%	50.4%	19.5%
leeftijd	****	****	<i>n.s.</i>
jonger dan 20	68.1%	60.9%	23.2%
20-24 jaar	80.2%	62.5%	26.2%
25-29 jaar	69.6%	46.7%	20.7%
30 jaar en ouder	57.4%	36.8%	14.7%
ethniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	70.8%	52.0%	21.7%
niet-westers	71.8%	54.1%	22.4%
woonplaats	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	74.6%	53.2%	23.3%
elders	65.5%	51.0%	19.5%
student	***	****	***
ja	76.4%	60.3%	26.6%
nee	64.8%	43.4%	16.4%
type	****	**	<i>n.s.</i>
club	78.2%	57.7%	23.4%
festival	63.9%	47.1%	20.2%

Tabel 2.27 GHB

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	22.1%
1 of 2 keer	11.1%
recent gebruik	12.7%
huidig gebruik	7.0%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	24.0 (4.8)
mediaan	24.0

Tabel 2.28 frequentie GHB (recente gebruikers)

	recente gebruikers (n = 81)
frequentie (laatste jaar)	
1-2 dagen	43.0%
3-4 dagen	13.9%
5-10 dagen	22.8%
meer dan 10 dagen	20.3%
gemiddeld (s.d.)	9.6 (16.6)
mediaan	3.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	13.9%
nee	86.1%

Tabel 2.29 GHB per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	***	*	<i>n.s.</i>
man	27.7%	16.0%	9.0%
vrouw	17.1%	9.7%	5.3%
leeftijd	****	*	<i>n.s.</i>
jonger dan 20	4.3%	2.9%	2.9%
20-24 jaar	16.5%	11.7%	5.6%
25-29 jaar	25.5%	17.4%	8.7%
30 jaar en ouder	36.8%	13.2%	9.6%
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	22.7%	13.4%	7.8%
niet-westers	17.6%	8.2%	2.4%
woonplaats	***	**	*
Amsterdam	26.5%	15.6%	9.0%
elders	15.7%	8.4%	4.2%
student	****	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	16.4%	10.4%	6.6%
nee	28.3%	15.1%	7.6%
type	****	****	***
club	30.8%	20.2%	10.3%
festival	13.8%	5.5%	4.0%

Tabel 2.30 ketamine

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	33.3%
<i>1 of 2 keer</i>	12.8%
recent gebruik	25.7%
huidig gebruik	15.2%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	23.3 (4.6)
mediaan	22.0

Tabel 2.31 frequentie ketamine (recente gebruikers)

	recente gebruikers (n = 164)
frequentie (laatste jaar)	
1-2 dagen	37.7%
3-4 dagen	14.8%
5-10 dagen	27.8%
meer dan 10 dagen	19.8%
gemiddeld (s.d.)	9.9 (19.4)
mediaan	4.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	9.3%
nee	90.7%

Tabel 2.32 ketamine per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	***	***	***
man	40.0%	31.7%	20.0%
vrouw	27.4%	20.4%	10.9%
leeftijd	**	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20	14.5%	14.5%	8.7%
20-24 jaar	35.9%	29.8%	17.7%
25-29 jaar	35.9%	26.1%	13.6%
30 jaar en ouder	35.3%	23.5%	16.2%
etniciteit	*	*	**
westers	35.2%	27.3%	16.6%
niet-westers	21.2%	15.3%	5.9%
woonplaats	***	***	*
Amsterdam	38.6%	30.4%	18.0%
elders	25.7%	18.8%	11.1%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	32.8%	26.3%	16.1
nee	33.9%	25.0%	14.1
type	****	****	****
club	42.9%	33.7%	21.2%
festival	24.2%	18.0%	9.5%

Tabel 2.33 4-FA

	TOTAAL (n = 639)
ooit-gebruik	47.9%
1 of 2 keer	18.8%
recent gebruik	33.5%
huidig gebruik	14.2%
startleeftijd	
gemiddeld (s.d.)	23.4 (4.9)
mediaan	22.0

Tabel 2.34 4-FA (recente gebruikers)

	recente gebruikers (n = 214)
frequentie (laatste jaar)	
1-2 dagen	41.2%
3-4 dagen	21.8%
5-10 dagen	26.5%
meer dan 10 dagen	10.4%
gemiddeld (s.d.)	5.7 (9.8)
mediaan	3.0
te veel of te vaak (eigen mening)	
ja	14.2%
nee	85.8%

Tabel 2.35 4-FA per subgroep

	ooit	recent	huidig
geslacht	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
man	53.0%	36.3%	16.0%
vrouw	43.4%	31.0%	12.7%
leeftijd	****	****	*
jonger dan 20	20.3%	15.9%	4.3%
20-24 jaar	56.5%	41.1%	18.1%
25-29 jaar	51.1%	35.3%	15.8%
30 jaar en ouder	42.6%	26.5%	10.3%
etniciteit	**	*	<i>n.s.</i>
westers	50.4%	35.2%	15.2%
niet-westers	31.8%	22.4%	8.2%
woonplaats	**	*	<i>n.s.</i>
Amsterdam	52.4%	37.0%	15.1%
elders	41.4%	28.4%	13.0%
student	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>
ja	50.7%	37.6%	15.5%
nee	44.7%	28.9%	12.8%
type	**	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
club	53.5%	36.9%	16.7%
festival	42.5%	30.3%	11.9%

Tabel 2.36 NPS (nieuwe psychoactieve stoffen)

	2C-B	2/3/4-FMC	3-MMC	5/6-APB	mefedrone	methyloone	MXE
ooit-gebruik	22.7%	1.4%	3.6%	4.2%	7.4%	1.7%	3.8%
recent gebruik	16.7%	0.9%	3.6%	2.0%	3.1%	0.5%	1.7%
huidig gebruik	3.4%	0.2%	1.7%	0.6%	0.8%	0.2%	0.2%

Tabel 2.37 NPS per subgroep (ooit gebruikers)

	2C-B	2/3/4-FMC	3-MMC	5/6-APB	mefedrone	methyloone	MXE
geslacht	****	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	*	**	***	**
man	30.7%	1.0%	4.3%	6.0%	10.1%	3.3%	6.0%
vrouw	15.6%	1.8%	2.9%	2.7%	4.7%	0.3%	1.8%
leeftijd	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	14.5%	1.4%	0.0%	1.4%	2.9%	0.0%	2.9%
20-24 jaar	27.4%	0.0%	3.2%	4.0%	10.1%	1.6%	5.6%
25-29 jaar	22.8%	1.6%	5.4%	4.9%	7.6%	1.6%	3.3%
30 jaar en ouder	18.4%	3.7%	3.7%	5.1%	4.4%	2.9%	1.5%
eticiteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	23.8%	1.6%	4.2%	4.3%	7.8%	2.0%	4.3%
niet-westers	15.3%	0.0%	0.0%	3.5%	4.7%	0.0%	0.0%
woonplaats	***	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	26.7%	0.8%	3.7%	4.2%	9.5%	1.6%	4.2%
elders	16.9%	2.3%	3.4%	4.2%	4.2%	1.9%	3.1%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	23.3%	1.5%	3.0%	4.8%	7.8%	1.8%	4.8%
nee	22.0%	1.3%	4.3%	3.6%	6.9%	1.6%	2.6%
type	****	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	**	<i>n.s.</i>	***
club	28.8%	1.3%	3.8%	5.1%	10.3%	1.9%	6.4%
festival	16.8%	1.5%	3.4%	3.4%	4.6%	1.5%	1.2%

Tabel 2.38 psychedelica (paddo's/truffels, LSD en DMT)

	paddo's/truffels	LSD	DMT
ooit-gebruik	31.8%	10.6%	3.1%
recent gebruik	11.1%	5.5%	1.4%
huidig gebruik	1.9%	0.8%	0.2%

Tabel 2.39 psychedelica per subgroep (ooit gebruikers)

	paddo's/truffels	LSD	DMT
geslacht	****	****	<i>n.s.</i>
man	40.7%	17.3%	4.0%
vrouw	23.9%	4.7%	2.4%
leeftijd	*	*	*
jonger dan 20 jaar	17.4%	2.9%	0.0%
20-24 jaar	30.6%	9.7%	2.8%
25-29 jaar	34.8%	10.9%	2.2%
30 jaar en ouder	37.5%	16.2%	6.6%
eticiteit	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	33.6%	11.7%	3.2%
niet-westers	20.0%	3.5%	2.4%
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	33.3%	11.6%	3.4%
elders	29.5%	9.2%	2.7%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	30.4%	9.6%	3.0%
nee	33.2%	11.8%	3.3%
type	***	****	*
club	37.8%	15.7%	4.8%
festival	26.0%	5.8%	1.5%

Tabel 2.40 'straatdrugs' (heroïne en crack)

	heroïne	crack
ooit-gebruik	1.1%	3.6%
recent gebruik	0.5%	1.9%
huidig gebruik	0.2%	0.8%

Tabel 2.41 'straatdrugs' per subgroep (ooit gebruikers)

	heroïne	crack
geslacht	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
man	1.7%	4.0%
vrouw	0.6%	3.2%
leeftijd	*	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	0.0%	1.4%
20-24 jaar	0.8%	2.8%
25-29 jaar	0.5%	4.9%
30 jaar en ouder	2.9%	4.4%
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	0.9%	4.0%
niet-westers	2.4%	1.2%
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	1.1%	3.7%
elders	1.1%	3.4%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	0.9%	4.2%
nee	1.3%	3.0%
type	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
club	1.3%	4.2%
festival	0.9%	3.1%

Tabel 2.42 ritalin en slaap- en kalmeringsmiddelen

	slaap- en kalmeringsmiddelen	ritalin
ooit-gebruik	25.2%	22.1%
recent gebruik	17.5%	11.4%
huidig gebruik	9.8%	3.4%

Tabel 2.43 ritalin en slaap- en kalmeringsmiddelen per subgroep (ooit gebruikers)

	slaap- en kalmeringsmiddelen	ritalin
geslacht	<i>***</i>	<i>n.s.</i>
man	19.3%	24.0%
vrouw	30.4%	20.4%
leeftijd	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	21.7%	21.7%
20-24 jaar	26.6%	25.4%
25-29 jaar	20.7%	19.0%
30 jaar en ouder	30.9%	19.9%
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	25.1%	22.4%
niet-westers	25.9%	20.0%
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	27.0%	24.1%
elders	22.6%	19.2%
student	<i>n.s.</i>	<i>***</i>
ja	25.7%	26.6%
nee	24.7%	17.1%
type	<i>n.s.</i>	<i>****</i>
club	28.2%	28.2%
festival	22.3%	16.2%

3 Uitgaan

Tabel 3.1 uitgaan algemeen

	TOTAAL (n = 639)	
hoe vaak uitgegaan (afgelopen maand)		
geen enkele keer		0.6%
1 keer		10.9%
2-3 keer		37.3%
4-9 keer		38.9%
10 keer of meer		12.3%
uitgaanstype (afgelopen maand)		
thuisblijver (0 keer)		0.6%
gelegenheidsstapper (1-3 keer)		48.1%
vaste stapper (≥ 4 keer)		51.2%
meestal uitgaan binnen of buiten Amsterdam		
Amsterdam centrum		49.3%
Amsterdam buiten centrum		25.1%
buiten Amsterdam		25.6%
uitgaanslocaties (afgelopen jaar)¹³¹		
georganiseerd feestje bij vrienden/kennissen thuis		86.9%
café, kroeg of bar		85.8%
discotheek of club		90.3%
optreden of concert		65.0%
kleinschalig binnenfeest of –muziekfestival (<5000 bezoekers)		67.3%
grootschalig binnenfeest of –muziekfestival (>5000 bezoekers)		55.6%
kleinschalig buitenfeest of –muziekfestival (<5000 bezoekers)		68.5%
grootschalig buitenfeest of –muziekfestival (>5000 bezoekers)		80.5%
onveilig gevoeld in Amsterdam tijdens uitgaan (afgelopen jaar)		
ja		15.8%
nee		84.2%
onveilig gevoeld in Amsterdam per uitgaanslocatie (afgelopen jaar)		
	nee	ja
georganiseerd feestje bij vrienden/kennissen thuis	94.3%	5.7%
café, kroeg of bar	91.6%	8.4%
discotheek of club	89.8%	10.2%
optreden of concert	95.5%	4.5%
kleinschalig binnenfeest of –muziekfestival (<5000 bezoekers)	93.2%	5.8%
grootschalig binnenfeest of –muziekfestival (>5000 bezoekers)	93.9%	6.1%
kleinschalig buitenfeest of –muziekfestival (<5000 bezoekers)	94.3%	5.7%
grootschalig buitenfeest of –muziekfestival (>5000 bezoekers)	92.1%	6.9%

¹³¹ Meerdere antwoorden mogelijk.

Tabel 3.2 uitgaan algemeen – naar type

	club (n = 312)	festival (n = 327)	<i>p</i>
hoe vaak uitgegaan afgelopen maand			
geen enkele keer	0.7%	0.6%	<i>n.s.</i>
1 keer	12.0%	9.8%	
2-3 keer	34.2%	40.2%	
4-9 keer	38.9%	38.9%	
10 keer of vaker	14.3%	10.4%	
uitgaanstype afgelopen maand			
thuisblijver (0 keer)	0.7%	0.6%	<i>n.s.</i>
gelegenheidsstapper (1-3 keer)	46.2%	50.0%	
vaste stapper (≥ 4 keer)	53.2%	49.4%	
uitgaanslocatie			
Amsterdam centrum	61.0%	38.1%	****
Amsterdam buiten centrum	28.7%	21.7%	
buiten Amsterdam	10.3%	40.2%	
waar uitgegaan afgelopen jaar			
georganiseerd feestje bij vrienden/kennissen thuis	86.9%	86.9%	<i>n.s.</i>
café, kroeg of bar	82.4%	89.1%	*
discotheek of club	95.4%	85.6%	****
optreden of concert	64.4%	65.6%	<i>n.s.</i>
kleinschalig binnenfeest of –muziekfestival (<5000 bezoekers)	73.5%	61.3%	***
grootschalig binnenfeest of –muziekfestival (>5000 bezoekers)	56.5%	54.7%	<i>n.s.</i>
kleinschalig buitenfeest of –muziekfestival (<5000 bezoekers)	67.3%	69.7%	<i>n.s.</i>
grootschalig buitenfeest of –muziekfestival (>5000 bezoekers)	76.5%	84.4%	*

Tabel 3.3 details uitgaansavond/dag

	TOTAAL (n = 639)
aantal uur in club/op festival	
gemiddeld (s.d.)	7.6 (6.3)
mediaan	7.0
hoeveelheid geld uitgegeven in club/op festival	
gemiddeld (s.d.)	36.51 (34.86)
mediaan	30.00

Tabel 3.4 details uitgaansavond/dag

	club (n = 312)	festival (n = 327)	<i>p</i>
aantal uur in club/op festival			
gemiddeld (s.d.)	5.4 (4.5)	9.6 (7.0)	****
mediaan	5.0	9.0	
hoeveelheid geld uitgegeven in club/op festival			
gemiddeld (s.d.)	23.35 (20.30)	48.75 (40.67)	****
mediaan	20.0	40.0	

Tabel 3.5 tabak voor, tijdens en na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
totaal uitgaansavond/dag (voor, tijdens en/of na)	48.9%

Tabel 3.6 tabak voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep

	totaal uitgaansavond/dag
geslacht	<i>n.s.</i>
man	48.6%
vrouw	49.1%
leeftijd	*
jonger dan 20 jaar	54.7%
20-24 jaar	55.0%
25-29 jaar	46.6%
30 jaar en ouder	38.8%
etniciteit	<i>n.s.</i>
westers	49.7%
niet-westers	43.4%
woonplaats	<i>n.s.</i>
Amsterdam	47.7%
elders	50.6%
student	<i>n.s.</i>
ja	52.8%
nee	44.5%
type	<i>n.s.</i>
club	49.7%
festival	48.1%

Tabel 3.7 alcohol voor, tijdens en na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
voor	
gebruikt	60.4%
aantal glazen (s.d.)	3.8 (3.3)
tijdens	
gebruikt	81.9%
aantal glazen (s.d.)	5.2 (3.8)
na	
gebruikt	16.2%
aantal glazen (s.d.)	2.8 (2.5)
totaal uitgaansavond/dag (voor, tijdens en/of na)	
gebruikt	88.7%
aantal glazen (s.d.)	7.9 (5.8)

Tabel 3.8 alcohol voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep

	gedronken voor uitgaan	gedronken tijdens uitgaan	gedronken na uitgaan	gedronken totaal uitgaansavond/dag
geslacht	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	***	<i>n.s.</i>
man	63.8%	83.6%	22.8%	89.3%
vrouw	57.4%	80.4%	10.5%	88.2%
leeftijd	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	60.0%	78.1%	3.1%	80.0%
20-24 jaar	63.4%	80.7%	17.0%	88.4%
25-29 jaar	63.2%	81.8%	15.9%	88.9%
30 jaar en ouder	51.9%	86.5%	20.5%	93.2%
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	61.9%	82.0%	17.2%	89.1%
niet-westers	50.6%	81.5%	9.9%	86.4%
woonplaats	****	*	<i>n.s.</i>	****
Amsterdam	67.3%	84.6%	16.0%	92.6%
elders	50.0%	77.8%	16.6%	82.9%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	63.5%	80.7%	14.2%	86.6%
nee	56.9%	83.2%	18.5%	90.9%
type	****	<i>n.s.</i>	***	<i>n.s.</i>
club	77.0%	79.1%	11.8%	89.9%
festival	44.5%	84.6%	20.5%	87.7%

Tabel 3.8 aantal glazen alcohol voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep

	aantal glazen voor uitgaan (s.d.)	aantal glazen tij- dens uitgaan (s.d.)	aantal glazen na uitgaan (s.d.)	aantal glazen totaal uitgaans- avond/dag (s.d.)
geslacht	***	****	*	****
man	4.4 (3.9)	6.3 (4.5)	3.2 (2.8)	9.8 (6.7)
vrouw	3.3 (2.5)	4.3 (2.7)	2.1 (1.6)	6.3 (3.8)
leeftijd	<i>n.s.</i>	****	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	3.4 (2.8)	3.9 (3.1)	3.0 (1.4)	6.4 (3.5)
20-24 jaar	4.1 (3.5)	5.0 (3.6)	3.3 (3.3)	8.2 (6.3)
25-29 jaar	3.8 (3.6)	5.1 (3.2)	2.5 (1.9)	7.8 (5.7)
30 jaar en ouder	3.6 (2.4)	6.4 (4.8)	2.5 (1.5)	8.4 (5.9)
eticiteit	<i>n.s.</i>	***	<i>n.s.</i>	****
westers	3.9 (3.4)	5.4 (4.0)	2.6 (2.6)	8.2 (6.0)
niet-westers	3.1 (2.4)	4.2 (2.8)	2.7 (1.9)	6.0 (4.1)
woonplaats	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	3.9 (3.2)	5.1 (3.8)	2.6 (1.9)	7.9 (5.7)
elders	3.6 (3.4)	5.5 (3.9)	3.0 (3.2)	7.9 (5.9)
student	<i>n.s.</i>	**	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	3.8 (3.2)	4.8 (3.7)	2.6 (2.0)	7.6 (5.6)
nee	3.9 (3.3)	5.7 (4.0)	3.0 (2.8)	8.3 (6.0)
type	***	****	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
club	4.2 (3.2)	4.1 (2.4)	2.6 (2.1)	7.6 (5.1)
festival	3.1 (3.4)	6.3 (4.6)	2.9 (2.7)	8.3 (6.4)

Tabel 3.9 cannabis voor, tijdens en na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
voor	
gebruikt	7.2%
aantal joints (s.d.)	1.5 (0.9)
tijdens	
gebruikt	13.0%
aantal joints (s.d.)	1.8 (1.5)
na	
gebruikt	11.1%
aantal joints (s.d.)	2.0 (1.9)
totaal uitgaansavond/dag (voor, tijdens en/of na)	
gebruikt	19.7%
aantal joints (s.d.)	2.9 (2.9)

Tabel 3.10 cannabis voor, tijdens en na het uitgaan – per subgroep

	geblowd tijdens uitgaan	aantal joints tijdens uitgaan (s.d.)	geblowd totaal uitgaansavond/dag	aantal joints totaal uitgaansavond/dag (s.d.)
geslacht	***	<i>n.s.</i>	***	<i>n.s.</i>
man	19.2%	1.9 (1.5)	28.4%	3.0 (2.8)
vrouw	7.5%	1.6 (1.5)	12.0%	2.8 (3.0)
leeftijd	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	13.4%	2.3 (2.4)	17.9%	3.6 (3.8)
20-24 jaar	15.1%	1.8 (1.3)	23.4%	3.1 (2.9)
25-29 jaar	8.3%	2.3 (1.7)	15.0%	3.2 (3.3)
30 jaar en ouder	15.3%	1.3 (0.9)	20.4%	1.8 (1.4)
etniciteit	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
westers	12.4%	1.9 (1.5)	19.8%	2.9 (2.9)
niet-westers	16.7%	1.6 (1.3)	19.0%	2.5 (2.6)
woonplaats	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	14.3%	1.6 (1.2)	20.8%	2.6 (2.5)
elders	11.0%	2.3 (1.9)	18.1%	3.3 (3.4)
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
ja	14.7%	1.9 (1.6)	22.3%	2.9 (2.8)
nee	11.1%	1.8 (1.2)	16.8%	2.9 (3.0)
type	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
club	11.9%	1.6 (1.2)	21.2%	2.8 (2.8)
festival	13.9%	2.0 (1.7)	18.3%	3.0 (3.0)

Tabel 3.11 xtc-pillen voor, tijdens en na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
voor	2.3%
tijdens	34.6%
na	2.7%
totaal uitgaansavond/dag (voor, tijdens en/of na)	
gebruikt	35.2%
aantal pillen	1.3 (0.8)
hoeveel MDMA totale uitgaansavond/dag? (onder gebruikers)	
gemiddeld (s.d.)	220.7 (100.4)
mediaan	206.5
weet ik niet	53.9%

Tabel 3.12 cocaïne voor, tijdens en na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
voor	4.9%
tijdens	6.7%
na	4.8%
totaal uitgaansavond/dag (voor, tijdens en/of na)	
gebruikt	10.3%
voor, tijdens of na ten minste ¼ gram	43.1%

Tabel 3.13 amfetamine voor, tijdens en na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
voor	5.9%
tijdens	9.4%
na	2.1%
totaal uitgaansavond/dag (voor, tijdens en/of na)	
gebruikt	10.8%
voor, tijdens of na ten minste ¼ gram	26.5%

Tabel 3.14 lachgas voor, tijdens en na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
voor	1.3%
tijdens	4.9%
na	4.4%
totaal uitgaansavond/dag (voor, tijdens en/of na)	
gebruikt	9.4%
aantal ballonnen (s.d.)	2.8 (1.8)

Tabel 3.15 xtc-pillen, cocaïne, amfetamine en lachgas gebruikt totaal uitgaansavond – per subgroep

	xtc-pillen gebruikt	cocaïne gebruikt	amfetamine gebruikt	lachgas gebruikt
geslacht	***	***	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
man	41.7%	14.7%	13.2%	10.7%
vrouw	29.5%	6.5%	8.6%	8.1%
leeftijd	*	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
jonger dan 20 jaar	28.4%	1.4%	1.5%	9.1%
20-24 jaar	31.5%	11.5%	13.1%	13.1%
25-29 jaar	34.8%	8.8%	10.5%	6.6%
30 jaar en ouder	46.3%	14.8%	11.9%	6.6%
etniciteit	****	<i>n.s.</i>	*	<i>n.s.</i>
westers	37.8%	10.8%	11.9%	9.7%
niet-westers	18.1%	7.1%	3.5%	7.2%
woonplaats	*	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>
Amsterdam	31.2%	11.8%	12.8%	9.1%
elders	41.1%	8.1%	7.8%	9.8%
student	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	<i>n.s.</i>	*
ja	33.2%	9.6%	10.8%	11.9%
nee	37.4%	11.1%	10.7%	6.6%
type	****	**	***	*
club	24.8%	13.7%	14.7%	6.5%
festival	45.0%	7.1%	7.1%	12.0%

Tabel 3.16 andere middelen voor, tijdens of na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
MDMA-poeder	
gebruikt totaal uitgaansavond (voor, tijdens en/of na)	9.5%
ghb	
gebruikt totaal uitgaansavond (voor, tijdens en/of na)	3.8%
ketamine	
gebruikt totaal uitgaansavond (voor, tijdens en/of na)	7.9%
4-FA	
gebruikt totaal uitgaansavond (voor, tijdens en/of na)	7.6%
slaap- en kalmeringsmiddelen	
gebruikt totaal uitgaansavond (voor, tijdens en/of na)	2.8%

Tabel 3.17 gebruikerstypen

	TOTAAL (n = 639)
gebruikerstype¹³²	
nuchteren	6.2%
drinkers	39.1%
blowers	3.9%
peppers	50.8%

Tabel 3.18 gebruikerstype – naar geslacht en leeftijd

	man	vrouw	<i>p</i>	< 20 jaar	20-24 jaar	25-29 jaar	≥ 30 jaar	<i>p</i>
gebruikerstype								
nuchteren	6.3%	6.1%	****	6.7%	6.2%	5.4%	6.3%	<i>n.s.</i>
drinkers	28.5%	48.2%		51.7%	41.3%	36.9%	32.0%	
blowers	5.9%	2.2%		8.3%	1.8%	4.2%	5.5%	
peppers	59.3%	43.5%		33.3%	50.7%	53.6%	56.3%	

Tabel 3.19 gebruikerstype – naar etniciteit en woonplaats

	westers	niet-westers	<i>p</i>	Amsterdam	elders	<i>p</i>
gebruikerstype						
nuchteren	5.2%	12.7%	****	6.2%	6.1%	<i>n.s.</i>
drinkers	37.3%	50.6%		41.9%	34.8%	
blowers	3.0%	10.1%		4.8%	2.6%	
peppers	54.6%	26.6%		47.0%	56.5%	

Tabel 3.20 gebruikerstype – naar dagelijkse bezigheid en type

	student	werkend	<i>p</i>	club	festival	<i>p</i>
gebruikerstype						
nuchteren	6.3%	6.1%	<i>n.s.</i>	8.7%	3.7%	****
drinkers	39.8%	38.4%		43.9%	34.5%	
blowers	3.6%	4.3%		4.9%	3.0%	
peppers	50.3%	51.3%		42.5%	58.8%	

¹³² Nuchteren: geen alcohol gedronken, niet geblowd en geen andere drugs gebruikt. Drinkers: wel alcohol gedronken, maar niet geblowd en geen andere drugs gebruikt. Blowers: wel cannabis gebruikt (eventueel ook gedronken), maar geen andere drugs gebruikt. Peppers: ecstasy (of MDMA-poeder), cocaine en/of amfetamine gebruikt (eventueel ook gedronken en geblowd).

Tabel 3.21 waar naartoe gegaan na het uitgaan¹³³

	TOTAAL (n = 639)
huis	77.5%
feestje bij vrienden/kennissen thuis	10.3%
café, kroeg of bar	2.6%
discotheek of club	2.3%
feest of muziekfestival (binnen of buiten)	0.7%
sauna	0.5%
anders ¹³⁴	6.2%

Tabel 3.22 hoe naar huis na het uitgaan

	TOTAAL (n = 639)
niet zelf rijden	
lopend	9.5%
taxi/Uber	13.9%
openbaar vervoer	29.3%
meerijden auto	8.9%
meerijden anders	2.2%
totaal	50.3%
zelf rijden	
fiets	41.2%
brommer/scooter	1.7%
auto/motor	3.8%
anders	0.2%
totaal	49.7%

Tabel 3.23 verkeersdeelname en middelengebruik

	niet zelf rijden (n = 301)	fiets (n = 262)	auto/brommer (n = 37)	<i>p</i>
alcohol tijdens uitgaan				
niet gedronken	18.5%	13.4%	47.2%	****
1 á 2 glazen	14.8%	21.5%	16.7%	
meer dan 2 glazen	66.8%	65.1%	36.1%	
cannabis tijdens uitgaan				
niet gebruikt	83.4%	90.1%	86.1%	<i>n.s.</i>
wel gebruikt	16.6%	9.9%	13.9%	
xtc-pillen tijdens uitgaan				
niet gebruikt	59.1%	70.2%	69.4%	*
wel gebruikt	40.9%	29.8%	30.6%	

¹³³ Meerdere antwoorden mogelijk. Totaal 'niet zelf rijden' heeft zich uitsluitend lopend verplaatst en/of door anderen laten vervoeren. Totaal 'zelf rijden' is (ook) zelf met fiets, brommer en/of auto naar huis gegaan.

¹³⁴ Meest genoemde antwoorden onder 'anders' zijn restaurants/eetgelegenheden en naar vrienden (om te chillen, niet naar een feestje).

4 Trends

Tabel 4.1 vergelijking steekproeven clubs en festivals/raves

	1995 (n = 462)	1998 (n = 456)	2003 (n = 404)	2008 (n = 646)	2013 (n = 633)	2017 (n = 639)	verschil '13-'17
geslacht							
man	60.5%	59.9%	53.5%	41.2%	49.9%	46.9%	<i>n.s.</i>
vrouw	39.5%	40.1%	46.5%	58.8%	50.1%	53.4%	
leeftijd							
jonger dan 20 jaar	14.6%	11.4%	10.9%	16.4%	16.4%	10.8%	****
20-24 jaar	42.5%	36.3%	30.2%	40.9%	43.9%	38.9%	
25-29 jaar	24.6%	28.4%	27.2%	23.8%	26.9%	28.9%	
30 jaar en ouder	18.3%	24.0%	31.7%	18.9%	12.8%	21.4%	
gemiddeld (s.d.)	24.8 (5.6)	26.1 (6.4)	27.6 (7.9)	24.9 (6.1)	24.1 (4.9)	25.6 (5.8)	****
mediaan	23.0	25.0	26.0	23.0	23.0	25.0	
etniciteit							
westers	93.0%	82.5%	91.3%	82.1%	88.6%	86.7%	<i>n.s.</i>
niet-westers	7.0%	17.5%	8.7%	17.9%	11.4%	13.3%	
woonplaats							
Amsterdam	51.0%	53.8%	65.7%	64.5%	65.7%	59.2%	*
elders	49.0%	46.2%	34.3%	35.5%	34.3%	40.8%	
student							
ja	46.2%	37.3%	42.8%	53.9%	65.7%	52.4%	****
nee	53.8%	62.7%	57.2%	46.1%	34.3%	47.6%	
type							
club	-	-	-	-	53.4%	48.8%	<i>n.s.</i>
festival/rave					46.6%	51.2%	

Tabel 4.2 uitgaan

	1995 (n = 462)	1998 (n = 456)	2003 (n = 404)	2008 (n = 646)	2013 (n = 633)	2017 (n = 639)	verschil '13-'17
uitgaanstype							
thuisblijver	1.1%	1.5%	1.7%	2.9%	1.7%	0.6%	<i>n.s.</i>
gelegenheidsstapper	25.0%	24.6%	30.2%	38.8%	46.6%	48.1%	
vaste stapper	73.9%	73.8%	68.1%	58.3%	51.7%	51.2%	
uitgaanslocatie¹³⁵							
A'dam centrum	70.5%	65.5%	71.0%	69.4%	58.2%	49.3%	**
A'dam buiten centrum	4.6%	3.9%	5.8%	6.8%	21.5%	25.1%	
buiten A'dam	24.9%	30.6%	23.2%	23.9%	20.3%	25.6%	
uitgaven uitgaansavond							
gemiddeld	40.9	39.6	42.9	38.2	29.9	36.5	****
(s.d.)	(113.1)	(35.4)	(33.1)	(35.7)	(23.9)	(34.9)	
mediaan	23.0	34.0	35.0	30.0	25.0	30.0	
vervoer uitgaansavond							
niet zelf gereden	-	58.3%	46.7%	50.8%	39.0%	50.1%	****
fiets		23.7%	41.4%	44.1%	52.7%	43.7%	
auto ¹³⁶		18.0%	11.9%	5.1%	8.3%	6.0%	

¹³⁵ In 1995, 1998, 2003 en 2008 is de uitgaanslocatie alleen gevraagd aan gelegenheidsstappers en vaste stappers. In 2013 en 2017 ook aan thuisblijvers.

¹³⁶ Inclusief andere motorvoertuigen, zoals brommer, scooter en motor.

Tabel 4.3 tabak

totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	verschil '13-'17
	ooit	86.4%	87.4%	87.1%	81.3%	85.5%	89.2%
recent	74.0%	76.6%	67.9%	69.4%	72.0%	70.3%	<i>n.s.</i>
huidig	65.9%	67.2%	55.2%	61.1%	64.1%	60.7%	<i>n.s.</i>
dagelijks	56.5%	56.9%	37.5%	29.6%	24.0%	23.2%	<i>n.s.</i>
hoeveelheid huidig (s.d.)	14.5 (8.7)	13.9 (8.8)	-	8.0 (6.7)	7.7 (6.1)	6.8 (5.3)	*
voor, tijdens en/of na uitgaan	-	-	-	-	51.9%	48.9%	<i>n.s.</i>

clubs versus festivals/raves	2013 clubs	2017 clubs	verschil '13-'17	2013 raves	2017 festivals	verschil '13-'17
	ooit	83.4%	89.4%	*	87.8%	89.0%
recent	68.0%	72.4%	<i>n.s.</i>	76.6%	68.2%	*
huidig	58.6%	63.1%	<i>n.s.</i>	70.5%	58.4%	***
dagelijks	21.6%	27.8%	<i>n.s.</i>	26.7%	19.0%	*
hoeveelheid huidig (s.d.)	7.0 (5.6)	6.9 (5.6)	<i>n.s.</i>	8.3 (6.5)	6.6 (5.0)	***
voor, tijdens en/of na uitgaan	45.7%	49.7%	<i>n.s.</i>	59.2%	48.1%	***

Tabel 4.4 alcohol

totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	verschil '13-'17
	ooit	98.1%	97.7%	98.8%	99.1%	99.8%	99.5%
recent	95.0%	96.4%	97.3%	97.5%	98.9%	98.4%	<i>n.s.</i>
huidig	90.3%	95.2%	95.5%	95.7%	98.4%	97.3%	<i>n.s.</i>
hoeveelheid huidig (s.d.)	5.7 (4.2)	5.4 (3.7)	5.1 (3.0)	4.2 (2.9)	5.3 (3.4)	4.9 (3.1)	**
riskant drinken ¹³⁷	24.0%	34.0%	32.8%	29.2%	23.4%	14.9%	****
tijdens uitgaan	74.0%	81.1%	83.7%	86.8%	88.2%	81.9%	***
hoeveelheid tijdens (s.d.)	6.8 (5.5)	6.9 (5.9)	6.6 (4.7)	5.7 (4.0)	5.1 (3.4)	5.3 (3.9)	<i>n.s.</i>

clubs versus festivals/raves	2013 clubs	2017 clubs	verschil '13-'17	2013 raves	2017 festivals	verschil '13-'17
	ooit	99.7%	99.4%	<i>n.s.</i>	100%	99.7%
recent	98.5%	98.1%	<i>n.s.</i>	99.3%	98.8%	<i>n.s.</i>
huidig	97.6%	96.2%	<i>n.s.</i>	99.3%	98.5%	<i>n.s.</i>
hoeveelheid huidig (s.d.)	5.3 (3.3)	4.8 (3.0)	*	5.4 (3.5)	4.9 (3.2)	<i>n.s.</i>
riskant drinken ¹³⁸	19.2%	15.4%	<i>n.s.</i>	28.1%	14.4%	****
tijdens uitgaan	87.9%	79.1%	***	88.6%	84.6%	<i>n.s.</i>
hoeveelheid tijdens (s.d.)	4.3 (2.7)	4.1 (2.4)	<i>n.s.</i>	6.0 (3.9)	6.3 (4.6)	<i>n.s.</i>

¹³⁷ Een riskante drinker drinkt dagelijks (ongeacht de hoeveelheid) óf meer dan twee dagen per week meer dan drie glazen alcohol (tot 19 jaar) óf meer dan vier glazen alcohol (vanaf 19 jaar).

¹³⁸ Idem.

Tabel 4.5 cannabis

totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
ooit	76.0%	85.2%	82.2%	83.1%	89.6%	89.8%	<i>n.s.</i>
recent	61.0%	66.7%	56.8%	59.4%	69.8%	63.7%	*
huidig	48.9%	52.2%	39.2%	39.1%	48.0%	43.0%	<i>n.s.</i>
hoeveelheid huidig (s.d.)	2.0 (1.5)	2.1 (2.2)	1.5 (1.2)	1.4 (1.1)	1.5 (1.6)	1.3 (1.0)	<i>n.s.</i>
riskant blowen ¹³⁹	17.5%	16.9%	10.4%	8.2%	8.4%	5.8%	<i>n.s.</i>
tijdens uitgaan	31.0%	27.4%	18.6%	17.2%	15.6%	13.0%	<i>n.s.</i>
hoeveelheid tijdens uitgaan (s.d.)	2.9 (2.6)	3.6 (4.2)	2.4 (3.2)	2.0 (1.7)	2.4 (2.5)	1.8 (1.5)	<i>n.s.</i>

clubs versus festivals/raves	2013 clubs	2017 clubs	<i>verschil '13-'17</i>	2013 raves	2017 festivals	<i>verschil '13-'17</i>
ooit	85.2%	92.3%	**	94.6%	87.5%	***
recent	62.7%	68.6%	<i>n.s.</i>	78.0%	59.0%	****
huidig	39.1%	50.0%	**	58.3%	36.4%	****
hoeveelheid huidig (s.d.)	1.3 (1.6)	1.3 (0.8)	<i>n.s.</i>	1.6 (1.5)	1.3 (1.2)	<i>n.s.</i>
riskant blowen ¹⁴⁰	4.2%	7.7%	<i>n.s.</i>	13.3%	4.0%	****
tijdens uitgaan	6.5%	12.0%	*	26.2%	13.9%	****
hoeveelheid tijdens uitgaan (s.d.)	1.8 (1.4)	1.6 (1.2)	<i>n.s.</i>	2.6 (2.7)	2.0 (1.7)	<i>n.s.</i>

Tabel 4.6 xtc-pillen

totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
ooit	50.0%	65.6%	52.7%	48.4%	78.7%	79.5%	<i>n.s.</i>
recent	41.3%	54.6%	35.9%	37.7%	72.8%	66.4%	*
huidig	32.9%	41.3%	19.4%	20.5%	55.0%	47.7%	*
tijdens uitgaan	22.5%	26.3%	8.2%	9.4%	28.5%	34.6%	*
aantal pillen tijdens uitgaan	1.5 (0.9)	1.8 (1.1)	1.9 (1.3)	1.6 (1.1)	1.3 (0.6)	1.2 (0.7)	*

clubs versus festivals/raves	2013 clubs	2017 clubs	<i>verschil '13-'17</i>	2013 raves	2017 festivals	<i>verschil '13-'17</i>
ooit	68.9%	81.1%	****	89.8%	78.0%	****
recent	62.1%	67.6%	<i>n.s.</i>	85.1%	65.1%	****
huidig	43.2%	42.0%	<i>n.s.</i>	68.5%	53.2%	****
tijdens uitgaan	16.6%	24.2%	*	42.4%	44.4%	<i>n.s.</i>
aantal pillen tijdens uitgaan	1.2 (0.4)	1.0 (0.4)	*	1.4 (0.7)	1.3 (0.7)	<i>n.s.</i>

¹³⁹ Een riskante blower blowt dagelijks (ongeacht hoeveelheid) óf een paar keer per week meer dan één joint. Deze definitie wordt sinds 1995 in Antenne gehanteerd.

¹⁴⁰ Idem.

Tabel 4.7 cocaïne

	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
totale steekproef							
ooit	33.3%	47.8%	39.4%	32.9%	47.1%	49.9%	<i>n.s.</i>
recent	24.5%	37.3%	25.2%	24.6%	34.6%	39.3%	<i>n.s.</i>
huidig	14.3%	23.5%	13.7%	13.6%	19.4%	25.7%	**
tijdens uitgaan	6.3%	10.3%	3.0%	4.6%	5.6%	6.7%	<i>n.s.</i>
	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>	
clubs versus festivals/raves	clubs	clubs		raves	festivals		
ooit	37.0%	54.2%	****	58.6%	45.9%	***	
recent	26.9%	44.9%	****	43.4%	33.9%	*	
huidig	13.9%	31.7%	****	25.8%	19.9%	<i>n.s.</i>	
tijdens uitgaan	5.9%	9.4%	<i>n.s.</i>	5.2%	4.0%	<i>n.s.</i>	

Tabel 4.8 amfetamine

	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
totale steekproef							
ooit	34.6%	45.2%	33.7%	23.7%	43.4%	42.6%	<i>n.s.</i>
recent	20.3%	25.6%	14.4%	11.7%	33.2%	30.7%	<i>n.s.</i>
huidig	12.6%	13.3%	6.7%	6.0%	23.2%	18.9%	<i>n.s.</i>
tijdens uitgaan	5.2%	6.4%	4.5%	3.6%	13.1%	9.4%	*
	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>	
clubs versus festivals/raves	clubs	clubs		raves	festivals		
ooit	33.1%	51.0%	****	55.3%	34.6%	****	
recent	22.8%	39.1%	****	45.1%	22.6%	****	
huidig	14.2%	24.4%	***	33.6%	13.8%	****	
tijdens uitgaan	6.5%	12.1%	*	20.7%	6.8%	****	

Tabel 4.9 lachgas

	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
totale steekproef							
ooit	-	44.8%	-	24.4%	71.4%	70.9%	<i>n.s.</i>
recent	-	31.1%	-	10.4%	57.2%	52.3%	<i>n.s.</i>
huidig	-	8.1%	-	2.8%	32.7%	21.8%	****
tijdens uitgaan	-	1.2%	-	-	12.1%	4.9%	****
	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>	
clubs versus festivals/raves	clubs	clubs		raves	festivals		
ooit	61.2%	78.2%	****	83.1%	63.9%	****	
recent	45.9%	57.7%	***	70.2%	47.1%	****	
huidig	19.5%	23.4%	<i>n.s.</i>	47.8%	20.2%	****	
tijdens uitgaan	0.6%	2.3%	<i>n.s.</i>	25.6%	7.4%	****	

Tabel 4.10 MDMA-poeder

totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	verschil '13-'17
	ooit	-	-	-	33.6%	58.9%	59.2%
recent				23.5%	50.9%	42.7%	***
huidig	-	-	-	7.8%	21.0%	20.3%	n.s.
voor, tijdens en/of na uitgaan				-	8.5%	9.5%	n.s.

clubs versus festivals/raves	2013 clubs	2017 clubs	verschil '13-'17	2013 raves	2017 festivals	verschil '13-'17
	ooit	46.2%	62.8%	****	73.6%	55.7%
recent	38.2%	45.8%	n.s.	65.4%	39.8%	****
huidig	13.9%	20.8%	*	29.2%	19.9%	***
voor, tijdens en/of na uitgaan	4.5%	8.1%	n.s.	13.1%	10.9%	n.s.

Tabel 4.11 GHB

totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	verschil '13-'17
	ooit	-	10.4%	17.8%	15.7%	25.1%	22.1%
recent	-	-	9.9%	8.9%	16.9%	12.7%	*
huidig	-	2.4%	4.2%	4.7%	9.8%	7.0%	n.s.
voor, tijdens en/of na uitgaan					5.4%	3.8%	n.s.

clubs versus festivals/raves	2013 clubs	2017 clubs	verschil '13-'17	2013 raves	2017 festivals	verschil '13-'17
	ooit	19.2%	30.8%	***	31.9%	13.8%
recent	12.7%	20.2%	*	21.7%	5.5%	****
huidig	7.7%	10.3%	n.s.	12.2%	4.0%	****
voor, tijdens en/of na uitgaan	4.2%	5.8%	n.s.	6.9%	1.8%	***

Tabel 4.12 ketamine

totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	verschil '13-'17
	ooit	-	4.0%	5.8%	8.5%	28.8%	33.3%
recent				4.1%	23.9%	25.7%	n.s.
huidig	-	0.4%	0.5%	1.6%	11.7%	15.2%	n.s.
voor, tijdens en/of na uitgaan					5.6%	7.9%	n.s.

clubs versus festivals/raves	2013 clubs	2017 clubs	verschil '13-'17	2013 raves	2017 festivals	verschil '13-'17
	ooit	19.8%	42.9%	****	39.0%	24.2%
recent	15.4%	33.7%	****	33.6%	18.0%	****
huidig	5.6%	21.2%	****	18.6%	9.5%	***
voor, tijdens en/of na uitgaan	1.5%	10.1%	****	10.4%	5.8%	n.s.

Tabel 4.13 4-FA

	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
totale steekproef							
ooit	-	-	-	-	15.2%	47.9%	****
recent	-	-	-	-	14.1%	33.5%	****
huidig	-	-	-	-	8.8%	14.2%	***
	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>		2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
clubs versus festivals/raves	clubs	clubs			raves	festivals	
ooit	8.9%	53.5%	****		22.4%	42.5%	****
recent	8.9%	36.9%	****		20.3%	30.3%	***
huidig	4.7%	16.7%	****		13.6%	11.9%	<i>n.s.</i>

Tabel 4.14 NPS (2C-B en mefedrone)

	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
2C-B							
totale steekproef							
ooit	-	13.4%	6.5%	4.9%	18.6%	22.7%	<i>n.s.</i>
recent	-	-	-	2.2%	13.6%	16.7%	<i>n.s.</i>
huidig	-	0.7%	0.3%	0.9%	6.0%	3.4%	*
	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>		2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
2C-B	clubs	clubs			raves	festivals	
clubs versus festivals/raves							
ooit	12.7%	28.8%	****		25.4%	16.8%	*
recent	8.6%	20.5%	****		19.3%	13.1%	*
huidig	3.6%	3.8%	<i>n.s.</i>		8.8%	3.1%	***
	1995	1998	2003	2008	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
mefedrone							
totale steekproef							
ooit	-	-	-	-	9.3%	7.4%	<i>n.s.</i>
recent	-	-	-	-	2.4%	3.1%	<i>n.s.</i>
huidig	-	-	-	-	0.6%	0.8%	<i>n.s.</i>
	2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>		2013	2017	<i>verschil '13-'17</i>
mefedrone	clubs	clubs			raves	festivals	
clubs versus festivals/raves							
ooit	6.5%	10.3%	<i>n.s.</i>		12.5%	4.6%	***
recent	0.9%	3.5%	*		4.1%	2.8%	<i>n.s.</i>
huidig	0.6%	1.0%	<i>n.s.</i>		0.7%	0.6%	<i>n.s.</i>

Tabel 4.15 psychedelica (paddo's en lsd)

paddo's							<i>verschil</i>
totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	'13-'17
ooit	28.8%	45.2%	33.9%	31.6%	34.9%	31.8%	<i>n.s.</i>
recent	18.8%	28.3%	10.0%	10.8%	17.2%	11.1%	***
huidig	6.1%	8.2%	1.3%	1.6%	3.5%	1.9%	<i>n.s.</i>
paddo's	2013	2017	<i>verschil</i>		2013	2017	<i>verschil</i>
clubs versus festivals/raves	clubs	clubs	'13-'17		raves	festivals	'13-'17
ooit	25.1%	37.8%	***		46.1%	26.0%	****
recent	10.4%	12.8%	<i>n.s.</i>		25.1%	9.5%	****
huidig	1.5%	1.6%	<i>n.s.</i>		5.8%	2.1%	*
lsd							<i>verschil</i>
totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	'13-'17
ooit	22.7%	21.2%	14.1%	8.3%	11.1%	10.6%	<i>n.s.</i>
recent	9.3%	3.1%	1.7%	1.7%	6.5%	5.5%	<i>n.s.</i>
huidig	2.6%	1.3%	0.5%	0.2%	2.4%	0.8%	*
lsd	2013	2017	<i>verschil</i>		2013	2017	<i>verschil</i>
clubs versus festivals/raves	clubs	clubs	'13-'17		raves	festivals	'13-'17
ooit	7.1%	15.7%	***		15.6%	5.8%	****
recent	4.4%	8.3%	<i>n.s.</i>		8.8%	2.8%	***
huidig	1.8%	1.0%	<i>n.s.</i>		3.1%	0.6%	*

Tabel 4.16 'straatdrugs' (heroïne en crack)

heroïne							<i>verschil</i>
totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	'13-'17
ooit	7.1%	5.5%	2.2%	1.1%	0.6%	1.1%	<i>n.s.</i>
recent	1.5%	0.9%	0.2%	0.0%	0.0%	0.5%	<i>n.s.</i>
huidig	1.1%	0.4%	0.0%	0.0%	0.0%	0.2%	<i>n.s.</i>
crack							<i>verschil</i>
totale steekproef	1995	1998	2003	2008	2013	2017	'13-'17
ooit	11.1%	13.1%	6.7%	4.6%	5.2%	3.6%	<i>n.s.</i>
recent	3.3%	5.4%	2.0%	1.4%	2.4%	1.9%	<i>n.s.</i>
huidig	1.5%	2.0%	0.7%	0.6%	0.9%	0.8%	<i>n.s.</i>

BIJLAGE C

PREVENTIE INDICATOREN

Tabel 1	monsters aangeboden bij Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam	278
Tabel 2	ecstasy.....	278
Tabel 3	werkzame stof XTC-pillen	278
Tabel 4	dosering (milligram) XTC-pillen.....	279
Tabel 5	werkzame stof MDMA-poeders.....	279
Tabel 6	dosering (volumepercentage) MDMA-poeders.....	279
Tabel 7	cocaïne	280
Tabel 8	werkzame stof cocaïne-poeders.....	280
Tabel 9	dosering (volumepercentage) cocaïne-poeders.....	280
Tabel 10	amfetamine	281
Tabel 11	werkzame stof amfetamine-poeders	281
Tabel 12	dosering (volumepercentage) amfetamine-poeders	281
Tabel 13	ketamine	282
Tabel 14	werkzame stof ketamine-poeders.....	282
Tabel 15	dosering (volumepercentage) ketamine-poeders.....	282
Tabel 16	GHB	283
Tabel 17	werkzame stof GHB-vloeistoffen.....	283
Tabel 18	dosering (mg/ml) GHB-vloeistoffen.....	283
Tabel 19	LSD	284
Tabel 20	werkzame stof LSD-papertrips.....	284
Tabel 21	dosering (microgrammen) LSD-papertrips	284
Tabel 22	2C-B	285
Tabel 23	werkzame stof 2C-B-pillen.....	285
Tabel 24	dosering (milligrammen) 2C-B-pillen.....	285
Tabel 25	4-FA	286
Tabel 26	werkzame stof 4-FA-pillen	286
Tabel 27	dosering (milligrammen) 4-FA-pillen.....	286
Tabel 28	werkzame stof 4-FA-poeders.....	287
Tabel 29	dosering (volumepercentage) 4-FA-poeders.....	287

Tabel 1 monsters aangeboden bij Jellinek Preventie en de GGD Amsterdam

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
2C-B	11	21	43	71	101	130
4-FA	5	17	89	192	396	227
4/5/6-APB	3	3	6	13	17	14
amfetamine	149	106	98	138	193	245
cocaïne	144	178	194	293	506	539
DMT	0	1	1	1	1	8
GBL	0	0	0	0	3	4
GHB	26	5	10	22	30	47
heroïne	3	1	3	1	3	17
ketamine	35	33	37	98	108	161
LSD	22	49	79	43	58	60
MDA	1	3	4	1	2	6
mefedrone	0	0	9	10	45	30
methamfetamine	2	2	0	3	15	24
methylone	4	4	5	0	3	1
MXE	1	3	4	4	2	1
XTC/MDMA	683	907	1.092	1.317	1.993	2.386
onbekend	3	3	6	20	31	29
anders	13	11	16	30	46	44
TOTAAL	1.105	1.347	1.696	2.257	3.553	3.973

Tabel 2 ecstasy

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
pillen	93%	89%	89%	92%	90%	90%
	634	804	974	1.210	1.802	2.143
poeders	7%	11%	11%	8%	9%	8%
	49	102	116	106	186	182
kristallen	-	-	-	-	-	1%
						33
overig	-	0%	0%	0%	0%	0%
		1	2	1	5	27

Tabel 3 werkzame stof XTC-pillen¹⁴¹

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend MDMA	89%	90%	91%	90%	87%	94%
	502	651	796	939	1.267	1.658
voornamelijk MDMA	5%	3%	3%	6%	4%	2%
	26	21	27	57	58	40
uitsluitend of voornamelijk anders	2%	4%	2%	1%	1%	1%
	12	28	18	9	21	17
overig	4%	3%	4%	3%	7%	2%
	22	25	39	34	105	43
niet geanalyseerd	72	79	94	171	351	403

¹⁴¹ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

Tabel 4 dosering (milligram) xTC-pillen¹⁴²

	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
1994	328	3	222	107	30
1995	638	6	173	93	27
1996	731	9	199	95	27
1997	439	1	181	86	33
1998	540	3	136	64	22
1999	384	5	195	68	22
2000	346	8	212	76	30
2001	317	8	193	89	29
2002	199	8	209	84	25
2003	275	4	212	81	32
2004	294	27	188	86	34
2005	156	5	180	88	41
2006	252	2	172	85	33
2007	276	3	157	87	34
2008	225	1	182	87	38
2009	475	1	180	74	32
2010	534	1	190	96	34
2011	525	1	212	123	35
2012	528	12	210	131	42
2013	671	3	229	148	42
2014	823	3	250	150	41
2015	996	5	239	157	36
2016	1.325	30	245	164	37
2017	1.698	36	278	168	36

Tabel 5 werkzame stof MDMA-poeders¹⁴³

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend MDMA	81%	79%	76%	83%	77%	90%
	39	73	65	58	119	148
voornamelijk MDMA	10%	14%	17%	9%	15%	4%
	5	13	15	6	23	6
uitsluitend of voornamelijk anders	8%	7%	6%	4%	6%	5%
	4	6	5	3	9	8
overig	-	-	1%	4%	3%	2%
			1	3	4	3
niet geanalyseerd	1	10	30	36	31	17

Tabel 6 dosering (volumepercentage) MDMA-poeders¹⁴⁴

	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
2012	44	41	82	73	8
2013	86	1	87	76	11
2014	80	29	84	75	10
2015	64	2	81	76	11
2016	142	1	84	77	7
2017	154	29	84	77	6

¹⁴² Met uitsluitend of voornamelijk MDMA als werkzame stof.

¹⁴³ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁴⁴ Met uitsluitend of voornamelijk MDMA als werkzame stof.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
poeders	100%	100%	99%	100%	100%	100%
	144	178	192	293	504	537
overig	-	-	1%	-	0%	0%
			2		2	4

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend cocaïne	14%	9%	4%	5%	11%	23%
	20	14	6	11	51	117
voornamelijk cocaïne	69%	72%	81%	87%	83%	70%
	97	113	122	182	383	354
uitsluitend of voornamelijk anders	7%	10%	12%	4%	3%	4%
	10	15	18	9	13	21
overig	9%	10%	3%	4%	3%	3%
	13	15	4	8	15	13
niet geanalyseerd	4	21	42	83	42	32

	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
2000	3	28	62	43	17
2001	5	38	84	64	19
2002	15	10	89	65	23
2003	10	52	90	73	?
2004	35	18	89	51	22
2005	36	22	88	61	17
2006	35	20	82	57	20
2007	69	12	89	65	18
2008	89	25	89	68	18
2009	83	8	89	56	18
2010	97	14	90	57	16
2011	101	13	84	56	17
2012	104	13	89	65	13
2013	127	12	89	65	14
2014	135	20	87	65	13
2015	193	15	89	66	14
2016	434	13	89	72	11
2017	471	8	89	71	12

¹⁴⁵ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁴⁶ Met uitsluitend of voornamelijk cocaïne als werkzame stof.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
poeders	99%	97%	98%	99%	98%	98%
	148	103	96	136	190	241
pillen	1%	1%	2%	1%	1%	1%
	1	1	2	2	2	2
overig	-	2%	-	-	1%	1%
		2			1	2

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend amfetamine	13%	7%	9%	8%	46%	41%
	19	7	7	8	84	97
voornamelijk amfetamine	27%	52%	60%	54%	15%	19%
	39	49	45	53	28	45
uitsluitend of voornamelijk anders	48%	33%	20%	21%	33%	36%
	69	31	18	21	60	85
overig	12%	7%	11%	16%	7%	3%
	17	7	9	16	12	8
niet geanalyseerd	4	9	17	38	6	6

	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
2012	58	5	70	49	18
2013	56	3	73	58	14
2014	52	1	73	59	14
2015	61	17	73	56	13
2016	112	4	73	56	15
2017	142	15	74	57	13

¹⁴⁷ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁴⁸ Met uitsluitend of voornamelijk amfetamine als werkzame stof.

Tabel 13 ketamine						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
poeders	100%	100%	97%	99%	100%	91%
	35	33	36	97	108	146
kristallen/staafjes	-	-	-	-	-	9%
						14
overig	-	-	3%	1%	-	
			1	1		

Tabel 14 werkzame stof ketamine-poeders¹⁴⁹						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend ketamine	59%	57%	60%	66%	76%	83%
	20	17	18	55	77	120
voornamelijk ketamine	-	7%	7%	7%	8%	1%
		2	2	6	8	2
uitsluitend of voornamelijk anders	32%	37%	33%	20%	7%	10%
	11	11	10	17	7	14
overig	9%	-	-	7%	10%	6%
	3			6	10	8
niet geanalyseerd	1	3	6	13	6	2

Tabel 15 dosering (volumepercentage) ketamine-poeders¹⁵⁰					
	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
2012	20	53	87	80	8
2013	19	60	87	82	6
2014	20	60	87	79	9
2015	61	46	87	77	10
2016	85	43	87	78	8
2017	122	37	87	78	9

¹⁴⁹ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁵⁰ Met uitsluitend of voornamelijk ketamine als werkzame stof.

Tabel 16		GHB					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
vloeistoffen	88%	60%	70%	96%	97%	100%	
	23	3	7	21	29	47	
pillen	8%	20%	30%	4%	3%	-	
	2	1	3	1	1	-	
poeders	4%	20%	-	-	-	-	
	1	1	-	-	-	-	

Tabel 17		werkzame stof GHB-vloeistoffen¹⁵¹					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
uitsluitend GHB	96%	-	100%	89%	90%	87%	
	22	-	6	16	26	41	
voornamelijk GHB	-	-	-	-	-	-	
uitsluitend of voornamelijk anders	-	-	-	-	-	4%	
	-	-	-	-	-	2	
overig	4%	100%	-	11%	10%	9%	
	1	1	-	2	3	4	
niet geanalyseerd	-	2	1	3	-	-	

Tabel 18		dosering (mg/ml) GHB-vloeistoffen¹⁵²				
	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie	
2012	-	-	-	-	-	
2013	-	-	-	-	-	
2014	-	-	-	-	-	
2015	16	313	600	470	82	
2016	26	125	550	456	82	
2017	40	240	533	437	73	

¹⁵¹ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁵² Met uitsluitend of voornamelijk GHB als werkzame stof. Tot 2015 werd de dosering uitgedrukt in volumepercentage.

Tabel 19		LSD					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
papertrips	77%	86%	78%	98%	93%	95%	
	17	42	62	42	54	57	
pillen	23%	10%	16%	-	2%	-	
	5	5	13		1		
overig	-	4%	5%	2%	5%	5%	
		2	4	1	3	3	

Tabel 20		werkzame stof LSD-papertrips¹⁵³					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
uitsluitend LSD	94%	52%	62%	79%	89%	89%	
	16	15	34	27	41	47	
voornamelijk LSD	-	-	-	-	-	-	
uitsluitend of voornamelijk anders	-	45%	29%	12%	2%	-	
		13	16	4	1		
overig	6%	3%	9%	9%	9%	11%	
	1	1	5	3	4	6	
niet geanalyseerd	-	13	7	8	8	4	

Tabel 21		dosering (microgrammen) LSD-papertrips¹⁵⁴				
	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie	
2012	16	10	96	45	25	
2013	15	24	88	66	20	
2014	32	3	84	45	22	
2015	27	23	154	70	40	
2016	23	17	143	74	40	
2017	23	2	253	97	62	

¹⁵³ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁵⁴ Met uitsluitend of voornamelijk LSD als werkzame stof.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
pillen	64%	86%	70%	90%	92%	98%
	7	18	30	64	93	127
poeders	36%	14%	30%	10%	8%	2%
	4	3	13	7	8	2

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend 2c-b	86%	100%	77%	60%	88%	94%
	6	15	20	32	72	102
voornamelijk 2c-b	-	-	8%	28%	10%	4%
			2	15	8	4
uitsluitend of voornamelijk anders	-	-	15%	6%	1%	1%
			4	3	1	1
overig	14%	-	-	6%	1%	2%
	1			3	1	2
niet geanalyseerd	-	3	4	11	11	18

	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
2012	6	4	11	8	3
2013	14	4	13	10	2
2014	22	3	117	15	23
2015	47	7	20	12	4
2016	80	7	19	12	3
2017	106	7	17	11	3

¹⁵⁵ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁵⁶ Met uitsluitend of voornamelijk 2c-b als werkzame stof.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
pillen	-	18%	35%	55%	62%	67%
		3	31	105	244	151
poeders	100%	71%	60%	32%	21%	22%
	5	12	53	62	81	49
capsules	-	-	4%	13%	18%	11%
			4	25	70	24
overig	-	12%	1%	-	0%	1%
		2	1		1	3

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend 4-FA	-	100%	62%	86%	41%	58%
		1	18	75	85	68
voornamelijk 4-FA	-	-	24%	6%	55%	24%
			7	5	114	28
uitsluitend of voornamelijk anders	-	-	-	4%	2%	18%
				3	4	21
overig	-	-	14%	2%	2%	1%
			4	2	3	1
niet geanalyseerd	-	2	2	20	38	33

	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
2012	-	-	-	-	-
2013	1	?	?	?	?
2014	25	80	144	123	16
2015	80	82	160	142	13
2016	199	35	180	139	22
2017	96	78	170	123	21

¹⁵⁷ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁵⁸ Met uitsluitend of voornamelijk 4-FA als werkzame stof.

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
uitsluitend 4-FA	100%	100%	92%	81%	65%	63%
	5	11	44	35	49	30
voornamelijk 4-FA	-	-	6%	5%	9%	6%
			3	2	7	3
uitsluitend of voornamelijk anders	-	-	2%	14%	22%	27%
			1	6	17	13
overig	-	-	-	-	4%	4%
					3	2
niet geanalyseerd	-	1	5	19	5	1

	N	min	max	gemiddeld	standaard deviatie
2012	5	-	-	-	-
2013	11	-	-	-	-
2014	47	72	88	79	2
2015	37	67	80	75	3
2016	55	3	81	75	15
2017	33	3	81	71	

¹⁵⁹ Zie hoofdstuk V voor uitleg over de categorisering.

¹⁶⁰ Met uitsluitend of voornamelijk 4-FA als werkzame stof.

BIJLAGE D

MARKT

1	Survey clubs en festivals.....	291
	Tabel 1.1 kopen van XTC-pillen (recente gebruikers).....	291
	Tabel 1.2 prijzen XTC-pillen	291
	Tabel 1.3 kopen van cocaïne (recente gebruikers).....	291
	Tabel 1.4 cocaïneprijzen.....	292
	Tabel 1.5 kopen van amfetamine (recente gebruikers)	292
	Tabel 1.6 prijzen amfetamine.....	292
2	Testservice prijzen	293
	Tabel 2.1 prijzen aangeboden XTC-pillen.....	293
	Tabel 2.2 prijzen aangeboden MDMA-poeders	293
	Tabel 2.3 prijzen aangeboden cocaïne-poeders	293
	Tabel 2.4 prijzen aangeboden amfetamine-poeders.....	293
	Tabel 2.5 prijzen aangeboden ketamine-poeders	293
	Tabel 2.6 prijzen aangeboden LSD-papertrips	293
	Tabel 2.7 prijzen aangeboden 2C-B-pillen	293
	Tabel 2.8 prijzen aangeboden 4-FA-pillen.....	294
	Tabel 2.9 prijzen aangeboden 4-FA-poeders	294

1 Survey clubs en festivals

Tabel 1.1 kopen van xTC-pillen (recente gebruikers)

	2003 (n = 144)	2008 (n = 238)	2013 (n = 338)	2017 (n = 424)	verschil 2013-2017
xTC-pillen gekocht afgelopen jaar					
06-dealer	16.7%	21.8%	28.2%	43.6%	****
dealer thuis	44.4%	18.5%	23.4%	12.7%	****
in het uitgaansleven	18.8%	17.2%	22.8%	6.8%	****
internet	-	-	-	0.9%	
dealer op straat	-	-	-	2.8%	
anders ¹⁶¹	-	-	-	13.2%	
TOTAAL	55.6%	51.1%	70.5%	65.6%	n.s.

Tabel 1.2 prijzen xTC-pillen¹⁶²

	2003 club	2005 café	2008 club	2010 café	2013 club/rave	2014 café	2015 coffeeshop	2017 club/festival
prijs per xTC-pil								
gemiddeld	€ 4.01	€ 3.75	€ 3.28	€ 4.65	€ 4.07	€ 4.14	€ 4.24	€ 4.23
(s.d.)	(2.12)	(2.73)	(1.33)	(1.96)	(1.49)	(1.64)	(1.24)	(1.52)
mediaan	€ 4	€ 3	€ 3	€ 5	€ 4	€ 4	€ 5	€ 4

Tabel 1.3 kopen van cocaïne (recente gebruikers)

	2003 (n = 101)	2008 (n = 156)	2013 (n = 219)	2017 (n = 251)	verschil 2013-2017
cocaïne gekocht afgelopen jaar					
06-dealer	28.7%	39.1%	33.8%	46.4%	**
dealer thuis	44.6%	13.5%	4.1%	7.6%	n.s.
in het uitgaansleven	18.8%	4.5%	6.4%	4.8%	n.s.
internet	-	-	-	0.4%	
dealer op straat	-	-	-	1.2%	
anders ¹⁶³	-	-	-	1.6%	
TOTAAL	60.4%	55.0%	40.2%	51.0%	****

¹⁶¹ De antwoorden van respondenten konden vrijwel allemaal onder een van de volgende twee categorieën worden geschaard: (1) 'via vrienden/kennissen/bekenden' of (2) 'via via'.

¹⁶² In de clubsurveys van 2005 en 2013 zijn afzonderlijke prijzen voor 06-dealers, dealers thuis en dealers in het uitgaansleven gevraagd. De hier getoonde prijzen zijn het gemiddelde hiervan.

¹⁶³ De antwoorden van respondenten konden allemaal onder een van de volgende twee categorieën worden geschaard: (1) 'via vrienden/kennissen/bekenden' of (2) 'via via'.

	2003	2005	2008	2010	2013	2014	2015	2017
	club	café	club	café	club/rave	café	coffeeshop	club/festival
prijs per gram								
gemiddeld	€ 48.22	€ 48.81	€ 46.14	€ 48.58	€ 49.40	€ 52.44	€ 46.99	€ 50.84
(s.d.)	(9.42)	(5.16)	(10.07)	(5.86)	(7.45)	(10.23)	(12.06)	(10.62)
mediaan	€ 50	€ 50	€ 50	€ 50	€ 50	€ 50	€ 50	€ 51

	2013	2017	verschil
	(n = 210)	(n = 196)	2013-2017
amfetamine gekocht afgelopen jaar			
06-dealer	21.4%	38.8%	****
dealer thuis	22.4%	8.2%	****
in het uitgaansleven	9.5%	2.6%	***
internet	-	2.0%	
dealer op straat	-	0.5%	
anders ¹⁶⁵	-	8.2%	
TOTAAL	51.5%	50.3%	n.s.

	2014	2015	2017
	café	coffeeshop	club/festival
prijs per gram			
gemiddeld	€ 8.95	€ 11.74	€ 10.26
(s.d.)	(3.86)	(6.91)	(5.97)
mediaan	€ 10	€ 10	€ 10

¹⁶⁴ In de clubsurveys van 2005 en 2013 zijn afzonderlijke prijzen voor 06-dealers, dealers thuis en dealers in het uitgaansleven gevraagd. De hier getoonde prijzen zijn het gemiddelde hiervan.

¹⁶⁵ De antwoorden van respondenten konden allemaal onder een van de volgende twee categorieën worden geschaard: (1) 'via vrienden/kennissen/bekenden' of (2) 'via via'.

2 Testservice prijzen

Tabel 2.1 prijzen aangeboden XTC-pillen						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per pil	€ 4.20	€ 4.31	€ 4.34	€ 4.37	€ 4.36	€ 4.32
aantal met prijsopgave	558	728	851	955	1.349	1.628

Tabel 2.2 prijzen aangeboden MDMA-poeders						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per gram	€ 20.64	€ 24.82	€ 22.71	€ 22.24	€ 22.21	€ 22.79
aantal met prijsopgave	37	87	100	62	134	145

Tabel 2.3 prijzen aangeboden cocaïne-poeders						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per gram	€ 52.95	€ 52.09	€ 51.03	€ 53.60	€ 51.16	€ 52.56
aantal met prijsopgave	131	172	177	202	439	484

Tabel 2.4 prijzen aangeboden amfetamine-poeders						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per gram	€ 8.52	€ 8.75	€ 8.86	€ 7.82	€ 8.95	€ 8.82
aantal met prijsopgave	130	87	83	89	160	222

Tabel 2.5 prijzen aangeboden ketamine-poeders						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per gram	€ 21.56	€ 25.26	€ 30.20	€ 28.57	€ 27.32	€ 27.34
aantal met prijsopgave	32	29	35	74	93	133

Tabel 2.6 prijzen aangeboden LSD-papertrips						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per papertrip	€ 4.28	€ 5.45	€ 5.63	€ 5.43	€ 5.70	€ 6.92
aantal met prijsopgave	16	29	48	30	37	47

Tabel 2.7 prijzen aangeboden 2C-B-pillen						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per pil	€ 3.92	€ 3.84	€ 4.22	€ 4.28	€ 4.24	€ 4.42
aantal met prijsopgave	6	16	25	48	75	103

Tabel 2.8 prijzen aangeboden 4-FA-pillen						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per pil	-	€ 4.67	€ 4.47	€ 4.38	€ 4.54	€ 5.17
aantal met prijsopgave		3	27	81	196	114

Tabel 2.9 prijzen aangeboden 4-FA-poeders						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
prijs per gram	€ 11.60	€ 15.73	€ 15.02	€ 13.70	€ 14.26	€ 15.45
aantal met prijsopgave	5	11	50	38	64	39

LITERATUUR

- Abraham MD, Kaal HL & Cohen PDA (2003)** *Licit and illicit drug use in Amsterdam, 1987 to 2001*. Amsterdam: Cedro/Mets & Schildt.
- Achterberg R (2017)** Hoge prevalentie van psychosociale problemen bij mannen die seks hebben met mannen met veel seksueel risico gedrag. *Utrecht: FADO 2017*.
- Adelaars, A, Muller-Ebeling C & Ratsch C (2016)** *Ayahuasca: Rituals, potion and visionary art from the Amazon*. Divine Arts.
- Benschop A, Nabben T & Korf DJ (2009)** *Antenne 2008. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 20).
- Benschop A, Nabben T & Korf DJ (2011)** *Antenne 2010. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 22).
- Benschop A, Nabben T & Korf DJ (2013)** *Antenne 2012. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 24).
- Benschop A, Nabben T & Korf DJ (2015)** *Antenne 2014. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 26).
- Boom W van den, Dijkshoorn H, Janssen A, Santen D van, Verhagen C & Wijffels C (2017)** *Gezondheid in Beeld. Resultaten Amsterdamse Gezondheidsmonitor 2016*. Amsterdam: GGD Amsterdam.
- Bussel I van (2016)** *Entheogen: het ontdekken van het goddelijke in jezelf*. Masterscriptie Religiestudies. Universiteit van Amsterdam.
- Buster M & Brussel G van (2011)** *De GGD Amsterdam en Openbare Geestelijke Gezondheidszorg. OGGZ-monitor 2010*. Amsterdam: GGD, cluster Epidemiologie, Documentatie en Gezondheidsbevordering (EDG).
- CAM (2015)** *Quick Scan rapportage van levamisol, 2014 Update*. Bilthoven: RIVM, Coördinatiepunt Assessment en Monitoring nieuwe drugs.
- Cohen H (1975)** *Drugs, druggebruikers en drug-scene*. Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Samson.
- Dijkshoorn H (2002)** *Amsterdamse gezondheidsmonitor 1999-2000. Ongezonde leefgewoonten in Amsterdam*. Amsterdam: GGD Amsterdam.
- Dijkshoorn H, Dijk TK van & Janssen AP (red.) (2009)** *Zo gezond is Amsterdam! Eindrapport Amsterdamse Gezondheidsmonitor 2008*. Amsterdam: GGD, cluster Epidemiologie, Documentatie en Gezondheidsbevordering (EDG).
- Dijkshoorn H, Janssen A, Segeren M & Ujcic-Voortman J (2013a)** *Amsterdamse gezondheidsmonitor 2012: Opzet, Dataverzameling, Evaluaties*. Amsterdam: GGD, cluster Epidemiologie, Documentatie en Gezondheidsbevordering (EDG).

- Dijkshoorn H, Hazeleger F, Janssen AP & Ujcic-Voortman JK (red.) (2013b)** *Amsterdammers gezond en wel? Amsterdamse Gezondheidsmonitor 2012*. Amsterdam: GGD, cluster Epidemiologie, Documentatie en Gezondheidsbevordering (EDG).
- Dijkshoorn H, Schilthuis, W & Bakkum F van (2016)** *Jeugd en genotmiddelen 2016. Onderzoek naar alcohol- en druggebruik in klas 5 en 6 van havo & vwo in Amsterdam*. Amsterdam: GGD Amsterdam/Jellinek Preventie.
- Doeland D (2017)** *Dance Festival Monitor 2017*. Amsterdam: DDMCA.
- Dun M van (2016, 29 november)** Bende cokedealers van de grachtengordel vast. *Het Parool*.
- Dun M van (2017, 7 november)** OM wil tot drie jaar cel voor groep fietsende cokedealers. *Het Parool*.
- EMCDDA/Europol (2009)** *EMCDDA–Europol joint publications No 1. Methamphetamine: a European Union perspective in the global context*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EMCDDA (2014)** *European drugs report 2014: Trends and developments*. Lisbon: EMCDDA.
- EMCDDA (2015)** *New psychoactive substance in Europe. An update from the EU Early warning system*. Lisbon: EMCDDA.
- EMCDDA (2017)** *European drugs report 2017: Trends and developments*. Lisbon: EMCDDA.
- Geels M (2013, november)** Zweven op een wolkje van geluk. *FoliaMagazine*, 6-9.
- Gemeente Amsterdam (2008)** *Notitie met de uitgangspunten voor beleid ten aanzien van grootschalige dansfeesten met betrekking tot (hard)drugs*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam
- Gemeente Amsterdam (2015)** *Amsterdams beleidskader dance events. Over drugs, gezondheid en veiligheid*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam
- Gladwell M (2000)** *The Tipping point. How little things can make a big difference*. New York: Little Brown & Company.
- Koebler J (2015, 24 november)** LSD als ontbijt: een korte geschiedenis van microdosering (van hallucinogenen). *VICE*.
- Koning R & Niesink R (2013)** Nieuwe Psychoactieve Stoffen (NPS): niets nieuws onder de zon. *Verslaving* 9(1): 47-59.
- Korf DJ & Steenhoven P van der (1994)** *Antenne 1993. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: De Jellinek (Jellinekreeks nr. 2).
- Korf DJ, Doekhie J & Wouters M (2011)** *Amsterdamse coffeeshops en hun bezoekers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Korf DJ, Liebrechts N & Nabben T (2016)** *Waterbed, drukte en overlast. Effecten sluitingsbeleid coffeeshops in Amsterdam-centrum*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Korf DJ, Nabben T & Schreuders M (1995)** *Antenne 1994. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: De Jellinek (Jellinekreeks nr. 3).
- Korf DJ, Nabben T & Schreuders M (1996)** *Antenne 1995. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: De Jellinek (Jellinekreeks nr. 5).

- Korf DJ, Nabben T, Lettink D & Bouma H (1998)** *Antenne 1997. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Thela Thesis (Jellinekreeks nr. 7).
- Korf DJ, Nabben T, Lettink D & Bouma H (1999)** *Antenne 1998. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Thela Thesis (Jellinekreeks nr. 8).
- Korf DJ, Nabben T, Diemel S & Bouma H (2000)** *Antenne 1999. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Thela Thesis (Jellinekreeks nr. 9).
- Korf DJ, Nabben T & Benschop A (2001)** *Antenne 2000. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 10).
- Korf DJ, Nabben T & Benschop A (2002)** *Antenne 2001. Trends in alcohol, tabak, drugs en gokken bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 11).
- Korf DJ, Nabben T & Benschop A (2003)** *Antenne 2002. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 12).
- Korf DJ, Nabben T & Benschop A (2004)** *Antenne 2003. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 14).
- Leland J (2004)** *Hip: the history*. New York: Harper Collins.
- Louisse B (2015)** *Enjoy right now. Het spanningsveld tussen nieuwe media en de kernwaarden van de clubcultuur*. Masterscriptie Kunst- & Cultuurwetenschappen. Radboud Universiteit Nijmegen.
- L. S. (2016)** *De innerlijke reis. Tripgids voor psychonauten*. Onderstroomboven Collectief.
- Meldpunt Nieuwe Drugs (2012)** *Meldpunt nieuwe drugs. Halfjaar rapportage 2012. [Interne rapportage]*. Utrecht: Bureau DIMS, Douanelaboratorium en Nederlands Forensisch Instituut.
- Nabben T, Benschop A & Korf DJ (2006)** *Antenne 2005. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 17).
- Nabben T, Benschop A & Korf DJ (2007)** *Antenne 2006. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 18).
- Nabben T, Benschop A & Korf DJ (2008)** *Antenne 2007. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 19).
- Nabben T, Benschop A & Korf DJ (2010)** *Antenne 2009. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 21).
- Nabben T, Benschop A & Korf DJ (2012)** *Antenne 2011. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 23).
- Nabben T, Benschop A & Korf DJ (2014)** *Antenne 2013. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 25).
- Nabben T, Benschop A & Korf DJ (2016)** *Antenne 2015. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 27).
- Nabben T, Luijk SJ & Korf DJ (2017)** *Antenne 2016. Trends in alcohol, tabak en drugs bij jonge Amsterdammers*. Amsterdam: Rozenberg Publishers (Jellinekreeks nr. 28).

- Nabben T, Pol P van der & Korf DJ (2017)** *Roes met een luchtje. Gebruik, gebruikers en markt van lachgas*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- OIS Amsterdam (2015)** *Amsterdam in cijfers 2015*. Amsterdam: Onderzoek Informatie en Statistiek (Gemeente Amsterdam). [via www.ois.amsterdam.nl]
- OIS Amsterdam (2017)** *Amsterdam in cijfers 2017*. Amsterdam: Onderzoek Informatie en Statistiek (Gemeente Amsterdam). [via www.ois.amsterdam.nl]
- Pérez AO, Cruyff MJ, Benschop A & Korf DJ (2013)**. Estimating the Prevalence of Crack Dependence Using Capture-Recapture With Institutional and Field Data: A Three-City Study in the Netherlands. *Substance Use & Misuse*, 48(1-2): 173–180.
- Rodenburg G, Spijkerman R, Eijnden RJM van den & Mheen D van de (2007)** *Nationaal Prevalentie Onderzoek Middelengebruik 2005*. Rotterdam: IVO.
- Rooij AJ van, Schoenmakers TM & Mheen D van de (2011)** *Nationaal Prevalentie Onderzoek Middelengebruik 2009: De kerncijfers*. Rotterdam: IVO.
- Sessa B (2012)** *The psychedelic renaissance: reassessing the role of psychedelic drugs in the 21st century psychiatry and society*. London: Muswell Hill Press.
- Spaans V (2017, 10 oktober)** Amsterdam meldt zich voor proef gereguleerde wietteelt. *Het Parool*.
- Strikkers H (2014, augustus)** Eén kater per maand. *#stud*, 20-23.
- Uitenbroek DG, Ujcic-Voortman JK, Janssen AP, Tichelman PJ & Verhoeff AP (red.) (2006)** *Gezond Zijn en Gezond Leven in Amsterdam*. Amsterdam: GGD, cluster Epidemiologie, Documentatie en Gezondheidsbevordering (EDG).
- Vugts P (2017, 1 november)** Albanese cokemaffia infiltreert in Amsterdam. *Het Parool*.
- Vuuren CL van, Verhagen CE & Wal MF van (2015)** *Hoe gezond zijn jongeren in Centrum?* Amsterdam: GGD Amsterdam, afdeling E&G / JGZ.
- Quaak L (2008)** *Re-presenting the present. The (r)evolution of the burning man festival*. Master thesis Cultural Anthropology. University of Amsterdam.